

Lengyel István

A BRESZT- LITOVSZKI BÉKE- TÁRGYALÁSOK

Kossuth

Lengyel István

A BRESZT-
LITOV'SZKI
BÉKE-
TÁRGYALÁSOK

Lengyel István

A BRESZT-LITOVSZKI BÉKETÁRGYALÁSOK

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

1975

© LENGYEL ISTVÁN, 1975

ISBN 963 09 0296 6

1917 végén indultak meg a breszt-litovszki béketárgyalások és 1918. március 3-án írták alá a békeszerződést a központi hatalmak – Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Bulgária és Törökország –, valamint a fiatal Szovjet-Oroszország képviselői. Ez az eseménysorozat, jelentőségét tekintve, messze kiemelkedik az átlagos diplomáciai tárgyalások közül. Eredményeként az alighogy megszületett fiatal szovjetállam lélegzetvételhez jutott, kimenekült a nemzetközi imperializmus már-már végzetesnek tűnő szorításából. A forradalom erői lehetőséget kaptak ahhoz, hogy rendezzék soraikat, leküzdjék a belső ellenséget, a kezdeti szervezetlenséget és felkészüljenek az előttük álló súlyos harcokra. Az ehhez szükséges idő biztosításával a breszti béke, rendkívül súlyos feltételei és a békét diktáló központi hatalmak akarata ellenére, nagymértékben hozzájárult a ma már világhatalomnak tekintett Szovjetunió megalapozásához.

A breszti béke az azóta eltelt több mint fél évszázad folyamán sohasem esett ki a történészek látószögéből. Ébren tartották az érdeklődést a breszti időszak iránt azok az éles

viták, amelyek akkoriban a bolsevik párton belül – személyek és irányzatok között – zajlottak. Ezeket a vitákat a későbbiek során eltorzították, s a polgári történetírásban és publicisztikában még ma is elég gyakori az ott képviselt szélsőséges, ultrabalos nézetekkel való manipulálás. A marxista történetírás azonban a torz vonásokat fokozatosan kiigazítja.

Történelmi személyek, dokumentumok és különösen forradalmi események szereplői és tényei tanulmányozásánál mindig alapvető követelmény, hogy saját korukkal szoros összefüggésben kell őket vizsgálni. A szocialista forradalom győzelméért és megerősödéséért vívott harc periódusa egyrészt a véresen komoly reálpolitika, de ugyanakkor a szabadon szárnyaló forradalmi romantika korszaka is volt. Mai szemmel sok minden naiv bizakodásnak tűnhet, ami az 1917–1918-as években reális perspektíva volt, hogy egész Európa, de legalábbis annak jelentős része „rohan a forradalomba”. Az akkori körülmények között, úgy gondoljuk, nagyon nehéz lehetett megtalálni a járható utat. Csak olyan kivételes egyéniségek, mint Lenin, tudtak az események forгатagában tisztán látni.

A breszti időszak tanulmányozása más téren is szolgálhat aktuális tanulságokkal. Az Ukrán Központi Rada tevékenységének már vázlatos áttekintése is világosan megmutatja, hogy a polgári, kispolgári osztályérdekek által táplált nacionalizmus hogyan csaphat át az egész nemzeti létet veszélybe sodró politikába, hogyan játszik az imperialista célokat megvalósítani igyekvő körök kezére.

A breszti tárgyalások immár kiterjedt irodalmában sok szó esett a német imperializmus ún. katonai és polgári vonala közötti ellentétekről. Ezeket gyakran eltúlozták, sőt dramatizálták. A nyugat-németországi levéltári anyagok közzététele lehetővé tette, hogy a tárgyalások menetében szinte napról napra figyelemmel kísérjük a nézeteltéréseket,

míg végül a legszélsőségesebb katonai vonal győzedelmeskedett. Ugyanakkor lehetővé vált annak az állításnak dokumentumokra támaszkodó bizonyítása, hogy a két irányzat végső céljait tekintve vajmi kevéssé tért el egymástól. A különbség főként azokban a módszerekben volt, amelyekkel a csaknem azonos célokat el akarták érni, és biztosítani akarták a hódításokat. Az időközben feltárt források alapján a korábbiakban árnyaltabban értékelhettük a Monarchia és Németország közötti ellentéteket is.

A breszti időszaknak igen nagy a nemzetközi irodalma, de még korántsem merítették ki a témát. Nagyon tanulságos volna például tüzetesen megvizsgálni, hogy az érintett országokban milyen volt a tárgyalások visszhangja. Köztudomású, hogy a breszti eseményeknek meghatározó szerepük volt az 1918. januári sztrájkmozgalmak kirobbantásában, sőt ezeken túlmenően is. E kérdések vizsgálata azonban már meghaladná e tanulmány kereteit.

1. A fontosabb hadviselő államok katonai helyzete 1917 végén

Az első világháború negyedik őszén, amikor Petrográdról szétrepült a világba az éppen csak megszületett szovjethatalom általános békefelhívásának híre, a későbbi győztes és a későbbi vesztes európai hadviselő hatalmak egyaránt súlyos helyzetben voltak. Kétségtelen azonban, hogy a tisztán belső tartalékokra utalt központi hatalmak helyzete sokkal nehezebb volt. Hadipotenciáljuk nagymértékben kimerült, számottevő készletekkel már nem rendelkeztek. A felszínen ez még nem nagyon látszott, felületes vizsgálódás viszonylag kedvezőnek mutatta a központi hatalmak katonai helyzetét. A frontok Európában szinte mindenütt, néhol mélyen, az ellenséges államok területén húzódtak, csupán a Monarchiához tartozó Kelet-Galíciát tartották megszállva orosz csapatok. A központi hatalmak 1917. július végén 550 000 négyzetkilométernyi ellenséges területet tartottak megszállva, többet, mint az egész német birodalom területe.¹ Ez a tény azonban nem csökkentette a növekvő belső nehézségeket.

A háború befejezésének módját illetően már 1916 végétől, 1917 elejétől két egymástól eltérő tendencia kezdett

mutatkozni a központi hatalmak vezető köreiben. A legreakciósabb körök továbbra is kitartottak a háború győzelmes befejezéséig folytatott harc elve mellett, amely biztosította volna a korábban kitűzött összes hódító célok elérését. Az uralkodó osztályok mérsékeltebb része, amely számba vette az egyre növekvő nehézségeket és félt a belső helyzet éleződésétől – különösen, miután a cári hatalmat már elszöprötte a forradalom –, hajlandó lett volna engedni a korábbi hódítási törekvéseiből, és hajlott a megegyezéssel béke felé.

Habár a központi hatalmak közül Németország helyzete volt a legszilárdabb, a gondok itt is növekedtek. A németek már 1917 elején egy rendkívül nagy hatásúnak tartott lépéssel próbálták kieroszakolni a döntést vagy legalábbis tárgyalóasztalhoz kényszeríteni Angliát. Február 1-én meghirdették a korlátlan tengeralattjáró-háborút. Ehhez a legfontosabb szövetségese, az Osztrák–Magyar Monarchia csak vonakodva adta beleegyezését. Mint az alábbi adatok mutatják, számottevő volt az elsüllyesztett hajótér mennyisége: 1917. januárban 335 106 tonna, februárban 499 430, márciusban 548 817, áprilisban 841 118, májusban 590 729, júniusban 669 218, júliusban 534 209, augusztusban 477 338, szeptemberben 343 789, októberben 445 140, novemberben 272 341, decemberben 378 986 tonna.² Ez azonban nem jelentett döntő változást a háború menetében. Az angolok nem ültek le tárgyalni, inkább erősödött az elszántságuk a háború folytatására, amit még tovább táplált egy másik esemény is. A korlátlan tengeralattjáró-háború meghirdetése ugyanis siettette az Egyesült Államok hadba lépését.

Az Egyesült Államok február 3-án megszakította a diplomáciai kapcsolatot Németországgal, majd ezt követte az április 6-i hadüzenet. Ez egyelőre még nem jelentett döntő változást az erőviszonyokban, de a hatalmas gazdasági és

hadipotenciál kiaknázásának lehetősége elsötétítette a jövő képét. Az antant 1917 tavaszán és nyár elején nagyszabású támadásokat indított, de nyugaton csak egészen jelentéktelen eredményeket értek el, s az olasz hadszíntéren is kudarcot vallottak, mind a 10. isonzói csatában, mind a közvetlenül utána Dél-Tirolban indított hadműveletben. Néhány nap alatt összeomlott a keleti fronton az ún. Kerenszkij-offenzíva is.

Pillanatnyilag tehát az összes nagy támadást sikerült a központi hatalmaknak visszaverniük, de ekkorra az is világossá vált, hogy a tengeralattjáró-háború nem érte el kitűzött célját, amint ezt Erzberger, a Centrumpárt képviselője július 6-án, a Reichstag főbizottsága előtt tartott beszédében megállapította. Erzberger nem sokkal azelőtt tért vissza Ausztriából, ismerte az ottani egyáltalán nem rózsás helyzetet, valamint a kompromisszumos békére való törekvést. A német burzsoázia liberális szárnya, amely a szociáldemokraták támogatásával többségben volt a Reichstagban, számolt a néptömegek hangulatával, különösen az áprilisi berlini sztrájk óta. Természetesen a burzsoáziának ez a része sem akart minden korábbi elképzelésről lemondani, de a szélsőséges alldeutsch követelésekkel szemben megelégedett volna a Mitteleuropa-terv mérsékeltőbb célkitűzéseivel is. Mindezek figyelembevételével Erzberger arra kérte a Reichstagot, hogy a pápa hamarosan bekövetkező diplomáciai lépésének támogatása céljából nyilatkozzék az „annexió és hadisarc nélküli béke” mellett.³ Ez meg is történt július 19-én, amikor a Reichstag a békehatározatot 212 szavazattal 126 ellenében, 17 tartózkodással elfogadta. Ebben az időben azonban a Hindenburg és Ludendorff nevével fémjelzett legfelsőbb hadvezetés már túlsúlyba került a politikai vezetéssel szemben. A határozat elfogadása előtt néhány nappal Bethmann-Hollweg kancellárnak mennie kellett a gazdasági körök merev ellenállása miatt, s többek

közt azért is, mert Hindenburg és Ludendorff kijelentették, hogy nem tudnak együtt dolgozni vele. Utóda néhány hónapra az addig meglehetősen ismeretlen és tehetségtelen Michaelis lett, aki teljesen a hadvezetőség bábja volt. Az ártalmatlan szövegű határozatot „a saját értelmezése szerint” fogadta el, és a trónörökösnek azt írta: „Ezzel a határozattal olyan békét tudunk kötni, amelyet akarunk.”

Maga a legfelsőbb hadvezetés a szélsőséges alldeutsch irányzat célkitűzéseit képviselte, amelyeket K. Weidel az 1918. február elején megjelent könyvében a következőkben foglalt össze:

1. Elzász-Lotaringiát feltétlenül megtartani.
2. Visszaállítani Németország uralmát volt gyarmatain és kiszélesíteni gyarmatbirtokát.
3. Belgiumot zálogként felhasználni, hogy Németország afrikai gyarmatokat kapjon.
4. Németországhoz csatolni a nagy vasérctartalékokkal rendelkező Longwyt és Brieyt.
5. A balti területeket elszakítani Oroszországtól és hozzácsatolni Németországhoz, a Balti-tengert „német beltengerre” változtatni.
6. Nem szabad megengedni egy erős, független Lengyelország létrejöttét, mivel a lengyelek követelni fogják Felső-Szilézia visszaadását, Poznańt és Nyugat-Poroszország egy részét.
7. A Balkánt és Törökországot úgy kell tekinteni, mint „hidat a jövő német világbirodalmában”. Romániának nem szabad kiutat hagyni Dobrudzsán keresztül a tengerhez, és abba az irányba kell ösztönözni, hogy foglalja el Besszarábiát Oroszországtól.
8. Véget kell vetni az önálló Szerbia létezésének, és át kell adni Ausztria–Magyarországnak.
9. Biztosítani kell a tengerek szabadságát és Németország gazdasági tevékenységét.⁴

A fentebb ismertetett elképzelésekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy az állami vezetéssel szemben túlsúlyra jutott katonai vezetés céljai mellett nem sok esélye lehetett egy általános, kompromisszumos békét célzó határozatnak, amely egyébként sem tiszta szándékból fakadt. De mint látni fogjuk, amikor keleten majd megindulnak a béketárgyalások, Németország leplezetlen követeléseivel még ezeknél a szerénynek egyáltalán nem nevezhető imperialista céloknál is többre törekszik.

A németek a tavaszi–nyári antanttámadások visszaverése után először a keleti fronton indítottak offenzívát anélkül, hogy komoly eredményt tudtak volna elérni. Augusztusra a támadás leállt a flandriai antanthadműveletek miatt. Ezt követően a központi hatalmak csapatai elfoglalták Rigát, majd sikeres hadműveletekbe kezdtek a déli fronton. Az október végén kezdődött 12. isonzói csatában áttörték a frontot, és az olaszokat november 10-ig a Piavéig szorították vissza. Ezt az antant Flandriában indított hadművelete nem tudta ellensúlyozni, bár november végén itt zajlott le a hadtörténelem első nagy páncélos ütközete csaknem 400 tank bevetésével. Az antantcsapatok 1917 nyarán több támadást indítottak a szaloniki fronton, és noha Görögország is belépett a háborúba, a bolgár és az albán fronton sem tudtak előrenyomulni. Csak az ázsiai török hadszíntéren értek el komolyabb eredményt: elfoglalták Bagdadot és Jeruzsálemet.

Ha tehát a német hadvezetés csupán felszínes jelenségek alapján ítélte meg a katonai helyzetet, bizonyos derűlátással nézhetett a jövőbe, várhatta az oroszországi események kibontakozását, még akkor is, ha a nyugati szövetségesek mögött egyre fenyegetőbben tűnt fel az Egyesült Államok ereje.

A négyes szövetség második tagja, az Osztrák–Magyar Monarchia, egyre éleződő belső politikai problémáival,

egyre súlyosbodó gazdasági nehézségeivel sokkal kilátástalanabb helyzetben volt. Nem véletlen, hogy a békekezdeményezések innen indultak ki, mivel azonban a Monarchia csak német segítséggel tudott kijutni a kátyúból, ezek a kezdeményezések már vagy kezdettől fogva elvetéltek, mint pl. az 1916. decemberi imperialista békeajánlat, vagy felemásakká váltak.

A politika megváltoztatására irányuló törekvésekhez bizonyos szubjektív feltételeket is teremtett az uralkodó személyében történt változás. I. Károly (mint magyar király IV. Károly), akinek belpolitikai, a Monarchia struktúrájával kapcsolatos nézetei eltértek az elaggott, csaknem háromnegyed évszázadot a trónon töltött Ferenc József végtelenül megcsontosodott, minden változást elutasító nézeteitől, a fentebb említett nehézségek ellenére fokozottan kereste a háborúból kivezető utat. 1916. december végén gróf Clam Martinic lett az osztrák miniszterelnök, és báró Burián Istvánt, Tisza István barátját, gróf Ottokar Czernin váltotta fel a külügyminisztérium élén. Conrad vezérkari főnök helyére Arz tábornok került, ezenkívül több személyi változás történt felelős tisztségekben. Ezek után Tisza István fél évig sem tudta tartani magát a magyar miniszterelnöki poszton, 1917. május végén bekövetkezett az ő bukása is.

Ezt megelőzően azonban, az 1916. decemberi kezdeményezés kudarca után, az 1917. január 12-i közös minisztertanács megfogalmazta a Monarchia háborús célkitűzéseit. Bár itt is felmerültek szélsőséges nézetek, a vita során mégis a minimális program megvalósítását ítélték reálisnak a maximális program helyett. Ez ugyanis olyan pontokat tartalmazott, mint a Kongresszusi Lengyelország bekapcsolása a Monarchiába, akár Oroszország valamilyen formában való kártalanítása révén is, Montenegro és a volt Macsóibánság bekebelezése, az erdélyi határ kiigazítása, Szerbiá-

ban a Karadjordjevič-dinasztia másik uralkodóházzal való felváltása. Miután a vita folyamán lényegében senki sem tartotta megvalósíthatónak a lengyel kérdés osztrák megoldását az adott pillanatban, I. Károly a következőkben foglalta össze célkitűzéseiket: „A lengyel kérdésben a status quo fenntartandó; fő háborús célunk a Monarchia integritásának megőrzése; Szerbia további létezését biztosítani kell és végül, közeledni kell Oroszországhoz.”⁵

Fentebb már említettük, hogy a Monarchia csak kedvetlenül adta hozzájárulását a korlátlan tengeralattjáró-háborúhoz, és az aggályokat, gondokat tovább növelte az oroszországi februári forradalom várható hatása a Monarchia belső helyzetére. A külpolitikai viszonyok annyiban változtak, hogy egyelőre keleten minimálisra csökkent az esetleges béke lehetősége. A hatalomra került burzsoázia folytatni akarta a háborút, az ország labilis helyzete miatt azonban erről az oldalról komolyabb fegyveres veszélytől egyelőre nem kellett tartani. Ez arra ösztönözte a Monarchiát, hogy nyugaton keresse a kibontakozás útját, és ilyen irányban próbálja befolyásolni a német szövetségest is. A fentebb említett okok következtében azonban a németek – különösen a hadvezetés – egyre merevebben elzárkóztak az ilyen kísérletek elől, bíztak a végső sikerben. A Monarchia nyugati próbálkozásait az a remény is táplálta, hogy az orosz katonai erő csökkenése engedékenyebbé teszi a nyugati szövetségeseket, mivel félnek a központi hatalmak felszabaduló és rájuk zúduló haderejétől, még akkor is, ha várhatják az Egyesült Államok nyílt hadba lépését. Az adott pillanatban nekik is érdekükben áll, hogy kiegyezzenek a központi hatalmakkal az egyre kevésbé használható szövetségestárs, Oroszország rovására.⁶

Ilyen irányú kezdeményezésre igyekeztek rábírni az 1917 márciusában Bécsben járt Bethmann-Hollweget, akinek próbálták megmagyarázni, hogy a Monarchia képtelen tovább

folytatni a háborút. Közölték vele azt is, hogy mivel Franciaország bizonyos készséget mutatott a tárgyalásokra, Svájcba akarják küldeni gróf Mensdorffot, aki a háború kitöréséig a Monarchia londoni követe volt. A német feltételek, mindenekelőtt az a tény, hogy mereven ragaszkodtak Elzász-Lotaringiához, Mensdorff küldetését már eleve sikertelenségre ítélték.

Ezután került sor, Németország háta mögött, a Monarchia különbéke-kísérletére. A franciákkal már januárban is folytak közvetett tárgyalások Károly sógora, Sixtus páрмаi herceg közvetítésével, aki a belga hadseregben szolgált. Ezek a tárgyalások, amelyeknek a tervét Károly egyébként közölte Vilmossal, tehát a német szövetséggel, nem vezettek eredményre a német álláspont miatt. Amikor a Mensdorff-féle küldetés is kudarcot vallott, március 22-én Svájc-ból a legnagyobb titokban Bécsbe érkezett Sixtus herceg az öccsével együtt, és március 23-án és 24-én ugyancsak a legnagyobb titokban tárgyalt Laxenburgban Károllyal. Ennek folyamán abban állapodtak meg, hogy mivel ez még nem hivatalos tárgyalás, Károly a saját álláspontját a sógorához írt magánlevélben fekteti le, amelyet március 24-én Sixtusnak át is adott.

Osztrák követelésként a Monarchia integritását jelölte meg, mivel, mint írta: „Birodalmamnak minden népe még szorosabb egységben, mint valaha, ad kifejezést annak a közös akaratának, hogy a Monarchia integritását még a leg-súlyosabb áldozatok árán is megvédje.” Ezért cserébe a következőket ajánlotta fel: „... kérek, add tudomására titkosan és nem hivatalosan Poincaré úrnak, a francia köztársaság elnökének, hogy én minden eszközzel, egész személyes befolyásomat fölhasználva szövetségeseimnél, támogatni fogom az Elzász-Lotaringiára vonatkozó jogos francia követeléseket. Ami Belgiumot illeti, szuverenitását teljes egészében vissza kell állítani, megőrizve a maguk teljes-

ségében afrikai birtokait, tekintet nélkül arra a kárpótlásra, melyet az elszenvedett veszteségeiért kapni fog. Szerbia állami önállóságát helyre fogjuk állítani, s jóakaratusunk zálogaként készek vagyunk számára méltányos és természetes kiutat biztosítani az Adriai-tengerhez éppúgy, mint gazdasági engedményeket adni neki.” A Szerbiának adandó engedmények elengedhetetlen előfeltételeként kikötötte, hogy az országon belül és kívül szüntessenek meg a Monarchia feldarabolására irányuló minden propagandát, tiltsák be azokat a szervezeteket, amelyeknek ez a politikai célkitűzése, hozzátevé, hogy mindezt az antanthatalmak is garantálják.⁷

A kulisszák mögött még sokáig folytak a tárgyalások, Sixtus utazgatott Bécs, Genf, Párizs és London között, de minden eredmény nélkül. Már kezdetben rontotta az esélyeket, hogy Briand-t a miniszterelnöki székben felváltotta a sokkal merevebb álláspontot elfoglaló Ribot, komoly akadályt jelentettek továbbá a Monarchia rovására benyújtott olasz igények, amelyeket Károly nem óhajtott elfogadni. A nyugati álláspont megmerevedésében kétségkívül szerepet játszott az időközben bekövetkezett amerikai hadüzenet is.

1917. június 5-én Genfben érkezett Czernin kabinetfőnöke, gróf Colloredo Mansfeld és a francia feltételek iránt érdeklődve kijelentette, hogy a Monarchia minden körülmények között békét akar, s ha Németország erre nem hajlandó, akkor nélküle is békét fog kötni. Néhány nappal később ugyancsak Czernin Günther udvari tanácsost küldte Svájcba, aki úgy nyilatkozott, hogy a király a Monarchia egységének garantálása esetén kész föderatív alapokra helyezkedni és az összes frontokon passzivitásba menni át.⁸ Ezek a kétségbeesett kísérletek azonban kudarcot szenvedtek, az antant részéről egyszerűen senki sem jelentkezett tárgyalásra. Ausztria első különbéke-kísérlete tehát nem sikerült, a tárgyalásokra nem került sor. Következményei

mégis voltak, mert amikor egy évvel később, 1918 áprilisában Clemenceau a francia háborús célokat igazolandó, nyilvánosságra hozta a szigorúan titkosnak szánt levelet, eléggé kiéleződött a helyzet Németország és a Monarchia között, s Czernin külügyminisztert menesztették. Őt áldozták fel ugyanis a szövetség oltárán Károly megrendült helyzetének megerősítésére.

A Sixtus-féle közvetítéssel egyidőben készült el Czernin 1917. április 12-i, Károlyhoz intézett, híressé vált memorandum, amelynek elsősorban az volt a célja, hogy a németeket rávegye a béketárgyalások megindítására. Czernin megállapította, hogy a Monarchia nyersanyagai fogytán vannak, emberanyagukat teljesen kimerítették, nem tudják tovább folytatni a háborút. Ki kell használni ezt a pillanatot, hangsúlyozta, amíg válságos helyzetüket leplezni tudják, és békét kell kötni, mert egyrészt, ha az antant rájön erre, semmiféle feltételeket nem fog elfogadni a központi hatalmak megsemmisítésén kívül, másrészt, csak így lehet elejét venni egy fenyegető, borzalmas veszedelemnek, a forradalomnak. A jó helyzetfelismerés és a jövő képének kiváló felvázolása miatt érdemes hosszabban idézni a memorandum sorait: „Ebben a háborúban öt uralkodót fosztottak meg trónjától, s az a megdöbbentő tény, hogy most milyen könnyen buktatták meg a világ legerősebb monarchiáját, alkalmas arra, hogy gondolatokat ébresszen, s arra a közmondásra emlékeztessen, hogy »exempla trahunt«. Ne mondják nekem erre azt, hogy Németországban vagy Ausztriában mások a viszonyok, s ne feleljék azt, hogy a monarchikus gondolat szilárd gyökerei kizárják ezt az eshetőséget. Ez a háború a világtörténelemben új korszakot nyitott; ennek a háborúnak nincsenek példái és előzményei. A világ ma már nem olyan, amilyen három évvel ezelőtt volt és hiába keresünk a világtörténelemben analógiákat mindazokra az eseményekre, melyek ma mindennapiakká váltak.

Annak az államférfiúnak, aki nem vak vagy süket, észre kell vennie, hogy a nép kétségbeesése napról napra növekszik, hallania kell a tompa morajt, mely a széles néptömegekből hallatszik és ha felelősségének tudatában van, úgy ezzel a ténnyel számolnia kell.”⁹ Károly a memorandumot megküldte a tulajdonképpeni címzettnek, II. Vilmosnak. A kísérőlevélben közölte, hogy a memorandum tartalmával tökéletesen azonosítja magát, és elsősorban a forradalmi veszélyre hívta fel Vilmos figyelmét: „Új ellenség ellen küzdünk, mely veszélyesebb, mint az antant: a nemzetközi forradalom ellen, mely az általános éhínségben a legerősebb szövetségesre talál . . . , gondold meg, hogy a háborúnak esetleg súlyos áldozatok árán való gyors befejezése megadja a lehetőséget nekünk, hogy a készülő forradalmi mozgalmaknak sikerrel ellenszegülhessünk.”¹⁰

A későbbi események bebizonyították, hogy Czernin egyáltalán nem túlzott, amikor a Monarchia és általában a központi hatalmak jövőjének képét felvázolta. A kezdeményezés azonban, mint láttuk, nem érte el célját.

A másik két szövetségestárs, Bulgária és Törökország helyzete sem volt jobb, mint a Monarchiáé, de állásfoglalásuk nem volt döntő a politikai kérdések mérlegelésénél.

Az antanthatalmak helyzete, különösen katonai szempontból, amint ez a fentebb elmondottakból is kitűnik, szintén nem volt könnyű. Ez magyarázza azt, hogy 1917-ben a katonai próbálkozások mellett időnként bizonyos készséget mutattak a tárgyalásokra. Ezek azonban nem az általános béke létrehozására irányultak, hanem főként a Monarchiával való esetleges különbékére, aminek a megvalósítása a négyes szövetség szétrobbantását jelentette volna. Ha ez sikerül, kétségkívül megkönnyítette volna a fő ellenséggel, Németországgal való leszámolást. Angliában ezt a politikai nézetet képviselte a már 1916 decemberében a kormány élére került Lloyd George, és ez az irányvonal egyre inkább

megszilárdult az 1917 folyamán egymást váltó francia kormányok politikájában is. Briand-t márciusban felváltotta Ribot, őt szeptemberben Painlevé, és novemberben zárta a sort Clemenceau. Csaknem ilyen változó képet mutat a francia hadvezetés is. Joffre-t, aki a lassabban célhoz vezető felőrlés taktikáját javasolta, január elején felmentették a fővezérség alól, és helyébe Nivelles tábornok lépett. A tábornok a Verdun védelménél indított kíméletlen ellentámadások és a sikeres védelmi harcok révén nagy népszerűségre tett szert.

A személyi változásokat megelőzte az 1916. november 16-i chantilly-i haditanács, amelyen elhatározták, hogy 1917 elején ismét minden irányból megtámadják a központi hatalmakat, és így lehetetlenné teszik, hogy azok erőiket az egyik hadszíntérről a másikra átcsoportosítsák.¹¹ Mindez azt bizonyítja, hogy bár 1916 végétől mindkét oldalon növekedett a hajlandóság a megegyezésre, ugyanakkor azonban erősödött a végső leszámolás irányvonala is, méghozzá az antant számára kétségkívül megalapozottabban, mint Németország esetében. Többek között ezért utasították vissza a központi hatalmak 1916. december 12-i békeajánlatát, amely fölényes hangjával, minden konkrét javaslatot nélkülöző tartalmával egyébként sem volt alkalmas a tárgyalások megkezdésére. A békejavaslat a Monarchia unszolására született meg, amely kisebb változtatásokkal már örömet beleegyezett volna a status quo ante bellum fenntartásába, de a „békejegyzék” hangja, elsősorban német hatás eredményeként, kimondottan sértő volt. Túlságosan rózsásnak ítélte meg a helyzetet és megnyugtatta az antantot, hogy a központi hatalmak ennek ellenére „nem akarják szétzúzni vagy megsemmisíteni ellenségeiket”. Javasolták a béketárgyalások megkezdését úgy, hogy egy szót sem szóltak Elzász-Lotaringiáról vagy a háború eddig eltelt ideje alatt elfoglalt belga és lengyel területek kiürítéséről.

Ezek után került sor egyfelől a korlátlan tengeralattjáróháború megkezdésére, másfelől pedig a tavaszi-nyári támadásokra. Április-május folyamán az angolok az Arras körül folyó csatában 28 km-es fronton 5-8 km-t nyomultak előre, anélkül, hogy át tudták volna törni a német frontot. Pilch Jenő adatai szerint az angolok 180 000 embert, a németek 85 000-et vesztek. Ugyancsak április-május folyamán vívták a franciák is nagy csatájukat Reims térségében, és kudarcot vallottak, pedig Nivelles a győzelem kicsikarása érdekében konokul és kíméletlenül vetette harcba csapatait. Pilch Jenő szerint csak az első nagy támadásokban (április 25-ig) 130 000 embert vesztek.¹² Lajos Iván, francia szerzők¹³ műveire hivatkozva 200 000 főre becsüli az antantnak a tavaszi támadások során elszenvedett embervesztését. Az NDK történészei ezt német adatok alapján 250 000 főben határozzák meg.¹⁴ Mindenképpen hatalmas szám, különösen ha figyelembe vesszük, hogy ez már a marne-i csaták, Verdun és más véres ütközetek után történt. A veszteségek igen rossz hangulatot váltottak ki az országban és a hadvezetés válságát idézték elő. Nivelles tábornoknak, aki ezért a haditettéért a „vérivó” nevet kapta, mennie kellett. A főparancsnok Pétain tábornok, a vezérkari főnök pedig Foch tábornok lett.

A kudarc és a hatalmas veszteségek még sokkal súlyosabb válságot okoztak a hadseregben. Helyenként orosz mintára katonatanácsok alakultak, és a hadvezetőségnek csak rendkívül radikális eszközökkel sikerült helyreállítania a rendet. Egész csapattesteket tizedeltek meg tisztjeikkel együtt. Painlevé akkori hadügyminiszter szerint május végén és június elején a Párizs és Soisson közti vonalon mindössze két megbízható hadosztály állt a francia hadvezetőség rendelkezésére. Összesen 113 esetben tört ki lázadás. Egyes csapatok megtagadták a lövészárokbba való vonulást elrendelő parancsok teljesítését, mások Párizs ellen akartak for-

dulni, hogy megdöntsék a kormányt.¹⁵ Küldöttségeket mentesztettek tisztjeikhez, előadva a legénység követeléseit. A zsold felemelését, szabályszerű szabadságolás bevezetését, s annak biztosítását követelték, hogy az ellenséges lövészárkok és drótakadályok szétrombolása előtt nem vezetik rohamra őket. „Elég sokáig tartott már a háború, azonnal meg kell kötni a békét!”, „Le a tehetetlen vezetőkkel! Le a háborúval!” – ezek voltak a jelszavak. Egyes helyeken a legénység tisztjei ellen fordult és a lázadók a küzdő csapatokat a békét éltető röpiratokban szólították fel példájuk követésére.¹⁶ Ezek után a francia hadsereget csak hónapok kemény munkájával lehetett a hadműveletek folytatására alkalmassá tenni. Ha ehhez hozzászámítjuk a tengeralattjáróháborút, amely komoly veszteségeket és nehézségeket okozott – ha nem is akkorákat, mint a németek remélték –, érthetővé válik, hogy az antant nem azonnal vetette el az olyan próbálkozásokat sem, mint a Sixtus-akció.

Jelentéktelen sikereket és nagy veszteségeket okoztak a májustól december elejéig kisebb-nagyobb megszakításokkal tartó flandriai csaták, amelyeknek az lett volna a céljuk, hogy megsemmisítsék a németek flandriai tengeralattjáróbázisait.

A Balkánon annyi változás történt az antant javára, hogy a Görögországban uralkodó Konstantin királyt Sándor fia javára lemondatták és kormányváltozást idéztek elő, aminek eredményeként június 30-án Görögország megszakította a diplomáciai kapcsolatot a központi hatalmakkal, a görög hadsereg egy része bevonult a balkáni antantcsapatok sorai közé. A bolgár, német, valamint az albániai osztrák-magyar csapatok ellen július végétől szeptember elejéig indított támadásokat mindenütt visszaverték.

A nyár folyamán, amikor a Kerenszkij-offenzíva összeomlott és megindult a sikeres támadás kelet felé, sor került, most már antant kezdeményezésre, a gróf Revertera által

közvetített tárgyalásokra. Ekkorra azonban a Monarchia álláspontja megváltozott. Elutasították a különbéke lehetőségét, de a júliusi Reichstag-határozat és talán a katonai sikerek, Oroszország várható teljes kiesése miatt ragaszkodtak a németekkel közösen kötendő békéhez. Ilyen tárgyalásokra viszont nem kerülhetett sor, már csak a közismert német hódító szándékok miatt sem.

Nem hozott közvetlen katonai sikereket az 1917-es év az antantnak az olasz fronton sem. Olaszország igen nagy vereséget szenvedett a várt politikai következmények nélkül. Olasz adatok szerint elesett 10 000, megsebesült 30 000, fogságba esett csaknem 300 000 és szétszórta menekült 400 000 katona.¹⁷ Mindez azonban nem sokat változtatott az 1917-es év általános mérlegén.

Az egész év folyamán az antant volt a támadó fél, és offenzíváival felőrölte a központi hatalmak nehezen összegyűjtött utolsó ember- és anyagtartalékait. A korábbi veszteségek és az 1917-es események következményeként Oroszország katonai ereje teljesen legyengült. A tavasztól őszig tartó harcokban a nyugati antanthatalmak is súlyos veszteségeket szenvedtek, olykor lényegesen nagyobbakat, mint a központi hatalmak, és ez időnként, különösen Franciaországban, komoly belső nehézségeket okozott. A két oldalon elszenvedett veszteségek között azonban nagy különbség volt. A központi hatalmak nem tudták többé pótolni veszteségeiket, míg a nyugati antanthatalmak mögött ott állt egyrészt az egész világra kiterjedő gyarmatbirodalmuk kimeríthetetlen tartalékaival, másrészt az új szövetséges, az Egyesült Államok mérhetetlen lehetőségeivel és érintetlen emberanyagával. Az anyagi segítség mellett a hadba lépés tudati hatása kezdettől fogva megnyilvánult, de 1917 tavaszán az Egyesült Államok még egyetlen hadosztályt sem küldött. A hadüzenet idején mindössze 120 000 főnyi zsoldoskatonasággal és 80 000 főnyi milíciával rendelkezett. Ez-

után azonban hatalmas méretű szervező munkába kezdtek, amelynek arányára és ütemére senki sem számított, legkevesbé pedig a német hadvezetés. Májusban bevezették az általános védkötelezettséget, és 1917 végére már átszállítottak 176 000 katonát. 1918 májusában 600 000, júliusban 1 200 000, a compiègne-i fegyverszünet aláírásakor pedig csaknem 2 000 000 amerikai katona állt Európában. Szükség esetén 3 000 000 katona átszállítását tervezték.¹⁸

Mindezek azt is bizonyítják, hogy a németek számításai 1917-ben teljesen illuzórikusak voltak. A háború nyugaton akkor is tovább folyt volna, ha valamelyik szövetséges ki-dől a sorból. Már 1917 végén is nyilvánvaló volt, hogy a nyugati szövetségesek minden szükségessel való ellátása, Amerika felkészülése, csupán idő kérdése. És mindaz, amit a két hadviselő fél helyzetével kapcsolatban fentebb felvázoltunk, már eleve döntően meghatározta, hogy a két ellen-séges tábor imperialistái hogyan reagálnak majd a keletről elhangzó békefelhívásra. Érzelmek ebből a szempontból tökéletesen megegyeztek, politikájuk azonban helyzetüktől függően eltérően alakult.

Oroszországban a februári forradalomban a burzsoáziá-nak az a része jutott kormányhatalomra, amely 1916 óta sok más ok mellett azért is szembekerült a cárizmussal, mert az nem tudta tovább folytatni a háborút a burzsoázia érde-kében álló imperialista célkitűzésekért. A burzsoázia e ré-szének állásfoglalását fejezte ki Miljukov külügyminiszter, aki aznap, amikor átvette hivatalát, magához kérte a szö-vetségesek, Franciaország, Anglia és Olaszország nagyköve-teit, Paléologue-ot, Buchanant és Carlottit, és kifejtette előt-tük nézetét a háború folytatásával kapcsolatban: „Nem akartuk ezt a forradalmat háború idején; magam sem sej-tettem; nélkülünk történt; a cári kormány hibájából, bűné-ből. Ma arról van szó, hogy megmentjük Oroszországot a háborúnak a végletekig, a győzelemig való folytatásával.”¹⁹

Paléologue-ot nem nyugtatta meg ez a kijelentés, a beszélgetés folyamán aggályait a következőkben fejtette ki: „Ön meg fogja érteni, hogy okvetlenül szükséges a határozott kijelentés. Igaz, hogy egyéni érzelmeiben nem kételkedem Csakhogy az orosz politika iránya mostantól fogva új erőktől függ, ezeket haladéktalanul helyes irányba kell terelni . . . Más okból is ragaszkodom ahhoz, hogy a háború állhatatos folytatását és a szövetségek fönntartását hangosan hirdessék. Tudniillik már nemegyszer megfigyeltem az udvar németbarát köreiben, Stürmerék és Protopopovék klikkjében valami hátsó gondolatot, amely igen nyugtalanított; ők elismerték, hogy Miklós cár nem kötheti meg a békét Németországgal addig, míg az orosz terület teljes egészében föl nem szabadul, hiszen megesküdött az Evangéliumra és a Kazanyi Miasszonyunk ikonjára; de egymás között azt mondogatták, hogy ha a cárt rá lehetne venni arra, hogy lemondjon a cárevics javára a cárné régenssége mellett, akkor végzetes esküje örökösét többé nem kötelezné. Nos tehát! Meg akarok bizonyosodni felőle, hogy az új Oroszország kötelezőnek tartja-e magára nézve volt cárijának esküjét.

– Ebben a tekintetben ön megkap minden biztosítékot”²⁰
– válaszolt Miljukov a feltett kérdésre.

Ezekben a napokban adott ki egy felhívást a háború folytatására Rodzjanko is, az Állami Duma Ideiglenes Bizottságának elnöke: „Az Állami Duma tagjainak Ideiglenes Bizottsága . . . felszólítja a harcoló hadsereget és hajóhadat, hogy őrizze meg teljes nyugalmát és legyen teljesen bizonyos afelől, hogy a külső ellenség elleni harc egészében véve egy pillanatra sem szűnik meg vagy gyengül. A hadseregnek és a hajóhadnak továbbra is ugyanolyan állhatatosan és bátran kell védenie a hazát, mint ahogy eddig tette.”²¹

Kezdetben úgy látszott, hogy Miljukov magabiztos kije-

lentésének van is alapja, és a Rodzjanko-féle felhívások nem maradnak hatás nélkül. Arról természetesen szó sem volt, hogy a háború folytatásának valódi okait és céljait feltárják a tömegek előtt, de a liberális burzsoázia nagyon ügyesen kihasználta a kispolgári pártokkal, az eszerekkel és mensevikekkel együtt a forradalmi honvédelem jelszavát. Azt bizonygatták, hogy a cárizmus bukásával a háború imperialista jellege megváltozott, és Oroszország most már forradalmi honvédő háborút folytat a Hohenzollernek Németországa és a Habsburgok Monarchiája ellen. A hangzatos jelszavak mögött sokan nem ismerték fel a lényegét. Kezdetben a parasztság jelentős része hitelt adott ennek a hamis propagandának, támogatta a kormány külpolitikáját. A bolsevik párt éppen ezért állította előtérbe ezt a kérdést agitációs tevékenységében. Lenin, hazatérése után a következőkben fogalmazta meg a párt véleményét az „Áprilisi Tézisek” első pontjában: „A háború tekintetében az az álláspontunk, hogy mivel a háború Oroszország részéről Lvov és társai új kormánya alatt is feltétlenül imperialista polgárháború marad, mégpedig e kormány kapitalista jellegénél fogva – a legcsekélyebb engedmény sem tehető a forradalmi honvédelem javára.

Forradalmi háborúhoz, amely valóban igazolja a forradalmi honvédelmet, az öntudatos proletariátus csak a következő feltételekkel járulhat hozzá: *a)* ha a hatalom a proletariátus és a hozzá csatlakozó szegényparaszt-rétegek kezébe megy át; *b)* ha valóban, nem pedig csak szavakban, lemondanak minden annexióról; *c)* ha valóban teljesen szakítanak minden tőkés érdekekkel.” A továbbiakban Lenin rámutatott, hogy a félrevezetett tömeget, amely jóindulatúan hisz a burzsoáziának, kitartó munkával fel kell világosítani afelől, „hogy *lehetetlen* a háborút igazán demokratikus, nem erőszakos békével befejezni – a tőke megdöntése nélkül”. Az ilyen irányú propagandát különös gonddal kell

megszervezni a frontkatonaság körében, és hogy ez ne csak belső orosz ügy legyen, szervezni kell a lövészárók-barátkozást.²² A felvilágosultabb munkástömegek jelentős része fogékony volt az ilyen nézetek iránt, a dolgozó és katonatömegek többsége pedig, amely a hosszú ideje tartó háborúnak minden terhét és borzalmát viselte, egyre fokozódó ütemben tagadta meg a háborút.

Az Egyesült Államokat, amely ezekben a hetekben készült belépni a háborúba, valamint a nyugati szövetségeseiket kielégítette az Ideiglenes Kormány álláspontja, ezért rendkívüli gyorsasággal, már a megalakulás utáni ötödik napon elismerték, előbb az Egyesült Államok, majd még ugyanazon a napon Franciaország, Anglia és Olaszország. A későbbiek folyamán is mindent megtettek, hogy Oroszországot mint háborús partnert megtartsák táborukban a németek jelentékeny erőinek lekötése céljából. Mivel a háború alatt szétzilált gazdasági és pénzügyek nem tették lehetővé a háború folytatását, elkezdtek pénzelni az Ideiglenes Kormányt, méghozzá jelentékeny összegekkel. Csak a 25 millió dollárnál nagyobb tételekben folyósított amerikai kölcsön összege is hamarosan elérte a 450 millió dollárt. Ezenkívül adott kölcsönöket Anglia és Franciaország is.²³

Az anyagiakon kívül erkölcsi támogatást is nyújtottak. Már április 13-án* Petrográdra érkezett három francia szocialista képviselő, Moutet, Cachin és Lafont, valamint velük együtt az angol Munkáspárt két tagja, O'Grady és Thorne, hogy a petrográdi szovjetben az esetleg ingadozó elvtársaikat rábírják a harc folytatására,²⁴ sőt, ennek érdekében a francia kormány hazahívta a reakciós nézeteiről közismert Paléologue-ot és helyébe a szocialista hadianyagtermelési minisztert, Albert Thomas-t küldte. Hasonló lé-

* Az oroszországi események és dokumentumok dátumai az új időszámítás szerint értendők.

pést tettek az angolok is. „Május 24-én táviratot kaptam Lord Robert Ceciltől, a külügyminisztérium akkori vezetőjétől – írja visszaemlékezéseiben Buchanan nagykövet –, amelyben arról értesített, hogy a háborús kabinet szükségesnek látja a háború iránti kedvezőbb hangulatkeltést az orosz munkások és szocialisták körében, valamint a mi háborús céljainkról elterjedt téves nézetek helyreigazítását. Feltételezik, hogy egy munkásvezető nagyobb siker reményében vállalkozhat erre, mint bárki más, ezért úgy döntöttek, hogy Henderson* urat küldik el különleges megbízatással.”²⁵ Ha az anyagi és erkölcsi támogatással elért eredményeket nem tartották kielégítőnek, durvább eszközökhöz folyamodtak. Ugyancsak Buchanan írja, hogy amikor látták a fraternizálást a fronton, nem merték együttes fellépéssel megfenyegetni az Ideiglenes Kormányt. Hiszen, ha leállítják a hadianyag-szállítást, ez csak a szocialistáknak játszott volna a kezére, mert ezzel bizonyíthatták volna, hogy Oroszország számára nincs más választás, mint békét kötni. Ehelyett Buchanan, mint könyvében olvasható, április közepén felkereste Miljukovot és javasolta, hogy tiltsák meg Leninnek az agitációt. Felhívta a külügyminiszter figyelmét arra, „hogy a kormány számára elérkezett a cselekvés ideje, Oroszország sohasem fogja megnyerni a háborút, ha megengedi Leninnek, hogy a katonákat dezertálásra, földrablásra és gyilkolásra vezesse”. Miljukov azt válaszolta, hogy a kormány csak a lélektani pillanatot várja, és ő hiszi, hogy az nincs messze.²⁶

Ezekkel a módszerekkel később elérték, hogy a koalíciós kormány eszer és mensevik tagjainak hozzájárulásával elhárította a háborús erőfeszítések fokozását. A háborúellenes

* Arthur Hendersonról, az angol szakszervezetek és a Munkáspárt egyik jobboldali vezetőjéről van szó, aki 1927-től a munkáspárti kormányban külügyminiszter lett.

hangulat rohamos terjedését azonban nem tudták megakadályozni, sőt éppen a háború és béke kérdése miatt éleződött ki a polgári hatalom első válsága. Amikor a kormány jegyzékét – a hírhedt Miljukov-jegyzéket –, amelyben nyíltan biztosították a szövetséges hatalmakat, hogy Oroszország a végső győzelemig kívánja folytatni a háborút, május 3-án nyilvánosságra hozták, már elemi erővel robbant ki a felháborodás. A közzététel egyébként provokáció is volt, a nagyburzsoázia első kísérlete, hogy a kettős hatalmat felszámolva biztosítsa hegemoniáját. A petrográdi munkásság május elsejét a béke követelésének jegyében ünnepelte, s a válaszként kiadott jegyzéknek kellett kiváltania olyan fellépést, amelyet az összevont megbízható katonai alakulatok levernek, és létrehozzák a nagyburzsoázia katonai diktatúráját. Mint köztudott, ez nem sikerült, az elemi erővel kitört felháborodás elsöpörte Miljukovot, néhány nap múlva pedig a szintén nagyon exponált Gucskov hadügyminisztert is. A koalíciós kormány azonban, mint fentebb említettük, fokozta a háborús készülődést, és azt az eszerek és mensevikek is támogatták. Bár a katonatömegek nagyrészt kiábrándultak a „forradalmi honvédelemből”, a szovjetek I. oroszországi kongresszusának vezetősége, ahol az eszerek és mensevikek nagy többséggel rendelkeztek (hiszen a kerekén 1000 küldött között csak 105 bolsevik volt), elvetette azt a bolsevik javaslatot, hogy mindenekelőtt az Ideiglenes Kormány által előkészített nagyszámú katonai támadás tervét vitassák meg. A kongresszus vezetőségében még uralkodott a „forradalmi honvédelem”.

Ezek után került sor július 1-én Tarnopol körzetében az ún. Kerenszkij-offenzívára. A katonák és a tömegek már sokszor és egyre erőteljesebben kifejezett békevágya ellenére indított támadás rosszul volt előkészítve, megszervezve. Bár 300 000 katonát vetettek harcba, a támadás rövid idő alatt összeomlott, csaknem 150 000 ember vesztette életét

vagy sebesült meg. Amikor a vereséggel végződött támadás híre eljutott Petrográdra, ismét elemi erővel robbant ki a felháborodás, és a koalíciós kormány helyzetét még tömeges utcai vérontásokkal sem tudták megszilárdítani, s az minden honvédő elv ellenére sem gondolhatott valamiféle komolyabb katonai ténykedésre; a hadsereg erre már egyszerűen nem volt alkalmas. A Kerenszkij-offenzíva bukása után is folytatódó német-osztrák-magyar előrenyomulás eredményeként a központi hatalmak augusztus elejéig elfoglalták csaknem egész Galíciát és Bukovinát, és ezzel egyidejűleg visszaverték a moldvai fronton indított közös orosz-román támadást is. A németek a támadást északon folytatták, ahol szeptember elején elfoglalták Rigát, október elején pedig a Rigai-öbölben fekvő balti szigeteket (Ösel, Moon, Dagö). Mindez világosan mutatta, hogy az orosz hadsereg bomlása rendkívüli mértékben előrehaladt, a munkás-, katona- és paraszttömegek most már egyöntetűen békét akarnak, és ennek figyelmen kívül hagyása bármilyen politikai irányzat részéről csak kalandorpolitikához vezethet.

II. A szovjet békedekrétumtól a fegyverszünet megkötéséig

1. A DEKRÉTUM KÜL- ÉS BELPOLITIKAI HATÁSA

A bolsevikok már 1904-ben egyértelműen állást foglaltak az imperialista háborúval szemben. Ennek megfelelően elítélték az 1914-ben kitört imperialista háborút, s elítélték 1917-ben az oroszországi kispolgári pártok által meghirdetett „forradalmi honvédelmet”, amint ezt az „Áprilisi Tézisek” fentebb idézett részében láttuk, mert ez nem jelentett mást, mint a burzsoázia érdekeiért folyó imperialista háború lényegének álcázását. Emellett elvetették az imperialista különbékét is, mert amint ezt Lenin több helyen, de talán legvilágosabban az I. összoroszországi szovjetkongresszuson kifejtette, az „annexiók és hadisarc nélküli béke” 1917-ben a hadviselő felek ellentétes értelmezése miatt megvalósíthatatlan, hiszen még a háború előtti status quo alapján is imperialista béke lenne. Ha viszont a háborús hódításokat is ideértik, és a németek elfogadnák, még akkor sem fogadnák el az angolok, akik egy talpalatnyi földet sem vesztek el, hanem a világ minden zúgában harácsoltak.¹

A háborúból kivezető utat a bolsevik párt VI. kongresszusa „A jelenlegi időszak és a háború” című határozatában a következőkben mutatja meg: „A nemzetközi prole-

tariátus számára a háború valóban demokratikus felszámolásának egyetlen módja az, ha meghódítja a hatalmat, Oroszországban pedig, ha a hatalmat a munkások és a szegényparaszság hódítja meg. Csak ezek az osztályok lesznek képesek arra, hogy szakítsanak az összes országok tőkésivel, és valójában elősegítsék a nemzetközi proletárforradalom növekedését, melynek nemcsak a háborút, hanem a kapitalista rabságot is fel kell számolnia.”² A valóban demokratikus békének a lehetőségét tehát világosan és egyértelműen a proletárforradalommal kapcsolták össze, és ha ez a forradalom kezdetben csak egy országban győz, és a hadviselő államok nem lesznek hajlandók beszüntetni a harcot a munkásállam javaslatai alapján, akkor a háború az ő részére már igazságos, védelmi, forradalmi háborúvá válik, amelyet a világ dolgozóival együtt fog vívni – mutatott rá Lenin „A forradalom feladatai” című, 1917. október 9–10-én megjelent cikkében.³

A II. szovjetkongresszus által november 8-án elfogadott békedekrétumnak tehát lényegében már csaknem minden elemét fellelhetjük, ha nem is teljes megfogalmazásban, a korábbi párthatározatokban, Lenin írásaiban. Maga a dekretum „valamennyi hadviselő népnek és kormányaiknak” javasolta, hogy haladéktalanul kezdjék meg a tárgyalásokat az igazságos és demokratikus békéről.

„Igazságos vagy demokratikus béke, amelyre minden hadviselő országban a háborútól kimerült, elgyötört és megkínzott munkások és dolgozó osztályok túlnyomó többsége áhítozik, s amelyet az orosz munkások és parasztok a cári monarchia megdöntése után a leghatározottabban és legállhatatosabban követeltek – ilyen béke a kormány szerint az annexiók (vagyis idegen területek erőszakos elfoglalása, idegen népek erőszakos beolvasztása) és hadisarc nélküli azonnali béke.”⁴ Az annexiók és hadisarc nélküli békét a dekretum természetesen nem abban az értelemben fogja fel,

ahogy az 1916 végétől szokásos volt, amióta bekövetkezett a politikában az imperialista béke irányába tett fordulat, és amely értelmezést átvették az oroszországi kispolgári pártok is. Tehát itt nem egyszerűen a háború alatti hódítások visszaadásáról, a háború előtti helyzet visszaállításáról volt szó. A dekrétum a továbbiakban világosan kifejtette, hogy annexiónak tartja azt is, hogy egy vagy több nemzetet erőszakkal visszatartanak egy állam keretei között, ha az bármilyen formában (sajtó, gyűlések, párthatározatok, lázongás, felkelés stb.) kifejezésre juttatta kiválási szándékát, és nem adnak neki lehetőséget arra, hogy további sorsáról teljesen szabadon, minden erőszakos hatás nélkül döntsön. A dekrétumban benne foglaltatik és Lenin „A forradalom feladatai” című cikkében, amelyben kidolgozta egy dekrétum jellegű javaslat tartalmát, az annexióktól mentes béke fogalmába szintén beleértette, „hogy Európában is, a gyarmatokon is, kivétel nélkül *minden* nép szabadságot és lehetőséget kap arra, hogy maga döntse el: *külön* államot akar-e alakítani, vagy pedig bármely más államhoz akar-e tartozni”.⁵ Később majdnem ugyanez a tétel szerepel a béketárgyalások alapelveinek az összeállításánál is.

A dekrétum bejelentette azt is, hogy a kormány megszünteti a titkos diplomáciát, és egyrészt közzéteszi mindazokat a titkos szerződéseket, amelyeket a földbirtokosok és tőkészek kormánya 1917 februárjától október 25-ig jóváhagyott vagy megkötött, másrészt az összes tárgyalásokat teljesen nyíltan fogja folytatni. Ezenkívül a dekrétum javasolta, hogy a hadviselő felek legalább három hónapra kössenek fegyverszünetet, hogy ezalatt be lehessen fejezni a béketárgyalásokat, és az illetékes szervek jóváhagyassák a szerződéseket.

A dekrétum alábbi passzusa azonban merőben eltér a demokratikus béke és forradalmi háború kérdésének korábbi felfogásától. „A kormány egyben kijelenti, hogy a fenti bé-

kefeltételeket egyáltalán nem tekinti ultimátumszerűeknek, vagyis hajlandó megvizsgálni bármely más békefeltételeket is, csupán ahhoz ragaszkodik, hogy előterjesztésük bármelyik hadviselő fél részéről a lehető leggyorsabban történjék és teljesen világos legyen, feltétlenül kizárjon minden kétértelműséget és minden titkot a békefeltételek felajánlása során.”⁶ Lenin bizonyára arra is számított, hogy az annexió és hadisarc nélküli békét olyan értelmezésben, ahogy az a dekrétumban szerepelt, az antant imperialista kormányai nem fogják tárgyalási alapul sem elfogadni, hiszen akkorra már világossá vált, hogy az imperialista vetélytársak és elsősorban a Németország fölötti győzelem csupán idő kérdése. Ha a nyeresre álló nyugati antantszövetségesek ezeket az elveket elfogadják, ez lényegében nem jelentett volna mást, mint hogy nemcsak a háború imperialista, rabló, területszerző célkitűzéseiről mondanak le, hanem lemondanak saját gyarmatbirodalmukról is, szabadjára engedik az általuk fegyveres gyarmati elnyomás alatt tartott népeket. Egyszerűen fogalmazva ez annyit jelentett volna, hogy megszűnnek imperialisták lenni. Ezért a dekrétumnak az általános demokratikus békére való felhívása, bár az összes hadviselő népek kormányainak volt címezve, mégis inkább az összes hadviselő népekhez szólt. Igyekezett tudtukra adni, hogy a világon már megszületett egy politikai hatalom, amely másként oldaná meg a nemzetközi kérdéseket, mint ahogy ez eddig történt, ha nem egyedül állna szemben a világ tőkés hatalmaival. Vagyis igyekezett megteremteni a feltételeket a demokratikus béke megvalósításához, előmozdítani a világon, de különösen a hadviselő országokban már érlelődő forradalmi mozgalmakat.

Mindazonáltal teljes mértékben el kell vetni azt a polgári történetíráshoz és memoárirodalomhoz eléggé elterjedt állítást, hogy a béke dekrétum nem volt más, mint bolsevik propaganda fogás. Ez főként az összes felhívásokat válasz

nélkül hagyó antantálláspont igazolására szolgál. A dekrétumnak volt propagandafeladata is, és ezt sikerült is betöltenie, hiszen tagadhatatlan a néptömegekre gyakorolt hatása. Ugyanakkor az a tétel, amely hangsúlyozza, hogy ez nem ultimátum, hogy a szovjet kormány kész bármely világos javaslatot megvitatni, nyitva hagyta a kaput az imperialista kormányok számára is. Persze a tárgyalások megkezdése, valamilyen javaslat benyújtása már óhatatlanul bizonyos fokú színvallást jelentett volna, annál is inkább, mert a dekrétum azt is kimondta, hogy a szovjet kormány csak nyíltan, a népek színe előtt hajlandó tárgyalni. Ilyen körülmények között és ilyen feltételek mellett lehetetlen lett volna elkerülni a lelepleződést, lehetetlen lett volna mindkét oldalon továbbra is honvédő frazeológiával elkendőzni a háború valódi céljait.

A szovjet kormány a békéről szóló dekrétumot azonnal nyilvánosságra hozta, és rádió útján az egész világgal közölte. A nyugati szövetségesek úgy tettek, mintha nem tudnának a javaslatról, mivel a dekrétumot nem hivatalos diplomáciai úton juttatták el hozzájuk. Egyébként is arra számítottak, hogy a szovjethatalom néhány nap alatt összeomlik.

A központi hatalmak természetesen szintén nem válaszoltak, de már akkor kezdték sokkal alaposabban számba venni a teendőket, valamint az oroszokkal való tárgyalásból és az esetleges békekötésből a számukra adódó előnyöket. Czernin a következőket írta egy barátjának 1917. november 17-én, tehát a szovjet békejavaslatnak hivatalos formában való kibocsátása előtt: „Az oroszországi jelentések mind aköré tömörülnek, hogy az ottani kormány feltétlenül, és pedig a legsürgősebben békét akar kötni. A németek erre az esetre tele vannak bizakodással. Ha seregeiket nyugatra vethetik át, úgy nem kétlik, hogy áttörnek, elfoglalják Párizst és Calais-t és közvetlenül fenyegetik Angliát. Ilyen

eredmény azonban békét hozhat, ha Németország a maga részéről hajlandó lemondani a hódításokról. A legkevésbé sem tudom elképzelni, hogy az antant Párizs és Calais elvesztése után ne menne bele egy békébe inter pares.”⁷ Ez a felfogás egyelőre természetesen a Monarchiában sem volt általános. A saját minisztériumáról Czernin elmondja, hogy ott három irányzat is volt. Az egyik, mint nagyon sokan az antantországokban is, nem vette komolyan Lenint és tiszavirág-életűnek tartotta, a másik irányzat nem gondolta ezt, de berzenkedett attól a gondolattól is, hogy egy forradalmárral tárgyaljon. „... és a harmadik – írja –, amely, amennyire én tudom, körülbelül csak belőlem áll egyedül, és amely *tárgyalni fog* a lehetséges tiszavirágok és a kétségtelen forradalom ellenére. Minél rövidebb ideig marad Lenin a hatalmon, annál gyorsabban kell tárgyalni, mert semmilyen későbbi kormány nem fogja a háborút újrakezdeni.”

Czernin egyébként kizárólag csak kényszerűségből választotta ezt az utat, és hogy mennyire téves minden olyan beállítás, amely személyét valamelyest is haladóbban igyekszik feltüntetni, mint a német militarizmus bármely képviselőjét, annak bizonyítására szolgáljon még egy hosszabb idézet, ugyancsak az említett levélből: „Ez az orosz bolsevizmus minden bizonnyal európai veszély, és ha megvolna az erőnk ahhoz, hogy egy elviselhető békén kívül, még törvényes állapotokat is kényszerítsünk ki idegen országokban, akkor helyes lenne ezekkel az emberekkel egyáltalán nem tárgyalni, Petrográdra vonulni és rendet csinálni. Ezzel az erővel azonban nem rendelkezünk, mert a legsürgősebb békére van szükségünk a megmentésünkhöz, és a békét nem kaphatjuk meg, ha a németek nem mennek Párizsba, de Párizsba csak akkor mehetnek, ha az egész keleti frontot szabaddá tesszük. Itt zárul be a kör. Ezek mind olyan dolgok, amelyeket a német katonák maguk állítanak, és ezért olyan logi-

kátlan tőlük, ha most láthatóan Lenin személyébe ütköznek.”⁸ Czernin ezen utóbbi megjegyzésének az volt az alapja, hogy ő már egy héttel korábban, november 10-én levelet intézett Hertling kancellárhoz, amelyben sürgette a németeket, hogy használják ki a helyzetet, mert nem tudhatják, hogy Leninék meddig lesznek hatalmon. Az antant számára a dekrétum feltételei elfogadhatatlanok, tehát feltehetően el fogják utasítani, és akkor Lenin kénytelen lesz különbékét kötni. Ezt viszont csak akkor teheti meg, ha a központi hatalmak elfogadják az annexió és hadisarc nélküli békeformulát. A folyamatot meg lehetne gyorsítani, ha valamelyik orosz vezetőnek eléggé elkötelezett formában tudomására hoznák, hogy ragaszkodnak a központi hatalmak által felállított békeelvekhez. Egy ilyen nyilatkozat megkönnyítené Leninnek, hogy az antant elutasító válasza után közeledjen a különbéke megkötéséhez. Ez egész sor előnnyel kecsegtetné a németeket, ha sikerülne megvalósítani. A bolsevikok önrendelkezést ígérnek az oroszországi nem orosz népeknek. A fegyverszünetnél nyitva lehetne hagyni Lengyelország, Kurland, Livónia* és Finnország kérdését, hogy majd a békétárgyalásokon döntenek sorsukról. A központi hatalmak dolga lenne, hogy ezek a nemzettek kifejezzék vágyukat az elszakadásra és a központi hatalmakhoz való orientálódásra, akár gazdaságilag, akár politikailag. Czernin itt elárulta, amit mindvégig titkoltak, hogy a központi hatalmak gúnyt űztek az önrendelkezési jogból, és az annexió nélküli béke eszméjét megcsúfolva újabb hódításokra törekedtek.

Egy ilyen nyilatkozat – fejtegeti tovább Czernin – kifogná a szeptet a szocialista pártok vitorlájából, mert ha a

* Kurland Lettország délnyugati része. Livónia a mostani Észtország és Litvánia nyugati részének korábbi neve, amely a jelenleg már nagyon csekély számú őslakosságtól, a lívektől nyerte nevét.

kormányok elfogadják az annexió és hadisarc nélküli béke formuláját, abban az esetben nem lesz szükség arra, hogy más országok forradalma támogassa az orosz forradalmat. További előny volna még az is, hogy ha Oroszország szakítana az antanttal, gazdaságilag a központi hatalmakra fog támaszkodni, és ez lehetővé teszi a behatolást az orosz gazdaságba. Czernin nem lát veszélyt egy ilyen nyilatkozatban, mert az olaszországi katonai sikerek miatt ez nem tűnhet a gyengeség jelének.⁹

A levélre Hertling azt válaszolta néhány nap múlva, hogy ha orosz részről javaslatot tesznek, meg kell kezdeni a tárgyalásokat. A helyzet zavaros voltára való hivatkozással azonban károsnak tartotta egy idő előtti, a központi hatalmak tárgyalási készségét kifejező nyilatkozat kiadását, vagyis elutasította Czernin sürgetését.¹⁰ Ez persze egyáltalán nem jelentette azt, hogy német részről nem készültek az esetleges tárgyalásokra. November 11-én Hertling nevére már megérkezett az orosz és román fegyverszüneti egyezmény szövegének egy tervezete is, amelyet Ludendorff készített el.¹¹

Hertlingnek annyiban igaza volt, hogy Oroszországban a szóban forgó napokban még valóban nehezen áttekinthető volt a helyzet. November 9–10-én indult meg Krasznov és az elmenekült Kerenszkij támadása Petrográd ellen, és az ellenforradalmi csoportokat csak november 14-én sikerült szétverni. November 15-én Moszkvában megtört az elkeseredett ellenállás, és akkor ment át a hatalom a moszkvai tanács kezébe. Ezzel párhuzamosan folyt az egész országban a szovjethatalom diadalmenete.

A békejavaslatra nemcsak kívülről nem jött válasz, hanem egyre világosabbá vált az is, hogy ezen a téren nagy nehézségek lesznek az összes belső háborúspárti ellenforradalmi erőkkel, ideszámítva az eszereket, a mensevikeket, a vezérkart és a felső tisztikart, akik együttes erővel mindent

el fognak követni, hogy megakadályozzák a béke megteremtését. Miután az ellenforradalom első fegyveres próbálkozását Petrográd alatt szétverték, az ellenforradalmárok a hadsereg legfelsőbb főparancsnoka, Duhonyin tábornok főhadiszállásán, Mogiljovban kezdtek csoportosulni. Ide érkezett a volt ideiglenes kormányok néhány minisztere, a jobboldali eszerek és mensevikek egyes vezetői, a szovjethatalom elleni harcra létrehozott Hon- és Forradalommentő Bizottság képviselői. Itt tartózkodott a hadseregbizottság, amelynek a mensevikek és eszerek voltak a vezetői, valamint a szövetséges hatalmak katonai misszióinak vezetői, különböző megfigyelők, sajtótudósítók tömege stb.

A szovjethatalom szintén rendezte sorait, igyekezett megszerezni a minél szélesebb tömegek támogatását. November 15-én a Népbiztosok Tanácsa kiadta az Oroszország népeinek jogairól szóló nyilatkozatot, amely konkretizálta a szovjetkongresszusok határozatát az oroszországi népek önrendelkezési jogáról egészen az elszakadásig és az önálló állam létrehozásáig. Biztosította az egyenlőséget, a szuverenitást, megszüntetett minden nemzeti és vallási privilégiumot, biztosította a nemzetiségek szabad fejlődésének jogát.

A békedekrétumban foglaltaknak megfelelően azonnal megkezdték a munkát, és öt-hat hét alatt publikálták az összes titkos szerződéseket, először a sajtóban, majd kiadtak hét okiratgyűjteményt. Közvetlenül a háborúra vonatkozóan közzétették azt az egyezményt, amelyet Franciaország, Nagy-Britannia és a cári kormány 1916 tavaszán kötött Törökország felosztásáról; az 1916-os titkos egyezményt, amelyben Oroszország, Franciaország, Anglia és Olaszország megállapította a Romániának folyósítandó összeget annak fejében, hogy részt vesz a Németország elleni háborúban; a Balkán-háborúkra vonatkozó okiratokat; Franciaország és Oroszország 1892-i katonai egyezményét; az 1907-es orosz-angol titkos szerződést és egyezményt. Sok okira-

tot tettek közzé az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország nagyköveteinek Oroszországban 1917-ben kifejtett tevékenységéről. Összesen több mint száz szerződést és sok más diplomáciai anyagot adtak ki.¹²

Ezek az iratok feltárták a háború valódi okát és célját, a milliós katonatömegek rádöbbenhettek, hogy miért szenvedtek három és fél évig a lövészárkokban, mi rejlett a haza, majd a forradalom védelmének magasztos jelszava mögött. Az imperialista célkitűzések leleplezésének ez a módszere nagy feltűnést keltett, és nagy visszhangot váltott ki az egész világon, ugyanis a közölt dokumentumokat előbb átvette a semleges országok sajtója, majd közölni kezdte a hadviselő országok sajtója is.

1917. november 20-án a Népbiztosok Tanácsa parancsot adott Duhonyin főparancsnoknak: „Most, amikor a szovjethatalom megszilárdult az ország legfontosabb helyein, a Népbiztosok Tanácsa szükségesnek tartja, hogy azonnal formális fegyverszüneti javaslatokat tegyen az összes hadviselő, mind szövetséges, mind pedig velünk harcban álló országoknak.” A kormány felszólította Duhonyint, azonnal lépjen kapcsolatba az ellenséges hadseregek parancsnokságaival, és tegyen javaslatot, hogy a béketárgyalások megkezdése céljából haladéktalanul szüntessék be a harci tevékenységet.¹³

A következő napon, november 21-én, Trockij külügyi népbiztos jegyzéket küldött az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Szerbia és Belgium nagyköveteinek. A jegyzékhez mellékelte a békedekrétum szövegét, és kérte, hogy tekintsék azt formális javaslatnak az összes frontokon kötendő azonnali fegyverszünethez és a béketárgyalások megkezdéséhez.¹⁴

Mivel Duhonyintól nem érkezett válasz a Népbiztosok Tanácsához, november 22-re virradó éjjel Lenin, Sztálin és Krilenko zászlós, hadügyi népbiztos közvetlen vonalon tár-

gyaltak vele. Duhonyin különböző okokra való hivatkozással megtagadta a parancs teljesítését, mire leváltották főparancsnoki tisztségéből és helyére Krilenkót nevezték ki.¹⁵

A beszélgetésről és Duhonyin levélváltásáról szikratávíró útján értesítést küldtek a hadsereg és a flotta minden egységének, amely felhívást is tartalmazott: „Katonák! A béke ügye a ti kezetekben van. Ne engedjétek, hogy az ellenforradalmi tábornokok megghiúsítsák a béke nagy ügyét... Őrizzétek meg a legszigorúbb forradalmi és katonai rendet.

Válasszanak az állásokban levő ezredek azonnal megbízottakat ahhoz, hogy hivatalos formában megkezdjék a fegyverszüneti tárgyalásokat az ellenséggel.

A Népbiztosok Tanácsa feljogosít benneteket erre.

A tárgyalások minden egyes lépéséről tájékoztassatok minket, akármilyen úton-módon. A végleges fegyverszüneti egyezményt csak a Népbiztosok Tanácsa jogosult aláírni.

Katonák! A béke ügye a ti kezetekben van! Éberség, kitartás, erély, s a béke ügye győzni fog!”¹⁶

A szovjet kormány intézkedéseire és felhívásaira az érdekelt felek egymástól eltérően reagáltak. A szövetséges hatalmak képviselői november 22-én értekezletet tartottak az angol követség épületében, amelyen részt vettek az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Olaszország, Belgium, Szerbia, Japán, Brazília, Románia, Portugália, Kína és Görögország nagykövetei. Úgy határoztak, hogy egyáltalán nem válaszolnak a szovjet jegyzékre, és azt javasolják kormányaiknak is, hogy ne lépjenek érintkezésbe a szovjet kormánnyal, amelyet erőszakkal hoztak létre, és amelyet az orosz nép sem ismer el. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányai jóváhagyták ezt a döntést.¹⁷ Ugyanakkor továbbra is szoros kapcsolatot tartottak fenn az ellenforradalmi központtá alakult mogiljovi főhadiszállással és a már leváltott Duhonyinnal. A főparancsnok mel-

lé akkreditált angol, francia, japán, olasz és román katonai misszió vezetői november 23-án jegyzéket nyújtottak át Duhonyinnak. Ebben közölték, „hogy a kormányaiktól a petrográdi meghatalmazott képviselők közvetítésével kapott pontos utasítások szerint eljárva van szerencsájük kijelenteni a legenergikusabb tiltakozásukat az antanthatalmak 1914. szeptember 5-i szerződésében foglalt feltételek bármely megszegése ellen. A szerződés szerint a szövetséges államok, köztük Oroszország, ünnepélyesen kötelezettséget vállaltak, hogy külön-külön sem fegyverszünetet nem kötnek, sem nem hagyják abba a katonai ténykedést. A katonai missziók lentebb aláíró vezetői kötelességüknek tartják Excellenciád tudomására hozni, hogy a szerződés Oroszország részéről történő bármiféle megszegése a legsúlyosabb következményeket vonja maga után”.¹⁸ Buchanan, az akkori pétervári angol nagykövet visszaemlékezéseiben ehhez még hozzáteszi, hogy „az utolsó szavakban rejlő fenyegetést úgy értelmezték, hogy mi Japánt rá akarjuk bírni arra, hogy támadja meg Oroszországot. Ez ügyetlen lépés volt, és csak ártott nekünk”.¹⁹

Válaszul erre a lépésre, valamint arra, hogy a leváltott Duhonyin a jegyzéket szétküldte a hadseregben, a szovjet kormány ismét a tömegekhez fordult egy „Mindenkinek!” című felhívással. Ebben a jegyzéket és azt a tényt, hogy a volt főparancsnokhoz intézték, az ország belügyeibe való megengedhetetlen beavatkozásnak minősíti, amelynek az a célja, hogy polgárháborút váltson ki. A kormány kijelentette, hogy nem tartja kötelezőnek az orosz nép háta mögött, az ország burzsoáziája érdekében kötött szerződéseket. Ami a jegyzékben foglalt fenyegetéseket illeti, a kormány nem különbékét, hanem általános, demokratikus békét javasolt, s ez nemcsak Oroszország, hanem az összes harcoló országok dolgozó tömegeinek érdeke. Befejezésül ismét felhívta a katonákat, hogy ne engedjék magukat még egyszer vágó-

hídra hajtani a burzsoázia érdekei miatt, válasszák meg küldötteiket, és kezdjék meg a helyi fegyverszüneti tárgyalásokat.²⁰

Míg az antanthatalmak ilyen módon is megkísérelték, hogy gátat vessenek minden békére irányuló törekvésnek – a főparancsnokságot időközben az Egyesült Államok is biztosította támogatásáról –, a szovjet kormány újabb lépéseket tett a béke érdekében. November 23-án jegyzékkel fordult a semleges államok, Norvégia, Hollandia, Spanyolország, Svájc, Dánia és Svédország nagyköveteihez. Közreműködésüket kérte ahhoz, hogy az azonnali fegyverszünetre és békétárgyalások megkezdésére vonatkozó javaslat hivatalosan eljusson az ellenséges országok kormányaihoz.²¹

Az Oroszországgal harcban álló országok kormányai egyébként ilyen közreműködés nélkül is tudtak a fontosabb eseményekről. A németek például fogták annak a szikratávíró útján küldött parancsnak a teljes szövegét, amelyben a kormány utasította Duhonyint, hogy lépjen érintkezésbe az ellenséggel a fegyverszüneti tárgyalások azonnali megkezdése céljából.²² A parancs szövegét Ludendorff nyomban megküldte Kühlmann-nak azzal, hogy semmit se engedjen nyilvánosságra hozni, és vegye fel a kapcsolatot Béccsel, valamint azonnal küldje el a Külügyminisztérium egy képviselőjét Breszt-Litovszkba.²³ A tárgyalások meg is indultak, és az osztrák–magyar követség két nap múlva már közölte kormányának az álláspontját is, hogy milyen fő vonalnak kell érvényesülnie a fegyverszüneti egyezményben.²⁴ A németek korábbi, Hertling Czerninhez írt levelében ismertett álláspontja továbbra is irányadó volt, kezdeményező lépést nem tettek, várták, hogy a közvetlen, formális és hivatalos kezdeményezés Szovjet-Oroszországtól induljon ki.

Ez meg is történt 1917. november 26-án, amikor Krilenko hadügyi és tengerészeti népbiztos, hadsereg-főparancsnok megbízása alapján Vlagyimir Sneur, a kijevi huszárezred fő-

hadnagya, valamint Mihail Szagalovics katonaeorvos és Georgij Meren önkéntes, az V. hadsereg hadseregbizottságának tagjai mint parlamenterek elindultak Dvinszkből. A német vonalakat délután 4 óra 20 perckor érték el, a nemzetközi egyezményeknek megfelelően fehér zászlóval és kürtös kíséretében. A szemben álló zászlóalj-parancsnokságon vezérkari tisztok vették át megbízólevelüket, valamint az arra vonatkozó javaslatot, hogy kezdjenek tárgyalásokat a hadviselő országok összes frontjain kötendő fegyverszünetről, majd a békéről. 6 óra 20 perckor érkeztek a hadosztály-parancsnokságra, ahol közölték velük, hogy megbízólevelüket érvényesnek találták, javaslatukat pedig elküldték a felsőbb parancsnokságra, és előreláthatólag 24 óra múlva kapnak választ. A német főparancsnokság válasza azonban már 7 óra 50 perckor megérkezett azzal, hogy beleegyeznek a fegyverszüneti tárgyalásba a parlamenterek írásbeli felhatalmazásában lefektetett elvek alapján. Ez a rendkívül gyors válasz is mutatja, hogy a központi hatalmaknál, helyesebben a németeknél minden elő volt készítve, csak a kezdeményezést várták. A főparancsnokság megbízta Hoffmeister tábornok hadosztályparancsnokot, hogy a parlamenterekkel dolgozza ki az országokat képviselő küldöttek következő találkozásának részleteit. Éjfél utánra megállapodtak abban, hogy a tárgyalások december 2-án, közép-európai idő szerint 12 órakor kezdődnek, valamint megállapodtak az utazás, a kapcsolattartás technikai részleteiben. Ezután a németek bejelentették, hogy a német legfelsőbb főparancsnok megparancsolta a tűz beszüntetését, amennyiben ezt az ellenfél tevékenysége nem váltja ki, és megparancsolta a fraternizálás beszüntetését a tárgyalások befejezéséig.

November 27-én délelőtt 11 óra 30 perckor a parlamenterek visszatértek a saját vonalaik mögé.²⁵

Eddig tehát egyedül Németországgal haladtak előre a

tárgyalások, de nem volt kétséges, hogy az esetleges meg-
egyezés a központi hatalmakkal való tárgyalást fogja ered-
ményezni. Ez ugyan még távol állt az általános békével
kapcsolatos elképzelésektől, és csak különbéke lehetett, amit
a szovjet kormány szeretett volna elkerülni. A német vá-
lasz után azonnal drámai hangú felhívással fordult a had-
viselő ország kormányaihoz és népeihez, hogy csatlakozza-
nak a tárgyalásokhoz, és közölte, hogy az ötnapos halasz-
tás a fegyverszüneti tárgyalások megkezdéséig azért jött
létre, hogy legyen idő a csatlakozásra. „A döntő lépés meg-
történt . . . – hangzik a felhívás. – Az ingadozások, huza-
vonák, hivatali egyezmények kora lejárt. Most a harcoló or-
szágok összes kormányait, összes osztályait, összes pártjait
felszólítottuk, kategorikusan válaszoljanak a kérdésre: haj-
landók-e november 19-én – december 2-án – velünk együtt
tárgyalásokat kezdeni az azonnali fegyverszünetről és az ál-
talános békéről. Igen vagy nem.

Mi, a Népbiztosok Tanácsa, ezzel a kérdéssel fordulunk
szövetségeseink: Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszor-
szág, az Egyesült Államok, Belgium, Szerbia, Románia, Ja-
pán és Kína kormányaihoz. A saját népeik, az egész világ
színe előtt kérdezzük őket: hajlandók-e december 2-án ve-
lünk együtt megkezdeni a béketárgyalásokat?”

Felszólították a szövetséges országok dolgozóit, hogy ne
engedjék meg a további vérontást, valamint a Monarchia
és Németország munkásait, hassanak oda forradalmi har-
cukkal, hogy a béke a népek békéje, becsületes egyezmény
legyen. „Az orosz hadsereg és az orosz nép nem tud és nem
akar tovább várni. December 2-án megkezdjük a béketár-
gyalásokat. Ha a szövetséges népek nem küldik el a képvi-
selőiket, egyedül fogunk tárgyalni a németekkel. Ha azon-
ban a szövetséges országok burzsoáziája arra kényszerít
bennünket, hogy különbékét kössünk, a felelősség teljes egé-
szében őt terheli.”²⁶

A felhívásra a Monarchia külügyminisztériuma november 29-én válaszolt. Közölte, hogy az orosz kormány javaslatát elfogadható alapnak tekinti, ezért az osztrák–magyar kormány elküldi képviselőit az azonnali fegyverszünetről és általános békéről december 2-án kezdődő tárgyalásokra.²⁷

Az antanthatalmak ezúttal sem válaszoltak közvetlenül a szovjet felhívásra, bár különböző nyilatkozatokból teljesen világos volt az állásfoglalásuk. A hallgatást Buchanan visszaemlékezéseiben a következőképp próbálja igazolni. Mint december 4-én a sajtónak adott kommunikéjében félreértéketlenül leszögezte, olyan utasítást kapott otthonról, hogy tartózkodjon minden lépéstől, amely a jelenlegi orosz kormány elismerését jelentené. Az általános fegyverszünetet javasló, november 21-i jegyzék csak tizenkilenc órával az után érkezett az angol követségre, hogy Duhonyin megkapta a parancsot az ellenséggel való tárgyalások megkezdésére. Az antant szövetségeseket befejezett tények elé állították, anélkül, hogy megkérdezték volna őket. Ha közölte volna is a jegyzékek tartalmát az angol külügyminisztériummal, nem válaszolhatna egy olyan kormányra, amelyet az ő saját kormánya nem ismert el. Mindehhez még álszent módon hozzátette: az ő kormánya, amely hatalmát közvetlenül a néptől nyerte, ilyen nagy fontosságú ügyben csak úgy hozhat döntést, ha előbb biztosítja a nép egyetértését és támogatását.²⁸ Egyébként Buchanannak ez a feljegyzése tartalmát tekintve szinte teljesen megegyezik a Lord Robert Cecilnek tulajdonított 1917. november 29-i nyilatkozattal.²⁹

Ami a többi szövetségest illeti, az Egyesült Államok és Franciaország a szovjet kormány november 28-i felhívásával csaknem egy időben fejtette ki az álláspontját de nem Petrográdon, a kormány felhívására válaszolva, hanem Mogiljovban, a főhadiszálláson. Az amerikai hadsereget képviselő alezredes november 27-én levelet adott át Duhonyin-

nak, amelyben közölte, hogy a petrográdi követ közvetítésével kapott utasítás szerint kormánya, amely az Oroszországgal szövetségben folytatott háborút alapjában véve a demokrácia önkényuralom elleni háborújának tekinti, erőlyesen tiltakozik minden különbéke ellen. Ezzel egyidejűleg nyújtott át egy levelet Duhonyinnak Lavergne tábornok is, a francia katonai misszió vezetője. A levél többek között a következőket tartalmazta: „Franciaország nem ismeri el a népbiztosok hatalmát. Bízva az orosz főparancsnokság hazafiságában, számít arra a szilárd szándékára, hogy elutasít minden bűnös tárgyalást, és továbbra is szembeszáll a közös ellenséggel.” A levél ezenkívül felhívta a figyelmet arra, hogy a fegyverszünet kérdése kormány szintű kérdés, amelyet nem lehet megvitatni a szövetséges kormányok megkérdezése nélkül, és ennek következtében egyetlen kormánynak sincs joga a fegyverszünet és a béke kérdését önállóan megvitatni.³⁰

Az antant képviselőinek nyilatkozatai egyébként formai szempontból is tele vannak ellentmondásokkal. Sértődöttséget mutatnak amiatt, hogy a szovjet kormány nem kérdezte meg őket előre, bár a dekrétum ugyanúgy rendelkezésükre állt három héttel a formális javaslat előtt, mint a központi hatalmaknak. Kijelentették, hogy ezt a kérdést kormányok között kellett volna megtárgyalni, azt a kormányt viszont, amely mégiscsak megkérdezte őket, nem ismerték el. Formai okokra, a régi szövetségből adódó kötelezettségekre hivatkoztak és úgy tettek, mintha nem értenék, hogy az általuk el nem ismert forradalmi kormány nem vállalta az igazságtalan rablőháború folytatását. Szándékuk egyébként teljesen világos volt. A háborúban esélyük volt a győzelemre, és mi sem állt tőlük távolabb, mint hogy lemondjanak a központi hatalmak széthúzása után várható zsákmányról. Szerették volna a nagy erőket lekötő szövetségest legalább addig kitartásra bírni, amíg az amerikai csapatok tömeges

átszállítása megkezdődik. A burzsoá Ideiglenes Kormányt annak idején meglepően gyorsan elismerték, mihamarabb az nyilvánította a háború folytatására irányuló szándékát. Most is elhangzottak ködös ígérek arra vonatkozóan, hogy készek lennének megvitatni a háborús kérdést egy olyan kormánnyal, amely az „egész nép” akaratából jött létre. Buchanan nyíltan írt erről: „Ha a szövetségesek nem is küldhettek képviselőt a fegyverszüneti tárgyalásokra, mégis készek a háborús célokat és egy igazságos és tartós béke lehetséges feltételeit megfontolni, amennyiben egy szilárd, az egész orosz nép által elismert kormány létrejön.”³¹ Nyilvánvaló, hogy az antant nem a munkás-paraszt hatalom forradalmi kormányára gondolt, s ezek a „megfontolások” nem jelentettek volna egyetlen reális lépést sem a béke felé. A szövetséges hatalmak álláspontja tehát egyre világosabbá vált, de a szovjet kormány abban reménykedett, hogy állandó leleplezésükkel talán ezekben az országokban is előrelendíti a forradalmi mozgalom fejlődését, és ily módon tárgyalóasztalhoz kényszeríti őket.

A szovjet kormány 1917. december 1-én nyilatkozatot adott ki, amelyben közölte a néppel, hogy a szövetséges országok katonai képviselői a leváltott főparancsnokhoz fordultak és olyan politika folytatására hívták fel Duhoynin tábornokot, amely teljesen ellentétes a Népbiztosok Tanácsának politikájával.

„Ez teljesen tűrhetetlen helyzet – hangzik a nyilatkozat. Senki sem követeli a jelenlegi szövetséges diplomatáktól, hogy ismerjék el a szovjethatalmat. Ugyanakkor azonban a szovjethatalom, amely felelős az ország sorsáért, nem engedheti meg, hogy a szövetséges diplomáciai és katonai megbízottak, valamilyen célok nevében, beavatkozzanak országunk belső életébe, és igyekezzenek polgárháborút kirobbantani.”³²

Mindezek sürgetővé tették az ellenforradalmi központtá

váló főhadiszállás felszámolását. December 3-án a Krilenko parancsnoksága alatt Petrográdból, Minszkből és más városokból Mogiljovba érkezett forradalmi katonai és matrózcsapatok a főhadiszállást ellenállás nélkül elfoglalták. Duhonyint, akinek a háború folytatására irányuló és ellenforradalmi tevékenysége ekkorra már ismertté vált, a felháborodott matrózok megölték.

A szövetséges kormányok hiába próbálták megakadályozni, hogy a szovjet kormány előrehaladjon a háborúból kivezető úton. Még kevésbé tudtak gátat vetni annak, hogy egyre inkább megmutatkozzon a katonatömegek béke iránti vágyakozása. A háborús mesterkedések leleplezése mellett, a szovjet kormány felhatalmazta a katonákat arra, hogy a vérontás azonnali beszüntetése céljából helyi tárgyalásokat is kezdeményezzenek az ellenséggel. Ennek volt is eredménye. Egymás után születtek meg a helyi egyezmények, és ezzel létrejött a háború befejezésének egy valóban új, forradalmi formája, amikor a frontbarátkozások folytatásaként a lövészárkokban egymással szembeállított katonák kötöttek – habár sajnos csak ideiglenesen – békét. Gyenyikin írja ezekről a napokról, hogy a délnyugati front, a román front és a kaukázusi front még úgy-ahogy tartotta magát, de „lassanként teljesen világossá vált, hogy mindezek csak a »honvédelem« utolsó paroxizmusai. Az északi és nyugati front a szovjethatalom alá került, és az orosz vonalak egyik végétől a másikig elkezdődött az ösztönös és senki által el nem hárítható »különbéke-kötés« a hadseregek, ezredek, sőt századok részéről”.³³ Lényegében ugyanígy látta ezt Hoffmann tábornok is a másik oldalról, aki november 27-én a következőket jegyezte fel naplójában: „Remélem, hogy sikerül itt jól befejezni a dolgot. A tárgyalások az egész fronton jól haladnak előre. Sok helyen van már helyi fegyverszünet, remélhetőleg sikerül egy valódi fegyverszünetet az egész fronton megkötni.”³⁴

Hasonló tényeket ismertet az osztrák front hadseregnaplója. November 17-én még azt jegyzik fel, igaz, szórványos és ellentmondásos hírekre hivatkozva, hogy az orosz csapatok állásfoglalása nem egységes a forradalmi eseményekkel kapcsolatban, de ahol beszélgetések folytak, mindenütt kifejezésre jutott a legénység béke iránti sürgető vágya, valamint a Kerenszkij angolbarát politikájával szembeni ellenszenv. A katonák azt hangoztatták: „Minden kormány elfogadható, amely azonnal békét teremt.”³⁵ A szovjet kormány november 22-i felhívásának itt is azonnal megmutatkozott a hatása. A napló november 25-i feljegyzése szerint már november 24-én délután megjelent az orosz 32. gyalogos hadosztály hivatalos papírokkal igazolt parlamentere, aki közölte, hogy a hadosztály a katonai ténykedést beszüntette.³⁶ November 28-án az osztrák–magyar 3. hadsereg parancsnoksága fegyverszüneti egyezményt kötött a vele szemben álló front egy részét elfoglaló orosz XI. hadtesttel.³⁷ December 9-én pedig ugyancsak a 3. hadsereg parancsnoksága az orosz 8. hadsereggel kötött fegyverszünetet, amely a Szeret és a Dnyeszter közötti szakaszra terjedt ki, s ezáltal érvénytelenítette a 8. hadsereg kötelékébe tartozó XI. hadtesttel, majd később a XXXIII. hadtesttel is megkötött fegyverszüneti egyezményeket.³⁸

A sok kisebb-nagyobb egyezmény mellett november 27-én megkötötték az első jelentősebb egyezményt is, aláírták a fegyverszünetet az északi fronton, ezt követően december 1-én a délnyugati fronton, december 4-én a román és a nyugati fronton, és végül december 18-án létrejött a helyi fegyverszünet a kaukázusi fronton is.³⁹

Hogy milyen jellegűek voltak ezek a helyi megállapodások, azt jól szemlélteti például az orosz nyugati front hadseregeinek a szemben álló erőkkel kötött egyezménye. Hangsúlyozzák annak ideiglenes jellegét és hogy mindkét fél számára kötelező december 6-tól december 17-ig. Ha mégis

megszegik a szerződést, erről három nappal korábban értesítést küldenek. Az életbelépés pillanatától kezdve minden harci cselekményt beszüntetnek, ideértve az aknász- és utász-tevékenységet is; beszüntetik a repülőtevékenységet nemcsak az ellenfél felett, hanem 10 km-re az első vonalaktól, és nem szabad felengedni rögzített léggömböket sem. Rakétákat felfelhőhetnek és fényszórózni is szabad. Beszüntetik a felderítő tevékenységet; nem állíthatnak őrket az első vonalak elé; kötelezettséget kell vállalniuk, hogy nem hajtanak végre előkészületeket támadáshoz; nagyobb alakulatok átirányítása, a frontról való el- vagy odaszállítása mindkét részről tilos, csak az első vonalakban álló kisebb csapatok tartalékokkal való szokásos leváltását engedélyezik. Az első drótakadályok közötti rész semleges zóna, ide belépni fegyver nélkül napkeltétől napnyugtáig szabad; a német katonáknak nem szabad kimenni a drótakadályok elé, de ha ezt a pontot megszegik, nem szabad erőszakot alkalmazni velük szemben; a semleges övezetben szeszelt eladni, átadni vagy fogyasztani tilos. Rögzítették még a hivatalos kapcsolat módját, az esetleges súrlódások, félreértések tisztázásának formáit. Az egyezmény végül kimondta, hogy ennek életbelépésével érvényüket veszítik a kisebb egységek és alegységek által kötött megállapodások, mint ahogy az adott szerződés is érvényét veszti, ha lejárt előtt megszületik az általános fegyverszünet a hadviselő felek között. Érdekes még figyelmet fordítani arra, hogy orosz részről az egyezményt a következők írták alá: a front forradalmi katonatanácsa nevében egy közkatona és egy altiszt, a 2. hadsereg részéről két orvos, a 3. hadsereg részéről két közkatona, a 10. hadsereg részéről egy közkatona és a küldöttség titkára. Német részről a keleti front egyik hadseregcsoporthoz törzsének főnöke, vezérkari vezérőrnagy, egy vezérkari őrnagy egy százados és egy hadseregcsoporthoz törzstiszt kapitánya.⁴⁰

Nagyjából ilyen, főként helyi jelentőségű pontokat foglaltak magukban a többi megállapodások is, amelyekkel elérték a vérontás beszüntetését addig is, ameddig folytak az előkészületek a december elejére tervezett általános fegyverszüneti tárgyalásokra.

2. A FEGYVERSZÜNETI TÁRGYALÁSOK

Mint fentebb láttuk, Németország 1917 folyamán, a júliusi békehatározat ellenére a legmerevebben elutasított minden békekezdeményezést, s az év második felére többek között emiatt a magatartása miatt csökkent a Monarchia ilyen irányú tevékenysége is. Felmerül a kérdés, mi okozta ezt a változást, hogy Németország váratlanul rövid idő, alig néhány óra alatt igenlően válaszolt a hivatalos, hagyományos módon tett szovjet békejavaslatra. Nyilvánvaló, hogy a német imperialista célok nem változtak meg, a katonai helyzet a felületes szemlélő számára nem volt katasztrofálisan rossz, bár a tömegméretű amerikai segítség közeli perspektívája nyomasztóan hatott, és az 1917-es év minden olyan kísérlete, amely arra irányult, hogy döntést csikarjanak ki, kudarcba fulladt. Emellett ettől az évtől kezdve egyre inkább számba kellett venni a külső lépések meghatározásánál a belső tényezőt, a tömegek és elsősorban a munkásság hangulatát. Ez pedig a központi hatalmak országaiban is egyre romlott. E helyütt nem soroljuk fel a rendelkezésre álló bőséges adatokat, amelyek szemléletesen bizonyítják a belső helyzet súlyosbodását, csupán egy értékelést idézünk annak illusztrálására, hogyan látták a helyzetet ott, ahol a megteendő lépésekről döntöttek.

Hindenburg az 1917 őszére – még az októberi forradalom előtt – kialakult helyzetet értékelve arról ír, hogy a hosszan tartó belső nehézségek, a szükség közömbösséget, tétlenséget szül, a tétlenség pedig előkészíti a talajt az elé

gedetlenséghez. „Ez megfertőzi nemcsak a népet, hanem a hazájába visszatérő katonát is. A katona, aki a harcterről tér vissza és látja, hogy mi történik otthon, élénkítőleg hat a helyzetre. Gyakran így is történt. De a katona ronthatja is az általános hangulatot: sajnos sokan, természetesen nem a jobbak közül, így is tettek. Egyáltalán hallani sem akartak többet a háborúról, rossz hatással voltak a már romlott talajra, másrésről rossz nedveket szívtak föl belőle, és hazájuk bomlását áthurcolták a hadsereg soraiba is.”⁴¹ Bárhogy csűri-csavarja is Hindenburg a dolgot, ezzel lényegében elismeri, hogy nőtt az elégedetlenség és a békevágó otthon is, a hadseregben is, és a kettő erősítette egymást.

A valóságnak megfelelően sötét képet fest a fő szövetséges, a Monarchia belső helyzetéről is. „A belső nehézségek – írja – nem csökkentek. A kölcsönös ellenségeskedés erősödik az anyagi helyzetben meglevő különbségek következtében . . . Nincs semmi csodálatos abban, hogy nő a békevágó és halványul a háború kedvező kimenetelének reménye. Ezért az orosz forradalom inkább bomlasztólag, mint erősítőleg hat . . . Ilyen körülmények között erősebb idegekre lett volna szükség ahhoz, hogy mindenképpen szembe szálljanak a tömegek békekövetelésével, mint amilyenekkel az osztrák–magyar kormány rendelkezett.”⁴² Semmivel sem volt jobb a másik két szövetséges helyzete. „A hiányok és a szükség bomlasztó hatást kell hogy gyakoroljon a török hadseregére. Bulgáriában a szükség uralkodik. E bomlasztó hatás a hadsereget is elérheti, mert rosszul van ellátva, nélkülözni kezd.”⁴³

A belső helyzet rosszabbodásával – amit egyébként igen jól látott a vezérkar főnöke – kénytelen volt számot vetni a katonai vezetés és a politikai vezetés vele azonos nézeteiket valló szélsőreakciós része is. Mindez kétségkívül közrejátszott abban, hogy a németek beleegyeztek a tárgyalások

megkezdésébe, az annexiók és hadisarcok nélküli demokratikus béke elve alapján. Ez azonban nem a valóban demokratikus békére való törekvésből fakadt, hanem sajátos módon úgy tekintettek az egész ügyre, mint az imperialista „német” béke megteremtésének eszközére. Számot vetettek azzal, hogy keleten a helyzet megváltozott. A februári forradalom után, amikor a háborút a végső győzelemig folytatni szándékozó burzsoázia került hatalomra, az oroszokkal való különbéke lehetősége elveszett, még akkor is, ha a burzsoázia sem tudta folytatni a háborút, amint azt a nyári támadás kudarcra bebizonyította. Az októberi fordulatot követően az ellenfél igyekezett kihasználni a helyzetet. Ezt világosan tükrözte Czernin álláspontja: gyorsan kössenek békét akár a bolsevikokkal is, mert uralmuk úgysem lesz tartós, és az utánuk következő kormány már nem lesz abban a helyzetben, hogy a háborút újrakezdje. A németek természetesen nem Czernin ösztönzésére változtatták meg véleményüket. Osztrák partnereiket annál sokkal kevesebbre becsülték, mintsem hogy az ő elképzelésük szerint alakították volna politikájukat. Inkább annak a ritka pillanatnak lehetünk itt tanúi, hogy a német politikai vezetők egy része is úgy vélekedett a békekötés kérdésében, mint a Monarchia vezető körei. Nem alakult ki teljesen egységes álláspont Németországban, de az eltérések főként a módszerekre vonatkoztak. Nem volna helyes ha elfogadnánk azt a több történeti munkában tükröződő álláspontot, amely szerint a béke kérdésében a politikai és katonai vezetés élesen szembekerült egymással. Valójában abban teljesen egyetértettek, hogy keleten a békét minél hamarabb el kell érni, és azután az itt felszabadult erőket nyugaton bevetve kierőszakolni a döntést. „Mi magunk, a saját erőinkkel akartuk megnyerni a döntő csatát nyugaton. Ehhez fel kellett használni a keleten felszabaduló erőinket, és olyan hadsereget létrehozni nyugaton, amely felülmúlja ellenfeleink

erőit” – írta Hindenburg.⁴⁴ És itt merült fel a hogyan kérdése. A katonai vezetők szívesen vállalták volna, hogy a béke, illetve a győzelem megszerzését egybekapcsolják a forradalom megsemmisítésével. „Petrográdra!” – ez volt a jelszavuk. „Őszintén szólva, örömmel megtettem volna” – ismeri el Hindenburg.⁴⁵ A katonai megoldás azonban veszéllyel is járt. Egyrészt az intervenció elhúzódhatott volna, és az erők továbbra is le lettek volna kötve, másrészt a forradalom elleni háború – kiszámíthatatlan mértékben –, de kétségkívül tovább élezte volna a belső ellentéteket is. Így ez az irányzat – amelyet Hertling és Kühlmann is képviselt – biztosabbnak vélte, ha a tárgyalóasztalnál kényszerítik ki a hódítások elismerését. Ily módon inkább elleplezhetik a béke rabló jellegét, s a tömegek előtt bizonyíthatják Németország háborújának igazságos voltát. Természetesen a katonai vezetők sem hittek a forradalom tartós fennmaradásában. „Mondanom sem kell – írta Hindenburg –, hogy a terrorista orosz kormánnyal folytatandó tárgyalások nagyon kevésbé feleltek meg politikai meggyőződésemnek. De kénytelenek voltunk mindenekelőtt szerződést kötni azokkal, akik Oroszországban uralmon vannak. Egyébként akkor minden annyira háborgott ott, hogy nem hittem a terror hosszan tartó uralmában.”⁴⁶ A német képlet tehát egyszerű: keleten győzelmes béke, nyugaton döntő csapás, majd ott is győzelmes béke.

1917 végére, akár tetszett ez egyeseknek, akár nem, lényegében az osztrák–magyar uralkodó körök számára sem maradt más lehetőség, mint hozzáigazodni ehhez a tervhez, és reménykedni abban, hogy sikerül megmenteni a Monarchiát, ha strukturálisan átszervezett formában is. A realisabban gondolkodók azonban korántsem voltak olyan optimisták, mint a németek. Ez abból következett, hogy itt sokkal több ellentét halmozódott fel és éleződött napról napra. „Oroszországgal olyan gyorsan befejezni a dolgot,

amennyire csak lehetséges – írta Czernin fentebb idézett, a barátjának küldött levele befejező soraiban –, aztán megtörni az antant megsemmisítő szándékait és békét kötni, még ha veszteségekkel is, ez az én tervem és reményem, ami éltet. Természetesen Párizs bevétele után minden »mértékadó« – Károly császáron kívül – »jó« békét fog követelni, és ezt semmi esetre sem fogjuk megkapni. A »béke elrontásának« ódiumát magamra fogom venni.

Így, remélem, aránylag meg fogjuk úszni a háborút. *De a régi idők soha többé nem jönnek vissza.* Egy új világrend fog születni görcsökben és fájdalomban.”⁴⁷

A németek által elképzelt győzelmes keleti béke természetesen nemcsak egyszerűen a háború befejezését és a csapatok felszabadítását jelentette. Ennél lényegesen többre számítottak: színlelt tárgyalásokkal meg akarták valósítani az alldeutsch program csaknem összes keleti célkitűzését. Ez az első lépésben lényegében benne volt, később csak annyiban változott a helyzet, hogy evés közben megjött az étvágy, és túllépték az eredeti alldeutsch programot. Tervüket persze korántsem tárták fel nyíltan, hiszen az nehezen lett volna összeegyeztethető az annexiók és hadisarcok nélküli béke fogalmával, helyett a népek önrendelkezési jogának elvét igyekeztek felhasználni célkitűzésük megvalósításához. Ezt hivatalos formában, bár még nem egészen nyíltan kimondva, de mindenki számára érthetően, Hertling kancellár fejtette ki 1917. november 29-én a Reichstagban tartott beszédében. „Ami a cári jogar által egykor meghódított országokat, Lengyelországot, Kurlandot, Litvániát illeti, mi tiszteletben tartjuk népeik önrendelkezési jogát. Azt várjuk, hogy maguk hozzák létre azt az államhatalmat, amely viszonyaiknak és kultúrájuk irányzatának megfelel. Egyébként... még az összes dolgok függőben vannak. Azok a hírek, amelyek egy idő óta a sajtó közvetítésével jönnek arra vonatkozóan, hogy egy pontban már biztos

megegyezés van, messze megelőzik a tényeket.”⁴⁸ Ismeretes, hogy viszonyaikat és kultúrájukat tekintve a balti népeket Németországhoz tartozónak minősítették, vagyis a fenti idézet lényegében azt jelentette, hogy előkészítik ezeknek a népeknek az önrendelkezési jog alapján való elszakadását Szovjet-Oroszországtól és csatlakozásukat Németországhoz.

Ilyen elképzelésekkel ültek le a németek tárgyalni a szovjet küldöttséggel, amely december 2-án átlépte a frontvonalat, és december 3-án megérkezett Breszt-Litovszkba, a német keleti front főhadiszállására. A. A. Joffe volt a szovjet küldöttség vezetője, a bolsevik pártot L. B. Kamenyev és G. J. Szokolnyikov, a küldöttség tagjai, a baloldali eszereket A. A. Bicenکو asszony és Sz. D. Maszlovszkij képviselte. A forradalmi idők szellemének megfelelően a küldöttségbe a szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága teljes jogú tagként delegált egy munkást, egy parasztot, egy matrózt és egy katonát, hogy ezzel is hangsúlyozzák a küldöttség népi jellegét. A küldöttség titkára, L. M. Karahan szintén tagja volt a Végrehajtó Bizottságnak. A szovjet küldöttség számos katonai szakértőt is vitt magával, úgymint B. M. Altfater admirálist, B. I. Dolivo-Dobrovolszkij kapitányt, Siskin és Sztanyiszlavszkij vezérkari ezredeseket stb.

A német főparancsnokság a fegyverszünet aláírását tisztán katonai ügynek tekintette, ami tükröződött a megbízottak összetételén is. Hindenburg a tárgyalások vezetésére Lipót bajor herceget, a keleti front főparancsnokát kérte fel, aki a megbízást átruházta saját vezérkari főnökére, Hoffmann vezérőrnagyra. Ezenkívül részt vett még a tárgyalásokon Horn tengerészkapitány és Brinckmann vezérkari őrnagy. A német külügyminisztérium képviselőjeként már néhány nappal korábban megérkezett a főhadiszállásra von Rosenberg, akinek Hoffmann tábornok szerint nem volt más feladata, mint hogy jelen legyen a tárgyalásokon és a

külügyminisztérium esetleges kívánalmait szóba hozza.⁴⁹ Ugyancsak külügyminisztériumi tisztviselőként tartózkodott Breszt-Litovszkban von Bülow. Az Osztrák–Magyar Monarchiát a következő küldöttség képviselte: Pokorny vezérkari alezredes, báró Mirbach vezérkari őrnagy, báró Berger százados és gróf Csáky követségi titkár.

A tárgyalásokhoz csatlakozott másik két szövetséges közül a törököket Ceki pasa, lovassági tábornok, a bolgárokat Gancsev ezredes képviselte.

A fegyverszüneti tárgyalások 1917. december 3-án délután 4 órakor kezdődtek és folytatódtak december 4., 5., 13., 14. és 15-én. Az első szakaszban ténybeli kérdésekről, a jegyzőkönyv tanúsága szerint, december 3-án és 4-én tárgyaltak.

A szovjet küldöttség a tárgyalás kezdetén nyilatkozatot olvasott fel, miszerint a fegyverszüneti tárgyalások alapjául a demokratikus béke elveit tekintik, és az a céljuk, hogy minél előbb létrejöjjön az annexiók és hadisarcok nélküli általános béke a nemzeti önrendelkezési jog biztosításával. A szovjet küldöttség felhatalmazást kapott, hogy Németország, Ausztria–Magyarország, Bulgária és Törökország jelenlevő képviselőivel az összes frontokra vonatkozó fegyverszüneti feltételeket megtárgyalja. A küldöttség javasolta, hogy az ott jelen nem levő, háborút viselő országokat szólítsák fel a tárgyalásokhoz való csatlakozásra.

A német küldöttség természetesen kitért minden ilyen javaslat elől. Hoffmann legelőször is azt kérdezte, hogy az orosz küldöttségnek van-e felhatalmazása szövetségesei nevében tárgyalni. Joffe azt válaszolta, hogy az orosz kormány felhívta szövetségeseit a tárgyaláson való részvételre, de válasz még nem érkezett. Javasolta, hogy mindazonáltal az összes szövetségeseiket vonják be a tárgyalásba, és addig, ameddig személyesen nem képviseltetik magukat, értesítsék őket az eredményekről.

Hoffmann erre kijelentette: nincs arra felhatalmazva, hogy Oroszország jelen nem levő szövetségeseit illetően fegyverszünetről tárgyaljon. A béke kérdéséről semmi újat nem tudott mondani ahhoz képest, ami már Kühlmann és Czernin beszédeiből közismert volt. Ugyanezt az álláspontot fejtették ki a három másik szövetséges állam meghatalmazottjai is. Az ülés további részében még tulajdonképpen ekörül folyt a vita. Hoffmann ismételten hangsúlyozta, hogy a központi hatalmak képviselői csupán a fegyverszünet katonai kérdéseit tárgyalhatják meg és katonai fegyverszünetet köthetnek. Meghatalmazásuk nem terjed ki arra, hogy a béke kérdéséről tárgyaljanak. Előbb az ellenségeskedést kell megszüntetni, hogy a politikusok időt és lehetőséget kapjanak a béketárgyalásokhoz.⁵⁰

A második ülésen a szovjet küldöttség nevében Altfater admirális ismertette a fegyverszüneti egyezmény általuk összeállított tervezetét, melynek három pontja miatt a németek heves vitába szálltak. A tervezet javasolta, hogy a fegyverszünetet 6 hónapra kössék meg, 72 órás felmondási idővel, továbbá a következő alapelv elfogadását: „A fegyverszünet kiterjed a szárazföldi front összes szakaszaira és az összes tengerekre, ahol a fegyverszünet megkötésének pillanatában a háborút folytató hatalmaknak katonai erői vannak. Olyan fegyveres erők alatt, amelyekre a fegyverszüneti feltételek kiterjednek, a következőket kell érteni: az összes szárazföldi csapatokat, amelyek a hadviselő államok területén és az általuk elfoglalt területeken vannak, a hadiflottákat és az összes technikai harceszközöket.” Ugyanez a pont javasolta valamennyi csapatmozgás, illetve csapatszállítás megtiltását a fegyverszünet idejére. Ezzel a szovjet küldöttség annak a német tervnek a megvalósítását szerette volna megakadályozni, hogy a keleten felszabaduló erőket átdobhassák nyugatra, és ezzel az egyik militarista rendszer előnyhöz jusson a másikkal szemben. A tervezet

tartalmazta ezenkívül Dagö, Ösel és Moon szigetének, valamint a szigetcsoporthoz tartozó többi kisebb szigetnek a kiürítését. Ezeket egyik fél fegyveres erői sem szállták volna meg.⁵¹

Hoffmann a javaslatokra meglehetősen durva hangnemben reagált. Először is csodálkozását fejezte ki, hogy az orosz küldöttség feltételeket szab, mintha a központi hatalmak legyőzöttek lennének. A leghatározottabban elutasította azt a vitában ismét felmerült kérdést, hogy a békéről vagy az általános fegyverszünetről tárgyaljanak. Amikor ráérttek az egyes pontok megvitatására, a 6 hónapos terminussal szemben mindössze 14 napot javasolt, automatikus meghosszabbításokkal, ha a békét nem kötik meg ezalatt. A csapatmozgásokra vonatkozó javaslatot több okra hivatkozva nem tartotta elfogadhatónak, a szigetek kiürítését pedig kategorikusan megtagadta.⁵²

A tárgyalásokra általában és a központi hatalmak közötti viszonyra különösen jellemző, hogy a tárgyalás lényegében a szovjet és a német küldöttség között folyt. Ezen a tárgyalási napon, amikor a fegyverszünet igen fontos kérdései kerültek szóba, a szövetségesek még kevésbé vettek részt a tárgyalásokban, mint az előző napon. A jegyzőkönyv tanúsága szerint az osztrák–magyar küldöttség meg sem szólalt, a török küldöttség egy másodrendű demarkációs vonalra tett javaslatot, a bolgár küldöttség pedig 10 órakor indítványozta, hogy tartsanak rövid szünetet.

A szovjet küldöttség december 4-én éjjel parancsot kapott a Népbiztosok Tanácsától, hogy ne írják alá a fegyverszüneti megállapodást, ha a németek nem fogadják el a csapatok átszállítását illető pontot.⁵³ Ezért a december 5-i ülésen Joffe indítványozta a tárgyalások félbeszakítását egy hétre, és javasolta, hogy a megszakítás után a tárgyalásokat Pszkovban folytassák. A németek a tárgyalásoknak Pszkovba való áthelyezését elhárították, a megszakításba bele-

egyeztek. Nyilván nyugtalanította őket, hogy az oroszok esetleg nem térnek vissza, ezért a pszkovi kérdés megtárgyalása az elutasítás ellenére a kölcsönös udvariaskodás formái között ment végbe. A németek, hogy enyhítsék a korábbi teljesen merev álláspontjuk által keltett rossz benyomást, javasolták, hogy mivel este 10 óra előtt lehetetlen a vonat előkészítése, kötetlen formában folytassák a beszélgetést. Amikor a szovjet küldöttség ezzel egyetértett, Hoffmann további javaslattal állt elő: jelöljenek ki egy albizottságot, amely sürgősen kidolgozná egy ideiglenes fegyvernyugvási egyezmény feltételeit. Ez meg is történt, aminek eredményeképpen a szovjet küldöttség elutazása előtt elfogadták az ideiglenes fegyvernyugvási egyezményt. Ennek főbb pontjai a következők: a fegyvernyugvás december 7-én déli 12 órakor kezdődik és december 17-én déli 12 óráig tart, a felmondás ideje 3 nap; kiterjed a szárazföldi csapatokra és a légierőkre a Fekete-tengertől a Keleti-tengerig, ahol a demarkációs vonal mindkét fél részéről az első védelmi vonal, a háború ázsiai színterén pedig a helyi parancsnokságok határozzák meg a demarkációs vonalat; a hadosztály méretű csapatáthelyezések vagy ennél nagyobb alakulatok mozgatása csak abban az esetben megengedett, ha ezeket a szállításokat december 5-ig megkezdték. Ebben a kérdésben tehát a német hadvezetőség engedett, hiszen korábban ezt a kikötést mereven elutasította. Az e körül a kérdés körül folyó vita utólag főként elvi jelentőségűnek tűnik, Hoffmann ugyanis a visszaemlékezéseiben megírta, hogy „a csapatok nagy tömegének nyugatra való átszállítását már azelőtt megparancsolták, mielőtt még a tárgyalások Breszt-Litovszkban elkezdődtek volna”.⁵⁴ A németek tehát itt könnyen engedtek, hiszen tisztában voltak azzal, amit a szovjet küldöttség nem tudott, hogy ennek az engedménynek kevés a gyakorlati jelentősége. Utolsó pontként

kimondták, hogy a jelen egyezmény életbelépésével a korábban kötött helyi egyezmények hatályukat veszítik.⁵⁵

Az egyezmény aláírása után a szovjet küldöttség vissza-utazott Petrográdra.

Hoffmann egyébként maga is beismeri, hogy a halasztás kellemetlen volt számára, de tagadja, hogy félt volna a tárgyalások végleges megszakadásától. „Nem osztottam egyes szövetséges urak kételyét – írta –, akik azt az aggályukat fejezték ki, hogy Joffe kívánsága manőver a tárgyalások megszakítása céljából, és hogy a küldöttség esetleg nem tér vissza.”⁵⁶

A tárgyalási szünetet mindkét fél igyekezett kihasználni. A Külügyi Népbiztosság december 6-án, tehát már a tárgyalások megszakítását követő napon jegyzéket intézett Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok, Olaszország, Kína, Japán, Románia, Belgium és Szerbia nagyköveteihez. Ebben közölte, hogy a központi hatalmak és a szovjet kormány között folyó tárgyalásokat a szovjet fél javaslatára azért szakították meg, mert lehetővé akarták tenni, hogy a tárgyalási szünet alatt a szövetséges államok népeit és kormányait tájékoztassák a tárgyalások tényéről és irányáról. A jegyzék ismerteti a szovjet kormány javaslatait a demokratikus béke elveinek rögzítésére és az általános fegyverszünet kidolgozására, valamint a központi hatalmak visszautasítását. A jegyzék rámutatott, hogy a békedekretum elfogadása és a tárgyalások újrakezdése között több mint egy hónap telt el, ez elegendő ahhoz, hogy a szövetséges kormányoknak lehetősége legyen „meghatározni a békétárgyalásokkal kapcsolatos állásfoglalásukat, vagyis azt, hogy készek-e részt venni a fegyverszüneti és békétárgyalásokon, vagy pedig megtagadják a részvételt, és hogy a tárgyalások elutasítása esetén az egész emberiség színe előtt jelentsék ki nyíltan, világosan és határozottan, hogy Európa népeinek milyen célok érdekében kell véreznük a háború

negyedik évének folyamán”.⁵⁷ A szovjet kormány törekvése nem járt sikerrel. A szövetséges kormányok erre a felhívásra ugyanúgy nem válaszoltak, mint a korábbiakra.

Ugyancsak ez alatt az idő alatt, december 6-án és 7-én fontos tanácskozások folytak Berlinben, a birodalmi kancellári palotában a birodalmi vezetés és a legfelsőbb katonai vezetés között. A fegyverszünettel közvetlenül összefüggő kérdések kerültek napirendre, főként Litvánia és Kurland kérdése. A lényegét a jegyzőkönyv tanúsága szerint Hindenburg fejezte ki a legvilágosabban és legerőteljebben: „Szükségünk van Litvániára határaink biztosításához. Szorosan magunkhoz kell láncolni. Semmi önálló állam, hanem perszonálunió Poroszországgal. Kurland detto. A litvánok kívánságai nagyon messze mennek.” A nehézséget tulajdonképpen az okozta, hogy miképpen lehetne megszerezni az illetékes szervek olyan határozatát, amely a célnak (a németek céljának) megfelel. Kühlmann, aki később is, a béketárgyalások alatt, mindent jogilag akart megalapozni, a kérdés államjogi nehézségeit fejtegette. Azt indítványozta, hogy Oroszország ellen használják fel az önrendelkezési jogot. A nem orosz népek adjanak ki olyan nyilatkozatot, hogy nyugatra akarnak orientálódni. A megbeszélés második napján már felmerült Livónia és Észtország kérdése is, és olyan javaslat született, hogy mivel Livóniában és Észtországban az orosz csapatok „gyilkolásai és fosztogatásai következtében” kialakult állapotok közvetlen változtatást igényelnek (még annyi fáradságot sem vettek maguknak, hogy valami elfogadhatóbb ürügyet találjanak ki, hiszen az orosz csapatok miért gyilkoltak és fosztogattak volna a saját területükön), a folytatandó tárgyalások folyamán Hoffmann tábornoknak nyomatékosan követelnie kell Livónia és Észtország kiürítését, de nem szabad megengedni, hogy a tárgyalások ezen zátonyra fussanak.

Megvitatták továbbá azt a kérdést is, hogy mi történjék

akkor, ha az orosz fegyverszüneti javaslatához az antant általános fegyverszüneti javaslattal csatlakozik. A szárazföldi csapatok főparancsnoksága és a haditengerészet főparancsnoksága kijelentette, hogy ilyen javaslat elfogadásának semmi sem áll az útjában, ha feltételezik azt, hogy a szárazföldi fegyvernyugvás idején a tengeralattjáró-háború folytatódik. Kühlmann ugyan felhívta a figyelmet arra, hogy mennyire súlyosbodik a politikai helyzet mind az országon belül, mind pedig kívül a tengeralattjáró-háború folytatásának követelése miatt, de az említett parancsnokságok megmaradtak álláspontjukon és szokás szerint ők győztek.

Szóba került még a politikai hatalom megszervezése az elfoglalt területeken, az ottani alárendeltségi viszonyok kérdése. Megegyeztek továbbá abban, hogy ha az Oroszországgal folyó fegyverszüneti tárgyalásokat béketárgyalások követik, akkor azoknak Breszt-Litovszkban kell folyniuk, és Hoffmann tábornok fogja képviselni a legfelsőbb főparancsnokságot.⁵⁸

A katonai vezetés tehát a berlini értekezleten keresztül vitte az akaratát Livóniával és Észtországgal kapcsolatban, de ez egyáltalán nem azt jelentette, hogy az óvatoskodó állami vezetők, illetve a diplomaták feladták a harcot. A túlzott követelésekkel szemben ez alkalommal és később is igénybe vették a Monarchia küldöttségének támogatását, hiszen a Monarchia rendkívül súlyos helyzetét jól látó Czernin valósággal rettegett attól, hogy ezek miatt a követelések miatt megszakadnak a tárgyalások. Félelmével egyébként nem állt egyedül, osztozott ebben Károly és a vele előtérbe került új politikai irányvonal minden képviselője, és egyetértett ezzel Czernin elődje, Burián pénzügyminiszter is. Naplójának december 7-i bejegyzése szerint az aznapi miniszteri értekezleten kifejtette, hogy „a megbízottaknak béke nélkül hazajönniük nem szabad, s nem tűrhető, hogy Németország annexiós vágyai azt megghiúsítsák . . . Fejtege-

téseim megértésre találtak és Czernin holnap Berlinbe megy, eltökélve, hogy a békét a német követelmények által meghiúsíttatni nem fogja. Még arra is gondol, hogy esetleg Ausztria–Magyarország egyedül köt békét.”⁵⁹

Rosenberg már december 12-én, tehát a tárgyalások újrakezdése előtti napon jelentette a külügynek, hogy Hoffmann bizalmasan tájékoztatta Mérey Kajetánt, a külügy ekkor már Breszt-Litovszkban tartózkodó osztályfőnökét, hogy a tárgyalásokon Livónia és Észtország kiürítését akarja követelni. Mérey ettől megrémült és kormányának azt akarta ajánlani, hogy élesen tiltakozzon ez ellen, mert ez veszélyezteti a fegyverszünetet, és egyébként is az a véleménye, hogy ezt a jogtalan követelést vissza fogják utasítani. Egyébként Rosenberg, aki a külügyet képviselte a tárgyalások helyszínén, és mint ilyenek, közvetlen benyomásai voltak a tárgyalásokról, szintén azt tanácsolta, hogy Livónia és Észtország kiürítésének kérdését ne keverjék össze a fegyverszünetre vonatkozó tárgyalásokkal. A követelés utólagos felvetése nagyon rossz hangulatot keltene, s csak politikai indokokkal tudnák támogatni, holott ez ideig éppen a németek követelték mindenféle politikai momentum kiküszöbölését a tisztán katonai jellegű tárgyalásokból.⁶⁰

Mérey a külügyminisztériumnak küldött ugyancsak december 12-i jelentésében szinte szóról szóra ezekkel az érvekkel indokolta a tervezett német követelések jogtalanságát és kilátástalanságát, de ehhez még hozzátette: a tárgyalások károsodásán kívül még azt is valószínűnek tartja, hogy az oroszok megfordítják a kérdést és a központi hatalmak által megszállt területek kiürítését fogják követelni. Szintén Mérey mutatott rá ennek a kérdésnek a Monarchia szempontjából rendkívül veszélyes oldalára, ami azonnal csatasorba állította az osztrák–magyar politikai és katonai vezetést a német katonai vezetés terve ellen. Mivel az említett területeken nem német, hanem orosz alattvalókról volt

szó, fennállt annak a veszélye, hogy az oroszok összefüggést fognak konstruálni a felvetett követelés és a Monarchiában élő csehek és délszlávok tárgyalásai között. Vagyis a soknemzetiségű, széthúzó erőktől feszített Monarchiában ezen a ponton az önrendelkezési joggal való politikai machinálás rendkívül veszélyessé válhat. Ezért hivatkozott aztán Mérey arra, hogy milyen gonosz kommentálást váltana ki ez az egész ügy nemcsak az ellenség részéről, hanem egész Európában is, és ezért fakadt ki felháborodva „hogy ez az egész ismét egy igazi ludendorffi mértéktelenség”. Felháborodva jegyezte meg, hogy a keleti főparancsnokság stábja, amelynek az élén két évig Hindenburg és Ludendorff állt, ennek a befolyásnak egészen különös mértékben ki van téve, és erre ugyanilyen mértékben kapható. Így az oroszok számára is világossá fog válni, hogy Németországnak Kurlandon és Litvánián kívül tervei vannak Észtországgal és Livóniával is. Közölte azt is, hogy Rosenberg teljesen egyetértett vele, de a német polgári kormányzat ismételten gyengének bizonyult a főparancsnoksággal szemben.⁶¹ Czernin természetesen osztotta ezt az álláspontot, és amint Wolfdieter Bihl, a kérdés osztrák kutatója, a tárgykörrel foglalkozó tanulmányában rámutatott, Pokorny alezredesen, a császári és királyi küldöttség vezetőjén keresztül is élesen tiltakozott az ellen a német terv ellen, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokon Észtország és Livónia kiürítését követeljék.⁶²

A tiltakozások nem maradtak eredmény nélkül. Hertling kancellár még aznap, december 12-én Hindenburgnak küldött táviratában közölte, hogy Kühlmann aggályokat támasztott ebben a politikailag igen jelentős ügyben. Ismertette Rosenberg kétségeit és érveit, majd közölte, hogy egyetért mindkettőjükkel. Észtország és Livónia kérdését mint új követelést csak akkor vessék fel, ha az oroszok ismét szóvá teszik a szigetek kiürítését, és ha ez nem veszélyezteti a tárgyalásokat. Helyesebb volna a problémával

csak az előzetes béketárgyalásokon foglalkozni, esetleg vegyük figyelembe Rosenberg módosító indítványát, és hozzák szóba ülésen kívül. Felkérte Hindenburgot, hogy ha újabb adatok birtokába jutna, amelyek megváltoztatják ezt a helyzetet, feltétlenül keresse meg őt, mielőtt kiadná a parancsot, mert ő is véleményt akar nyilvánítani az ügyben.⁶³

Hindenburgnak a következő napon, december 13-án írt válasza már tulajdonképpen csak utóvédharcnak tekinthető. Bizonygatja, hogy a kérdés feltevésére mégis szükség lesz, mert a szóban forgó területen most már a katonaság példáját követi a vagyontalan lakosság is, s a lázongás áterjedhet a megszállt területre, ami károsan befolyásolhatja a front helyzetét. Tulajdonképpen tehát nem is politikai, hanem katonai kérdésről van szó, amit meg kell oldani, amíg nem késő.⁶⁴ Ez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy ebből a tulajdonképpeni első nagy, politikai jelleget öltött taktikai vitából pillanatnyilag a civil álláspont került ki győztesen. Kühlmannék ebben segítséget kaptak, mint láttuk, az ország helyzete miatt joggal aggódó osztrák-magyar diplomáciától is. A megkezdődött tárgyalásokon azután egyrészt a polgári vonal elképzelése érvényesült, másrészt bebizonyosodott, hogy a tárgyalások sorsa miatt érzett aggodalmuk jogos és megalapozott volt. A szovjet küldöttség nem bolygatta többé a szigetek kiürítését és a németek sem vetették fel hivatalos ülésen Észtország és Livónia kérdését. Amikor ugyanis az ülés előtt Hoffmann óvatosan tapogatózott Joffénél ebben az irányban, az tudtul adta, hogy ha ilyen követeléssel állnak elő, a küldöttség elutazik.⁶⁵

Tehát e területek megszerzésének a kérdése egyelőre, legalábbis a fegyverszüneti tárgyalások időszakára, lekerült a napirendről.

1917. december 12-én a szovjet küldöttség visszatért Bresztbe. A küldöttség létszáma azonban lecsökkent, csak Joffe, Kamenyev és Bicenکو asszony érkezett meg. A kato-

nai szakértők körében is történt változás, új emberként jelent meg Szkalon vezérőrnagy⁶⁶ és Lipski vezérkari százados.

A Külügyi Népbiztosság a tárgyalások újrakezdését bejelentő közleményében kénytelen volt megállapítani, hogy mivel a szövetségesek közül az eltelt egy hét alatt egyetlen ország sem csatlakozott a tárgyalásokhoz, a megkötendő fegyverszünet külön fegyverszünet jelleget kezd öltetni. Megjegyezte, noha ez még nem különbéke, a szovjet küldöttségnek felhatalmazása van arra, hogy a fegyverszünet aláírása után azonnal kezdje meg a béketárgyalásokat. Mégegyszer ismertette a demokratikus béke alapelveit a szovjet elképzelések szerint, és felhívta mindkét hadviselő fél dolgozóit, hogy segítsék ezeket megvalósítani. A közleményben ezúttal is hangsúlyozták, hogy a szovjet kormány a tárgyalásoknál nem tart kötelezőnek magára semmi olyan szerződést, amelyet rabló kapitalista célok megvalósítása érdekében kötöttek.⁶⁷ A közlemény egész tónusa azt sugallta, hogy a szovjet kormány a fegyverszünet igen rövid idő alatt való aláírását már befejezett ténynek tekinti, tovább nem hajlandó ezzel várni, sőt már megtette az első konkrét lépést a béketárgyalások felé is.

A december 13-i és december 14-i tárgyalásokról szóló jelentések⁶⁸ arról tanúskodnak, hogy ezeken a napokon élesebb hangú viták nem folytak. Tulajdonképpen csak a csapatszállítások kérdésében voltak nézeteltérések, de végül ebben is sikerült megegyezniük és december 15-én aláírták a fegyverszüneti egyezményt. Ez a következő főbb pontokat tartalmazta. A fegyverszünet 1917. december 17-én 12 órakor kezdődik és 1918. január 14-én 12 óráig tart. Az oroszok által javasolt 6 hónapos és a németek által javasolt 14 napos terminus helyett 28 napban állapodtak meg. A szerződő feleknek joguk volt 21 nap után felmondani a szerződést. Ha felmondás nem következett be, a szerződés

érvénye automatikusan meghosszabbodott, egészen addig, ameddig az egyik fél 7 nappal előbb fel nem mondta.

A fegyverszünet kiterjedt az egész német–orosz és osztrák–magyar–orosz frontra a Balti-tengertől a Fekete-tengerig, valamint a kaukázusi orosz–török frontra is. Demarkációs vonalként az első frontvonalakat húzták meg mind a két oldalon. A fegyverszünetet kiterjesztették a haditengerészeti erőkre is. A felek kötelezettséget vállaltak, hogy a fegyverszünet ideje alatt az említett frontokon nem emelik a csapatok létszámát, többek közt a Moonsund-szigeteken sem. Ami a csapattírányítások sokat vitatott kérdését illeti, a következő megfogalmazásban egyeztek meg: „A szerződő feleket kötelezik, hogy 1918. január 14-ig nem hajtanak végre semmiféle hadműveleti jellegű csapattírányítást a Balti-tenger és a Fekete-tenger közötti frontról, azokon kívül, amelyeket a jelen szerződés aláírásának időpontjáig már elkezdtek.”

Rendkívül fontos az egyezmény 4. pontja, amely „a szerződő felek népei közötti baráti kapcsolatok fejlesztése és erősítése céljából” egész sor intézkedést foganatosít, olyanokat is, amelyek meglehetősen szokatlanok fegyverszüneti egyezményekben. Természetesen szabadon érintkezhetnek a parlamenterek, valamint a helyi fegyverszüneti bizottságok tagjai is. Ezenkívül minden orosz hadosztálynak megfelelő frontszakaszon a hadosztályok törzsei vagy bizottságai közös megegyezés alapján kijelölnek két-három pontot a demarkációs vonalak közötti semleges zónában a szervezett formában történő kapcsolatok tartására. Ezeket a helyeket fehér zászlóval jelzik, s napkeltétől napnyugtáig lehet itt találkozni. Egy-egy oldalról egyszerre nem lehetnek 25-nél többen, és fegyveresen a semleges zónába nem szabad belépni. A találkozásokon részt vevőknek joguk van újságokat, folyóiratokat cserélni, nyitott leveleket átvenni abból a célból, hogy azokat a címzettekhez eljuttassák. Emiatt a

pont miatt Hoffmann t rengeteget támadták, egyrészt a kortárs politikusok, másrészt egyes polgári történészek. A felvilágosító irodalom cseréjére vonatkozó javaslat a tárgyalások folyamán többször is elhangzott. Ebbe azonban Hoffmann természetesen nem egyezett bele, de mint írja, szívesen támogatja a háborúellenes irodalom Franciaországba és Angliába való szállítását.⁶⁹ Végül mégis ő javasolta a kapcsolatoknak az említett formáját, szokása szerint a tárgyaló partnerek megkérdezése nélkül. Pokorny, aki többször kifogásolta Hoffmann egyoldalú tárgyalásvezetését, amellyel „gyakran nem nagyon harmonizált”, különösen rossz néven vette, hogy az osztrák–magyar delegáció beleegyezése nélkül tett javaslatokat a frontkapcsolatokra.⁷⁰ Bár az osztrákok, érthetően, féltek az ilyen irodalom bomlasztó hatásától, és még fokozottabb mértékben a nem német nemzeti-ségekre gyakorolt hatásától, tény az, hogy a frontbarátkozást akkor már úgysem lehetett volna betiltani. Egyébként ezzel védekezik Hoffmann is a személyét ért vádak ellen. „Az oroszok propaganda célból természetesen nagy súlyt helyeztek a lehetőleg széles körű és akadálytalan lövész-árok-barátkozásokra, miközben mi az ellenkezőkben voltunk érdekelve. Ezért azt javasoltam, mivel a lövészárkok közötti kapcsolat teljes megakadályozása lehetetlennek tűnt, hogy ezeket meghatározott helyekre korlátozzuk. Így mégis lehetséges volt bizonyos ellenőrzést gyakorolni és a várható propagandairodalom tömegét elfogni.”⁷¹

A többi, főként végrehajtási részkérdéseket tartalmazó pont után az egyezmény azt is kimondta, hogy a szerződő felek közvetlenül a fegyverszüneti szerződés aláírása után megkezdik a béketárgyalásokat. Igen lényeges még az a pont, mely szerint az orosz és a török főparancsnokság a semleges Perzsia szabadságának, függetlenségének és területi sérthetetlenségének elvéből kiindulva hajlandó kivonni csapatait Perzsiából. A kivonulás részleteinek megbeszélése

céljából haladéktalanul tárgyalásokat kezdenek a perzsa kormánnyal.⁷²

A breszti fegyverszüneti szerződés aláírása után három nappal, december 18-án az orosz és a török fél a kaukázusi fronton még egy külön fegyverszüneti egyezményt írt alá, amely az előírásokat az ottani helyzetnek megfelelően alkalmazta.

III. Béketárgyalások Szovjet-Oroszország és a központi hatalmak között

1. A TÁRGYALÁSOK ELSŐ SZAKASZA

(1917. december 22–december 27.)

A szovjet kormány már a fegyverszüneti tárgyalások alatt kidolgozta a béketárgyalásokon követendő elvi irányvonalat. Ennek vázlatát Lenin állította össze, a programot a Népbiztosok Tanácsa 1917. december 10-én megvitatta és jóváhagyta. A tervezet a dekrétumban foglaltakra épült, alapja: az „annexiók és hadisarc nélküli” elv, természetesen az annexió szovjet értelmezése szerint.¹

A központi hatalmak is készültek a tárgyalásokra. Lüdendorff az említett december 6–7-i berlini megbeszélések után megküldte a keleti front főparancsnokságának a béketárgyalások általa már régen kidolgozott irányelveit, melynek főbb pontjai a következők voltak: be nem avatkozás az orosz belügyekbe; pénzbeli jóvátételt nem kérnek, csupán a jóval több mint egy millió hadifogoly eltartásáért fizessenek készpénzzel; Litvániát és Kurlandot (Rigáig bezárólag), valamint a szigeteket csatolják Németországhoz, mivel a közellátáshoz nagyobb területre van szükség. A terv feltételezte, hogy Anglia nem fészkelődik be az Åland-szigetekre, Finnországba, Észtországba vagy Livóniába, s a központi hatalmak támogatják Lengyelország önállóságát. Len-

gyelország keleti határainak a rendezésénél bizonyos megszállt területeket visszaadnak Oroszországnak. A népek önrendelkezési jogát tiszteletben tartják, Oroszország kiűriti Finnországot, Észtországot, Livóniát, Moldvát, Kelet-Galíciát és Örményországot. A német jószolgálat felajánlása a Dardanellák kérdésének és más külpolitikai kérdéseknek a rendezésénél; az oroszországi közlekedés megszervezése német segítséggel, az ország újjáépítésének pénzügyi támogatása, szoros gazdasági kapcsolatok. A kereskedelmi kapcsolatok szabályozása, kenyérgabona, petróleum stb. szállítása kedvező áron; kölcsönösen helyreállítják saját területükön a másik fél állampolgárainak jogait; ha az orosz fél részéről aggály merül fel a japán támadással kapcsolatban, biztosítják őket, hogy Németország nem fogja hátba támadni Oroszországot; Németország a jövőben kész szövetségre lépni Oroszországgal.²

Ez volt az „agresszió nélküli béke” német értelmezése, amely tartalmazta a keleti alldeutsch követeléseket: hozzácsatolni Németországhoz Litvániát és Kurlandot, megteremteni ezt a lehetőséget Livónia és Észtország esetében is. Ha ehhez még hozzávesszük az Åland-szigetekkel és Finnországgal kapcsolatos egyelőre nem egészen világos terveket, máris kész nagyvonalakban a Balti-tenger német tengerre való változtatása. Létrejött volna az eredeti elképzelésekben szereplő, a központi hatalmaktól, elsősorban természetesen Németországtól függő Lengyelország. Új, az eredeti elképzelésektől eltérő terv volt Moldova kiűritésének követelése, olyan céllal, hogy Romániát Oroszország rovasára elégítsék ki. A német kormány mindezt továbbra is a népek önrendelkezése elvének felhasználásával akarta megvalósítani. A német közel-keleti tervek megvalósítását szolgálta volna a német jószolgálat felajánlása a tenger-szorosok kérdésének rendezéséhez. Nem kétséges, hogy a gazdasági behatolást és ennek nyomán a politikai pozíciók

megerősítését célozták az Oroszország megsegítésével kapcsolatos tervek, például az oroszországi közlekedés rendezése, a helyreállítás német segítséggel – mint távlati elképzelések –, a háború folytatásához szükséges élelmiszereknek és alapanyagoknak a németeknek „kedvező” áron való szállítását mint közvetlen előnyök. A központi hatalmak hivatalosan mondható terveiben ekkor még nem szerepelt olyan célkitűzés, amely az ukrán szeparatista mozgalom kihasználására irányult volna. Igaz, 1917 októberében az alldeutschok Kasselban tartott szövetségi napján Liebert tábornok megfogalmazta „az ukránoknak a nyugati oroszokhoz és nagyoroszokhoz fűződő kapcsolatainak meglazítását” tervező célkitűzést,³ de még akkor sem ismerték fel azonnal a Szovjet-Oroszország elleni kijátszásban rejlő lehetőségeket, amikor a Rada küldöttjei önként kezdték ezeket szálítani.

Rosenberg 1917. december 16-án jelentette a külügyminisztériumnak, hogy a Rada képviselői, egy százados, egy hadnagy és egy polgári személy, megérkeztek Breszt-Litovszkba. Egy héttel korábban azzal a feladattal utaztak el Kijevből, hogy a fegyverszüneti tárgyalásoknál ügyeljenek Ukrajna érdekeire. A Rosenberggel folytatott megbeszélésükön kifejtették álláspontjukat, amely szerint a bolsevik kormány talán jogosult arra, hogy „Ó-Oroszország”, nevezetesen Petrográd és Moszkva nevében beszéljen, de nincs feljogosítva arra, hogy az egész orosz birodalmat képviselje, amíg az alkotmányozó nemzetgyűlés a megfelelő mandátummal fel nem ruházza.⁴ Ha ehhez még hozzáteszük, hogy az ukránok már ezen a napon úgy tájékoztatták a németeket, hogy a szovjet kormány elismerte az ukrán köztársaságot⁵ (ami egyébként nem volt igaz, mert erre csak másnap, december 17-én került sor, és akkor sem volt problémamentes a Rada szempontjából), akkor ez már egy bizonyos kijátszási lehetőséget jelentett. A német jelentések

szerint az ukránok nem egészen világos elképzelésekkel érkeztek, amit egyébként az is bizonyít, hogy amikor a szovjet küldöttség, amely baráti hangon fogadta őket, ismertette velük a fegyverszüneti egyezményt, nagyhangú kijelentéseik ellenére nem emeltek semmiféle kifogást. Az szintén érthető, hogy a németek a fegyverszüneti tárgyalásokat, különösen amikor már megkezdtek a fölöslegesnek ítélt csapatok átszállítását, nem akarták újrakezdeni, hiszen az egyezmény egyelőre kielégítette őket. Ezért vélekedett Hoffmann úgy, hogy a megkötött fegyverszünet egész Oroszországra érvényes, az oroszok belügye, és hogy erről az ukránokkal ne vitatkozzanak.⁶ A magánbeszélgetésekben kinyilvánították az ukrán törekvések iránti szimpátiájukat, hangsúlyozták a közös érdekeket, a régi, jól bevált kapcsolatokat stb., de sem az előre kidolgozott irányelvekben, sem a megbeszélésekről szóló beszámolókbán nem találunk nyomokat arra vonatkozóan, hogy a németeknek határozott elképzelésük lett volna az ukrán kérdésben, amely később meghatározó tényezővé vált.

Hogy az ukrán kérdés ilyen formában egyáltalán nem szerepelt a központi hatalmak terveiben, azt méginkább bizonyítja az a körülmény, hogy az osztrák–magyar küldöttség egyenesen megrémült a megérkezésüktől. Erre határozottan utal Rosenberg fentebb említett jelentése, de ezt tükrözi Méreynek a külügyhöz küldött december 16-i jelentése is, amely tele van kétellyel és a következményektől való félelemmel. Elismeri, hogy az ukránok részvétele a béketárgyalásokon hasznos is lehet, mert gyengíti az orosz küldöttség helyzetét, de véleménye szerint, ha már eddig elmentek a bolsevikokkal, helyesebb, ha nem kokettálnak félúton az orosz birodalom más, nemzeti vagy egyéb szervezeteivel. Vajon mi lesz abban az esetben, ha válaszként Ausztriából ukrán vagy cseh küldöttség akar Bresztbe utazni és tárgyalni? Azt már láttuk, hogy az osztrák–magyar

küldöttséget korábban is irritálta a németek egyoldalú tárgyalási módja, itt pedig Mérey már egyenesen a németeket vádolta az ukrán ügy miatt. Szerinte az egészet valószínűleg a németek rendezték, hogy az ukránokat kijátsszák az oroszok és mindenekelőtt a Monarchia ellen a lengyel kérdésben. Azt indítványozta, a német kormányt szólítsák fel a közbelépésre, nehogy belebonyolódjanak az ukrán kérdésbe. A Ballhausplatz már sokkal higgadtabban nézte a kérdést. Czernin megnyugtatta Méreyt, hogy a központi hatalmak számára éppenséggel kívánatos, ha a szovjet kormány elismeri népei számára az önrendelkezési jogot, „mivel csak ezen az alapon oldhatjuk meg a lengyel, a kurlandi és livóniai kérdést”. Az ukrán önállóság elismerését orosz belső ügynek tekintette, és ő is óvakodott attól, hogy a már aláírt fegyverszünet az ukránok miatt esetleg veszélybe kerüljön. Utasította a Monarchia küldöttségét, hogy ha az oroszok szót emelnek az ellen, hogy az ukránok utólag aláírják a fegyverszünetet, adják ki a következő nyilatkozatot: „Abban az időpontban, amikor a fegyverszünetet megkötötték, egész Oroszországot a jelenlegi kormány képviselte. Ennélfogva csak ennek meghatalmazottjai írhatták alá a fegyverszünetet. Mihelyt Oroszország elismeri az ukránok és más nemzetiségek számára az önrendelkezési jogot, nem lesz akadálya, hogy ukránok és más képviselők is részt vegyenek a tárgyalásokon.”⁷

Czernin tehát már számolt azzal, hogy esetleg az ukránokkal is tárgyalnak majd, de az ő útmutatásaiból sem látható az, hogy az ukrán kérdésnek nagy jelentőséget tulajdonított volna, vagy hogy valami határozott terve lett volna velük kapcsolatban. Ez tehát csak megerősíti azt az állítást, hogy tulajdonképpen a Rada képviselőinek nacionalista szeparatista magatartása hívta fel a központi hatalmak figyelmét arra, hogy milyen hatásos fegyvert kaptak a kezükbe a szovjethatalommal szemben. Czernint a nemzetisé-

gek reagálása pillanatnyilag nem aggasztotta annyira. „Minthogy a saját nemzetiségeink számára az önrendelkezési jogot nem ismertük el, megengedhetetlen bármiféle reflexió a mi viszonyainkra.”⁸

Ezzel lényegében az ukránok jelentkezése körüli első bonyodalom, ami pillanatnyilag még nem ment túl a központi hatalmak körein belül lezajlott néhány izgatott megbeszélésen és táviratváltáson, egyelőre komolyabb követelmények nélkül lezárult.

A tárgyalások megkezdése előtt néhány nappal, december 18-án a német főhadiszálláson megbeszélést tartottak, amelyen részt vett a császár, a birodalmi kancellár, a külügyminiszter és a katonai vezetők. Erre a legmagasabb szintű értekezletre valószínűleg azért került sor, mert a katonai vezetés megküldte a béketárgyalásokra vonatkozó saját irányelveit a keleti front parancsnokságának. Az értekezleten először Észtország és Livónia kérdése került napirendre. A kancellár és a külügyminiszter újból kifejtették aggályukat és Hindenburg szintén ismételte a magáét: a keleti határ katonai biztosítása céljából szükségesnek tartotta a perzsonáluniót Észtországgal és Livóniával, beleértve Rigát és a szigeteket is. A császár nagyjából egyetértett ezzel az elgondolással, csak formai változtatást ajánlott. Nagyvonalúan elismerte ugyan Oroszország jogos igényét a nyílt tengerre, minthogy azonban a Keleti-tenger ilyen értelemben nem világtenger, véleménye szerint Oroszország törekvését a Perzsa-öböl felé kell irányítani és támogatni. Ami pedig az észteket és a livóniaiakat illeti, azt javasolta, várják meg, amíg ők maguk jelentkeznek. Ezért javasolják Oroszországnak a kiürítést, de ne követeljék. Litvánia, Kurland és Lengyelország kérdésében nem alakult ki vita.

A megbeszélés két szempontból is érdekes. Egyrészt a katonai vezetés Észtország és Livónia kérdésében előre lépett a saját akaratának érvényesítését illetően a fegyverszünet

előtti helyezethoz képest, de még mindig nem kapott szabad kezét. Másrészt, ezen az értekezleten, ahol a béketárgyalások alapvető kérdései kerültek napirendre, még mindig nem volt szó Ukrajnáról, vagy legalábbis a jelentés erről nem tesz említést.⁹

Közben kezdtek megérkezni az egyes tárgyaló hatalmak küldöttségei Breszt-Litovszkba.

A szovjet küldöttségben csak annyi változás történt, hogy Joffe, Kamenyev és Bicenko asszony mellé a küldöttség tagjává nevezték ki Pokrovszkij történész professzort. A küldöttséghez tartozott még titkár, konzultáns és katonai tanácsadó minőségben Karahan, Ljubinszkij, Veltman-Pavlovics, Altfater ellentengernagy, Szamojlo tábornok, Fokke ezredes, Ceplik százados és Lipski százados.

A német küldöttséget Kühlmann külügyi államtitkár vezette. A küldöttség tagjai: Rosenberg követ, Hoesch követségi titkár, Hoffmann tábornok, Brinckmann százados és mások.

Az Osztrák–Magyar Monarchia küldöttségének vezetője gróf Czernin külügyminiszter volt. A küldöttség tagjai: Mérey követ, gróf Csáky követségi titkár, Csicseric altábornagy, Pokorny alezredes, Glaise őrnagy.

A bolgár küldöttség tagjai: Popov igazságügyminiszter, Kosszov követ, Sztojanovics követ, Gancsev ezredes, Anasztaszov követségi tanácsos.

A törököket Ahmed Nasszimi bej külügyminiszter, Ibrahim Hakki pasa követ, Resad Hikmed bej követségi titkár, Ceki pasa lovassági tábornok képviselte.

A breszt-litovszki erőd elzárt világában összegyűlt tehát a négy monarchia diplomáciájának elitje, grófok, nemesek, főtisztok. Mielőtt a tárgyalások részletes ismertetésére rátérnénk, érdemes néhány szót szólni arról, hogy milyen hatással lehetett rájuk az a tény, hogy a forradalom képviselőivel ültek tárgyalóasztalhoz. A forradalmárok iránti érzel-

mük akkor is nyilvánvaló lenne, ha fentebb nem idéztünk volna erre vonatkozó írásokat. Gyűlölték a forradalmat, annak képviselőit, de a legtöbben, különösen kezdetben, nem tudták kivonni magukat a számukra érthetetlen egyéniségek hatása alól. Még Hoffmann, a rideg, érzéketlen katoná is rájuk csodálkozott, amikor először találkoztak. Ír-nak erről, utalnak erre a többiek is, de a legjellemzőbbek talán gróf Czernin benyomásai. A forradalommal kapcsolatos nézeteit ismertettük, érdemes hosszabban idézni azt is, hogyan látta tárgyalópartnereit. A konferenciát megelőző étkezést így írja le: „Az a kép, amelyet ez a diner nyújtott, valóban az egyik legérdekesebb, amit csak láthat az ember. A bajor herceg elnököl. A herceg mellett ül az orosz delegáció vezetője, egy Joffe nevű zsidó, aki csak nemrég szabadult Szibériából. Utána következnek a tábornokok és más delegátusok. Az említett Joffétól eltekintve a delegáció legmarkánsabb egyénisége az orosz külügyminiszter, Trockij sógora, név szerint Kamenyev, aki, miután ugyancsak a forradalom szabadította ki a börtönből, most kiemelkedő szerepet játszik. A harmadik delegátusnak, Madame Bicen-kónak gazdag múlt van a háta mögött. Férje kishivatalnok, ő maga korán csatlakozott a forradalmi mozgalomhoz. Tizenkét évvel ezelőtt megölte Zaharov tábornokot, valame-lyik orosz város kormányzóját, akit energikussága miatt a szocialisták halálra ítélték. Egy kérvénnyel lépett be a tábornokhoz, és a köténye alá revolvert rejtett. Amikor a tábornok olvasni kezdte a kérvényt, négyszer rálőtt, aminek következtében a tábornok a helyszínen meghalt.

Madame Bicenka Szibériába került, ahol tizenkét évet töltött, részben magánzárkában, részben később enyhített elzárásban, és csak a forradalom adta vissza a szabadságát. Ez a különös asszony, aki Szibériában megtanult franciául és németül olvasni, anélkül, hogy beszélni tudna, mert nem tudja kiejteni a szavakat, a képzett orosz proletariátus tí-

pusa. Hallatlanul csendes és zárkózott, furcsa elszánt vonás van a szája körül, és a szeme néha szenvedélyesen fellángol. Minden, ami körülötte történik, tulajdonképpen közömbösnek látszik a számára. Csak ha a nemzetközi forradalom nagy elvei kerülnek szóba, akkor ébred fel hirtelen, egész kifejezése megváltozik, ragadozóra emlékeztet, amely hirtelen zsákmányt lát maga előtt, és arra készül, hogy rárohanjon.”¹⁰

Czernint még jobban megdöbbenette a szovjet delegáció vezetőjével folytatott beszélgetése, melynek során Joffe kijelentette, hogy a világ minden népének meg kell kapnia az önrendelkezési jogot, hogy a szocialista forradalom győzni fog az egész világon. Czernin ezt a nézetet utópisztikusnak tartotta. „Joffe úr csodálkozva nézett rám lágy tekintetével, hallgatott egy darabig, aztán számomra örökre felejtethetlen, barátságos, majdnem azt mondhatnám kérlelő hangon azt mondta: »Én mégis remélem, hogy sikerülni fog nekünk Önöknél is kirobbantani a forradalmat.«”¹¹

Nincs semmiféle nyoma annak, hogy a központi hatalmak küldöttségei valamiféle egységes elképzelés alapján ültek volna le tárgyalni, sőt Czernin adatai, majd a következő két-három nap eseményei éppen azt bizonyítják, hogy bár Németország és a Monarchia között voltak vitás kérdések, végül mégsem dolgoztak ki közös tervet. Kühlmann és Czernin december 21-én este csupán abban állapodtak meg, hogy ha az oroszok egy általános békére irányuló javaslatot fognak tenni, ezt el kell fogadni, s ha az antant belemenne a bolsevikok által valószínűleg javasolt „annexió és hadisarc nélküli” formulába, ami egyébként nem valószínű, ez a háború végét jelentené. Másnap, december 22-én délelőtt ültek össze először a négy szövetséges állam képviselői, s akadémikusan megtárgyalták a Kühlmann és Czernin által előző este megvitatott elveket.

A tárgyalásokat 1917. december 22-én délután 4 óra 24

perckor nyitotta meg Lipót bajor herceg, a keleti front főparancsnoka, a lényegében épségben maradt volt orosz színház egyik, e célra előkészített termében. A megjelentek üdvözlése után Hakki pasának mint korelnöknek adta át a szót, aki Kühlmannt kérte fel az elnöklésre. Kühlmann ügyrendi javaslatokat terjesztett elő, melyek értelmében a plenáris üléseken a küldöttségek vezetői az országok abécérendjében elnököljenek, a tárgyalás hivatalos nyelve a német, a bolgár, az orosz, a török és a francia nyelv legyen. A javaslatokat a küldöttségek egyhangúlag elfogadták.

Ezután a szovjet küldöttség azt javasolta, hogy az összes ülések legyenek nyíltak, vezessenek részletes jegyzőkönyveket és mindegyik félnek joga legyen azt publikálnia. Tulajdonképpen a szovjet fél már korábban és többször kijelentette, hogy megszüntet mindenféle titkos diplomáciát. Javaslata mégis váratlanul érte a szövetségeseket. Először Hakki pasa szólalt fel a javaslat ellen, de előadása meglehetősen zavaros volt, tulajdonképpen senki sem értette, hogy mit is akar mondani. Kühlmann igyekezett menteni a helyzetet: „Van szerencsém röviden összefoglalni Hakki pasa őexcellenciájának a török küldöttség nevében megfogalmazott kijelentését.” A török küldöttnék tulajdonképpen nincs kifogása a nyilvánosság ellen, de attól tart, hogy a jegyzőkönyvek közzététele sajtóvitát váltana ki, s ez zavarná a tárgyalások menetét. Miután Hakki pasa megerősítette, hogy pontosan ezt akarta mondani, a közlemények kiadásában egyeztek meg.¹²

E közjáték után a szovjet küldöttség kapott szót, és a békedekrétumnak megfelelően a háborútól elgyötört és megkínzott tömegek érdekében, az azonnali igazságos és demokratikus, annexiók és hadisarc nélküli béke elvének elfogadását javasolta. „Idegen földek annexióján vagy elfoglalásán – idézte a békedekrétumot – a kormány általában a demokrácia és különösen a dolgozó osztályok jogér-

zetének megfelelően egy kicsiny vagy gyenge népnek valamely nagy vagy erős állammal való minden néven nevezendő egyesítését érti, olyan esetekben, amikor ez a nép nem fejezte ki pontosan, világosan és önként beleegyezését vagy kívánságát, függetlenül attól, mennyire fejlett vagy elmáradott az erőszakosan beolvasztott vagy erőszakosan az illető állam határain belül tartott nemzet. Függetlenül végül attól is, hogy Európában vagy távoli, tengerentúli országokban él-e ez a nemzet.” Ezen elvekből kiindulva a szovjet küldöttség a következő hat pontot javasolta a béketárgyalások alapjául.

1. Nem engedhető meg olyan területek erőszakos egyesítése, amelyeket a háború alatt vettek birtokba. Az ilyen területeket megszállva tartó csapatokat a legrövidebb időn belül vissza kell vonni.

2. Teljes egészében helyreállítják azoknak a népeknek a politikai önállóságát, amelyek önállóságukat ebben a háborúban veszítették el.

3. Azoknak a nemzeti csoportoknak, amelyek a háború előtt politikailag nem voltak önállóak, szavatolni kell azt a lehetőséget, hogy az egyik vagy másik államhoz való tartozást vagy állami önállóságuk kérdését népszavazás útján dönthessék el. Ezt a népszavazást úgy kell előkészíteni, hogy az illető terület egész lakossága számára, beleértve az emigránsokat és a menekülteket is, szavatolják a teljes szabadságot a szavazatok leadásánál.

4. A vegyes nemzetiségű területeket illetően a kisebbség jogát külön törvény által kell óvni, amely megadja nekik a nemzeti kultúra önállóságát és – amennyiben gyakorlatilag keresztülvihető – az autonóm közigazgatást.

5. Egyik hadviselő ország sem köteles egy másik országnak ún. „háborús költségeket” fizetni; a már behajtott hadisarcokat vissza kell téríteni. A magánszemélyek háborús

kárait külön alaptól fogják megtéríteni, amihez a hadviselők arányosan fognak hozzájárulni.

6. A gyarmati kérdésekben az 1., 2., 3. és 4. pontokban lefektetett alapelvek figyelembevételével fognak dönteni.

Az orosz küldöttség kiegészítésként még javasolta, hogy a szerződő felek ítélik megengedhetetlennek, hogy a gyengébb nemzetek szabadságát az erősebb nemzetek közvetve megsértsék, akár gazdasági bojkott vagy gazdasági alárendelés, akár kieroszakolt kereskedelmi szerződések, más országok kereskedelmi szabadságát sértő vámegyezmények, a nem közvetlen katonai célból alkalmazott tengeri blokád stb. által.¹³

Az első ülés ezzel lényegében befejeződött. A központi hatalmak közölték, hogy tanulmányozni fogják az írásban megtett javaslatot és válaszolni fognak rá. A közös válasz kidolgozása elég komoly nehézségekbe ütközött, hiszen legalább négy álláspont került egymással szembe: nagyjából megegyezett a Monarchia és a német állami vezetés, ezzel viszont összeütközött a német katonai vezetés. Ezenkívül külön szempontjai voltak a törököknek és a bolgároknak. Habár az annexiók és hadisarc nélküli béke fogalma általában, a 3. pont megfogalmazása szerint pedig különösen veszélyes robbanóanyag volt a soknemzetiségű Monarchia számára, mégis Czernin sürgette leginkább a szovjet javaslat elfogadását. Jól látta, hogy a „nemzetek önrendelkezési joga” szétrobbanthatja a Monarchiát, ezért ezt a formulát az „állam önrendelkezési jogával” akarta helyettesíteni. A Monarchia területén kívül természetesen nem volt kifogása az önrendelkezési jog alkalmazása ellen, mert titkon azt remélte, hogy ennek segítségével elérhető lesz Lengyelország csatlakozása a Monarchiához. Abban is reménykedett, hogy ha sikerül az „annexiók és hadisarcok nélküli béke” orosz formulájával tárgyalóasztalhoz vinni a nyugati hatalmakat, akkor ez azt is jelentené, hogy az antant nem ragaszkodhat

többé az 1915. április 26-i londoni egyezmény betartásához, amely a Monarchia számára elfogadhatatlan területcsatolásokat irányzott elő Olaszország javára.¹⁴ Egyfelől, az antantigények, másfelől saját nemzetiségeinek centrifugális törekvései Szkülla és Kharübdisz helyzetet teremtettek a Monarchia számára, amelyben Czernin kétségbeesetten vergődött, hogy megtalálja a kiutat, még mindig reménykedve abban, hogy bizonyos áldozatok árán a Monarchia viharvert hajójának mindkét szörnyet sikerül elkerülnie. A körülmények azonban nem tűrtek halasztást. Ezért vált Czernin rendkívül ingerültté, ha olyankor, amikor felcsillant valami halvány remény, a szövetséges hatalom katonai vezetőinek korlátolt, szűk látókörű ellenállásába ütközött.

Hoffmann a következőképpen jellemezte Czernint: „A dunai Monarchia képviselőjeként gróf Czernin érkezett meg, egy okos, előrelátó férfi, sajnos, teljesen elhasznált idegekkel. Szilárdan meg van győződve, hogy Ausztria–Magyarországnak össze kell omlania, ha nem köt sürgősen békét. Teljesen hatalmába kerítette az a gondolat, hogy legalább Oroszországgal feltétlenül véget vessen a háborúnak . . .”¹⁵ Lehet, hogy Czernin idegei valóban nem voltak kifogástalan állapotban, de Hoffmann, aki a porosz katonai vezetésre jellemző szűklátókörűséggel hitt a végső nagy győzelemben, nem ismerte fel, hogy Czernin magatartása legalább ugyanolyan arányban tükrözte a Monarchia idegállapotát is. Az események menete nem is olyan hosszú távon azt bizonyította, hogy nem Hoffmann-nak volt igaza.

Czernin törekvésével nagy vonásokban Kühlmann is egyetértett, mert a német birodalomnak is volt félténivalója az antantnak a korábban szerzett területekre vonatkozó elcsatolási tervei miatt. Ebbe az irányba hatott az is, hogy a német politika szintén hasznosítani akarta a maga számára a népek önrendelkezési jogának jelszavát keleten. Szerepet játszott az 1917. július 19-i Reichstag-határozat is, amely

elkötelezte magát az annexiók nélküli béke mellett, bár annak egészen más volt az értelme, mint az előttük fekvő javaslatnak. Siettette a megegyezést az a közös törekvés is, hogy megkönnyítsék az oroszoknak a különbékéhez vezető utat. Így aztán egy olyan módosításban állapodtak meg, hogy a központi hatalmak kijelentik: nem terveznek annexiókat abban az esetben, ha ellenfeleik, elsősorban az antanthatalmak, lemondanak a hódításokról.

Hoffmann-nak ez az ellenjavaslat nem tetszett, egyrészt azért „mert az orosz stílus átvételével egy sor olyan fordulatot tartalmazott, amelyek ellenkeztek” érzéseivel, másrészt „belsőleg is hazugságok”. Természetesen nem arról volt szó, mintha Hoffmann-nak valamiféle „becsületes katonalelkülete” viszolygott volna a diplomatak csűrés-csavarásától. Továbbra is azt az álláspontot képviselte, hogy mindez felesleges, ami itt történik. Azt követelte, egész egyszerűen közöljék az oroszokkal, hogy a központi hatalmak készek a békéről tárgyalni, viszont „az orosz küldöttségnek semmiféle meghatalmazása nincs az antant más országai nevében beszélni, és hogy ezért, ha csak az oroszok nem mutatnak fel valamiféle igazolást, csak Oroszországnak a négyes szövetséggel való különbékéjéről lehet tárgyalni”.¹⁶ Ez a sürgetés ebben az esetben teljesen megfelelt – a keleten győztes béke – nyugaton döntő csapás és győztes béke kilátástalan koncepciójának.

„Délután ismét vitám volt a németekkel – írta Czernin december 24-én a naplójába. – A német katonák attól »félnek«, hogy az antant belemegy az általános békébe, mert ők nem fejezhetik be a háborút »profit nélkül«. Rossz hallgatni ezt a locsogást.”¹⁷

Kühlmann és Czernin kitartott álláspontja mellett és Hoffmann egyelőre, mint írta, „mészkelte” magát.

Még be sem fejeződött a vita a katonai vezetőkkel, komoly nehézségeket támasztottak a törökök. Kijelentették,

hogy ragaszkodnak az Oroszországgal való béke aláírása után a Kaukázus azonnali kiürítéséhez. Ezt a követelést a németek nem támogathatták, mert ebben az esetben a németeknek ki kellett volna üríteniük Lengyelországot, Litvániát és Kurlandot, ami messzemenően nem esett egybe a német tervekkel. Meglehetősen nagy erőfeszítést követelt, míg a törököket sikerült erről lebeszélni. A törökök kifogásolták továbbá, hogy a válaszban nem utasítják vissza elég világosan Oroszország beavatkozását a török belügyekbe. Czernin azzal próbálta megnyugtatni őket, hogy a Monarchia belső viszonyai még veszélyesebb talajt jelentenek az orosz beavatkozásra, és ha ő félretette az aggályait, akkor a törökök is félretehetik.¹⁸

Sokkal nehezebben boldogultak a bolgárokkal, mert mint Czernin írta, nem tudtak németül, franciául is alig, ezért az egész dokumentumot csak később kezdték megérteni. Ekkor kezdődött az igazi vita, amit aztán helyben nem is tudtak megoldani. Ebben valószínűleg közrejátszott Popov miniszter magatartása, akiről még Hoffmann-nak is az volt a véleménye, hogy „jelentéktelen személy, szűk politikai látókörrel, de lehet, hogy éppen ezért annál nagyobb makacssággal”.¹⁹ A bolgárok a velük folytatott december 24-i értekezleten kijelentették Kühlmann-nak és Czerninnek, hogy „Bulgária csak abban az esetben csatlakozhat az orosz küldöttségnek adandó közös válasz tervezetéhez, ha az erőszakos területszerzésről való nyílt lemondást kiegészítik egy magyarázattal, amelyben kijelentik, hogy Bulgária területi igényeinek kielégítése, mivel a nemzeti ideálok megvalósítását célozza, nem jelent agressziót”.²⁰ Vagyis eszük ágában sem volt lemondani a szövetség megkötésekor nekik ígért területekről és kivételt követeltek Bulgária számára az annexiók nélküli béke elfogadása alól. „Kühlmann és Czernin hasztalan pazarolta egész rábeszélőművészetét Popovra – írja Hoffmann –, és

ha százszor megmagyarázták neki, hogy nincs semmiféle veszély, csak arról van szó, hogy a tárgyalások kezdetén jó benyomást keltsenek, hogy Anglia és Franciaország feltehetően nem kezd béketárgyalásokat, és hogy a központi hatalmak mostani valamennyi nyilatkozata tárgytalanná válik, ha az antant nem hajlandó a béketárgyalásokra – ő akkor is ragaszkodott a saját »nem«-jéhez.”²¹

A vita helyenként nagyon ingerült hangnemben folyt, és a bolgár küldöttek a végén már arra ragadtatták magukat, hogy elutazással fenyegetőztek, ha nem engednek nekik. Kühlmann és Czernin kitartott amellett, hogy az általuk szerkesztett válaszon nem változtatnak és kijelentették, nincs kifogásuk az ellen, hogy a bolgár küldöttek külön választ adjanak.²² A bolgárok december 24-én utasításért táviratoztak Szófiába, amelytől az osztrákok és a németek pozitív döntést vártak,²³ annál is inkább, mert közben Szófiában is munkába kezdett a Monarchia diplomáciája. A szófiai osztrák–magyar követ kijelentette Radoszlavov miniszterelnöknek, hogy Ausztria–Magyarország fő háborús célja Szerbia és Románia gyengítése, és támogatja a bolgár igényeket; ameddig azonban az oroszokkal tárgyalnak, kerüljék ezt a kérdést, mint mondta: „elegendő, ha magunk közt megegyezünk”.²⁴ Ezek után a bolgár küldöttség másnap megkapta az utasítást, hogy írják alá a választ. A bolgár probléma tehát megoldódott, de a heves és elhúzódó viták miatt a béketárgyalás második ülésére csak december 25-én kerülhetett sor, akkor is csak este 10 órakor tudták megkezdeni az értekezletet.

Az ülés megkezdése után Czernin ismertette a központi hatalmak ellenjavaslatát. Eszerint a szövetséges hatalmak kormányaik és népeik kifejezett akarata szerint ugyancsak minél előbb szeretnék megkötni az általános és igazságos békét. Az orosz javaslat irányelvei alapul szolgálhatnak egy ilyen béke megvitatásához, továbbá kijelentette

azt is, „a négyes szövetség kormányai egyetértének egy azonnali általános békével, erőszakos területszerzések és háborús jóvátételek nélkül . . .”

Alapvető feltételként szabták meg a következőket: amennyiben az orosz előterjesztés feltételeit teljesíteni akarják, úgy azokat a háborúban részt vevő valamennyi hatalomnak záros határidőn belül, és minden fenntartás nélkül, valamennyi népre kötelező módon kell elfogadni. A négyes szövetségnek most Oroszországgal tárgyaló hatalmai nem fogadják el egyoldalúan a feltételeket, anélkül, hogy biztosítékuk lenne arról, hogy azokat oroszországi szövetségesei is becsületesen és fenntartás nélkül elismerik és végrehajtják. Ezzel kimondták, hogy a szovjet javaslatnak az annexiók és hadisarc nélküli békére vonatkozó elveit csak abban az esetben fogadják el, ha az összes antanthatalmak is azok alapján csatlakoznak a tárgyalásokhoz. Különbéke esetén tehát az alapelv elismerése teljesen fiktívvé vált. Egyrészt nem számíthattak a nyugati hatalmak csatlakozására; másrészt viszont a központi hatalmakon belül a Monarchia kivételével minden szövetségestárs rettegett attól, hogy bekövetkezzék a „szerencsétlen” lépés, amely csökkentette volna az ún. „német” béke lehetőségét. Márpedig ennek égisze alatt remélték a többiek is, elsősorban a bolgárok, imperialista céljaik megvalósítását.

Miután a központi hatalmak az alapelveket színleg elfogadták, ellenjavaslatuk alkalmas volt arra, hogy imperialista szándékaikat egyelőre leplezze a békére vágyó tömegek előtt.

A szovjet javaslat 1. pontjára azt válaszolták, hogy „a szövetséges kormányoknak nincs szándékukban a háború alatt megszállt területek erőszakos eltulajdonítása”. A megszálló csapatok kivonásáról a békeszerződésnek kell dönteni, ha korábban nem jutnak egyezsége. Ha az alapelv kérdésénél a válasz félreérthető volt, itt már tudatosan nem

mondtak igazat, hiszen az összes előkészítő tárgyalások az elfoglalt területek jelentős részének megszerzését voltak hivatva biztosítani, és a vita csak azon folyt, hogy hogyan lehet ezt jobban végrehajtani.

A 2. pontra adott válasz szintén valótlanságot tartalmazott: „a szövetségeseknek nincs szándékukban, hogy egyes népeket, amelyek a háborúban elvesztették politikai önállóságukat, végleg megfosszák ettől”.

A szovjet javaslat 3. pontja a népek önrendelkezését mondta ki egészen az elszakadásig. Ez kétségkívül a Monarchiát érintette legkellemetlenebbül. Számára ebben az esetben nagyon veszélyes lett volna bármiféle félreérthető fogalmazás, ezért az erre adott válasz kereken elutasította bármilyen általános elv elfogadását: „Az állami önállósággal nem rendelkező nemzetiségi csoportok állami hovatartozásának kérdését a négyes szövetség hatalmainak álláspontja szerint nem lehet államközileg szabályozni. Ezt az adott esetben az egyes államoknak népeikkel önállóan, alkotmányos módon kell megoldaniuk.”

Ugyancsak teljesen elutasítólag válaszoltak a szovjet javaslat 6. pontjára, amely a gyarmati területek annektálásának ügyével és az ottani népek önrendelkezési jogával foglalkozott. Itt tulajdonképpen csak Németország érdekeiről volt szó, mivel a többi szövetséges a háború előtt sem rendelkezett gyarmatokkal. „A háború alatt birtokba vett gyarmati területek visszaadása fontos része a német követeléseknek, amelyekről semmiféle körülmények között nem mond le” – hangzott a válasz. „A német gyarmati területek esetében . . . az önrendelkezési jog gyakorlása az orosz küldöttség által javasolt formában ez idő szerint nem látszik megvalósíthatónak.” Szembetűnő a következő mondatok álszent, cinikus szelleme: „A német gyarmatokon a bennszülöttek, tekintet nélkül a legnagyobb nehézségekre és a győzelem minimális kilátásaira, harcban állnak a sokszorta erő-

sebb ellenféllel . . . a legnehezebb helyzetben is halálig hívek maradtak német barátaikhoz. Ez odaadásuknak és annak a szilárd elhatározásuknak bizonyítéka, hogy minden körülmények között Németországgal együtt maradnak. Olyan nyomatékos és fontos bizonyíték ez, mely messze fellette áll a népakarat bármiféle megnyilvánulásának.”²⁵

A központi hatalmak ellenjavaslatára Joffe válaszolt. Megelégedéssel állapította meg, hogy a tárgyaló partnerek egyetértenek az orosz forradalom annexiók nélküli békére vonatkozó alapelvével, ugyanakkor taglalta azokat a korlátozásokat és ellentmondásokat is, amelyek különösen a 3. és a 6. pontra adott válaszban tükröződnek. Mégis lehetségesnek vélte, hogy elkezdjék a tárgyalásokat az összes hadviselő hatalmak között kötendő általános békéről, de azt javasolta, tartsanak előbb 10 napos szünetet, december 26-tól 1918. január 4-ig. Ez alatt az idő alatt azon népek kormányai is megismerkedhetnek az elfogadott elvekkel, amelyek még nem csatlakoztak az általános békéről folyó tárgyalásokhoz.

Ezután Kühlmann javaslatára megegyeztek abban, hogy különböző bizottságokban folytatni fogják az egyes kérdések kidolgozását.²⁶

Alighogy elhangzott a központi hatalmak ellenjavaslata, azonnal kitört a politikai vihar, amely napokig kavargott a szövetségesek házatáján. Hoffmann jelentette a főhadiszállásnak a nyilatkozat tartalmát, és másnap reggel a külügyminisztérium összekötője már küldte is a birodalmi kancellárnak Hindenburg dühös tiltakozását azzal a megjegyzéssel, hogy ezt Hoffmannon keresztül Kühlmann-nak is tudomására hozták: „Kénytelen vagyok komoly aggályaimat kifejezésre juttatni amiatt, hogy minden korlátozás nélkül lemondunk az erőszakos területszerzésről és a háborús jóvátételről. Ha magának az alapelvnek az elfogadását a sokszoros kormánynyilatkozatok után már sajnos nem lehetett

megkerülni, mégis elvártam volna, hogy kikötéseket tegyünk... A német haza érdekében remélem, hogy az antant a hozzá intézett felhívásra nem válaszol, másként számunkra egy ilyen béke végzetes lenne. Feltételezem, hogy az Oroszországgal való egyezmény tárgytalan lesz, ha az antant nem csatlakozik." A továbbiakban még azt fejtegette, hogy Németországnak nem annyira sürgős a béke mint Oroszországnak, s mégis az oroszok lépnek fel követelésekkel.²⁷

Ez az álláspont azonnal visszatükröződött a tárgyalásokon is. A politikai bizottság december 26-i ülésén, amelyen Németország, Ausztria–Magyarország és Oroszország küldöttségei vettek részt, Kühlmann a területi kérdések számukra kellemetlen volta miatt egyelőre igyekezett megkerülni a színvallást, ezért olyan másodlagos kérdések megvitatását javasolta, mint a régi, háború előtti szerződések visszaállítása, kereskedelmi egyezmények megújítása, a külföldi koncessziók esetleges államosításának kérdései stb. Joffe ezt azzal hárította el, hogy a szerződések érvényesítésének megtárgyalásához külön szakértő bizottságok kellenek, és csak azon szerződések visszaállításáról lehet szó, amelyek nem ellentétesek a jelenlegi oroszországi belső helyzettel.²⁸

Még ezen a napon akcióba lépett Hoffmann is, akinek eddigi álláspontját csak megerősítette Hindenburg üzenete, és szükségesnek tartotta, hogy hazautazás előtt felvilágosítsa az orosz küldöttséget. Teázás közben közölte Jofféval, hogy benyomása szerint az orosz küldöttség másként értelmezi az annexiók nélküli béke fogalmát, mint a központi hatalmak küldöttségei. Ezen utóbbiak nézete szerint nem erőszakos annexió az, ha az egykori orosz birodalom részei szabadon és az illetékes politikai képviselők határozatával kimondják az orosz államszövetségből való kiválásukat és a német birodalomhoz vagy valamely más államhoz való

csatlakozásukat. Az önrendelkezési jog elismerése megadta az alapot ehhez. Ez az eset áll fenn Lengyelország, Litvánia és Kurland esetében, amelyeknek képviselői már kimondták a kilépést. A központi hatalmak tehát nem tartják annexiónak azt, ha a három állam későbbi sorsát a képviselőikkel való közvetlen érintkezés folyamán, az orosz állam kizárásával vitatják meg.²⁹

A szovjet küldöttség joggal háborodott fel, amikor a demokratikus szólamok elhangzása után szinte azonnal bekövetkezett az első nyílt imperialista színvállás. Mivel a szovjet küldöttség egy része azonnal el akart utazni, izgatott tárgyalás-sorozat kezdődött gyakori megszakításokkal, táviratváltásokkal és telefonálásokkal. Czernin, akit rendkívül érzékenyen érintett a tárgyalások esetleges megszakításának lehetősége, megpróbált kidolgozni egy mindkét fél számára elfogadható formulát:

„1. Amíg nem kötjük meg az általános békét, nem adhatjuk át a megszállt területeket; ez a mi nagy hadiipari üzemeinkhez tartozik (gyárak, vasutak, megművelt területek stb.).

2. Az általános béke után népszavazással kell dönteni Lengyelországban, Kurlandban és Litvániában az ott élő népeknek a sorsáról. A szavazás formáját meg kell vitatni, hogy az oroszok megbizonyosodjanak arról, hogy a szavazás kényszer nélkül megy végbe.”³⁰

Javaslatra éppen felemás volta miatt egyik felet sem elégitette ki, a vita egyre élesebbé vált. A december 27-i helyzetet jól jellemzi Czernin naplójegyzete: „A helyzet egyre rosszabbodik. Dühös táviratok Hindenburgtól, mindenről való »lemondásról«. Ludendorff minden órában telefonál; újabb dührohamok. Hoffmann ingerült. Kühlmann »hűvös«, mint mindig. Az oroszok kijelentik, hogy Németország nem világos formulázása a szavazás szabadságát illetően elfogadhatatlan.”³¹ Mindez a huza-vona óhatatlanul

kiélezte a helyzetet a Monarchia és Németország között is. Amikor Czernin már veszélyeztetve látta a tárgyalások folytatását, közölte Kühlmann-nal, hogy velük halad, de ha kudarcot vallanak, különtárgyalásokat kezd az oroszokkal. Kühlmann írásban kérte ezt a kijelentést, hogy erősítse helyzetét a katonákkal szemben, és amikor megkapta, rögtön megtáviratozta a császárnak. Ezenkívül Czernin elküldte Csicserics altábornagyot Hoffmannhoz, hogy közölje vele a különbéke tervét. Hoffmant azonban nem lehetett megingatni elhatározásában. Nyilván külön bosszantotta, hogy az osztrákok merik őt fenyegetni, akikről egyébként is nagyon rossz volt a véleménye, és akik német segítségre szorultak. Ezt rá jellemző, meglehetősen durva formában tudomására is hozta Csicsericsnek, gúnyosan emlékeztetve a Monarchia katonai gyengeségére: „... nagyon nyugodtan azt válaszoltam, hogy én ezt az eszmét ragyogónak tartom, ezzel felszabadul 25 hadosztályom, amelyeket eddig az osztrák–magyar csapatok támogatására ezek frontján tartottam. Egy különbéke esetén automatikusan fedezve lesz az osztrák–magyar csapatokkal a német csapatok jobbszárnya, és hogy az ilyen intézkedés rendkívül megjavítja a német keleti csapatok katonai helyzetét.”³²

A főhadiszállás, ha lehet, még gorombábban reagált. Ludendorff még aznap közölte Hertling kancellárral Czernin breszti magatartásával kapcsolatban, hogy az osztrák–magyar különbéke katonai szempontból teljesen közömbös. Hozzáfűzte még: „Másrésről kíváncsúnak tűnik, hogy Ukrajnával tárgyaljunk és megegyezésre jussunk.” A béketárgyalások egész anyagában itt merül fel először német részről az ukrán ügy mint jelentős tényező, vagy legalábbis eddig semmi nyoma annak, hogy Ukrajnával úgy számoltak volna, mint a balti peremállamokkal vagy Lengyelországgal, még a Rada első küldöttségének december közepi felajánlkozása után sem. Az ukránokkal való tár-

gyalás felvetése bizonyos fokig válasz a Monarchia „renitens” viselkedésére. A Monarchia egyes köreit, mint fentebb láttuk, nemcsak a belső nemzetiségi törekvések miatt aggasztotta az ukránokkal való esetleges megegyezés, hanem az ukrán területi igényeket már eleve számításba vevő német álláspont miatt is. Ludendorffnak ugyanis az volt a véleménye, hogy ha az ukránok igényt támasztanak a chełmi területre, akkor az Ukrajnával való békekötést Lengyelország miatt egy napig sem szabad halogatni. Chełmre tudniillik igényt tartottak a lengyelek is, és a Monarchia azt tervezte, hogy a lengyel aspirációk segítségével magához kapcsolja a helyreállítandó Lengyelországot. Ez egyébként nem esett egybe a fentebb ismertetett német tervekkel. Ludendorff ragaszkodott ahhoz, hogy álláspontját az ukránokkal való tárgyalásokat illetően közöljék Kühlmann-nal. Számolt azzal, hogy a Monarchia Chełmet a lengyelek számára fogja igényelni, de katonailag sokkal fontosabbnak tartotta az Ukrajnával való sürgős megegyezést, mintsem hogy az osztrák–lengyel kívánalmaknak engedjenek. A Monarchia diplomáciájának magatartása miatt feldühödött Ludendorff ezzel még nem elégedett meg. Azt követelte, hogy az orosz csapatok által megszállva tartott Kelet-Galícia kérdésében helyezkedjenek várakozó álláspontra. Ez Ausztria és Ukrajna ügye csupán és nincs szükségük arra, hogy bármelyik félért is kiálljanak a vitában, intézzék el egymás közt, ahogy tudják.³³

Ilyen körülmények között, ilyen izgatott, már-már a tárgyalások megszakításával fenyegető viták után a politikai bizottság csak december 27-én délután tudott másodszor összeülni. A szovjet delegáció itt hivatalosan konkrét formában felvetette a megszállt területek kérdését:

„Teljes összhangban a szerződő felek nyílt kijelentésével, amelyben leszögezték, hogy nincsenek hódító terveik és minden annexió nélkül kívánnak békét kötni, Oroszország

kivonja csapatait Ausztria–Magyarország, Törökország és Perzsia megszállt területeiről, a négyes szövetség hatalmai pedig kiűrik Lengyelországot, Litvániát, Kurlandot és Oroszország más területeit.” Joffe továbbá kijelentette, hogy az orosz kormány, amely kivétel nélkül minden Oroszországban élő nép számára a kiválásig terjedő önrendelkezési jogot proklamált, ezen irányelveknek megfelelően megadja ezeknek a népeknek a lehetőséget egy közeli, pontosan meghatározott időszak alatt a teljesen szabad döntésre arra vonatkozóan, hogy melyik államhoz kívánnak csatlakozni, vagy pedig önálló államot akarnak-e alakítani. Ez alatt az idő alatt a szavazó országokban a nemzeti csapatok vagy a helyi milícia kivételével más csapatok nem tartózkodhatnak. A hovatartozás kérdésének eldöntéséig az illető országok közigazgatása a helyi lakosság demokratikusan választott képviselőinek a kezében legyen.”³⁴

Kühlmann terjesztette elő Németország ellenjavaslatát, amely a korábbi ködösítő, a valódi német célokat még különböző okok miatt leplező fegyverszüneti javaslatokkal szemben már elég világosan tükrözte a német hódító szándékokat:

„1. cikkely. . . . Németország kész lenne (a szövetségseivel szemben elismert teljes kölcsönösség feltételezése mellett), amint megkötötték a békét Oroszországgal, és amint megtörtént az orosz haderő demobilizálása, a jelenlegi állások és a megszállt orosz területek kiűritésére, amennyiben a 2. cikkelyből nem következik valami más.

2. cikkely. Miután az orosz kormány alapelveinek megfelelően minden Oroszországban élő népnek kivétel nélkül a teljes elszakadásig terjedő önrendelkezési jogot proklamált, tudomásul veszi azokat a határozatokat, amelyek szerint Lengyelország, Litvánia, Kurland, valamint Észtország és Livónia részei élni kívánnak az állami önállósággal és ki akarnak válni az orosz államszövetségből. Az orosz kor-

mány elismeri, hogy ezek a nyilatkozatok a jelenlegi körülmények között a nemzeti akarat kifejezéseként tekintendők, és kész levonni az ebből adódó következtetéseket.”

A továbbiakban a szerződéstervezet még tisztázta, hogy itt nem lehet alkalmazni az 1. cikkely meghatározását a kiürítésről, arról lehet csak szó, hogy a „széles körű népszavazáson alapuló kiválási nyilatkozatok – amelyeknél bármilyen katonai nyomás kizárandó –” megerősítése mikor és hogyan menjen végbe. Erről egy bizottságnak kell tanácskoznia és döntenie.

Ezután Kühlmann megkérdezte, hogy a szovjet kormány hajlandó-e egész Észtországból és Livóniából kivonni a csapatait, hogy a helyi lakosságnak lehetővé tegye a németek által megszállt területeken élő testvéreivel való egyesülést. Hoffmann tábornok egy lépéssel még továbbment, Finnország önállóságáról érdeklődött.³⁵ Végül is abban állapodtak meg, hogy egy bizottság feladatává teszik a probléma megvitatását.

Bár teljes egyetértés ebben a kérdésben nem született, úgy látszott, hogy az adott pillanatban ez nem okozza a tárgyalások megszakítását. Valamelyest Czernin is megnyugodott, hiszen – ezt még egyszer hangsúlyozzuk – neki is ugyanaz volt a célja, mint a németeknek: Lengyelországot és a balti országokat hozzácsatolni a központi hatalmakhoz az önrendelkezési jog felhasználásával. Nem akarta azonban idő előtti türelmetlen követelésekkel túlfeszíteni a húrt, hogy ezáltal veszélyeztesse az Oroszországgal kötendő különbékét. Az volt a véleménye, amint ezt Hohenlohenak, a Monarchia berlini követének írt 1918. január 2-i levelében kifejtette, hogy a népszavazás eredménye ezekben az országokban „megfelelő előkészítés és ügyesség mellett akkor sem veszélyes, ha a népszavazás a megszálló csapatok kivonása után megy végbe”.³⁶

A politikai bizottság még másnap, december 28-án ülést

tartott, ahol a németek ismertették szerződéstervezetük 3–16. cikkelyét, amit elfogadtak tárgyalási alapul. A vitákat kiváltó 1. és 2. cikkelyre már nem tértek vissza. Utána ugyanazon a napon összehívták a plenáris ülést, ahol formálisan megállapították, hogy elégedettek az addigi eredményekkel. Ezzel a béketárgyalások első szakasza lezárult. A küldöttségek vezetői és tagjainak nagyrésze hazautazott Bresztből.

2. AZ ELSŐ TÁRGYALÁSI SZÜNET POLITIKAI ESEMÉNYEI

(1917. december 29–1918. január 8.)

a) SZOVJET-OROSZORSZAG ES AZ ANTANT

A tárgyalási szünetet mindkét tárgyaló fél igyekezett kihasználni arra, hogy rendezzék soraikat a további összecsapásokra, tisztázzák a vitás kérdéseket. A szovjet kormány nevében Trockij külügyi népbiztos december 30-án közzétette a szövetséges országok népeihez és kormányaihoz szóló újabb felhívást. Ebben közölte, hogy a breszti tárgyalásokat azért függesztették fel tíz napra, hogy a szövetséges országoknak lehetőséget adjanak a csatlakozásra. A felhívás ismertetette azt is, hogy Bresztben két békeprogram született meg, de a központi hatalmaknak abból a kijelentéséből, hogy „a szövetséges hatalmaknak (vagyis Németországnak és szövetségeseinek) nincs szándékában a háború alatt elfoglalt területek erőszakos kisajátítása”, téves következtetést vont le. A fenti mondatot úgy értelmezte, hogy ezek az országok a békeszerződés szerint készek kiűriteni Belgium, Észak-Franciaország, Szerbia, Montenegro, Románia Lengyelország, Litvánia és Kurland megszállt részeit azzal a céllal, hogy a vitás területek további sorsát az ott élő lakosság döntse el. Ez nemcsak a központi hatalmak, főként Németország, valamint Bulgária valóságos terveitől állt na-

gyon távol, de a tárgyalások addigi menete és az ott már eléggé világosan megmutatkozott szándékok sem adtak alapot ilyen feltételezéshez. Jogos volt viszont az a megállapítás, hogy az antantországok kormányai eddig nem indokolták meg, miért nem csatlakoztak a béketárgyalásokhoz. Ezért sürgették, hogy „világosan és pontosan fogalmazzák meg Franciaország, Olaszország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok békeprogramját”.

A felhívás még egyszer leszögezte, hogy Oroszország nem köti magát szövetségesi beleegyezéséhez, folytatja a tárgyalásokat, s ha továbbra is szabotálják az általános béke ügyét, aláírja a különbékét. Ez kétségtelenül súlyos csapás lesz a szövetségesekre, elsősorban Franciaországra és Olaszországra.³⁷

Ez a felhívás ugyanúgy hatástalan maradt, mint az összes előbbieik. Az antantországok már meghatározták a háborúval, a békével, az oroszországi forradalommal kapcsolatos irányvonalukat, és ezen nem állt szándékukban változtatni. A béketárgyalások első szakaszával egyidőben ülésezett Párizsban az antant katonai tanácsa, amely megtárgyalta az orosz kérdést és december 22-én elfogadta az ezzel kapcsolatos memorandumot. Ebben többek között kijelentették: „...szükségesnek tartjuk, hogy kapcsolatot tartsunk fenn Ukrajnával, a kozákokkal, Finnországgal, Szibériával, a Kaukázussal stb.”. A memorandum hangsúlyozza azt is, hogy Angliának és Franciaországnak természetesen nincs szándékában beavatkozni Oroszország belügyeibe, majd így folytatódik: „Az első feladat az anyagi eszközök rendelkezésre bocsátása, hogy újjászervezzük Ukrajnát, fizessünk a kozákoknak, a kaukázusi erőknek... Ha Franciaország tud pénzt adni Ukrajnának, Anglia segíti a többi területet. Magától értetődik, hogy az Egyesült Államok szintén részt fog venni. Az anyagiak mellett fontos, hogy ügynökökkel és tisztekkel rendelkezünk, akik tá-

mogatnák ezeknek a hadseregeknek a helyi vezetőit és tanácsokkal látnák el őket.” Végül a tanács ülésén részt vevő miniszterek külön hangsúlyozták, miszerint „nagyon fontos, hogy mindezek az intézkedések, amennyire csak lehet csendben történjenek, hogy elkerüljük a bolsevikok elleni háború előkészítésének vádját”.³⁸

Ebből máris nyilvánvaló, hogy miután a szövetségesek kudarcot vallottak a Duhonyin-féle főhadiszállással, mint bolsevikellenes központtal, a különféle ellenforradalmi és szeparatista bázisok felé kezdtek orientálódni, itt keresték azt az erőt, amely meg tudná semmisíteni a bolsevikokat, és létre tudna hozni egy olyan kormányzatot, amely hajlandó volna folytatni a háborút. A szövetségesek azonban még ennél is továbbmentek. A következő napon, december 23-án Milner angol hadügyminiszter és Clemenceau titkos egyezményt írt alá, amelyben Oroszországot befolyási övezetekre osztották fel Anglia és Franciaország között. Az angol övezetbe tartozott a Kaukázus, Örményország, Grúzia és a kozákok által lakott terület, a francia övezetbe Besszarábia, Ukrajna és a Krím.³⁹ Ezeknek a terveknek megfelelően Tabouis tábornok Franciaország képviselőjeként decemberben Kijevbe utazott, egy angol–francia misszió pedig a Don-vidékre. Az angolok és a franciák nem túlságosan igyekeztek bevonni az Egyesült Államokat ezekbe az ügyekbe, mert nem óhajtották az amerikai befolyás erősödését ezeken a területeken. Az amerikaiak azonban nem maradtak tétlenek, és a szövetségeseikkel egyidőben megjelentek. A moszkvai amerikai konzulátus küldöttje már december 22-én tárgyalásokat folytatott Novocserkasszban Kalegyinnel, valamint a szintén itt tartózkodó Alekszejevvel, a korábbi főparancsnokkal és Miljukovval. A megbeszélésen részt vett a francia katonai képviselő is, és amikor az amerikai delegátus jelentette Moszkvába, hogy Kalegyinnnek anyagi támogatásra van szüksége, mintegy rivalizálásként

négy nap múlva a francia képviselő már meg is kapta az értesítést Párizsból, hogy a francia kormány kész 100 millió rubel hitelt adni Kalegyinne.

Kijevbe viszont David Francis küldte el az emberét a petrográdi követségről. Itt az új angol és francia képviselők mellett egyébként is tömegével voltak a szövetséges hatalmak különböző beosztású emberei, akik a Duhonyin-féle főhadiszállás felszámolásakor települtek át Kijevbe.

1918. január 9-én a francia sajtó hivatalosan is közölte, hogy Tabouis tábornokot, aki korábban a délnyugati fronton levő francia katonai misszió vezetője volt, kinevezték francia megbízottnak az Ukrán Köztársaságba. Közölték továbbá, hogy a francia kormány határozata szerint 180 millió frank kölcsönt adnak Ukrajnának.

A szövetséges hatalmak Ukrajnával kapcsolatban arra számítottak, mint erről a sajtójuk világosan írt, hogy az ukránok mentik meg Oroszországot a Németországgal való különbékétől, és hogy fellépésük eredményeképpen nem lehet majd újrakezdeni a különbéke-tárgyalásokat. Számításuk azonban teljesen hibásnak bizonyult, mert egyrészt a Rada sem kívánta folytatni a háborút Németországgal (nem is volt ehhez ereje), másrészt pedig ebben az időben egyszerre folytatott tárgyalásokat a szovjet kormánnyal, az antantországokkal és a központi hatalmakkal.

Míg ezek a tárgyalások és szervezkedések folytak, elhangzottak kormány szintű nyilatkozatok is. December 27-én Pichon külügyminiszter a képviselőházban mondott beszédében a következőket jelentette ki: „Annyi szenvedés után mi sem fogadhatjuk el a status quón alapuló békét... akár megkötí Oroszország a különbékét, akár nem, mi mindenesetre folytatni fogjuk a háborút... Az általános dezorganizáció közepette egyesülnünk kell Oroszország becsületes elemeivel, legyenek ezek szocialisták, liberálisok vagy forradalmárok. Nem avatkozunk be Oroszország belpoliti-

kájába, de megteesszük a szükséges intézkedéseket, hogy biztosítsuk az érdekeinket abban az országban, amellyel negyedszázados szövetség kötött össze bennünket. A maximalisták elveinek megfelelően jóindulatúan válaszolunk azoknak a népeknek, amelyek meg akarják őrizni a velünk való kapcsolatokat. Mi nem törekszünk arra, hogy szétzúzzuk Oroszországot, hanem olyan politikát akarunk folytatni, amely új életre kelti Oroszországot.”⁴⁰ Pichonnak ezek a szavai, a szinte minden alkalommal használt olyan kitételektől megfosztva, hogy „nem avatkozunk a belügyeikbe” stb. világosan kifejezték a francia kormánynak a szocialista forradalommal szembeni ellenséges politikáját, amit egyébként nyíltan gyakorolt is, és világosan leszögezték álláspontjukat a háború és béke kérdésében.

Hasonlóan közérthetően beszélt több alkalommal december végén és január elején Lloyd George Anglia álláspontjáról. December 20-án az alsóházban kijelentette: „Mivel Oroszország különtárgyalásokat kezdett, természetesen maga lesz felelős területének sorsáért.” Január elején a Munkáspárt vezetői előtt tartott beszédében visszatért erre a kérdésre és kifejtette, hogy Oroszország a szövetségeseivel való konzultálás nélkül kezdte meg a tárgyalásokat az ellenséggel, és hogy Németország célul tűzte ki az elfoglalt orosz területek megszerzését, az Oroszországba való gazdasági és politikai behatolást. „Mindnyájan nagyon sajnálunk emiatt a perspektíva miatt – mondotta. – Országunk demokráciája végig együtt fog haladni Franciaország, Olaszország demokráciájával, az összes többi szövetséges-sel. Készek vagyunk vállvetve harcolni Oroszország új demokráciájával ugyanúgy, mint Amerika, Franciaország és Olaszország demokráciájával. Ha azonban Oroszország jelenlegi irányítói szövetségeseiktől függetlenül tevékenykednek, akkor mi nem szándékozunk beavatkozni, hogy feltartóztassuk az országot sújtó katasztrófát. Oroszországot csak

a saját népe mentheti meg.”⁴¹ A beszéd további részében Lloyd George még arra is célzott, hogy az antant esetleg megegyezhet Németországgal Oroszország rovására. A beszéd kivonatát a Pravda is közölte a január 6-i (december 24-i) számában „Az ő tervük” cím alatt.

Mindezek a megnyilatkozások, bár világosan kifejezték kormányaik álláspontját, arra semmiképpen sem voltak alkalmasak, hogy ellensúlyozzák azt a hatást, amelyet a békedekrétum, a fegyverszüneti és béketárgyalások, valamint a szovjet kormány felhívásai keltettek a tömegekben. Annál kevésbé, mert ezeknek az országoknak is megvoltak a konkrét területi aspirációkban kifejezésre jutó követeléseik. Eből a szempontból kedvezőbb helyzetben volt az Egyesült Államok, amely nem volt tagja a háborút kirobbantó imperialista szövetségeknek, imperialista céljai nem konkrét területi annexiókban mutatkoztak meg, tehát könnyebb volt elködösíteni őket, és így bizonyos mértékig az igazságot osztó piedesztáljáról beszélhetett. Így született meg 1918. január 8-án, miután már sok polgári politikus és a polgári sajtó nagy része sürgette egy átfogó béketervezet kialakítását, Wilson 14 pontja, a kongresszushoz intézett üzenet formájában. A pontok közismertek; az 1–5. pont a háború utáni rendezés általános elveivel, a 7–13. pont a területi kérdések rendezésével foglalkozott. A 6. pontot Wilson Oroszországnak szentelte, és az ide vonatkozó elveket rendkívül ködösen fogalmazta meg. Az Oroszországot érintő összes kérdést oly módon kívánta megoldani, hogy a világ többi nemzetei segítsenek Oroszországnak, hogy visszatérhessen a szabad nemzetek családjába. A szöveg megkerülte az arra adandó világos választ, hogy az Egyesült Államok hajlandó-e tudomásul venni a szovjet kormány létezését és felfüggeszteni az ellenforradalmi erők támogatását, Wilson üzenete az általános elvekben mégis átvett olyan tételeket, mint a „nyílt diplomácia” elve, a területi kérdések megol-

dását pedig az antantországok érdekeinek megfelelően tervezte, ezért kétségkívül alkalmas volt agitációs alapnak ezekben az országokban. Az orosz kérdésben annyira homályos volt az állásfoglalása, hogy ennek későbbi értelmezését csak Wilson különböző helyeken és időben tett megjegyzéseiből lehetett kihámozni, majd legvilágosabban Wilson tanácsadói fogalmazták ezt meg, jóval később, 1918 októberének végén, amikor összeállították a 14 pont magyarázatát:

„1. Az ideiglenes kormányok elismerése, amelyeket Oroszország különböző területein létrehoztak vagy terveztek létrehozni.

2. Segélynyújtás ezeknek a kormányoknak és ezeken az országokon keresztül.

A Kaukázust valószínűleg a török birodalom problémájának részeként kell tekinteni. Nincs semmiféle információ, amely lehetővé tenné a véleményalkotást a muzulmán Oroszországgal, vagyis Közép-Ázsiával kapcsolatban folytatandó helyes politikáról. Nagyon lehetséges, hogy valamely országnak mandátumot kell adni a protektorátus elve alapján való kormányzásra.” Rámutatnak még arra is, hogy kormányt kell létrehozni Nagyoroszországban és Szibériában.⁴² Ezt az 1918 végén megfogalmazott magyarázatot azonban nem lehet teljes egészében azonosítani az 1918. januári elképzelésekkel. Ekkor az amerikai kormány még megpróbálta a szovjet kormányt rávenni a háború folytatására. Wilson a 14 pontot is úgy fogalmazta meg, hogy ennek alapján akár a szovjet kormány is újra részt vehessen a háborúban. Amikor ez nem sikerült, akkor kerültek előtérbe a homályos megfogalmazás alapján lehetséges különböző magyarázatok.

A fentebb említett különböző beszédekben nem adtak ugyan hivatalos választ a szovjet kormány december 30-i és korábbi felhívásaira, mégis válaszként kell őket értékelni,

mert leszögezték az illető országok álláspontját a háború, a béke és a szovjethatalomhoz való viszony kérdésében. Ilyen körülmények között, az általános békére felszólító, utolsónak szánt december 30-i felhívás a kormányok szempontjából csak ugyanolyan pusztába kiáltott szó maradhatott, mint a korábbi proklamációk.

A szovjet kormány a szövetségek állásfoglalásaitól függetlenül felkészült a tárgyalások folytatására. Petrográdon 1917. december 28-a és 1918. január 16-a között ülésezett a hadsereg leszerelése tárgyában összehívott kongresszus. Ennek az volt a feladata, hogy megvitassa a régi orosz hadsereg gyors és tervszerű leszerelésére és az új Vörös Hadsereg létrehozására hozandó intézkedéseket. December 30-án Lenin egy speciális kérdőívet állított össze a kongresszusi küldötteknek. A 10 kérdés között ilyenek voltak: lehetséges-e a német csapatok támadása a téli időszakban; képesek-e a németek elfoglalni Petrográdot; ellenállhat-e az orosz hadsereg a német támadásnak, és tudná-e tartani a frontot? A kérdések között szerepelt két általános jellegű is: „6) ... arra kell-e törekednünk a hadsereg állapota szempontjából, hogy elhúzzuk a béketárgyalásokat, vagy pedig előnyösebbnek látszik a németek annexiós politikája miatt forradalmi élességgel és azonnal félbeszakítani a béketárgyalásokat, határozott, elszánt átmenetként, amely előkészítené a talajt a forradalmi háború lehetőségéhez? ... 10) Ha a hadsereg szavazhatna, vajon amellett foglalna-e állást, hogy azonnal kössünk békét annexiós alapon (valamennyi megszállt terület elvesztésével) és Oroszországra nézve igen súlyos gazdasági feltételekkel, vagy pedig amellett, hogy feszítsük meg a végsőig minden erőnket a forradalmi háború érdekében, vagyis amellett, hogy szálljunk szembe a németekkel?”⁴³

A kongresszusi küldötteknek a kérdésekre adott válaszai bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy Lenin kialakítsa véle-

ményét a hadsereg állapotáról, és felismerje, hogy a katonai cselekmények felújítása esetén nem tudják a frontot tartani. Ez megerősítette elhatározásában, hogy meg kell kötni a békét.

Ezekben a napokban a Népbiztosok Tanácsa kétszer is foglalkozott a breszti tárgyalások ügyével. December 30-án határozatot hozott, amelyben javasolta a békeküldöttségnek, hogy sürgősen juttassa el a Népbiztosok Tanácsához a német békefeltételek pontos szövegét, december 31-én pedig a front helyzetét és a hadsereg állapotát vitatták meg. Krilenko tartotta a beszámolót, lényegében azoknak a válaszoknak az alapján, amelyeket a hadseregkongresszus küldöttei adtak a Lenin által összeállított kérdőívre. Ennek eredményeként elfogadták a Lenin által benyújtott határozattervezetet, amely a következőket tartalmazta:

„1. Fokozni kell az agitációt a németek annexiós politikája ellen . . .

3. A béketárgyalásokat Stockholmba kell áthelyezni.

4. Folytatni kell a béketárgyalásokat, de meg kell akadályozni, hogy a németek sietessék a tárgyalásokat.

5. Fokozni kell a hadsereg újjászervezésére irányuló intézkedéseket, létszámának csökkentése és védelmi képességének növelése mellett.

6. Sürgős intézkedéseket kell tenni egy Petrográd irányába való áttörés elhárítására.

7. Propagandát és agitációt kell kifejteni a forradalmi háború szükségessége mellett.”⁴⁴ A Népbiztosok Tanácsa úgy döntött, hogy a fenti határozatot nem hozza nyilvánosságra.

Nem ismerjük a Lenin által összeállított kérdőívre adott pontos válaszokat, sem Krilenko beszámolóját, így csupán feltevésekre szorítkozhatunk. Lehetséges, hogy az annexiós béke elfogadását már a kongresszus egyes tagjai is ellenezték, de bizonyos, hogy a Népbiztosok Tanácsából többen is

kifogásolták, a későbbi „baloldaliak” és Trockij nézeteit vallók, nem beszélve a baloldali eszerekről, akik ekkor már szintén helyet kaptak a kormányban, és akik köztudomásúlag a forradalmi háború feltétlen folytatása mellett voltak. De ha a német béketervezet pontos szövege nem volt is a kezükben – mint az az előző napi határozatból kiderül –, a tervezet lényegét ismerték. Ennek ellenére a megszavazott határozati javaslat még fel sem veti az annexiós béketerv elfogadását. S bár elég reménytelennek látszott, mégsem vetették el az antanthatalmak esetleges csatlakozásának a lehetőségét, ami megváltoztathatta volna az erőviszonyokat. Így került előtérbe a tárgyalások elhúzásának módszere, amely az időnyerésnek később is a belső nézeteltéréseket áthidaló formájává vált. Ezzel pillanatnyilag el tudták odázni a párton belüli ellentétek, valamint a baloldali eszerekkel való ellentétek kiéleződését, ami később óhatatlanul bekövetkezett. A tárgyalások elhúzása lélegzetvételt jelentett, időnyerést a belső helyzet megszilárdításával kapcsolatos intézkedések végrehajtására, továbbá ezáltal sikerült megtartani azt a politikai szószéket, ahonnan a szovjet küldöttség közvetlenül fordulhatott az európai munkásokhoz és leplelezhette előttük az imperialista célokat.

1917. december 31-én a Népbiztosok Tanácsa még egy rendkívül fontos határozatot hozott, amely kimondta, hogy a finn kormány kérésére, a népek önrendelkezési jogának elvével összhangban javasolja a Központi Végrehajtó Bizottságnak, hogy ismerje el Finnország állami függetlenségét, és a finn kormányral való megegyezés alapján hozzanak létre közös bizottságot a szétválásból adódó ügyek rendezésére. A Népbiztosok Tanácsának ezt a határozatát a Központi Végrehajtó Bizottság 1918. január 4-én, a szovjetek III. összoroszországi kongresszusa pedig 1918. január 28-án jóváhagyta.⁴⁵

Ugyancsak a tárgyalási szünet alatt, január első napjaiban megtörténtek az első lépések a Perzsiában levő megszálló csapatok kivonásának előkészítésére.⁴⁶

b) A KÖZPONTI HATALMAK

A központi hatalmak is igyekeztek kihasználni a tárgyalási szünetet arra, hogy tisztázzák az egymás közötti, valamint a Németországon belül felmerült nézeteltéréseket és kidolgozzák a további politika vonalát.

A legnehezebb helyzetben a Monarchia vezetése volt. A központi hatalmak december 25-i javaslatait a nemzetiségek képviselői a birodalmi tanácsban nagy gyanakvással fogadták. Már korábban kétségbe vonták Ausztria jogát arra, hogy a nemzetiségek nevében tárgyaljon, 1917. december 18-án pedig azt követelték, hogy a nemzetiségi képviselők vegyenek részt a béketárgyalásokon, a következő arányban: 12 német, 10 magyar, 26 szláv, 4 román. Ehhez járult még, hogy a tárgyalási szünet alatt, 1918. január 6-án, a cseh birodalmi tanácsi és tartománygyűlési képviselők egyhangúan elfogadták az ún. „Háromkirályok deklarációt”, amelyben elutasították Czernin válaszát az orosz békejavaslatra. Az osztrák alkotmányra való utalás a csehek számára az önrendelkezési jog alapelveinek elutasítását jelentette. A csehek jogot formáltak arra, hogy teljesen szabadon képviselhessék követeléseiket a békekonferencián.⁴⁷

Erről a Monarchia vezetői hallani sem akartak. December 29-e és január 2-a között a császár két hosszú kihallgatáson fogadta Czernint, hogy megbeszéljék a Bresztben kialakult helyzetet. A császár teljesen egyetértett Czernin álláspontjával, hogy ha valami módon lehetséges, békét kell kötni. Többeket nyugtalanított azonban, hogy a németekkel, illetve a német hadvezetéssel eléggé kiéleződött a helyzet. Czernin Beckkel, Baernreitherrel, Hauserrel, Wekerlével, Seidlerrel és más politikusokkal tárgyalt Bécsben, s va-

lamennyiüknek az volt a véleménye, hogy: „A békének létre *kell* jönnie, de a különbéke Németország nélkül *lehetetlen*.”

„Hogy ezt hogyan csináljam, ha sem Németország, sem Oroszország nem hallgat az okos szóra – azt senki sem mondta meg nekem” – jegyezte fel Czernin borongva a naplójában.⁴⁸

A németek természetesen nem hagyták szó nélkül Czernin magatartását. Egyrészt kifejezték elégedetlenségüket az osztrák politika miatt, és Cramon tábornok, a német főparancsnokság képviselője a hadseregfőparancsnokság mellett, közvetítette a neheztelésüket, másrészt megmutatkozott ez politikai terveik alakításában is.

Czernin Hohenlohe herceghez, a Monarchia berlini nagykövetéhez írt levelében tisztázta az osztrák politika vonalát és igyekezett megmagyarázni, elhatárolni a kialakult álláspontokat. Még egyszer hangsúlyozta, hogy Breszt-Litovszkban teljesen egyetértett Kühlmann-nal abban, hogy Lengyelországot, Kurlandot, Litvániát, esetleg Észtországot és Livóniát is meg kell szerezni a központi hatalmak számára, de egyetértettek abban is, hogy a német vezérkar módszerei veszélyesek, s ezek miatt nem engedhetik zátonyra futni az Oroszországgal való különbéke ügyét. Czernin a Hohenlohéhoz írt leveléhez mellékelte a Monarchia Cramonnal továbbított hivatalos válaszának másolatát is, amely meglepően határozott hangnemben íródott. Ez is bizonyítja, hogy a hosszú ideje vitatott kérdés miatt mennyire kiéleződött a viszony a két szövetséges között. A hivatalos válasz is hangsúlyozta, hogy Ausztria–Magyarország és Németország képviselői az egész tárgyalási időszak alatt egyetértettek abban, hogy meg kell próbálni Oroszországból az elképzelhető legtöbbet kisajtolni, úgy azonban, hogy a béke ügye ezeken a rejtett területi aspirációkon semmiképpen se szen-

vedjen hajótörést. Ezt a politikai vonalat a két külügyminisztérium közti megegyezés alapján folytatták.

„Ha tehát konfliktus létezik – hangzik a válasz –, úgy az egyáltalán nem a Ballhausplatz és a Wilhelmstrasse között van, hanem Kreuznach és a Wilhelmstrasse között. Ha a német főparancsnokság a Wilhelmstrasse álláspontját nem helyesli, az Németország belső ügye, amelybe az osztrák–magyar miniszter nem szólhat bele. Senki sem vitathatja el azonban ez utóbbinak igazságát, hogy a szerződés álláspontján áll, ha ahhoz tartja magát, amiben a Wilhelmstrasséval megegyezett.

Ha ezekből a véleménykülönbségekből a breszt-litovszki tárgyalásokat illetően a német főparancsnokság részéről arra a következtetésre jutottak, hogy a Ballhausplatzon nem tartják magukat a legkorrektebben a megkötött szerződéshez, akkor az ilyen szemrehányásokat, mint teljesen téveseket a leghatározottabban vissza kell utasítani.”⁴⁹

Egyébként ez a kérdés felmerült annak a beszélgetésnek a során is, amelyet Cramon a császárral folytatott, elutazása előtt. Ebből úgy látszik, mintha Cramon nem értette volna a két módszer közötti különbséget. Amikor ugyanis a császár kijelentette, hogy nehéz lenne népeinek megmagyarázni a továbbharcolás szükségességét csak azért, hogy Németország hadizsákmányként megkapja Litvániát és Kurlandot, Cramon megjegyezte: ezeket az aggályokat hamarabb kellett volna szóba hozni, és akkor nem alakultak volna ki félreértések a tárgyalások irányvonala körül.⁵⁰

Ezekben a napokban Németországban is fontos tanácskozások folytak. 1918. január 2-án a birodalmi vezetők megbeszélést tartottak a katonai főparancsnoksággal a vezérkari főnökségen, majd ennek befejezéseként folyt le a koronatanács a Bellevue-i kastélyban. Kühlmann referált a breszti tárgyalások menetéről, és arról, hogy hogyan képzeli el a tárgyalások folytatását. A koronatanácsban éles vita bon-

takozott ki a lengyel kérdés körül, amely régóta nepírenden volt, és végleges megoldására számtalan terv született. Ezek a tervek különböző szempontok szerint készültek, csak a lengyel nép nemzeti érdekeit és törekvéseit nem vették figyelembe. Végleges megoldást nem tudtak találni a nagyhatalmi érdekek ütközése miatt. A német birodalom és a Monarchia külön-külön saját befolyási övezetévé akarta tenni Lengyelországot. A teljesen független Lengyelország egyik birodalom számára sem lett volna elfogadható, mert attól tartottak, hogy ez nyugtalanságot kelt Poroszország illetve a Monarchia lengyelek lakta területein. A független Lengyelországgal, mivel Chełm (Lengyelországnak Lublin és a Bug közötti területe) is Oroszországhoz tartozott, a chełmi ukránok is szembehelyezkedtek, akik a Monarchia befolyásától azért is idegenkedtek, mert ebben az esetben egész Galíciát egyesítették volna a Kongresszusi Lengyelországgal, vagyis az 1815 óta orosz fennhatóság alatt álló lengyel területekkel. A lengyelek jelentős része viszont valószínűleg előnyben részesítette volna az osztrák megoldást a némettel szemben, mert az átszervezett Monarchiában jelentősebb helyet foglaltak volna el. A lengyel nemzeti mozgalom végcélja azonban az önálló Nagy-Lengyelország létrehozása volt, amely litván, belorusz és ukrán területeket is magában foglalt volna.

A kép teljességéhez tartozik, hogy 1916 novemberében a német és az osztrák kormány nyilatkozatot adott ki, melyben elismerték Lengyelország függetlenségét Németország protektorátusa alatt. A nyilatkozat azonban csak a korábban Oroszországhoz tartozott lengyel területekre, lényegében a Kongresszusi Lengyelországra vonatkozott, amelyet 1915 óta német és osztrák–magyar csapatok tartottak megszállva. Ez a megoldás senkit sem elégített ki, legkevésbé természetesen a lengyeleket, és mindenki átmeneti, ideiglenes megoldásnak tartotta. A január 2-i koronatanácson ki-

bontakozott vitát még tovább bonyolította, hogy maguk a német katonai vezetők sem értettek egyet a lengyel kérdésben. Hindenburg és Ludendorff a korábbi elképzelésüknek megfelelően egy önálló, lényegében életképtelen Lengyelországot akartak, amely a központi hatalmakra támaszkodna, – elsősorban német befolyást értettek ezalatt. Tervükben az is szerepelt, hogy Lengyelországból egy széles határsávot csaknem kétfélmillió lengyelrel Németországhoz csatolnak. Hoffmann viszont ellenzett minden olyan megoldást, amely a lengyel nemzetiségű állampolgárok számát növelte volna Németországban, s csupán viszonylag kisebb, de katonai szempontból fontosnak tartott határkiigazításokat javasolt. Ezzel a megoldással a lengyel lakosok száma kb. 100 000 fővel gyarapodott volna. Hoffmann, miután ő volt a főparancsnokság képviselője a béketárgyalásokon, részt vehetett a koronatanácson, de nem volt olyan fontos személyiség a német katonai hierarchiában, hogy eredményesen szembe szállhatott volna Hindenburggal és Ludendorff-fal. Előzőleg azonban Vilmos kihallgatáson fogadta Hoffmant, meghallgatta és helyeselte, majd a koronatanácson már ő maga képviselte e tervet. Hoffmann ellenérveivel vonta vissza a főparancsnokság tervéhez adott korábbi jóváhagyását. Ludendorff hiába tiltakozott, végül azt kérte, hogy a hadsereg-főparancsnokságot még egyszer hallgassák meg ebben az ügyben. Indítványának, melyhez Hindenburg is csatlakozott, helyt adtak.

A Bellevue-i koronatanács határozott döntéseket nem hozott. A császár általánosságban jóváhagyta Kühlmann addigi irányvonalát, és felhatalmazta, hogy haladjon tovább a megkezdett úton. A főparancsnokság sürgette, hogy vigyék végig a tárgyalásokat a balti államok kérdésében, és adják át azokat Németországnak. Kühlmann viszont amellet volt, hogy az államok Oroszországtól való leválasztását nem an-

nextióval, hanem a népek önrendelkezési jogának „barátságos” útján kell megkísérelni.⁵¹

A megbeszélések elég ideges hangnemben folytak. Kühlmann – mint később elmondta – egy alkalommal, mikor már az volt az érzése, hogy az állandóan ellentmondó Ludendorff maga sem tudja, hogy mit akar, felajánlotta neki, hogy utazzon Bresztbe és tárgyaljon ő maga. Ludendorff azonban fölöslegesnek tartotta, hogy Bresztbe menjen, mondván, hogy „ott legfeljebb csak elronthat valamit”. „Uram, Isten, adj az embereknek gyakrabban ilyen világos pillanatokat!” – jegyezte be Czernin a naplójába, amikor néhány nap múlva Kühlmann elbeszéléséből tudomást szerzett az esetről.⁵²

A lengyel kérdés a koronatanács határozatának megfelelően gyorsan napirendre került, ismét a hadsereg-főparancsnokság új előterjesztése formájában. Hindenburg és Ludendorff kabinetkérdést csinált az ügyből, mindketten lemondással fenyegetőztek, ha nem fogadják el a tervüket, és követelték Hoffmann felmentését. Végül is a császár a lengyel kérdésben engedett, Hoffmann viszont maradt a helyén.

A belső vitákkal egyidejűleg folytak tárgyalások a Monarchiával is, méghozzá elég bonyolult előzmények után. A háború elején ugyanis Németország kilátásba helyezte, hogy cserébe az osztrák–német vámunióért, ami egy lépést jelentett a Mitteleuropa-terv későbbi megvalósításához, beleegeznek az osztrák–lengyel megoldásba. Ez azonban túlságosan nagy ár lett volna, azonkívül az osztrák–lengyel megoldás maga után vontta volna a dualista Monarchia trialista alapon való átszervezését, amibe viszont Tisza nem egyezett bele, bár saját pártjában is voltak hívei ennek a megoldásnak. Így tehát Tisza, aki a dualizmus rendszerének változatlan fenntartását akarta, bizonyos fokig szintén közrejátszott a terv megbuktatásában.⁵³

Később, amikor a németek előrenyomultak kelet felé és növekedni kezdett az étvágyuk, mivel a lengyelek igényt tartottak Kelet-Galíciára, olyan elgondolás is született, hogy a Monarchia Kelet-Galíciát adja át Lengyelországnak, és helyette Romániát csatolják a Monarchiához.

1917 végére–1918 elejére, amikor a fentebb említett vita folyt, változott a helyzet, ugyanis Tisza távozása után újból előtérbe került Lengyelország megszerzésének gondolata, annál is inkább, mivel Németország maga is szemet vetett Romániára. Így tehát ekkor a lengyel kérdés német megoldásának minden formája elfogadhatatlan volt az akkori osztrák tervek miatt. Ezt elég éles formában kifejezésre is juttatták mind abban az osztrák válaszban, amelyet Cramon említett fellépésére adtak, mind pedig Cramon tábornoknak Károllyal folytatott beszélgetésében. Cramon itt már azt javasolta, hogy Ausztria–Magyarország Szerbiával, Montenegróval és Albániával kárpótolja magát. Ezt azonban Károly a hadicélok meghatározásánál kifejtett okok miatt nem tartotta kívánatosnak.⁵⁴

A tárgyalási szünet lejártának időpontjára ugyan kialakult a hivatalos német álláspont a lengyel kérdésben, de az osztrákokkal egyáltalán nem fejeződött be a vita. Ez arra ösztönözte a németeket, hogy most már nemcsak a szovjet küldöttség, hanem szövetséges partnerük ellen is igyekezzenek felhasználni az ukránokat. Az osztrákok ugyanis bizonyos fenntartásokkal néztek az ukrán küldöttséggel való tárgyalások elé. Ludendorff már január 1-én olyan útmutatást adott az ukránokkal való tárgyalásokhoz, hogy: „Az ukrán kívánságoknak, amennyiben azok Ausztria–Magyarországot és Lengyelországot érintik, eleget kell tennünk.”⁵⁵ Az ukrán Radát, bár még meg sem jelent Bresztben, máris univerzális zsarolóeszköznek tekintette a német hadvezetés.

Közben a tárgyalási szünet lassan a végéhez közeledett. A központi hatalmak küldöttségei már úton voltak Breszt

felé, amikor a Népbiztosok Tanácsa 1917. december 31-i határozatának megfelelően január 3-án hajnalban távirat érkezett Bresztbe azzal a javaslattal, hogy a további tárgyalásokat semleges helyen, Stockholmban folytassák.⁵⁶ Egyébként ez a távirat különösebben új dolgot nem tartalmazott, nem kellett, hogy nagy meglepetést keltsen, hiszen a szovjet küldöttség tagjai már többször kifejtették azt a véleményüket, hogy a béke feltételeit semleges területen kell kidolgozni. Mikor ezzel kapcsolatban Hoffmann kérdést intézett Jofféhez, az ezt a véleményt a szovjet küldöttség nevében az 1917. december 18-i írásos válaszában is kifejtette.⁵⁷

A szovjet küldöttség helyzetét lényegesen javította volna, ha sikerül kikerülni a breszti erőd fogságából, ahol a németek lehallgatták a Petrográddal való összes üzenetváltásokat. Stockholmból egészen másként szólhattak volna a világ dolgozóihoz, és ez nagyban elősegítette volna a tárgyalások azon célkitűzésének megvalósítását is, hogy forradalmasító hatást gyakoroljanak az európai munkásmozgalomra, és méginkább erősítsék a háborúellenes mozgalmakat. Ez természetesen merőben ellenkezett a központi hatalmak szándékaival. Különben éppen azokban a napokban készültek Stockholmba utazni a német független szociáldemokraták vezetői, Haase, Kautsky és Ledebour is, és ott közvetlen kapcsolatba léphettek volna a szovjet küldöttséggel.

A központi hatalmak küldöttségei megtárgyalták az orosz javaslatot, és megfogalmazták a választ, amelyben a tárgyalások bárhová való áthelyezését elutasították.⁵⁸ Megegyeztek abban, hogy ha az orosz küldöttség ezután sem érkezne meg, felmondják a fegyverszünetet, és elkezdik a tárgyalásokat a közben megérkezett ukrán küldöttséggel, annál is inkább, mert Kühlmann január 3-án ilyen értelmű utasítást kapott a császártól.⁵⁹ Tisztában voltak azzal, hogy ez csak félmegoldást jelenthet és a fegyverszünet felmondását

ők maguk is nagyon veszélyesnek találták. „... a hangulat mind nálunk, mind a németeknél elég nyomott volt – írta Czernin. – Kétségtelen, hogy ha az oroszok végérvényesen megszakítják a tárgyalásokat, akkor a helyzet nagyon kínos lesz.”⁶⁰ Ez esetben ő sem látott más kiutat, mint hogy a helyzet megmentése érdekében gyors és energikus tárgyalásokat kezdjenek az ukránokkal.

Ezek után óriási megkönnyebbülést jelentett az újabb szovjet távirat megérkezése január 4-én este 10 órakor. E szerint, figyelembe véve azt a tényt, hogy a központi hatalmak küldöttségei már megérkeztek Bresztbe, a szovjet küldöttség, Trockij külügyi népbiztossal együtt másnap reggel szintén odaindul, remélve, hogy a tárgyalások áthelyezéséről szóló megegyezés nem fog nehézségbe ütközni.⁶¹

A központi hatalmak delegációi úgy érezték, hogy legalábbis egyelőre nyert ügyük van. Czernin is megnyugodva jelentette Bécsbe, hogy bár az oroszok még fenntartják azt a követelést, hogy a tárgyalásokat semleges helyre helyezték át, ezt már csak a forma kedvéért teszik.⁶² Nem kevésbé könnyebbültek meg a németek. „Mulatságos volt látni – írta Czernin –, milyen ujjongásban törtek ki a németek és a viharosan kitörő vidámság bizonyította, milyen erősen nehezedett rájuk a nyomás, hogy az oroszok esetleg nem jönnek.”⁶³

Ettől függetlenül már ezen a napon, január 4-én délután a német és az osztrák–magyar küldöttség vezetői az eddigi személyes eszmecserék után előzetes megbeszélésre ültek le az ukrán Rada képviselőivel. Mielőtt erre rátérnénk, megpróbáljuk röviden összefoglalni, kiket képviselt az ukrán küldöttség, amelynek hamarosan olyan nagy szerep jutott a béketárgyalásokban.

A Központi Radát mint nacionalista polgári szervezetet 1917 áprilisában Kijevben alapították meg az ukrán polgári és kispolgári pártok és csoportok kongresszusán. A Rada manifesztumokat, ún. univerzálékat adott ki.

1917 júniusában, a II. összukrán hadseregkongresszuson hirdették ki a Rada I. Univerzáléját, amelyben követelték Ukrajna autonómiáját, s hogy hozzanak létre ukrán biztosi tisztséget az Ideiglenes Kormány mellett stb. Ezeket a követeléseket az Ideiglenes Kormány akkor elutasította.

A 2. Univerzálét 1917. július 16-án tették közzé, amint befejeződtek a tárgyalások a Rada és az Ideiglenes Kormány képviselői között. Ez közölte a Rada végrehajtó szervének, a Főtitkárságnak az újjászervezését. A Főtitkárságot az Ideiglenes Kormány elismerte mint saját területi szervét és a Főtitkárság élére Vinnyicsenko került.

Amint Petrográdon győzött a szocialista forradalom, az Oroszországon végigvonuló forradalmi hatás első hullámai hamarosan elérték Ukrajnát is. 1917. november 11-én Kijevben fegyveres felkelés tört ki, ami hamarosan átcsapott vidékre is. Néhány napig tartó harcok után azonban a Rada a frontról hazahívott megbízható csapatok és a „szabad kozákság” alakulatainak segítségével elfoglalta a középületeket, leverte a felkelést és uralomra jutott Kijevben. Har kov, a Donyec-medence és Krivoj-Rog a munkások kezén maradt, de Ukrajna nagy részén visszaállt vagy megmaradt a Rada uralma. Ezzel Ukrajna és elsősorban Kijev az ellenforradalom gyűjtőmedencéjévé kezdett válni. Ide menekültek a különböző polgári szervezetek maradványai, az Ideiglenes Kormány miniszterei, a kadet, eszer és mensevik párt vezetői. Később, a Duhonyin-féle ellenforradalmi központ felszámolása után ide települt át a volt főhadiszállás

sok munkatársa, a főhadiszállás mellé akkreditált katonai missziók stb.

A Rada 3. Univerzáléját 1917. november 20-án tették közzé. Ez kijelentette, hogy Petrográdon és Moszkvában véres viszály van, nincs központi hatalom és az egész országban nő az anarchia és a fejetlenség. Ezenkívül az univerzálé bejelentette az Ukrán Népköztársaság létrehozását és az ukrán alkotmányozó gyűlés küszöbönálló választásait. Megígérte, hogy likvidálják a földesúri földtulajdont, bevezetik a 8 órás munkanapot, a munkásellenőrzést stb.⁶⁴

Minthogy a Rada egyre nyíltabban folytatta szovjetellenes tevékenységét, a Népbiztosok Tanácsa 1917. december 17-én elfogadta a „Kiáltvány az ukrán néphez, az ukrán Radához intézett ultimátumszerű követelésekkel” című határozatot. Ebben hangsúlyozta a nemzetek önrendelkezési elvét, beleértve a különválás jogát is.

„Ezért mi, a Népbiztosok Tanácsa, elismerjük a népi Ukrán Köztársaságot és jogát arra, hogy teljesen különváljon Oroszországtól, vagy szerződést kössön az Orosz Köztársasággal föderációs és hasonló kölcsönös kapcsolatokról.

Mindazt, ami az ukrán nép nemzeti jogait és nemzeti függetlenségét illeti, mi, a Népbiztosok Tanácsa, korlátozások nélkül is feltétlenül azonnal elismerjük.”

A Népbiztosok Tanácsa kijelenti, hogy egyelőre a finn köztársaság is polgári köztársaság marad, és semmiben sem korlátozzák a finn nép nemzeti jogait, nemzeti függetlenségét, sem „az Orosz Köztársaság keretébe tartozó és tartozni kívánó bármelyik nemzet nemzeti függetlenségét”. A Radát azonban azzal vádolják, hogy „nemzeti frázisokkal takarózva kétértelmű, burzsoá politikát folytat, amely már régen kifejezésre jut abban, hogy a Rada nem ismeri el Ukrajnában a szovjetekeket és a szovjethatalmat . . . ez a kétértelmű politika – folytatódik a kiáltvány –, amely megfoszt minket attól a lehetőségtől, hogy a Radát az Ukrán Köztársas-

ság dolgozó és kizsákmányolt tömegei teljes jogú képviselőiének ismerjük el, a legutóbbi időben olyan lépésekre ragadtatta a Radát, amelyek azt jelentik, hogy megszűnt minden lehetőség a megegyezésre”.

Olyan lépésekkel is vádolták a Radát, hogy egyoldalúan, a közös megállapodás előtt kivonta a frontról az ukrán csapatokat, dezorganizálván ezzel a frontot. Támogatta a Don-vidéken szerveződő kadet-kalegyinista felkelést, megtagadta a felkelés leverésére küldött szovjet csapatok átengedését Ukrajna területén, ugyanakkor megengedte a Kalegyinhez igyekvő ellenforradalmi alakulatok átvonulását, és elkezdte az Ukrajnában állomásozó szovjet csapatok lefegyverzését. A Népbiztosok Tanácsa végül kérdéseket intéz a Radához, hogy hajlandó-e beszüntetni a fentebb ismertetett ellenséges, ellenforradalmi tevékenységet, s kijelenti, hogy ha 48 órán belül nem kap kielégítő választ a kérdésekre „a Radát az oroszországi és ukrainai szovjet-hatalommal nyílt hadiállapotban levőnek fogja tekinteni”.⁶⁵

Mint fentebb láttuk, a Rada máris elkezdte a kapcsolatok kiépítését az angolokkal, franciákkal és az amerikaiakkal. Éppen a kiáltvány megírásának napján, 1917. december 16-án érkezett meg az első ukrán küldöttség Bresztbe, azzal a céllal, hogy részt vegyen a fegyverszüneti tárgyalásokon.⁶⁶ Bresztben azonban akkor még nem nagyon számoltak velük. A Rada szovjetellenes álláspontja legvilágosabban mégis a fegyveres munkásfelkelés leverésében nyilvánult meg. Ha tehát a kiáltvány a Rada kétértelmű burzsoá politikájáról beszél, ez alatt csak a különböző hangzatos nyilatkozatokat érthetjük, mert tevékenysége a szovjethatalom megszüntetésétől kezdve egyértelműen ellenséges volt. Ez a magatartása nacionalista, polgári, kispolgári osztálytartalmából adódott.

Egyes történészek helytelenül következtetésnek minősítették, hogy a kiáltvány elismeri az Ukrán Köztársaságot,

annak jogát a nemzeti önrendelkezésre egészen a különválásig, de nem ismeri el a Radát az ukrán dolgozó és kizsákmányolt tömegek egyedüli képviselőjének. Valójában nem is volt az, hiszen fegyverrel szállt szembe a dolgozónak a hatalomért folytatott harcával. Szervezett politikai hatalom azonban az országban a Radán kívül egyelőre nem volt, kivéve Harkovot, mert a Donyec-medencét egy időre az ellenforradalmárok tartották hatalmukban. Tény az, mint a kiáltvány is megállapítja, hogy a Rada nem volt „teljesen szabályszerűen elismert és vitathatatlanul legfőbb államhatalmi szerv”, bár a 3. Univerzáléval lényegében az-zá kiáltotta ki magát, a dolgozó osztályok jelentős része nem fogadta el ezt a hatalmat. A szovjet kormány figyelembe vette az ukrán szovjetek szervezkedését a Rada uralmának megdöntésére, s jogosan vont a kétségbe, hogy a Rada egymaga képviselje az ukrán népet. Azt viszont nem tagadhatta meg, hogy az adott helyzetben a Radát mint tárgyaló partnert elfogadja.

Amikor a Rada jelentkezett Bresztben, jövetelének senki sem örült túlságosan, még a németek sem, az osztrákok pedig eleinte kimondottan viszolyogtak attól, hogy tárgyalásokat kezdjenek velük. A szovjet küldöttség számára különösen kellemetlen volt megjelenésük, mert noha formális kiválásuk még nem történt meg, kezdettől fogva megmutatkoztak szeparatista törekvéseik. A helyzet rendkívül bonyolulttá vált, már akkor is, amikor még nem lehetett tudni, hogy ez a Vinnyicsenko-féle hatalom meddig fog elmenni az ukrán nép érdekeinek elárulásában. A szovjethatalom mégsem tehette meg, hogy ne ismerje el az önrendelkezési jogot, csak azért, mert a különválást nacionalista kispolgári pártok kezdeményezték.

A szovjet küldöttség december 21-én és 22-én közölte Petrográddal, hogy várják az ukrán Rada képviselőinek érkezését és megkérdezte, hogy be kell-e őket kapcsolni egy

közös delegációba. Trockij, külügyi népbiztos, arra hivatkozva, hogy a szovjet kormány elismerte az Ukrán Köztársaságot, azt az utasítást adta: kövessenek el mindent annak érdekében, „hogy szót értsenek az ukrán Rada képviselőivel”.⁶⁷ Trockijnak ezt a lépését sokan elítélték, egyesek szerint ez volt a kezdete annak a romlást hozó politikának, amelyet a Rada-küldöttség meghatalmazásának elismerése tetőzött be. Az eddigi forráskiadványokban és monográfiákban viszont nem található egyetlen olyan dokumentum sem, amely arra utalna, hogy annak idején valamilyen párt- vagy állami fórumon bírálták volna Trockijt ezért az utasításért. Sőt az sem valószínű, hogy a szovjethatalom számára akkor annyira fontos kérdésben Trockij teljesen egyedül és önállóan, a Népbiztosok Tanácsának tudta nélkül cselekedett volna. Annyi bizonyos, kevés remény volt rá, hogy a Rada szembeforduljon a nyugati burzsoá hódító törekvésekkel, de kétségtelenül próbálkozni kellett megnyerésével. Egyébként amikor a mindenkivel tárgyaló Rada, ha nem is 48 óra múlva, a szovjethatalomnak is felajánlotta a tárgyalásokat, a Népbiztosok Tanácsa ezt a javaslatot 1918. január 2-án elfogadta.⁶⁸ A Radát nyilván az otthoni forradalmi erők szervezkedése (előbb Harkovban, majd máshol) ösztönözte az engedékenységre, emellett attól tarthattak, hogy az ultimátum fenyegetéseit valóra váltják. Erre következtek abból, hogy Harkovba érkezett egy páncélvonat Putyilov-gyári munkásokkal és matrózokkal.

December közepén ült össze Kijevben az ukrán munkás-, paraszt- és katonaküldöttek szovjetjeinek kongresszusa. A Rada nem merte betiltani a kongresszust, de minden módon akadályozta a munkáját. Míg a szovjetek valódi képviselőiként kb. 200 küldött jelent meg, addig az ülésteremben hozzávetőleg mintegy 2000 gazdagparaszt is összegyűlt. A bolsevikok értelmetlennek tartották ezen az álkongresszuson

való részvételt. Javaslatukra a szovjetek küldöttei Harkovba utaztak, ahol éppen ebben az időben folyt a Donyec-medence és Krivoj-Rog szovjetjeinek kongresszusa. A Kijevből érkező küldöttek a Harkovban már ülésezőkkel egyesülve 1917. december 24-én megtartották a szovjetek I. összuhrán kongresszusát.

A kongresszus a következő napon, 1917. december 25-én, Ukrajnát szovjetköztársasággá kiáltotta ki: „mostantól kezdve a hatalmat az Ukrán Köztársaság területén kizárólag a munkás-, katona- és parasztküldöttek szovjetjei birtokolják”. A kongresszus kimondta, hogy „az Ukrán Szovjetköztársaság a dolgozó tömegek szoros együttérzésére épül, függetlenül ezek nemzeti hovatartozásától, és szoros szövetséget tart egész Oroszország dolgozó tömegeivel”.⁶⁹ A kongresszus határozata szerint a Rada elvesztette az általa megszerzett jogokat és megszűnt a Főtitkárság meghatalmazása. Az ukrainai szovjetek Végrehajtó Bizottsága a dolgozókhoz intézett kiáltványában bejelentette azt is, hogy eltűnt annak a véres háborúnak a kísértete, amelyet a Rada akart kiváltani Ukrajna és Oroszország többi része között.⁷⁰

A szovjetek I. összuhrán kongresszusa megválasztotta az Ukrainai Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságát. Ennek 41 tagja volt (35 bolsevik, 6 hely pedig a baloldali eszer, ukrán eszer és internacionalista mensevik küldöttek között oszlott meg). Javasolták azt is, hogy mivel a kongresszuson sokan nem tudtak részt venni, a parasztküldöttek összuhrán kongresszusa válasszon majd további 20 tagot a Központi Végrehajtó Bizottságba.

1917. december 26-án a Központi Végrehajtó Bizottság 5 tagú Elnökséget választott (4 bolsevik, 1 baloldali szociáldemokrata).

1917. december 30-án a Központi Végrehajtó Bizottság

létrehozta az első ukrán szovjet kormányt, a Népi Titkárságot.⁷¹

1917 végén tehát Ukrajnában kezdett kiépülni a munkás-paraszt hatalmi szervezet. Ennek létrejötte az ukrainai forradalom jövőjét illetően nagyon fontos volt, de az adott pillanatban nem változtatta meg döntően a fennálló helyzetet. A Rada továbbra is fegyveres politikai uralma alatt tartotta Ukrajna túlnyomó részét, még ha uralma nem is volt nagyon szilárd. A Központi Végrehajtó Bizottság, vagyis a szovjetek fegyveres, politikai hatalma elsősorban Harkovra és környékére terjedt ki, bár politikai befolyásuk érvényesült a Rada fennhatósága alatti területeken is. December végén és január első felében a Vörös Gárda és a Fekete-tengeri Flotta matrózai kiverték Kaligyin csapatait a Donyec-vidékről, és ezzel a bázis kiszélesült. Az Ukrán Kommunista Párt története szerint a Rada uralma alatt tartott területeken 1918. január 9-én, Jekatyerinoszlavban tört ki az első munkás-katona felkelés.

Ez volt tehát, nagy vonásokban, az ukrainai helyzet 1917 végén – 1918 elején, amikor Németország és a Monarchia diplomatái a Rada képviselőivel 1918. január 4-én tárgyalóasztalhoz ültek.

Az előzetes tárgyalások folyamán a Rada képviselői világosan, a központi hatalmak számára megnyugtató módon kifejezésre juttatták szovjetellenes nézeteiket, szeparatista szándékaikat. A Népbiztosok Tanácsa által kötendő béke rájuk nem lehet kötelező erejű, Ukrajna csak olyan békét ismer el, amelyet az Ukrán Köztársaság képviselőivel írnak alá. Ezért az első plenáris ülésen jegyzéket akarnak átnyújtani, amelyben követelik, hogy a tárgyalásokon Ukrajnát önálló államnak tekintsék. Kühlmann kérésére megígérték, hogy a jegyzék szövegét hamarabb a rendelkezésére fogják bocsátani, Kühlmann viszont biztosította őket, hogy ez esetben már az első ülésen reagálni fognak rá.

A Rada képviselői azt a kívánságukat is kifejezték, hogy a központi hatalmak nyilatkozatban ismerjék el önállóságukat.⁷²

A németek elégedettek voltak az eddigi tárgyalások eredményével. Úgy látszott, sikerül elérniük az ukránokkal kapcsolatos alapvető célkitűzésüket, nevezetesen, hogy őket felhasználva nyomást gyakoroljanak az oroszokra, és ha szükséges, a Monarchiára is. Hoffmann még azt sem mulasztotta el, hogy az események kapcsán rosszmájúskodjon az általa nem túl nagyra becsült szövetségestárs rovására: „Kühlmann államtitkár és én baráti érzéssel voltunk az ukránok iránt, mivel fellépésükkel lehetőség adódott, hogy kiájtshassuk őket a petrográdi küldöttség ellen. Gróf Czerninnek persze új gondot okoztak az ukránok, mert képviselőik feltehetően politikai jogokat fognak követelni Bukovinában és Kelet-Galíciában élő nemzetiségi rokonaiknak.”⁷³

Czernint valóban nyugtalanította ez a lehetőség, habár Ukrajna területi elképzelései között – legalábbis egyelőre – nem szerepeltek a Monarchiához tartozó galíciai területek, mindenekelőtt ki akarták vívni önállóságukat. Erről meglehetősen zavaros elképzeléseik voltak. „Úgy látszik, nem világos előttük – írta Czernin –, hogy teljes, vagy pedig egy orosz föderatív állam keretei közti önállóságra gondoljanak.” „... Arra törekedtek, hogy ismerjék el önállóságukat. Így a bolsevikokat fait accompli elé állítanák és arra kényszerítenék, hogy egyenrangú társként fogadják el őket. Nekünk viszont az az érdekünk, hogy megnyerjük az ukránokat békebázisunknak vagy éket verjünk közéjük és a petrográdiak közé.”⁷⁴ Czernin az önállóság elismerése fejében mindenesetre szerette volna, hogy az ukránok ne támoassák a tárgyalások Stockholmba való áthelyezésére vonatkozó javaslatot, ismerjék el Ausztria–Magyarország és Ukrajna régi állami határait, jelentsék ki továbbá, hogy egyik állam sem avatkozik a másik belügyeibe.

1918. január 7-én a szovjet küldöttség, Trockij külügyi népbiztossal az élen, visszaérkezett Bresztbe. A megérkezé-
sükről szóló jelentések egybehangzóan közölték, hogy mind-
nyájan levert és nyomott hangulatban voltak. Kühlmann
szerint azért, mert felmérték, hogy egyrészt a biztos meg-
semmisítés fenyegeti őket, ha nem kötnek békét, másrészt
a valószínű megsemmisítés, ha olyan békét kötnek, amelyet
követelnek tőlük.⁷⁵ A német összekötő tiszt, aki a szovjet
küldöttséget Dvinszkből Bresztbe kísérte, elmondta, hogy
számos állomáson várták őket küldöttségek, s valamennyien
a béke megkötését sürgették. Trockijra ez szemlátomást le-
verően hatott, még inkább az, hogy a front orosz oldalán
néhány őrszemtől eltekintve egyáltalán nem látott katoná-
kat, a lövészárkok üresek voltak.

Trockij megérkezése után megváltozott a helyzet Breszt-
ben. Az orosz küldöttség rögtön bejelentette, hogy elnézést
kér, de nem fog részt venni a közös étkezéseken. Ezzel
megszűnt az eddigi, tárgyalásokon kívüli fesztelen érint-
kezés.⁷⁶

A béketárgyalások második szakaszának első ülését
1917. január 8-ra tervezték, de az ukránok késedelmeske-
dése miatt ezt egy nappal el kellett halasztani. Az így nyert
időt Kühlmann, Hoffmann és Czernin arra használták fel,
hogy részletesen megbeszéljék és egyeztessék a követendő
taktikát, nehogy olyan kellemetlen félreértések adódjanak,
mint az első tárgyalási szakasz idején. A megbeszélések fo-
lyamán Czernin még egyszer közölte a németekkel, hogy a
végsőig támogatja követeléseiket, de ha a németek sza-
kítanak Oroszországgal, fenntartja magának a szabad kéz
politikáját, vagyis a különbéke lehetőségét. Megállapodtak
abban is, hogy ultimátumszerűen fogják követelni a tárgya-
lások Breszt-Litovszkban való folytatását.⁷⁷ Czernin ezzel
kapcsolatban a naplójába feljegyezte, félelmében talán el is
túlozva a veszélyt: „A konferencia áthelyezése Stockholm-

ba a végünket jelentené, mert teljesen kizárt, hogy minden ország bolsevikjait távol tarthatnánk onnan, és elkerülhetetlenül bekövetkezne, amit kezdettől fogva teljes erőnkől megkíséreltünk megakadályozni, hogy kicsavarnák kezünk-ből a gyeplőt és ezek az elemek vennék át a vezetést.”⁷⁸

Czernin állandóan hangsúlyozta a különbéke lehetőségét, de idővel ráébredt arra, hogy ez nem is olyan egyszerű. Nemcsak azért, mert a német hadvezetés nem engedi zsarolni magát, mint afelől már korábban is meggyőződött, hanem mert be kellett látnia, hogy a németek nélkül Ausztria jelentősége igen nagy mértékben csökken, és hogy rá vannak szorulva a németek segítségére még az ukránokkal szemben is. Ez a felismerés tükröződik a január 8-i taktikai megbeszélés után a császárnak küldött szigorúan bizalmas jelentésében, amelyben közli, attól tart, nem sikerül különbékét kötniük Oroszországgal. Ennek két oka is van, egyfelől a petrográdi küldöttség csekély érdeklődést tanúsít irántuk, másfelől a Rada képviselői egy Ukrajnával való béke esetén felvethetik, hogy a Monarchia tanúsítson érdektelenséget Kelet-Galícia és Bukovina esetében, ami számukra elfogadhatatlan. Ezért azt a taktikát fogja folytatni, amit egyébként a császár már jóváhagyott, hogy a tárgyalásokon hajthatatlannak fog mutatkozni az oroszokkal szemben, hátha így engedékenyebbek lesznek a németek iránt és neki nem kell beváltania a fenyegetőzését, amelynek sikerében saját maga is kételkedett. Mint írta, csak ha minden hiábavaló, akkor próbálja meg, hogy Németország nélkül kössön békét.⁷⁹

(1918. január 9–19.)

A tárgyalások második szakaszát az 1918. január 9-i plenáris ülés nyitotta meg, amelyen az ukránok még nem vettek részt. A központi hatalmak az előző napi megbeszélésen kidolgozott taktika szerint a szovjet küldöttség elleni támadásokkal kezdték az értekezletet. Legelőször az elnöki tisztet betöltő Kühlmann emelkedett szólásra. Áttekintette a tárgyalások menetét, a szovjet kormány első javaslataitól kezdve egészen a központi hatalmak 1917. december 25-én adott válaszáig, és ezzel kapcsolatban kijelentette: „Amint a szövetséges hatalmak 1917. december 25-i közléséből következik, a legfontosabb feltétel az volt, hogy az összes hadviselő hatalmak egyhangúlag fogadják el az összes népekre egyaránt kötelező feltételeket. Ezeknek a feltételeknek a be nem teljesülése a közlemény tartalmából, valamint a háttérrel járó lejáratából egyaránt adódó következményekkel jár. A dokumentum érvénytelenné vált.” Ezzel a központi hatalmak küldöttségei elvetették az annexió és hadisarc nélküli béke elvét, amely annak idején annyi vitát váltott ki soraikban, kihasználva azt a feltételt, amelyet az elfogadáskor felállítottak. A továbbiakban Kühlmann kijelentette, hogy nem egyeznek bele a béketárgyalások színhelyének áthelyezésébe, legfeljebb arra hajlandók, mint ezt kötetlen formában már korábban is javasolták, hogy az ideiglenes békeszerződés megkötését megelőző formális záróülést, az udvariasság elvéből kiindulva, más helyen tartsák, amelyet az orosz küldöttséggel egyetértésben határoznának meg, és ugyanott írnák alá a szerződést is.

Utána azonnal Czernin kapott szót, aki a császárhoz írt jelentésében foglaltakhoz híven egyértelműen csatlakozott Kühlmannhoz, sőt bizonyos fokig túl is tett rajta. Kijelentette, hogy két ok miatt utasítják el kategorikusan a tárgya-

lások áthelyezését. Az egyik technikai jellegű: innen megvannak a telefonvonalak, mindennap érintkezni tudnak kormányaikkal, valamint Petrográddal és Kijevvel is.⁸⁰ Természetesen hozzátehetné volna még azt is, hogy itt a németeknek lehetőségük van a vonalak lehallgatására.

Ennél még fontosabbnak tartotta a második okot. Mint-hogy a szövetségesek nem válaszoltak a szovjet kormány tíznapos ultimátumára, ezért most már nem általános békéről, hanem a központi hatalmak és Oroszország között kötendő különbékéről van szó. Ha a tárgyalásokat egy semleges országba helyeznék át, Anglia és Franciaország mindent megtennének a kulisszák mögött, hogy a különbékét megakadályozzák. Készek tehát folytatni a tárgyalásokat a korábbi feltételek között, de ha az orosz küldöttség erre nem hajlandó, akkor a felelősség a háború esetleges folytatásáért teljes egészében őket fogja terhelni.

Ez világos és félreérthetetlen ultimátum volt, méghozzá rendkívül veszélyes, mert bár Czernin talán mindenkinél jobban félt a háború folytatásától, de kijelentései nagyon megfeleltek a német hadvezetésnek, amely ezeket komolyan gondolta.

A török küldöttség részéről Talaat pasa nagyvezír, a bolgár küldöttség nevében pedig Popov igazságügyminiszter fejezte ki egy-egy mondatban teljes egyetértését az elhangzottakkal.

A diplomaták után Hoffmann emelkedett szólásra, s a német hadvezetőség nevében tiltakozott a német katonákhoz intézett forradalmi tartalmú rádióüzenetek és felhívások miatt. Hoffmannhoz azonnal csatlakozott Csicserics altábornagy, Gancsev ezredes és Izzet pasa lovassági tábornok.

Ezzel mindenki eljátszotta az előző napi taktikai értekezleten rá kiosztott szerepet, megtörtént a szovjet küldöttség lerochanását célzó első frontális támadás. Amikor végre

Kühlmann megadta Trockijnak a szót, az a tárgyalás felüggasztését kérte, hogy a szovjet küldöttség tanulmányozni tudja a kialakult helyzetet.⁸¹

A következő plenáris ülés, amelyet másnap, 1918. január 10-én tartottak, két szempontból is rendkívül fontos. Egyrészt itt lépett az ukrán delegáció első ízben a béketárgyalások hivatalos fórumán a nyilvánosság elé, másrészt itt fejtette ki Trockij a szovjet küldöttség ezzel, valamint a központi hatalmak legutóbbi nyilatkozataival kapcsolatos álláspontját.

A központi hatalmak folytatták az előző napon indított frontális támadásukat a szovjet küldöttség ellen, most a Rada önkéntes segédcsapatát dobva harcba. Kühlmann az értekezlet megnyitása után Golubovics államtitkárnak adta meg a szót. Golubovics, aki a Rada kormányának kereskedelem- és iparügyi minisztere volt, s több társával a tárgyalások második szakaszára érkezett Bresztbe, általános elvi bevezető, valamint a III. Univerzálé lényegének ismertetése után felolvasta a Főtitkárság jegyzékét, amelyet Vinnyicsenko, a Főtitkárság elnöke és Sulgin, a nemzetközi ügyek államtitkára írt alá. A jegyzéknek az általános békéről, az annexiókról szóló fejtegetéseinél sokkal fontosabb a következő két pontja, amely most már hivatalos nemzetközi fórumon szögezte le a Rada álláspontját Szovjet-Oroszországhoz való viszonyáról:

„8. A Népbiztosok Tanácsának hatalma nem terjed ki egész Oroszországra, ennélfogva az Ukrán Népköztársaságra sem. Ezért az Oroszország ellen háborút viselő hatalmakkal folytatott tárgyalásokból esetleg létrejövő béke Ukrajna számára csak azután lesz kötelező, ha ennek a békének a feltételeit az Ukrán Népköztársaság kormánya is elismeri és aláírja.

9. Összoroszország nevében csak az a kormány (és kizárólag egy szövetségi kormány) köthet békét, amelyet Orosz-

ország összes köztársaságai és államilag szervezett területei elismernek. Mivel azonban ilyen kormány a legközelebbi időben nem jöhet létre, ezt a békét bármely köztársaság és terület megfelelő képviselői megköthetik.”

Kühlmann nyomban kijelentette, hogy az itt hallottak alapvetően befolyásolhatják a tárgyalások menetét, mivel az orosz küldöttséggel eddig az egész orosz területet érintő problémákat vitatták meg. Feltette a kérdést, hogy az orosz küldöttség továbbra is szándékozik-e Oroszország ügyeit diplomáciailag képviselni.

Trockij erre azt válaszolta, hogy már Kühlmann kérdése előtt szerette volna ismertetni az ukrán jegyzékkel kapcsolatos nyilatkozatukat.

„Az Ukrán Köztársaság Főtitkárságának az ukrán küldöttség által felolvasott jegyzéke ismeretében az orosz küldöttség kijelenti, hogy miután alapelvnek fogadta el a nemzetek teljes elszakadásáig terjedő önrendelkezési jogát, nem látja akadályát, hogy az ukrán küldöttség a béketárgyalásokon részt vegyen.”

A német küldöttséget azonban ez a válasz nem elégítette ki: „Szándékozik-e a petrográdi delegáció első küldött ura az imént feltett kérdésemre most válaszolni vagy jobbnak látja a választ későbbi időpontra halasztani?” – kérdezte Kühlmann.

„A nyilatkozat, amelyet az orosz küldöttség nevében tettem, egyben felelet a német küldöttség elnök urának kérdésére” – mondotta Trockij.

A továbbiakban arról bontakozott ki vita, hogy kivel kell tárgyalni a fekete-tengeri kérdésekről, része-e az ukrán küldöttség az oroszoknak vagy teljesen önálló stb. Kühlmann hangsúlyozta, hogy ennek tisztázását rendkívül fontosnak tartják. Végül Trockij anélkül, hogy részletkérdésekbe belement volna, a következő kijelentéssel zárta le a vitát: „Mivel az ukrán küldöttség itt mint önálló küldöttség lépett fel,

mivel nyilatkozatunkban Ukrajnának ezt a képviseletét elismertük, mivel egyik részről sem hangzott el más javaslat, ezt a kérdést elintézettnak tekintjük.”

Golubovics később igyekezett elérni annak kimondását, hogy a korábbi cári birodalom két részét önálló küldöttségek képviselik, s hogy az ukrán küldöttséget teljes jogú küldöttségként ismerik el. Ezt azonban a központi hatalmak, Golubovics minden sürgetése ellenére, egyelőre megtagadták.

Az ukrán jegyzék felolvasása után a szovjet küldöttség igen nehéz helyzetbe került, amikor hivatalosan választ kellett adnia arra a kérdésre, hogy elismeri-e a Rada küldöttségét Ukrajna jogos képviselőjének. Még több mint fél évszázad távlatából is nehéz megmondani, hogy mi lett volna a helyes. Bizonyos, hogy bár a Rada szovjetellenes uralma rendkívül ingatag volt, nem lehetett nem létezőnek tekinteni. A szovjet küldöttség sem tehette meg, hogy egyszerűen nem vesz tudomást az ukrán küldöttségről. Megpróbált szót érteni az ukránokkal megérkezésük után, de azok elzárkóztak előlük. Egyre világosabbá vált, hogy a Rada nem akart tárgyalni a Népbiztosok Tanácsával, kitérő javaslatokkal húzta az időt, de a Népbiztosok Tanácsa csak 1918. január 12-én hozta meg határozatát, amelyben az általa kezdeményezett béketárgyalások megghiúsításáért, a polgárháború folytatásáért a Radára hárítja a felelősséget.⁸²

Mint tudjuk, a Harkovban 1917 decemberében tartott I. összukrán szovjetkongresszuson kikiáltották a szovjetköztársaságot, de amennyire a különböző forrásokból megítélhető, a szovjetek helyzete, a harkovi körzet kivételével, január első felében még bizonytalan volt. Csak január második felében indult meg a Rada-ellenes felkelések sorozata. Az Ukrán Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága a január 10-i ülés után két nappal, január 12-én határozta el, hogy képviselőket küld a breszti tárgyalásokra.

A feltett kérdésre azonban nem január végén kellett választ adni, amikor a Rada hatalma formálisan is kezdett összeomlani, hanem január 10-én. A nemzetközi tárgyalások területén nehéz lett volna fenntartani azt a formulát, hogy elismerik az ukrán nép önrendelkezési jogát, de nem ismerik el a Radát Ukrajna képviselőjének. Ezt az álláspontot a központi hatalmak azonnal kihasználták volna érvként a sajtójukban addig is terjesztett vádak bizonyítására, miszerint a szovjet kormány az önrendelkezési jogot propaganda fogásként hangoztatja, és csak akkor hajlandó elismerni, ha az számára kedvező. Talán meg lehetett volna próbálkozni valamiféle időhúzással, de az a tárgyalások megszakítását és a központi hatalmaknak a Radával való még korábbi békekötését eredményezhette volna. Ez magyarázza a kikényszerített választ, amely nem ilyen szituációra felállított elvekből következett.

Az ukrán kérdés lezárása után került sor a szovjet küldöttség tulajdonképpeni felszólalására. Trockij először Hoffmann-nak és a hadsereg öt támogató többi képviselőjének válaszolt, akik tiltakoztak a sajtóban megjelent cikkek, rádióüzenetek, felhívások miatt. Kijelentette, hogy sem a fegyverszünet feltételei, sem a béketárgyalások jellege nem korlátozza a sajtó- és szólásszabadságot a szerződést aláíró egyik országban sem. Mint az orosz forradalom képviselői, védelmezik a maguk és polgártársaik számára a köztársasági és forradalmi szocialista meggyőződés propagandájának szabadságát. Ennek megfelelően nem tiltakoznak amiatt, hogy a központi hatalmak kormányai az orosz hadifoglyok és orosz frontkatonák közt félhivatalos, tendenciózus, kapitalista szellemű német röplapokat terjesztenek, amelyek szerintük ellenkeznek a néptömegek érdekeivel.

Ezek után rátért a német és az osztrák-magyar küldöttség vezetői által tett nyilatkozatra. Kijelentette, hogy a szovjet fél, teljes összhangban a korábban elfogadott ha-

tározattal, tovább akarja folytatni a béketárgyalásokat, függetlenül attól, hogy az antanthatalmak csatlakoztak-e ahhoz vagy sem. „Tudomásul vesszük a négyes hatalmak küldöttségeinek nyilatkozatát, hogy az általános béke alapjai, amelyeket a december 25-i nyilatkozatukban megfogalmaztak, most ingatagok lesznek, mivel az antanthatalmak a tíznapos határidő alatt nem csatlakoztak a béketárgyalásokhoz. Mi viszont kijelentjük, hogy a demokratikus béke általunk deklarált alapelvei, amelyeket a továbbiakban is védelmezni fogunk, nem lesznek ingatagok, sem tíznapos, sem hosszabb terminus lejártá után, mivel ezek képviselik a népek együttélésének és együttműködésének egyetlen elképzelhető alapját.”

A tárgyalások semleges országba való áthelyezésének az ügyében Trockij, egyetértve Kühlmann azon kijelentésével, hogy a megfelelő légkör rendkívül fontos a tárgyalás folytatásához, megállapította, hogy a breszt-litovszki erődben, a német keleti főhadiszálláson, a német hatóságok ellenőrzése alatt a szovjet küldöttséget mesterségesen elszigetelték. Ez nemcsak azt nehezíti meg, hogy a tárgyalásokon elhangzott dolgok az érdekelt országok népéhez eljussanak, hanem az információs eszközök elégtelen volta miatt azt a látszatot kelti, hogy a lengyelek, litvánok, észtek, örmények háta mögött döntenek sorsukról. Trockij ezután valósággal ízekre szedte a központi hatalmak összes indokait, amelyeket a tárgyalások áthelyezése ellen felhoztak, hangsúlyozva, hogy a szovjet kormánytól távol áll mindenféle diplomáciai mesterkedés, mint ezt már eddig is bebizonyította. „Ha az osztrák–magyar delegáció vezetője, gróf Czernin úr attól tart – mondta Trockij –, hogy Anglia és Franciaország kormányai a kulisszák mögött mindent megkísérelnének a béke létrejöttének megakadályozására, megnyugtathatom, hogy a mi politikánkkal egyáltalán nem fér össze a kulisszák mögötti mesterkedés. A régi diplomáciának

ezt a fegyverét az orosz nép sok más dologgal együtt az október 25-i győzelmes felkeléskor sutba dobta. Mindezeket a gyanúsításokat, amelyek az angol és francia intrikákban való részvételünkkel vádolnak, s amelyeket kiegészítenek a londoni és párizsi rágalmak. Berlinnel való titkos egyetértésünkről, a leghatározottabban visszautasítjuk. Ehhez jogot ad politikánk, amelyet nem véletlen kombinációk, hanem valamennyi ország dolgozó tömegeinek alapvető történelmi érdekei szabnak meg.”

A továbbiakban hangsúlyozta, hogy a szovjet kormány függetleníteni tudja magát az antant politikájától, mint ezt a titkos szerződések közzétételével bebizonyította. Eddig is elfojtottak minden ellenforradalmi mesterkedést, amelyet az antant diplomáciai ügynökei indítottak, hogy megzavarják a béketárgyalásokat, és a jövőben sem fogják azt tűrni. „Semmi okunk nincs elhinni – mondta –, hogy az antant diplomáciája semleges területen nagyobb eredménnyel operálhatna a béke ellen, mint Petrográdon.”

Az a tény, hogy a német, osztrák–magyar, török és bolgár kormányok képviselői elutasítják a tárgyalások áthelyezését, amely mindkét fél számára a legelemibb egyenjogúságot biztosítaná, nem magyarázható mással, mint a nevezett kormányok vagy befolyásos annexiós körök azon törekvésével, hogy nem a népek közti megegyezés útján, hanem a háborús térképek által meghatározott úton haladjanak. Trockij, miután pontról pontra bebizonyította az áthelyezéssel szemben felhozott összes érvek tarthatatlanságát, és kijelentette, hogy továbbra is a béke érdekében kívánnak tevékenykedni, beszédét a következő szavakkal zárta: „Ezeknek a megfontolásoknak alapján az egész világ és mindenekelőtt a német nép előtt nyíltan elfogadjuk a nekünk benyújtott ultimátumot. Breszt-Litovszkban maradunk. Itt maradunk, hogy a békéért folyó harcban egyetlen lehetőséget se hagyjunk kihasználatlanul. Akármilyen is a

négy szövetséges delegáció magatartása a tárgyalások helyének kérdésében, mi, az orosz forradalom delegátusai továbbra is azon fáradozunk, hogy a népek és a hadseregek világosan és érthetően megtudják, vajon már most lehetséges-e a béke megkötése a négy szövetséges hatalommal a lengyelek, litvánok, lettek, észtek, örmények és más népek elleni erőszak nélkül, amelyeknek az orosz forradalom megadja a teljes önrendelkezési jogot minden korlátozás, minden hátsó gondolat nélkül.”⁸³

A szovjet küldöttség ezzel a beszédével nagyszerűen teljesítette azt a feladatát, hogy a béketárgyalások pódiumát is felhasználja az imperialista törekvések leleplezésére, és a nyugati országok dolgozóit megismertesse a szovjet külpolitika alapelveivel. De a breszti lezárt világból ezek a szavak nem hallatszottak messzire, a jelenlevőkre pedig vajmi kevésbé hatottak. Nem véletlen, hogy a szovjet küldöttségnek ezzel az állásfoglalásával alapvető német feldolgozások nem is foglalkoznak.⁸⁴ Nem említi Hoffmann sem, talán nem is mérte fel a beszéd jelentőségét. Csupán Czernin emlékezett meg róla röviden a naplójában, mint politikus, bizonyos fokig a szakmabeli ellenfélnek is kijáró elismerés hangján: „Trockij egész Európához intézett, a maga nemében tényleg szép beszédével teljes mértékben engedett. Elfogadja, jelentette ki, a német-osztrák-magyar »ultimátumot« és Breszt-Litovszkban marad, mert nem akarja megtenni nekünk azt a szívességet, hogy áthárítsuk Oroszországra a háború folytatásának bűnét.”⁸⁵

Még ugyanezen az ülésen megállapodtak abban is, hogy a fontosabb kérdéseket helyesebb előbb az érdekelt hatalmak között tisztázni, mert ebben az esetben a plenáris ülések sokkal gyorsabban fognak előrehaladni. A területi kérdések kidolgozására létrehozták a politikai és területi kérdésekkel foglalkozó bizottságot, amelynek a tagjai a német,

az osztrák–magyar és az orosz delegáció soraiból kerültek ki.

A plenáris ülés befejezése után kezdődtek a belső viták. Hoffmann megrészegülve attól, hogy sikerült elfogadtatni az ultimátumot az oroszokkal, ugyanolyan hangnemben akarta folytatni a tárgyalást, amilyenben a másfél napig tartó támadás lezajlott. Mint mondta, az oroszoknak „alaposan a fejükre kell ütni”. Czerninnek és Kühlmann-nak viszont az volt a véleménye, hogy most nyugodt, higgadt tárgyalásokra van szükség, amelyek során megbeszélik a tisztázható pontokat, a többi pedig későbbre halasztják, és eldöntésükre távirati utasítást kérnek a két császártól. A vita azzal fejeződött be, hogy Kühlmann és Hoffmann ismét összeszólalkozott.

Az ukránok megsértődtek, amiért a központi hatalmak még nem nyilatkoztak az ülésen elismerésükről. Ezt ismét követelték és bejelentették, hogy ha nem történik meg, elutaznak Bresztből.⁸⁶

Másnap reggel, 1918. január 11-én összeült a politikai és területi kérdésekkel foglalkozó bizottság, amelyet, mint-hogy a béketárgyalások leglényegesebb kérdéseivel foglalkozott, a küldöttségek legfontosabb személyiségeiből állítottak össze. A németeket Kühlmann, Hoffmann, Rosenberg és egy titkár képviselte a bizottságban, a Monarchiát Czernin, Csicserics, Wiesner és Collorodo, orosz részről pedig jelen volt csaknem az egész küldöttség. Főként a németeket és az oroszokat érdeklő balti területek kérdése került szóba, de Czernin ragaszkodott ahhoz, hogy ők is részt vegyenek a bizottság munkájában, elsősorban a lengyel kérdés miatt és – mint ő maga feljegyezte – azért is, hogy ellenőrizzék az ott folyó tevékenységet. Az eddigi viták alapján joggal nem bízott szövetségeseiben.

A bizottság január 11-én délelőtt és délután is ülésezett. Mindjárt kezdetben hosszasan vitáztak a békeszerződés

egyres pontjai fölött. Trockij például kijelentette, számukra elfogadhatatlan a bevezető résznek az a mondata, hogy a két állam békében és barátságban fog élni, mert ez teljesen konvencionális és dekoratív jellegű, és nincs összhangban a dokumentum komolyságával. Végül Kühlmann azt javasolta, helyettesítsék a két államot a két nép formulával. Ezzel viszont Czernin nem értett egyet, mondván, hogy a Monarchiában sok nép él.

Szóba került a megszállt területek kérdése is. Abban elvileg megegyeztek, hogy a központi hatalmak által megszállt területek kiürítését össze kell kapcsolni Ausztria–Magyarország és Törökország Oroszország által megszállt területeinek kiürítésével. De nem tudtak megállapodni a kiürítés időpontjában. A németek azt javasolták, hogy a kiürítést ahhoz az időponthoz kössék, amikor Oroszország a békekötés után demobilizálja haderejét. Javaslatukat azzal indokolták, hogy Oroszországban megváltozhat a kormányzati rendszer még mielőtt végrehajtaná a leszerelést, s a megváltozott helyzetben Oroszország támadó hadműveleteket kezdhet. Ennek az álláspontnak az elfogadtatása és szerződésben való rögzítése a balti területekre való annexiós igény jogi biztosítását jelentette volna. Ezért a szovjet küldöttség azt javasolta, hogy a megszállt területek kiürítését a mindkét oldali demobilizálással párhuzamosan vigyék véghez. Ez lehetővé tette volna a külső behatástól mentes, szabad véleménynyilvánítást a hovatartozás kérdésében. A központi hatalmak véleménye szerint az orosz határ menti tartományok a már meglevő képviselő-testületeik útján kimondták az Oroszországtól való elszakadást. A szovjet küldöttség jogosan azzal érvelt, hogy ezek a képviselő-testületek a lakosságnak csupán egy részét képviselték, és ezért nem hozhattak az egész lakosságra érvényes határozatot. Czerninnek a forradalmat követő időben írt leveléből láttuk, hogyan szándékozták „előkészíteni” a köz-

véleményt, s a december eleji hadvezetőségi iratokból az is kiderült, hogy a németek időnként még az általuk életre hívott testületek határozataival is elégedetlenek voltak, ha azok nem estek egybe teljes mértékben a német tervekkel, és ilyen esetekben kikényszerítették megváltoztatásukat. A délutáni ülésen a szovjet küldöttség indítványozta, hogy hívják meg az érdekelt népek képviselőit a béketárgyalásokra. A központi hatalmak készenek mutatkoztak erre, de kizárólag a megszálló német csapatok védőszárnyai alatt és közreműködésével létrejött képviselő-testületeket akarták meghívni. Követelték továbbá, hogy ezeket a testületeket hivatalosan és nemzetközileg ismerjék el, és az általuk hozott határozatok legyenek érvényesek az egész népre. Ez pedig nyilvánvalóan elfogadhatatlan volt a szovjet küldöttség számára.⁸⁷

A szovjet küldöttség javaslatáról Czernin a császárhoz írt jelentésében azt írta, hogy ellenfeleik nagy taktikai hibát követtek el. Javaslatukat abban a reményben tették meg, hogy a központi hatalmak ezt azonnal és mereven elfogják utasítani, ők pedig elfogadták, s ezzel sarokba szorították Trockijékat.⁸⁸ Valójában a szovjet küldöttség azért visszakozott, mert a németek, a maguk módján értelmezve a népképviselőket, az általuk létrehozott szerveket és azok döntéseit akarták most már nemzetközileg elismertetni.

A következő nap, 1918. január 12-én délelőttre összehívták a béketárgyalások plenáris ülését. Ezen Czernin a központi hatalmak nevében válaszolt az ukrán küldöttség január 10-i jegyzékének 7. pontjára, amelyben követelték, hogy a többi hatalmakkal egyenrangú küldöttségként vehessenek részt az összes béketárgyalásokon, konferenciákon és kongresszusokon. Czernin kijelentette: „Elismerjük az ukrán küldöttséget mint önálló küldöttséget és mint az önálló Ukrán Köztársaság teljhatalmú képviselőjét. Az Ukrán Köztársaságnak a négy szövetséges hatalom által önálló ál-

lamként való formális elismerését a békeszerződés számára tartjuk fenn.”

Trockij ezzel kapcsolatban kifejtette a szovjet küldöttség álláspontját. Kijelentette, hogy a szovjet kormány és az Ukrán Főtitkárság közötti konfliktus, amelynek a lényegét többé-kevésbé az összes résztvevők ismerik, soha nem volt és az adott pillanatban sincs összefüggésben az ukrán nép önrendelkezésének kérdésével, hanem a Népbiztosok Tanácsa és a Főtitkárság politikája közötti ellentétén alapszik. „Figyelembe véve, hogy Ukrajnában nincsenek megszálló csapatok, hogy a politikai élet szabad, hogy itt nincsenek középkori rendi szervezetek, amelyek az országot képviselni akarnák, sem felülről a hatalmi helyzet alapján kinevezett látszatminisztériumok, amelyek a határokon belül azt teszik, amit felülről elrendelnek nekik, figyelembe véve azt, hogy Ukrajna területén mindenütt szabadon választott munkás-, katonai és paraszttanácsok léteznek és az összes önkormányzati szervek választásánál az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog elvét alkalmazták, nem kétséges, hogy Ukrajna önrendelkezésének folyamata olyan földrajzi határok között és olyan államformában fog kifejezésre jutni, amely megfelel az ukrán nép akaratának.” Mindezt figyelembe véve nem látják akadályát, hogy a Főtitkárság küldöttsége önálló küldöttségként vegyen részt a tárgyalásokon.

Nehéz utólag rekonstruálni e nyilatkozat hátterét. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a szovjet küldöttség két nappal a Rada elismerése után többek között hangsúlyozta, hogy Ukrajnában nincs a politikai fejlődést eleve meghatározó katonai megszállás, ellenben léteznek szovjetek, és az önrendelkezés folyamata ezután fog befejeződni. Ezt az állásfoglalást joggal úgy is értelmezhetjük, hogy az adott pillanatban ténykedő ukrán küldöttség egy, még nem állandósult rendszert képvisel, és a folyamat befejezésével a hely-

zet megváltozhat. Az ugyanis egészen nyilvánvaló volt, hogy a szovjetek nem tartoztak a Rada politikai szervezétéhez, hanem a kettő szemben állt egymással. Talán éppen a Rada küldöttségének elismerésével és egyidejűleg annak megkérdőjelezésével, hogy vajon végig ez a küldöttség tárgyalhat-e, magyarázható az, hogy sem az egykorú naplók, sem az utóbbi években megjelent feldolgozások nem foglalkoznak ezzel a nyilatkozattal, holott a szovjet küldöttségnek gyakran ennél sokkal jelentéktelenebb kérdésben elfoglalt álláspontját is elemzik, magyarázzák. Csupán egy műben találtam kétsoros utalást arra, hogy egyáltalán volt ilyen nyilatkozat, anélkül, hogy bármiféle elemzésbe bocsátkozna.⁸⁹

A nyilatkozatok elhangzása után folytatódott a Hoffmann és Trockij közötti vita a forradalmi és ellenforradalmi propagandaanyagok terjesztése ügyében, amíg a nap másik részében áttértek a fontosabb problémákra.⁹⁰

A területi kérdésekben semmiféle előrelépés nem történt, ezért a hadvezetőség sürgette az erélyesebb fellépést. Ezen a napon Hoffmann táviratot kapott Hindenburgtól, amelynek tartalmát közölte Kühlmann-nal is. A távirat szerint Észtországból és Livóniából olyan hírek érkeztek, hogy ott a magánbirtokokat átadták a földnélkülieknek, a városi házakat államosították, a gazdasági felszereléseket elkobozták, a készleteket megsemmisítik vagy begyűjtik, a bankokban levő pénzt elkobozták. A vagyon elsősorban a németek kezében volt, ezért ezek az intézkedések főként a német lakosság ellen irányultak, bár mint Hindenburg maga is megjegyezte, nemzeti motívumok nem játszottak szerepet. Az összes jogi hatóságok tevékenységét felfüggesztették, a helyükre forradalmi bíróságokat állítottak, amelyeknek nem kell a törvényekhez igazodniuk. A továbbiakban Hindenburg rendkívül eltúlozta a németekre váró nehézségeket, sőt bejelentette, hogy a németiség teljes megsemmi-

sítését lehet várni. Ha tehát nem lépnek fel azonnal súlyosan veszélyeztetett honfitársaikért úgy, ahogy „a haza méltósága” megkívánja, akkor ne csodálkozzanak azon, ha az angol befolyás a balti országokban teret fog nyerni – írta Hindenburg. Ezért kérte a külügyminisztert, hogy az oroszoknál követelje, hogy biztosítsák a németek védelmét a keleti-tengeri kormányzóságokban.

Hindenburgot tehát roppant felháborították és nyugtalanították ezek a forradalmi jellegű gazdasági és politikai intézkedések, mert olyan helyeken hajtották végre, amelyekre a németek igényt tartottak. A tábornagyot valószínűleg az aggasztotta, hogy a területek megszerzése után a forradalmi vívmányok közül egyeseket nehéz lesz megrázkódtatások nélkül hatálytalanítani és visszacsinálni. S ezért túlozta el a végtelenségig a veszélyt, már egyenesen a némettség megsemmisítésének a rémét idézve fel, hogy a Bresztben tárgyaló katonákat és diplomatákat erélyesebb tárgyalásvitelre készítse.

Kühlmann azonban hű maradt önmagához. Amit el akart érni, azt igyekezett jogi formulákkal körülbástyázni. Ezért, amikor az említett távirat szövegét megküldte a minisztériumnak, hozzátette, hogy az Észtországban és Livóniában élő németek érdekében kért közbenjárást megnehezíti, hogy jogilag nem birodalmi, hanem orosz állampolgárokról van szó. Nincs nemzetközi jogalap, amire hivatkozva követelni lehetne, hogy az Oroszországban már érvényre juttatott kommunista törvények hatálya alól a német származású orosz állampolgárokat ki lehessen vonni. Ettől függetlenül, ha alkalom adódik, fel fog lépni az érdekükben.⁹¹

A katonai főparancsnokság elégedetlensége, a diplomaták hosszas értekezletei arra ösztönözték Hoffmant, hogy maga is bekapcsolódjon a tárgyalásokba. Erre a politikai és területi ügyekkel foglalkozó bizottság ugyancsak aznapi, 1918. január 12-i ülésén került sor.

Itt először Czernin saját korábbi javaslatára hivatkozva sürgette, hogy hozzanak létre bizottságokat a gazdasági és jogi kérdések kidolgozásához. Ebbe Trockij beleegyezett, mondván, hogy már csak a kellő számú szakértő megérkezését várják.

Utána Kühlmann ismét feltette az előző napi kérdést, hogy mivel Oroszország nyugati elszakadt területeinek lakói világosan kifejezték akarukat, államilag önállóan szerveződnek, az orosz küldöttség elismeri-e létüket, önállóságukat, és részt vehetnek-e a konferencián.

A szovjet küldöttség véleményét ez alkalommal Kamenyev fejtette ki. Mindenekelőtt javasolta, hogy a területek sorsával kapcsolatos nézeteket a felek írásban fektessék le. Rámutatott, hogy a szóban forgó területeken sehol sincs olyan általános választás eredményeként létrejött szerv, amely jogot formálhatna arra, hogy a széles néptömegek akarát fejezze ki, s az említett nyilatkozatokat a megszállás körülményei között adták. Azonkívül a vitás területek másik része Oroszországban van. A korábbi országokhoz való tartozásukból semmiféle jogi következmény nem adódik. A régebbi határokat a cárizmus erőszakosan a népek, különösen a lengyel nép érdekével ellentétben hozta létre, és ezek a határok a cárizmus megdöntésével összeomlottak.

A jelenlegi orosz kormánynak nem célja, hogy erőszakolja a szóban forgó területek Oroszországhoz való tartozását, hanem az önrendelkezési jog által biztosítani akarja a szabad döntést. Ebben az esetben az orosz köztársaságot a szomszéd népektől elválasztó határvonalak a népek szabad akaratából születnek, nem erőszak útján, amely a népek akarát csak rövid időre tudja elnyomni.

Kamenyev kijelentette, hogy Németországnak, Ausztria-Magyarországnak és Oroszországnak szerint négy pontban kellene előzetesen megegyeznie: ki kell jelölni azokat a te-

rületeket, ahol a lakosságot felhívják, hogy éljen az önrendelkezés jogával; meg kell egyezni az általános politikai feltételekben, amelyek alapján eldöntik a szóban forgó területek és országok sorsát; tisztázni kell az átmeneti rezsim kérdését; meg kell állapítani, milyen módon és milyen formák között fejezheti ki akaratát a területek lakossága.

Az említett kérdések megoldását a szovjet küldöttség a következőképpen javasolta:

1. Az önrendelkezési jog az egész népet illeti meg és nem azokat a nemzeti csoportokat, amelyek megszállt területen élnek, mint ahogy azt az 1917. december 28-án javasolt német szerződés 2. paragrafusa feltételezte. Az orosz kormány önrendelkezési jogot ad a szóban forgó nemzetek azon részeinek is, amelyek a megszállási övezeten kívül élnek. Oroszország kötelezi magát, hogy ezeket a területeket sem közvetlen, sem közvetett formában nem kényszeríti semmiféle államforma elfogadására, semmiféle vám vagy katonai egyezménnyel nem korlátozza önrendelkezési jogukat. Németország és Ausztria–Magyarország kormányai jelentsék ki, hogy nincs szándékukban országukhoz csatolni a volt cári birodalom azon területeit, amelyeket csapataik megszálltak, és nincs szándékukban úgynevezett határkiigazítást végrehajtani ezeknek a területeknek a rovására. Ugyancsak kötelezik magukat, hogy ezeket a népeket nem kényszerítik semmiféle államforma elfogadására, nem korlátozzák őket semmiféle fentebb említett egyezménnyel. A területek sorsának eldöntése olyan körülmények között kell hogy történjék, amikor biztosítva van a teljes politikai szabadság és nincs semmiféle kívülről jövő nyomás. Ezért a szavazásnak az idegen csapatok kivonása, a menekültek és a háború kezdete előtt evakuált lakosság hazatérése után kell megtörténnie. Az idegen csapatok kivonásának időpontját külön bizottság állapítaná meg, a közlekedési, élel-

mezési és a még folyó háborúval összefüggő más kérdések figyelembevételével.

2. A rend és a jog védelmét a nemzeti csapatok és a helyi milícia látná el. A menekültek és a megszálló hatóságok által kitelepített lakosság számára biztosítani kell a hazatérés teljes szabadságát és a szükséges anyagi segítséget.

3. A szerződés aláírása után a hatalom az ideiglenes szervek kezébe megy át, amelyek azoknak a pártoknak a megegyezése útján jönnek létre, amelyek létezésüket népük körében a háború előtt és alatt igazolták. Ezek a szervek biztosítanak a társadalmi-politikai és gazdasági élet normális menetét és előkészítik a lakosság megkérdezését.

4. A végleges államforma kérdését általános népszavazás útján kell eldönteni.

A szovjet küldöttség rendkívül fontosnak tartja, hogy a német és osztrák–magyar küldöttségek teljesen pontos választ adjanak a felvetett alapvető kérdésekre, mert azok megoldása után a kisebb jelentőségűekben már nem nehéz dönteni.⁹²

A szovjet küldöttség tehát kitartott a békeдекrétumban megfogalmazott, majd a későbbiek folyamán részletesen kifejtett elvek mellett. Ezek az elvek a tárgyaló partnereknek most ugyanúgy nem feleltek meg, mint korábban, hiszen veszélyeztették volna a balti térségre vonatkozó imperialista célkitűzéseik megvalósítását. Kamenyev felszólalása végleg felbőszítette Hoffmant, aki rendkívül durván, agresszíven válaszolt a szovjet javaslatra:

„Először is tiltakozom a javaslat tónusa ellen. Az orosz küldöttség úgy beszél velünk, mintha ők állnának győztesen a mi országunkban és feltételeket diktálhatnának. A tények azonban ezzel ellentétesek. A győztes német hadsereg áll az ő területükön.” A felszólalás nagy része hamis vádakból állt. Felrótta a szovjet kormánynak, hogy erőszakon alapul,

hogy a megszállt területek népeinek önrendelkezési jogot követel, amit pedig saját országában sem ad meg. Bizonyítékul említette az ukránoknak szóló ultimátumot, amelynek előzményeit ismerjük. Majd kijelentette: „A német főparancsnokságnak el kell utasítania a megszállt területek ügyeinek rendezésébe való beavatkozást. A megszállt területek népei számunkra már világosan és egyértelműen kifejezték azt a kívánságukat, hogy elszakadjanak Oroszországtól.” Ezután felsorolta azokat a határozatokat, amelyeket a német megszállók védnöksége alatt működő szervezetek hoztak:

1917. szeptember 21-én a kurlandi országgyűlés, amely Hoffmann szerint az egész kurlandi népesség képviselője, védelemért fordult a Német Birodalomhoz.

1917. december 11-én a litván tartományi tanács, amelyet szerinte a litvánok otthon és külföldön a litván népet egyetlen meghatalmazott képviselőtének ismertek el, bejelentette mindazoknak az állami kapcsolatoknak a teljes megszakítását, amelyek valaha is más népekkel léteztek. Ezzel a bejelentéssel kapcsolatban érdemes visszaemlékezni az 1917. december eleji berlini tárgyalások időszakára, amikor előfordult, hogy a tartományi tanács olyan kívánságot juttatott kifejezésre, amely nem teljesen esett egybe a német elképzelésekkel és azonnal megkapta az utasítást tervének korrigálására.

1917. december 27-én a rigai városi tanácsülés hasonló kéréssel fordult a Német Birodalomhoz. Ehhez a javaslat-hoz csatlakozott a rigai kereskedelmi kamara, a vidéki lakosság képviselői és 70 rigai testület. Végül 1917 decemberében Özel, Dagö és Moon szigetek nemességének, vidéki, városi és egyházi egyesületeinek képviselői is különböző nyilatkozatokban tagadták meg a korábban létezett kapcsolatokat.

A balti államokba települt német kisebbség vagyonos osz-

tályainak érdekképviselői tehát már mindenütt a német imperialista érdekeknek megfelelően akarataikat nyilvánították. Hoffmann szerint már felesleges lett volna a német megszálló csapatokat kivonni és a különböző nemzetiségű lakosság további millióit szavaztatni.

Hoffmann ezután bejelentette, hogy a német hadvezetőség közigazgatás-technikai okok miatt is el kell hogy utasítsa Kurland, Litvánia, Riga és a Rigai-öböl szigeteinek kiürítését. „Ezeknek a területeknek nincsenek igazgatási szerveik, nincsenek bíróságai, jogi védelmi szerveik, vasútjaik, nincs távírójuk, postájuk. Mindez német tulajdon és németek üzemeltetik. Ennek megfelelően a közeljövőben ezeknek a népeknek nem lehetnek saját csapataik vagy rendőrségük, mert hiányoznak azok a szervezetek, amelyek mindezt létre tudnák hozni.”⁹³

Ezek után Kühlmann elutasította azt a javaslatot, hogy a felvetett kérdésekre írásban válaszoljanak, mert ha ezt az eljárást alkalmaznák, az nagyon megnehezítené a tárgyalások folytatását.

Hoffmann beszédével a jelenlevők közül egyedül saját maga volt elégedett. A felszólalását követő mély csendből arra következtetett, hogy rendkívüli benyomást keltett a küldöttségek körében, ami egyébként igaz volt, ha nem is egészen olyan értelemben, mint ő képzelte. Elégedett volt ezenkívül a hadvezetés is. Hoffmann közölte Ludendorffal beszédének tartalmát, és kérte a véleményét. Ludendorff jóváhagyta az elmondottakat, és felszólította a tábornokot, lehetőség szerint hasson oda, hogy a tárgyalásokat lerövidítsék.⁹⁴

A német és az osztrák küldöttség tagjai nyilvánosan nem helyezkedhettek szembe a tábornokkal, de felszólalása, amely a diplomata tevékenységét ismét megzavarta, alaposan felzaklatta a kedélyeket. Kühlmann a Hertling kancellárhoz küldött távirati jelentésében a külügyminiszté-

rium és a hadvezetés politikája közötti ellentétéről írt. A távirathoz fűzött személyes megjegyzésében rámutatott, hogy a tábornok nyilatkozatának kedvezőtlen hatását talán csökkenteni lehetne, ha a határidőre való kiürítést nem katonai vagy politikai érvekkel utasítják el, hanem közigazgatás-technikai okokból nyilvánítják keresztülvihetetlennek.⁹⁵

A diplomaták tehát a katonai vezetőknel jobban felismerték, hogy Hoffmann felszólalása rossz irányba befolyásolhatja a közvéleményt, mivel pörére vetköztetve mutatja be az imperialisták hódító célkitűzéseit, amit eddig sikerült félrevezető szölamok mögé rejteni. Rosenberg a külügyminisztériumba küldött táviratában kérte, hassanak oda, hogy a konzervatív és az alldeutsch sajtó ne csapjon nagy hűhót Hoffmann beszéde körül. Ily módon talán a baloldali sajtót is könnyebb lesz mérsékletre inteni. Felhívta a figyelmet arra is, ügyeljenek, nehogy olyan hírek terjedjenek el, mintha a politikai és a katonai vezetés között ellentét lenne. Szerinte ez csak a breszti megegyezést nehezítené. A sajtó azzal foglalkozzon, hogy a tárgyalások újakezdése óta az orosz küldöttség észrevehetően kemény hangnemet használ. Írják meg, hogy Trockij elutasította a német szerződéstervezetnek azt a bekezdését, amely szerint a szerződő felek békében és barátságban akarnak élni, mert pusztán tetszetős frázisnak tartja, s noha ő maga indítványozta az érdekelt népek képviselőinek meghívását, amikor a központi hatalmak képviselői ebbe beleegyeztek, visszavonta javaslatát.⁹⁶ Tehát a német diplomata azt tanácsolta, hogy huzugságokkal, ferdítésekkel ellensúlyozzák Hoffmann fellépéseinek kedvezőtlen hatását.

Czernin véleménye tökéletesen megegyezett a német diplomatákéval, csupán abban tért el, hogy ő ezúttal is érzékenyebben reagált az olyan lépésekre, amelyek nehezítették a tárgyalásokat. Az ügygel kapcsolatban a következőket jegyezte fel: „Hoffmann megtartotta szerencsétlen beszédét.

Napok óta dolgozott rajta, és nagyon büszke volt az eredményre. Kühlmann és én nem titkoltuk előtte, hogy semmi mást nem ér el ezzel, mint hogy ellenünk izgatja az egész hátszínét. Ez bizonyos hatással volt rá, ami azonban csak addig tartott, amíg Ludendorff dicsérete megérkezett. A helyzet mindenesetre fölöslegesen kiéleződött.⁹⁷

Egyébként Czernin is igyekezett menteni a szituációt, s még sokkal részletesebb útmutatást küldött minisztériumába a tájékoztatási hivatalnak adandó kommuniké összeállításához, mint Rosenberg. Azt ajánlotta, ismertessék Hoffmann beszédét az orosz kormány politikájáról, mivel ez „lényegében helytálló” – fentebb láttuk, hogy rágalmakról volt szó. Olyan utasítást is adott: hangsúlyozni kell, hogy „a Hoffmann tábornok által kijelentett alapelv, amely szerint a megszállt területek ügyeinek rendezésébe való beavatkozást a német hadvezetés elutasítja, nálunk nem talál helyeslésre”. Kíváncsún tartaná, hogy a „Zeit” erőteljes cikkben mutasson rá arra: Hoffmann tábornok mint a német főparancsnokság, valamint az alldeutsch és konzervatív körök exponense tisztán hatalmi érdekeket tart szem előtt, amelyek ellentmondásban vannak a breszti tárgyalások alapját képező elvekkel. Hoffmann beszéde feltárta azt az ellentétet, amely egyrészt a Reichstag többsége és a német birodalmi kormány politikája, másrészt a német katonai körök és a konzervatív, valamint az alldeutsch párt között van. „Ezeket a gondolatokat – jegyezte meg Czernin – más sajtóban még nem kellene variálni, egyébként feltételezem, hogy az »Arbeiterzeitung« és az »Abend« maguktól is elintézik ezt. Mindenesetre azokat a cikkeket, amelyek a német parancsnokságot és az alldeutsch politikát kikezdi, nem kellene akadályozni.”⁹⁸ Czernin lényegében a feljegyzéseiben tükröződő álláspontot fejtette ki a császárnak és a két miniszterelnöknek küldött jelentésében is, hangsúlyozva, hogy a helyzet ismét nagyon feszültté vált. Mint írta,

Kühlmann is egyetért vele abban, hogy aligha lehet békét elérni, ha a német főparancsnokság állandóan zavarja a politikájukat. Véleménye szerint a nehéz helyzet ellenére sem kell közvetlen szakítástól tartani. Ugyancsak ebben a jelentésben már utal arra, hogy az orosz küldöttség taktikája a tárgyalások elhúzására irányul, és a német annexiós tervek bebizonyításával forradalmi zavargásokat akar kelteni.⁹⁹

Czernin iratait tanulmányozva úgy látszik, időnként nehezen találta meg a helyes arányokat a mindenfelé való lavírozásban. Január 13-i első táviratában egyrészt Hoffmann-nak az oroszokat rágalmozó kijelentéseit ismerteti, másrészt utasítást ad a német célok leleplezésére is. Ugyanezen a napon, a szóban forgó ügyben küldött harmadik táviratában, amelyet a két miniszterelnöknek és gróf Toggenburg belügyminiszternek címzett, ismét megemlíti az oroszok időhúzó taktikáját és a forradalmasodás veszélyét, de némi ellentmondásba is keveredik önmagával. Kijelenti, bizonyos abban, hogy a bolsevikoknak titkos kapcsolataik vannak az otthoni szocialistákkal, s az izgató újságcikkek szigorú cenzúrázását sürgeti. Különösen fontosnak tartja, hogy a képviselőház elnöke a soron levő ülészen cenzúrázza a beszédeket.¹⁰⁰ Nem kétséges, hogy a Monarchia belső helyzete is bőven szolgáltatott anyagot „izgató” cikkek írásához és beszédek tartásához. De 1918 elején ezek a belső bajok aligha kelthettek nagyobb izgalmat, mint ha az újságok Czernin útmutatásainak megfelelően megírják azt, hogy milyen annexiós tervek miatt nem tudnak előrehaladni a béketalgialások. Márpedig a „Zeit” január 15-i számában valóban megjelent a Czernin által javasolt cikk, amely rendkívül éles hangon támadta a német hadvezetés módszereit. Rámutatott, hogy Hoffmann másutt nem találhat megértésre, csak a német annexionistáknál és az antant táborában, ahol lesik az alkalmat, hogy a német militarizmust leleplezhessék.

A cikket gróf Weidel bécsi német követ még aznap közölte a saját külügyminisztériumával. Hozzáfűzte, hogy a „Zeit” mindig közel állt a Ballhausplatzhoz, de nem lehet félhivatalos lapnak tekinteni, ezért nem hiszi, hogy a cikket a kormány inspirálta volna. A jelentés arra is rámutat, hogy a többi lap egyelőre tartózkodik a hosszas kommentároktól, de aggodalmukat fejezik ki a nyilatkozat miatt. Weidel még aznap küldött másik táviratában közölte, hogy a magyarországi újságok, így a „Pester Lloyd” és a „Pesti Napló” szintén elítélik Hoffmann nyilatkozatát. A Ballhausplatznak az a véleménye, hogy a tábornok túllőtt a célon.¹⁰¹ A táviratok tehát egymást követték Bresztből Bécsbe, Bécsből Berlinbe, Berlinből Bresztbe. Czerninnek ismét sikerült egy kisebbfajta diplomáciai vihart kavarni a tábornok általa veszélyesnek tartott módszerei elleni tiltakozásával.

Ezt annál is könnyebb volt megtennie, mert Czernin nem állt egyedül véleményével. Nagyjából ugyanúgy látta a külpolitikai helyzetet elődje, a Monarchia akkori pénzügyminisztere, Burián István, amint azt a súlyos belpolitikai helyzetet is érintő, január 14-i naplójegyzete mutatja. Érdeemes kicsit hosszasan idézni sajátos stílusú naplóját.

„11-én és 12-én Hoffmann tábornok teljesen a tisztán hatalmi és győzelmi szempontra helyezkedett. Ott Hindenburg és Ludendorff beszélt. Így olyan béke, mely az általános békéhez vezethetne, létre nem jön. Az oroszok álláspontja nagyjában elfogadható, és célhoz vezethetne. Leninizmus behozatalával fenyegetne, de sokkal kisebb mértékben, mint a Hoffmann-féle álláspont, amely igazolja az antant-vádat és utolsó elemzésben forradalomra vezethet, mert így más végét a háborúnak az ember nem látja. Békeállapot lehet Oroszországgal, ha ugyan Németország nem kezd új műveletekbe, de *békeszerződés* nem lesz, amelyre nekünk több szükségünk van, mint Oroszországnak. A legnagyobb baj a lengyel bonyodalom minden következményé-

vel, a kérdésnek a helyes kerékvágásból való teljes kikö-
kentése.”¹⁰² Forradalom rövid időn belül nem tört ki ugyan,
de a Monarchiát néhány nap múlva alapjaiban megrázó
események azt bizonyították, hogy Burián helyesen látott
sok mindent.

A szovjet küldöttség csak a bizottság következő ülésén
válaszolt Hoffmann beszédére, de a január 12-i események
ismertetésének befejezéséül idézzünk néhány sort Trockij-
tól, milyen benyomást keltett benne Hoffmann: „A diplo-
máciai furfangok iránt teljesen érzéketlen tábornok, kato-
nacsizmás lábát rakta az asztalra, amely körül a viták ki-
fejlődtek . . . Ingerülten a népek önrendelkezési jogáról fo-
lyó vég nélküli fecsegések miatt, egy szép reggel aktatás-
kával jelent meg, amely tömve volt orosz újságokkal, fő-
ként eszer irányzatúakkal. Hoffmann folyékonyan olvasott
oroszul. Rövid, szaggatott mondatokban, félig civakodóan,
félig kommandírozva megvádolta a bolsevikokat a sajtó és
gyülekezési szabadság elnyomásával és a demokrácia elvei-
nek megsértésével: egyetértően idézte az orosz terrorista
párt cikkeit, amely 1902-től kezdve Hoffmann nem kevés
orosz elvbarátját küldte a másvilágra. A tábornok felhábo-
rodva vetette szemünkre, hogy kormányunk az erőszakra
támaszkodik. Ez az ő szájából valóban pompásan hang-
zott.”¹⁰³

1918. január 13-án nem volt sem plenáris, sem politikai
és területi bizottsági ülés, ez a nap mégis igen jelentős a
tárgyalások menetében. Ekkor kezdődtek meg ugyanis a hi-
vatalos különtárgyalások a Rada képviselőivel. A délelőtti
megbeszélés a németek és az ukránok között zajlott le.
Megállapodtak abban, hogy a megbeszélés bizalmas, semmi-
féle sajtóközleményt nem adnak, de kormányaikat részlete-
sen tájékoztatják.

Az ukránok a tárgyalást Chelm kérdésével kezdték,
amelyben vita volt az oroszok és az ukránok közt. Egyelőre

nem tudták pontosan meghatározni az északnyugati határvonalat, de igényt tartottak majdnem az egész chełmi kormányzóságra. Hivatkoztak az ukrán parlament annaleseinek számos olyan dokumentumára, amelyek szerintük azt bizonyítják, hogy a chełmi terület népei Ukrajnához kívánnak tartozni.

Ezután Szevrjuk, az ukrán küldöttség tagja, nagyon alázatos formában, a Monarchiát rendkívül érzékenyen érintő Galícia kérdését kezdte boncolgatni. Az ukrán népet – mondta – történelmi sorsa kettéválasztotta. Az ilyesmi sok nép számára nagy szenvedés, de az ő esetükben talán nem lehet ugyanezt elmondani. Míg ők a legteljesebb elnyomásban éltek, az ukrán Kelet-Galícia volt a nemzeti újjászülés kiindulópontja, onnan jött a kultúra, a szellemi táplálék. Most azonban, hogy Ukrajna önálló lett, gondolni kell az elszakított részek sorsára. Feltehetően Galícia nem kíván csatlakozni Ukrajnához. Mindenesetre az önrendelkezési jog alapján döntsék el hovatartozásukat, és egészen bizonyos, hogy a régi ellenséghez, Lengyelországhoz való csatolást el-lenezni fogják.

Talán az ukrán küldöttségen belül nem volt összhang még ilyen alapvető kérdésben sem, vagy pedig Szevrjuk nem tartotta politikusnak, hogy egyszerre álljanak elő az összes követelésekkel. Mindenesetre utána szót kért Golubovics, a küldöttség vezetője, és a félreértés elkerülése céljából bejelentette, hogy Kelet-Galícának meg kell adni a jogot az Ukrajnához vagy Ausztria–Magyarországhoz való tartozás megválasztására. Nézete szerint – és ő Szevrjukkall ellentétben nyíltan színt vallott – Kelet-Galíciát számtalan nemzeti és kulturális szál köti az ukrán néphez, s minden bizonnyal azzal akar elválaszthatatlan egészet alkotni.¹⁰⁴

Az ukrán népnek az egyesülésre irányuló törekvése feltétlenül jogos volt. De érdemes felfigyelni arra az ellentmondásra, hogy a Rada, amely az összes alapvető kérdé-

sekben szembekerült a szovjethatalommal, éppen ezt az egyet, az önrendelkezési jogot vette komolyan a békedekretumból. Ezt aztán még a központi hatalmakkal szemben is megpróbálta érvényesíteni. A küldöttség egyébként tiltakozott a német sajtó hangneme ellen, amely ezért őket agresszióval kezdte vádolni.

A Monarchia területén valóban voltak különböző irányzatú ukrán nemzeti mozgalmak, amelyekre Szevrjuk is hivatkozott. Hogy csak a világháború időszakát vegyük, Lvovban 1914. augusztus 1-én megalakult az oroszellenes irányzatú Legfelsőbb Ukrán Tanács, Bécsben 1915. május 5-én az Általános Ukrán (Nemzeti) Tanács. 1914 augusztusában ugyancsak Lvovban megalakult az orosz cári birodalom ukrán emigránsaiból álló Ukrajna Felszabadításának Szövetsége, amely Oroszország elleni ukrán felkelést tervezett a központi hatalmak segítségével, ellátta a központi hatalmak és a semleges államok sajtóját propagandaanyagokkal és ukrán hadifogolytáborokat patronált. Az Ausztria–Magyarországhoz tartozó területen élő ukránok Galícia, Bukovina és magyarországi kárpáti területek ukrán részeiből álló ukrán örökös tartomány megalakítására törekedtek. Bár a császári és királyi hivatalok felállítottak egy ukrán légiót, megtűrték ukrán információs irodákat Bécsben, ukrán nemzetiségű hadifoglyokból egy hadosztályt alakítottak, az örökös tartomány ügyében nem kötelezték el magukat, mivel inkább az osztrák–lengyel megoldást tartották szem előtt.¹⁰⁵

Azt végképp nehéz lett volna elképzelni, hogy a Monarchia kormánya beleegyezzen az ukrán önrendelkezési jognak a saját területét csonkító alkalmazásába, a terület elvesztésén kívül már csak a precedens miatt sem. Bár a németeknek, különösen a katonai vezetőknek kezdettől fogva volt olyan szándékuk, hogy az ukránok segítségével nyomást gyakoroljanak akadékoskodó szövetségesükre, ilyen

követelésnek a megtárgyalása az ő számukra is elképzelhetetlen volt. Ezért kezdte Kühlmann a válaszát azzal, hogy kioktatta az ukránokat, akik „úgy látszik, nincsenek tisztában a központi hatalmak nézeteivel és céljaival”.

Ukrajna területi kívánságai közül Chel'm elsősorban Ausztria–Magyarországot és Lengyelországot érinti, de Németország is érdeklődhet iránta, ha az Ukrajnával való ki-elégítő béke egyéb feltételei meglesznek. Galiciával kapcsolatban az ukránok tudomására hozta, hogy a németeknek nincs felhatalmazásuk erről tárgyalni, ez Ausztria–Magyarország belügye. Hangsúlyozta, hogy a tárgyalások alapfeltétele a szövetségesek területi integritásának elismerése, s aki ezt nem fogadja el, az nem békét, hanem háborút akar. A központi hatalmak számára Chel'men kívül más területi kérdés nem is lehet vita tárgya.

Ezután már csak a békeszerződés megkötésének tisztázása volt hátra. Az ukrán küldöttség kijelentette, hogy az ön-álló Ukrajna nevében akar tárgyalni, függetlenül az előző, másik érdekelt féllel, tehát a szovjet küldöttséggel folytatott tárgyalásoktól. Kühlmann a következőkben foglalta össze a teendőket: ezek szerint olyan szerződés szükséges, amely politikai részében tartalmazni fogja az Ukrán Köztársaság elismerését, a határok rögzítését, kimondja, hogy megszűnt a hadiállapot a két ország között és felveszik a diplomáciai kapcsolatot. Megbeszéléseket kell folytatni a jogi és kereskedelmi kapcsolatok újrafelvételéről is. Az államtitkár javaslatára azt is elhatározták, hogy három bizottságot hoznak létre a békeszerződés politikai, gazdasági és jogi kérdéseinek tisztázása céljából.¹⁰⁶

A megbeszélésről küldött távirati jelentésre II. Vilmos nyomban válaszolt. Sürgette a béke megkötését Ukrajnával. „Ha a bolsevikokkal nem sikerül – írja –, sikerül az ukránokkal, és ez a fő. Ez a rendíthetetlen Trockijt, bandájával együtt jogtalan helyzetbe hozza, és saját embereinek, külö-

nösen a katonáknak a dühe nagyon gyorsan ellene fog fordulni. Tehát vagy megdöntik, vagy békére kényszerítik. Ha Ukrajna békét köt, az északi és a nyugati terület tehetetlené válik, különösen akkor, ha együttesen blokádot hozunk létre Oroszország ellen. Ez az éhség segítségével észre téríti Petrográdot: és kénytelen lesz mégis békét kötni.” A német adminisztráció pontosan dolgozott, még ugyanazon a napon, január 13-án megérkezett Bresztbe a távirat, amely a fentiekén kívül Vilmos következő megjegyzését tartalmazta: „Mindenesetre céltudatosan és keményen kell fellépni, a hiábavaló és parttalan vitákat korlátozni kell.”¹⁰⁷

Ezzel lényegében az ukrán ügy első nagy szakasza lezárult. A Rada szűklátókörűen nacionalista, szovjetellenes politikája alapfeltétele volt a német terv kialakulásának. A németek előtt most már csak az a feladat állt, hogy teljes egészében felmérjék az ukrán békében rejlő politikai és gazdasági lehetőségeket, és olyan békét kössenek, amelyből a legtöbb hasznot lehet húzni.

A nap második felében összeült az ukrán béketárgyalások újonnan létrehozott politikai bizottsága, amelybe a németeken és az ukránokon kívül, saját kérésükre, meghívták az ügyben igen érdekelt osztrákokat is. Az ukránok most már ez előtt a plénum előtt fejtették ki korábbi álláspontjukat. Már a tárgyalások kezdetén mind a németek, mind pedig az osztrákok a leghatározottabban elutasították, hogy a Monarchia területén élő ukránok ügye szóba kerüljön. Annál hosszadalmasabb vita bontakozott ki Chelm kérdésében, de az ülés véget ért anélkül, hogy bármiféle döntés vagy megegyezés született volna.¹⁰⁸

A központi hatalmak számára most már egyre sürgősebbé vált a megegyezés. Kühlmannt nemcsak otthonról sürgették, hanem egyre riasztóbb hírek érkeztek a Monarchiából is, ahol az élelmiszerhiány és a háborús kimerültség olyan hatalmas méreteket kezdett ölteni, hogy komolyabb

robbanástól kellett tartani. Nem kevésbé voltak aggasztóak az Ukrajnából érkező hírek. A Rada hatalma egyre ingatabbá vált, befolyása rohamosan csökkent, s a vele szembeni ellenállás egyre nagyobb méretekben kezdett kibontakozni. Ez azonban a Rada breszti képviselőinek magatartásán mit sem változtatott, ami talán azzal magyarázható: tudatában voltak annak, hogy a németeknek szükségük van rájuk. Ezért válaszolta Kühlmann a császár sürgetésére, hogy ő igyekszik gyorsítani az ukránokkal való tárgyalásokat amennyire csak lehet, de ezek „rendkívül bizalmatlanok és ravaszok, és csak lépésről lépésre lehet velük előrehaladni”. Kühlmann szerint az óvatosság azért is indokolt, mert ha az ukránok észreveszik, hogy Petrográd ellen használják fel őket, teljesíthetetlen követeléseket támasztanak. Hozzátette még, hogy a követendő taktikát minden alkalommal meg fogja beszélni Hoffmann-nal és Rosenberggel.¹⁰⁹ Hoffmann, aki pedig gyakran elvesztette türelmét, ha a szovjet küldöttségről volt szó, teljesen egyetértett Kühlmann-nal az ukránokkal való tárgyalások vitelét illetően. Nem kétséges, hogy ebben a politikai célok mellett közrejátszott Hoffmann-nak az ukrán küldöttség iránti szimpátiája is, ami visszaemlékezéseiből világosan kitűnik. A későbbiek során azonban bebizonyosult, hogy jóakarata nem személy szerint a Rada szovjetellenes küldöttségének, hanem az általuk képviselt politikának szólt.

A politikai és területi kérdéseket tárgyaló bizottság (Németország, Ausztria–Magyarország, Oroszország) 1918. január 14-én tartotta következő ülését. A központi hatalmak itt adtak hivatalos választ a szovjet javaslatra, amelyet a politikai bizottság január 12-i ülésén Kamenyev terjesztett elő. A németek a Monarchia küldöttségére bízták a szovjet javaslat elutasítását. Mivel Czernin megbetegedett, a központi hatalmak nevében Wiesner követ emelkedett szólásra. Beszédét hosszadalmas elvi fejtegetésekkel kezdte.

A nemzetközi jog olykor igen távoli példáival igyekezett igazolni a német álláspont megalapozottságát. Így a szovjet kormánynak az előző ülésen tett nyilatkozatával kapcsolatban kijelentette, hogy az új államalakulásokban az alkotmányosan létrehozott szerveket egyelőre úgy kell tekinteni, mint amelyeknek minden joguk megvan ahhoz, hogy kifejezzék a lakosság széles köreinek akaratát. Érvelésének alátámasztására idézte a washingtoni Legfelső Bíróság 1808. évi ítéletét, amely kimondta, hogy az Egyesült Államok szuverenitását a függetlenség kinyilatkoztatásának napjától, vagyis 1776. július 4-től mint teljesen kialakult jogot kell tekinteni, függetlenül attól, hogy Anglia csak az 1782-es szerződésben ismerte ezt el. A nagy elvi okfejtésben csupán azt az alapvető tényt hagyták figyelmen kívül, hogy a későbbi Egyesült Államok területén a függetlenség proklamálásának időpontjában nem tartózkodtak olyan idegen állam megszálló katonai alakulatai, amelyek egyáltalán nem kívánták tiszteletben tartani a függetlenséget. A hosszúságos elvi bevezetés után a nyilatkozat válaszolt a szovjet javaslat négy pontjában foglaltakra.

1. Az az állítás, hogy az önrendelkezési jog a nemzeteket és nem a nemzeteknek megszállt területeken élő részeit illeti meg, nem egyezik a központi hatalmak önrendelkezési jogról vallott felfogásával. A nemzetek egyes részei is hozhatnak jogszerű határozatokat az önállóságról és elkülönülésről. Emellett egyáltalán nem elfogadott álláspont az, hogy a megszállási vonalaknak egybe kell esni az elkülönülési határokkal. Kurland, Litvánia és Lengyelország történelmileg nézve is népi egységet alkotnak. A továbbiakban kijelentette, hogy Németországnak és Ausztria–Magyarországnak nincs szándékában az elfoglalt területeket bekebelezni, nem szándékoznak a töredék területekre valamilyen államformát rákényszeríteni, de fenn kell tartaniuk a ma-

guk és az elfoglalt területek lakossága számára bármiféle szerződés megkötésének a szabadságát.

2. A világháború befejezéséig nem vonhatják ki a csapatokat, de a létszámot a minimumra csökkenthetik, ha a katonai körülmények engedik. Törekedni lehet nemzeti karhatalom létrehozására.

3. Ebben a kérdésben számukra nem elég világos a szovjet javaslat. Az általános béke közeledésének megfelelően a közigazgatás mind nagyobb részét át lehet adni a helyi szerveknek.

4. Elvben egyetértenek azzal, hogy minél szélesebb alapon nyugvó népszavazásnak kell szankcionálni a hovatartozásról hozott határozatot. A központi hatalmak véleménye szerint azonban ehhez nem szükséges általános népszavazás, hanem elegendő egy széles körű választások alapján létrejött vagy kiegészített szerv nyilatkozata.

A központi hatalmak álláspontja tehát nem változott, csupán megpróbálták Hoffmann nyers kijelentéseit elfogadhatóbb formában megfogalmazni.

A szovjet küldöttség ezen az ülésen nem foglalkozott a nyilatkozattal, hanem a tábornoknak a január 12-i ülésen elhangzott kirohanására válaszolt. A küldöttség nevében Trockij a leghatározottabban tiltakozott az ellen, hogy a német sajtó sorozatosan meghamisította a szovjet küldöttség nyilatkozatait. Hoffmann meggondolatlan csapkodásaira sokkal könnyebb volt felelni és kifejni a szovjet véleményt alapvető politikai kérdésekben, mint a diplomaták körmönfont kijelentéseire. Hoffmann „megsemmisítő” vádjai szinte kínálták a frappáns válaszok lehetőségét. A január 12-i ülésen például kijelentette, hogy ő nem a német kormányt, hanem a főparancsnokságot képviseli. Trockij ezzel kapcsolatban megjegyezte, nem szándékozik kifejni véleményét a Német Birodalom belső felépítéséről, de idáig azt gondolta, hogy a jelenlevők valamennyien a né-

met kormányt képviselik. Ha a tábornoknak csak azért nem tetszik a szovjet fél tárgyaló tónusa, mert csapataik orosz területen vannak, akkor eszerint nekik is másként kellene tárgyalni a németekkel, mint az osztrákokkal, a törökökkel és a semleges Iránnal. A tábornoknak arra a vádjára, hogy a bolsevikok mindenkit elnyomnak, aki másként gondolkozik, mint ők, Trockij azt válaszolta: nagyon örülnének, ha Németországban a szocialista sajtó olyan szabadságot élvezne, mint az ő ellenfelek, köztük az ellenforradalmi sajtó is. Hoffmann a legsúlyosabb vádnak szánta azt, hogy a szovjet kormány erőszakra támaszkodik, hiszen ezt a tényt egy polgári kormány sem hajlandó beismerni. Ezért volt meglepő számára, amikor Trockij ahelyett, hogy a leghatározottabban tiltakozott volna az ilyen gyanúsítás ellen, megmagyarázta neki – és főként azoknak, akikhez a szava Bresztből eljutott –, hogy a történelem folyamán minden kormány az erőszakra támaszkodott. „A velünk tárgyaló országok kormányaitól abban különbözünk, hogy mi nem a sztrájkoló munkásokat tartóztatjuk le, hanem a kapitalistákat, akik a munkásokat elbocsátják, nem a földet követelő parasztokat löjjük agyon, hanem azokat a földesurakat és tiszteket tartóztatjuk le, akik rájuk akarnak lőni.”¹¹⁰ Trockij ezt a jelenetet „Mein Leben” című könyvében így írta le: „néhány percre a konferencia kezdők számára szervezett marxista propagandaklubbá vált... Hoffmann arca sötétpiros lett. Kühlmann minden ilyen epizód után kárörvendő kedvességgel megkérdezte Hoffmann tábornoktól, hogy az illető témával kapcsolatban kíván-e még valamit közölni. A tábornok röviden válaszolt: »Nem, elég!« – és haragosan nézett kifelé az ablakon.”¹¹¹ A jegyzőkönyveket szerkesztették, nem tükrözik szó szerint az elhangzott közbeszólásokat. Az itt említett megjegyzés nem található meg bennük, de ismerve a diplomaták Hoffmannról alkotott véleményét és a köztük kialakult viszonyt, nincs okunk kétel-

kedni abban, hogy időnként még kárörvendtek is, ha felsült erőszakoskodásával.

Trockij a központi hatalmak aznapi válaszával csak röviden foglalkozott. Rámutatott, hogy a tábornok véleménye szerint azért sem lehet kivonni a csapatokat, mert az érintett területeknek nincsenek közigazgatási és állami szerveik. Wiesner követ pedig éppen ezek létezését hangsúlyozta, ami nyilvánvaló ellentmondás.¹¹²

Előrehaladást ezek a viták nem eredményeztek, ugyanúgy, mint a politikai bizottság 1918. január 15-i ülése sem, ahol főként a javaslatok 2. pontja körül folyt egyre hosszabbra nyúló vita. Konkrét megegyezés az álláspontok eltérő volta miatt nem is születhetett. Úgy látszott, bizonyos előrehaladás mégis történt a népek békéjéhez szükséges feltételek megteremtése terén. Ezt a feladatot Trockij a következőkben foglalta össze 1924-ben írt művében:

„A béketárgyalásokat azzal a reménnyel kezdtük, hogy Németország, Ausztria–Magyarország, valamint az antant-hátországok munkástömegeit is felrázzuk. Ebből a célból szükséges volt, hogy a tárgyalásokat lehetőleg elhúzzuk, s ezzel az európai munkásoknak időt adjunk ahhoz, hogy a szovjet forradalom tényét és különösen annak békepolitikáját megértsék. A tárgyalások első megszakítása után Lenin azt javasolta, hogy menjek Breszt-Litovszkba. Önmagában véve a báró Kühlmann-nal és Hoffmann tábornokkal való tárgyalások kilátása kevésbé volt csábító, de – hogy a tárgyalásokat elhúzzuk –, ahhoz kellett egy »elhúzó«, mint Lenin mondta.”¹¹³

A háborútól elcsigázott tömegek, amelyekben a békedekretum keltette a háború befejezésének első reménysugarát, a fegyverszüneti tárgyalások kezdete óta a közeli békében bizakodva tekintettek Breszt-Litovszkra. A béke azonban csak nem akart megszületni. A breszt-litovszki erődből nemcsak a szovjet küldöttség forradalmasító szavai szivá-

rogtak ki, hanem kitudódtak a központi hatalmak, elsősorban Németország annexiós céljai is, amelyek akadályozták a háború megszüntetését. A szovjet kormány rádiófelhívásokban ismertette forradalmi célkitűzéseit. A német és még inkább a Monarchia hadseregének a keleti fronton harcoló katonái közül sokan kerültek a békefelhívás és a forradalmi eszmék hatása alá. A hadsereg elhárító szervei jelentették, hogy a szabadságra menő katonák útközben lázítottak, a frontról magukkal hozott forradalmi rölapokat terjesztették a laktanyákban, a munkások és a parasztok között. A front és a hátsóország ekkor már kölcsönösen forradalmi irányban befolyásolták egymást. A bécsi cenzori hivatal jelentette, hogy 90 000 otthonról küldött átvizsgált levélből 60 000 a szovjet kormányral kötendő béke mellett foglalt állást, a katonákat a harci cselekmények azonnali beszüntetésére szólította fel, egyben hitet tett a „szocialista forradalmi eszmék” mellett.¹¹⁴ A tömegek forradalmasodását egyéb háborús nehézségek mellett megmagyarázza az ellátási helyzet katasztrofális volta. Erre az összes egykorú források és történelmi feldolgozások egyaránt rámutatnak. Ausztria legújabb kori története szerint pl. a jegyrendszer bevezetésekor egy nehéz testi munkás napi 150 g lisztet, 210 g kenyeret, 21 g zsírt, 28,5 g húst, 215 g burgonyát stb. kapott, 1918-ra ezek az adagok lényegesen lecsökkentek: 37,7 g liszt, 320 g kenyér, 5,7 g zsír, 17,8 g hús, 71,4 g burgonya stb. volt a napi fejadag. A nem nehéz testi munkát végzők ezeknek a mennyiségeknek általában a $\frac{2}{3}$ -át kapták.¹¹⁵

Ennél csak valamivel volt jobb a helyzet Németországban. Nem csoda tehát, hogy a békére vágyó tömegek éberen figyeltek Breszt-Litovszkra, és a központi hatalmak politikája növelte felháborodásukat. Az első robbanás törvényszerűen a Németországnál sokkal ziláltabb állapotban levő Monarchiában következett be.

1918. január 15-én sztrájkba léptek Wiener Neustadtban a Daimler-művek munkásai, és a sztrájk azonnal áterjedt a szomszédos területekre. Január 16-án már sztrájkolt Bécs munkássága is. A mozgalom csúcspontján Alsó-Ausztriában 153 000, Bécsben 113 000, Stájerországban 40 000 munkás szüntette be a munkát.¹¹⁶ A sztrájk áterjedt Csehország és Galícia fő ipari körzeteire is, és összesen mintegy 700 000 ember vett benne részt. Bécsben és más városokban munkástanácsok jöttek létre. A sztrájk közvetlen kiváltó oka gazdasági intézkedés volt, de politikai jellegéhez annyira nem fért kétség, hogy gróf Weidel nagykövet már január 16-án jelentette ezt Berlinbe. „Ma munkástüntetések voltak Bécs utcáin. Budapesten is lehet hasonlókat várni... a sztrájk a lisztfejadagok váratlan leszállítása miatt tört ki, tulajdonképpen oka azonban a breszti tárgyalások alakulása.”¹¹⁷ Arz vezérezredes szintén hangsúlyozta, hogy a sztrájk valódi okát a politikai körülményekben, a breszti tárgyalások nyugtalanító elhúzódásában kell keresni. „Hoffmann tábornok beszéde az elfoglalt területek ügyéről nyugtalanította a munkástömegeket. E mozgalom következményei a hadrakelt sereg és az egész hadviselés számára rendkívül kedvezőtlenek lehetnek.”¹¹⁸

Másnap Weidel már nem is a külügyminisztériumnak, hanem Hertling kancellárnak küldött részletes jelentést, amelyben kifejezte azt a véleményét, hogy a breszti orosz tárgyaló partnerek inkább a forradalom, mint Oroszország képviselői. Úgy látja, szívesen veszik a tárgyalások elhúzódását, mert ez alkalmat ad eszméik és módszereik propagálására a világ színe előtt. „Ez a propaganda itt, és értesüléseim szerint még inkább Magyarországon, termékeny talajra hullott” – írja Weidel. Rámutat, hogy a forradalomtól való félelem egyre nő a vezető körökben, ugyanakkor nem tesznek semmit a propaganda hatása ellen. Az a benyomása, hogy az osztrákok szívesen festették az ördögöt

a falra azzal a céllal, hogy Berlinre hassanak, ugyanakkor váratlanul a fejükre nőtt a lisztfejadag csökkentése következtében kirobbant sztrájk. Az osztrákok a Németországból küldendő lisztszállítmányokban reménykednek, de ez nem lesz elegendő, mert a sztrájknak politikai okai vannak. Ha egy gróf Tisza-szerű erős egyéniség kézbe venné a kormányt, nem kellene aggódni, a meglevő gyenge kormány mellett azonban a legrosszabbra kell felkészülni, ha a breszti tárgyalások iránya nem változik meg. A jelentés ismerteti, hogy az utóbbi időben milyen ellentét támadt Seidler miniszterelnök és Czernin között, aki határozottabb vezetést követel, és még nem lehet tudni, hogy a császár melyik vonalat erősíti meg. A németellenes hangulat növekszik, mert attól tartanak, hogy a német katonai vezetés túlsúlyba került. A szocialista gyűléseken sok kerületben elhangzottak „Pfuj, Hoffmann!” kiáltások.

„Kötelességemnek tartom, hogy figyelmeztessek a veszélyre – fejezte be a követ a jelentést. – Nem tudjuk megváltoztatni az itteni embereket, Károly császárt és hivatalnokait olyannak kell elfogadnunk, amilyenek. De kénytelenek vagyunk számolni az osztrák néppel is, amely elutasítja a háborút, ha az kilép védelmi háború kereteiből. »Nem harcolunk a német hódításokért.« Ez a mozgalom értelme.”¹¹⁹

A követnek teljesen igaza volt. A sztrájkolók céljai között első helyen állt a béke megkötése, utána következett az élelmezési helyzet javítására, szociális intézkedések végrehajtására vonatkozó követelés.

Ezekben a napokban a breszti hírek miatt már Magyarországon is forró volt a hangulat, egymást követték a népgyűlések. A bécsi sztrájk hírére január 17-én Budapesten is elkezdődtek a munkabeszüntetések, másnap pedig kimondták az általános sztrájkot. A szociáldemokrata pártvezetőség három követelést fogalmazott meg: az annexiómentes

békét, a Vázsonyi-féle választójogi törvénytervezet életbe léptetését, a közéletmezés javítását. A mozgalom hamarosan áterjedt a vidéki városokra, január 19-én Szeged, Szabadka, Temesvár, Győr, Kolozsvár, Nagyvárad, Miskolc, Nagykanizsa, január 20-án pedig Szombathely, Pécs, Arad, Kaposvár dolgozói léptek sztrájkba. Nagykanizsán és Szegeden városi munkástanács alakult. A budapesti német konzul január 20-i jelentése szerint a sztrájkmozgalom „Magyarország összes ipari centrumára kiterjedt” és „erősen németellenes”.¹²⁰

Az osztrák pártvezetőség, amely a sztrájk alatt támogatta a kormányt, és igyekezett megnyugtatni a munkásságot,¹²¹ alkudozni kezdett a miniszterelnökkel, kérte, hogy hajtsanak végre bizonyos reformokat, és ne támasszanak annexiós követeléseket Bresztben. Amikor erre ígéretet kapott, január 21–22-én közreműködött a sztrájk leszerelésében. Ugyanígy járt el a magyarországi szociáldemokrata vezetőség. Miután a Garbai vezette küldöttséget Wekerle miniszterelnök megnyugtatta, hogy „a béke a mi részünkről nem fog hódítási szándékokon megghiúsulni”, s ígéretet tett a választójogi reform gyors megvalósítására, a Szociáldemokrata Párt vezetősége leszerelte a sztrájkmozgalmat. Előbb a szakszervezeti bizalmiak értekezletén, majd a pártbizalmiak értekezletén hajszolták keresztül január 20-án a pártvezetőség javaslatát. A sztrájkok elszórtan még napokig folytak, ugyanígy Ausztriában is, de lendületük már megtört, amit az is elősegített, hogy a jobboldali vezetőségek tevékenységével egyidőben a rendőrség mindkét országban letartóztatta a baloldali munkásvezetőket.¹²²

A sztrájkot tehát letörték, de a mozgalom méreteiben és tartalmát tekintve sokkal jelentősebb volt annál, mintsem hogy figyelmen kívül hagyhatták volna a következő hetek politikai eseményeinek alakulásánál.

A Monarchia igen nehéz helyzetbe került. Eddig úgy pró-

bált hadakozni egyes német törekvések ellen, hogy katonailag jelentős mértékben Németországtól függött, s emiatt az osztrák diplomatáknak nem egy kellemetlen megjegyzést kellett eltűnnyük, főként Hoffmanntól, de időnként még Kühlmanntól is. Most még gazdasági segítségért is a németekre szorultak. Erre célzott gróf Weidel is a Hertlinghez írt jelentésében. Czernin január 16-án a következőképpen ítélte meg a helyzetet: „Ami az élelmiszer kérdését illeti, az összeomlást csak két feltétel mellett tudjuk elkerülni: először, Németország ideiglenesen kisegít minket, másodszor, ha ezt a provizóriumot felhasználjuk arra, hogy a minden kritikán alul funkcionáló ellátási apparátusban rendet tegyünk és a Magyarországon még meglevő tartalékokat megszerezzük.” E cél érdekében kénytelen volt Hoffmannhoz fordulni, akivel kapcsolataik nem a legjobban alakultak. A tábornok vállalta, hogy táviratozni fog Berlinbe, de megjegyezte, hogy alig remél valamit, mert Németország is nagy nehézségekkel küszködik. Czernin a császártól azt kérte, hogy azonnal táviratozzon II. Vilmosnak és kérje személyes közbenjárását, „hogy gabona-kisegítéssel a forradalom különben elkerülhetetlen kitörését megakadályozza”. A forradalom ugyan nem tör ki, de Németország másnapra kategorikusan kijelentette, hogy nem tud segíteni, mert saját magának is túl kevés van.¹²³ Arra Czerninnek magától is rá kellett jönnie, hogy a már egyébként is kirabolt magyar nemzetgazdaságból nem tudnak annyi élelmet kisajtolni, amennyire szükségük van. Időnként tehát bizonytalanul számot vetettek valamiféle román gabonával, de a fő reménységük az ukrainai behozatal volt. Ukrajna azonban nem volt megszállt terület, amit az örendelkezési jog egyszerű machinációival annektálni lehetett volna. Sürgőssé vált tehát a Radával való békekötés, hogy a gabonához hozzájussanak. Nyilvánvaló volt, hogy a béke érdekében a Monarchiának engedményeket kell ten-

nie. Ezért először is le kellett küzdeni az ukrán békével szemben, főként magyar részről megnyilvánuló otthoni ellenállást, másrészt pedig tudomásul kellett venniük, hogy ez a helyzet gyakorlatilag lehetetlenné teszi bármilyen német annexió elutasítását. Czernin már attól is megrémült, hogy mi lesz, ha az otthoni zavargások híre eljut az ukránokhoz, és azok kihasználva a Monarchia szorult helyzetét, felemelik követeléseiket. Ezért január 17-én szinte könyörgő hangú jelentést küldött a császárnak, a két miniszterelnöknek és gróf Toggenburg belügyminiszternek. Megírta, hogy Ukrajnában van elég élelmiszer, csak néhány hétig kell még kitartani, amíg megkötik a békét és akkor lesz gabona. Ha azonban nem nyomják el otthon a sztrájkmozgalmat és engedélyezik az „Arbeiterzeitung” forradalmi felhívásait, ami miatt rendkívül elítéli az osztrák hatóságok erélytelen magatartását, akkor minden hiába. „Ha a felhívás Oroszországban ismertté válik, akkor többé nem lesz kilátás arra, hogy Petrográddal megegyezzünk és valószínűleg Kijevvel sem”¹²⁴ – írta a jelentésben.

Kühlmann a kancellárhoz írt január 16-i jelentésében rámutatott, hogy az ukránok világosan békére törekednek, komolyan ténykednek a bizottságokban. A velük való megegyezés fő akadályja az ukránok lakta Galícia kérdése. Mégis folytatni kell a tárgyalásokat, írta Kühlmann, bár maga is tudta, hogy ez nem lesz nagyon könnyű. „Az oroszokkal való hivatalos szakítás pillanatában az ukránok annyira növelni fogják követeléseiket, hogy jórészt megsemmisítik a béke kilátásait; hiszen ezek a minden hájjal megkent, alattomos ukránok határtalanul követelődzők, ha úgy vélik, hogy ezt a dolgok állása szerint megengedhetik maguknak.”¹²⁵ A németeknek sem volt tehát túlzottan jó véleményük Rada-beli tárgyaló partnereikről, pusztán kihasználták őket saját politikai céljaik elérése érdekében.

Ugyancsak január 16-án Hindenburg a kancellárhoz in-

tézett táviratában egy lépéssel továbbment. Svéd szocialista körökből származó megbízható értesülésekre hivatkozva közölte, hogy Trockij egyáltalán nem akar különbékét, és a tárgyalások húzására csak azért van szüksége, mert egy általános béke megteremtésére akarja mozgósítani a nemzetközi szociáldemokráciát. Amint az ukránok tervei világossá válnak, Trockij ezen eljárásának egy ultimátummal véget kell vetni. A tárgyalások húzása rontja a németek katonai helyzetét. Szükség esetén vissza kell kapni a katonai cselekvés szabadságát keleten – írta Hindenburg.¹²⁶ A tervnek az első része hamarosan megvalósult, és alig két nap múlva sor került az ultimátumra, addig pedig az ukránokkal folytak a tárgyalások.

A január 16-i tárgyaláson az ukránok szívósan ragaszkodtak az általuk felvetett és őket legjobban érdeklő két kérdés további megvitatásához. Chełmet illetően Kühlmann és Czernin arra hivatkoztak, hogy tulajdonképpen nehéz magát a területet is meghatározni, mivel a cári kormányzat 1912-ben Oroszországhoz csatolta és új határt vont. Tehát a tárgyalások alapelvének megfelelően meg kell kérdezni az ott élő népeket. Különösen Czernin ragaszkodott ahhoz, hogy ne a lengyelek feje fölött döntsenek. Golubovics viszont kijelentette, hogy ők nem csinálnak olyan nagy problémát a határváltozásokból. A jelenlegi Chełmként körülhatárolt területet kívánják megszerezni, és számukra az a lényeges, hogy a legfontosabb pontokban elvi döntést hozzanak. A többi kérdést (mint pl. a chełmi terület pontos határainak meghúzását vagy a szerződés másodlagos jelentőségű pontjait) majd ráérnek elintézni a vegyesbizottságok. Czernin ezután már kénytelen volt ebben a Monarchiát annyira érdeklő ügyben engedményeket kilátásba helyezni, de kijelentette, csak ha a többi békefeltételben egységes álláspontra jutnak, lehet szó a megegyezés-

ről. Mindenesetre előbb alkossanak általános képet a békeszerződés kereteiről.

Az ukránok helyett belevágtak a számukra legfontosabb második kérdésbe. Szevrjuk a Czernin által hangsúlyozott állami szuverenitás és be nem avatkozás elvét elismerve, azzal érvelt, hogy lehetnek olyan belső ügyek, amelyek nemzetközi jelentőségűek. Ezek közé tartozik például Ausztria–Magyarország ukránlakta területeinek kérdése. Az az elképzelés, hogy ezeket esetleg a lengyelekhez csatolhatják, nagy felháborodást váltott ki Ukrajnában és a közvetlenül érdekelt ukrán lakosság körében. Azóta ez a kérdés nemzetközi jelentőségűvé vált.

Czernin válasza korántsem olyan kategorikusan elutasító, mint néhány nappal korábban volt. Természetesen két baráti állam tárgyalhat egymás belügyeiről. Erről itt jelenleg nincs szó, mert még nem kötötték meg a békét. De azután, véleménye szerint, az ilyen tárgyalásoknak nem lesz akadálya, hiszen nekik is érdekük a Monarchia-beli ukránok tartós megelégedettsége. Ha két állam békésen akar egymás mellett élni, ismerni kell egymás belügyeit, nem azért, hogy beavatkozzanak, hanem hogy békés, baráti viszonyt alakíthassanak ki. Joguk van tehát kikérdezni egymást, de kötelező nyilatkozat kiadására csak a békekötés után kerülhet sor. Czernin javasolta, hogy valamelyik közeli napon kölcsönösen tegyék fel a kérdéseket és tisztázzák a békekötést megkoronázó nyilatkozatot, természetesen egyelőre nem hivatalos formában.¹²⁷ Czernin tehát mindkét kérdésben megkezdte a visszavonulást az óhajtott béke, valamint az abból adódó gazdasági előnyök minél előbbi elérése érdekében, és már csak arra törekedett, hogy a visszavonulás lehetőleg elegáns legyen.

A fordulat Czernin állásfoglalásában meglehetősen hirtelen következett be. Ez különösen szembetűnik akkor, ha nemcsak a hivatalos tárgyalások jegyzőkönyvét olvassuk,

hanem megtekintjük például az osztrák–magyar és az ukrán küldöttek előző napon folytatott kötetlen beszélgetéséről készült feljegyzéseket. A megbeszélésen Gratz, Csicsrics, báró Mittag, Wiesner és a többiek még teljesen hajthatatlanok voltak a fenti kérdésekben.¹²⁸ A gyors irányváltást nyilván a Monarchia válságos helyzete okozta: vezetői tudták, hogy ha engednek Chelm kérdésében, magukra haragítják a lengyeleket, és ha az ukrán autonómiáról beszélnek, ez veszélyes a többi nemzetiség szempontjából. Ezért fogalmaztak homályosan. Így vélekedett Rosenberg is a külügynek küldött aznapi jelentésében: „Gróf Czernin a békemű megkoronázásaként ígéretet akar tenni az ukránoknak kelet-galíciai nemzetiségi rokonaikat illetően. Ez az ukrán kívánságoknak valószínűleg meg fog felelni; autonómiára gondolt, de nem mondta kifejezetten.”¹²⁹

Tulajdonképpen nem tartozik a tárgyhoz, de érdemes megemlíteni, hogy a chelmi és galíciai kérdés tárgyalásának befejezése után Hoffmann megkérdezte: ki az ukrán főparancsnok, és lehetséges-e, hogy képviselője részt vegyen az ukrán küldöttségben? Továbbá, van-e a frontnak olyan szakasza, ahol nem érvényes sem az orosz, sem a román fegyverszünet, vajon ki kell-e terjeszteni a fegyverszünetet oda is, vagy újat kell kötni? Milyen az ukránok viszonya a román hadsereghez? Ezekre a kérdésekre Golubovics, az ukrán küldöttség felelős vezetője a következőket válaszolta: Értesülése szerint Scserbacsev tábornokot (a román front volt parancsnokát) nevezték ki főparancsnoknak, de nem tudja, hogy jelenleg is betölti-e tisztségét, mert őt ez a kérdés nem érdekelte. A román és az ukrán hadsereg közti viszony főként katonai kérdés, erre nem tud pontosan felelni. Ha szükséges és meg tudják indokolni, hogy miért, akkor ezt tisztázni lehet. Ennél nagyobb tájékozottságot a többi kérdésben sem tanúsított.¹³⁰ De a németeket ez nem zavarta. Egyelőre örültek annak, hogy a tárgyalások előrehalad-

tak, még akkor is, ha ez a Monarchia rovására történt első-sorban. Rosenberg említett jelentésében összbenyomását a következőkben foglalta össze: „Az ukránok gyakorlati emberek és a népboldogító eszméket eszközként és nem öncélúan kezelik. Ha a velünk való egyezmény hasznukra lesz, az önrendelkezési joggal és más szép elvekkel kevésbé fog-nak törődni.”¹³¹

Január 17-én folytatódtak a tárgyalások az ukránokkal. Ez alkalommal gazdasági kérdések kerültek napirendre. A német és osztrák–magyar elképzelések szerint a gazdasági kapcsolatoknak a háború előtti német–orosz kereskedelmi szerződés elveire kellett volna épülniük. Ezt a szerződést 1904-ben kötötték az orosz–japán háború idején, Oroszország számára rendkívül kedvezőtlen feltételek mellett. Az ukránok kijelentették, hogy ez a szerződés elavult, az egészet újra kell tárgyalni, mert sok változás történt. Megszűnt a földbirtok magántulajdona, állami ellenőrzés van az iparban és a kereskedelemben, sok fontos termék állami monopólium, elkészült a törvénytervezet a külkereskedelem állami ellenőrzéséről. Nagy nehézségekbe ütközik a gazdaság demobilizálása. Azt javasolták, dolgozzanak ki egy ideiglenes kereskedelmi szerződést, amely a béke aláírásától 1920 elejéig lenne érvényben. Addigra megváltoz-nának a háború következtében kialakult viszonyok, és sor kerülhet egy hosszabb lejáratú egyezményre. Egyelőre ezekben a kérdésekben sem döntöttek véglegesen.¹³²

A következő napon a politikai és területi kérdésekkel foglalkozó német–osztrák–magyar–orosz bizottság tartott ülést, amely jelentős változást hozott a tárgyalások menetében, és amely után tárgyalási szünet következett. A tárgyalási szünetet azonban nem csupán Hoffmann-nak az alábbiakban részletesen ismertetett január 18-i nyilatkozata miatt rendelték el. Több történeti feldolgozás a két tényt egyértelműen összekapcsolja. A 18-i tárgyalást megelőzően,

16-án, Lenin és Trockij közvetlen vonalon beszélgetést folytatott, amelyről mindössze annyit tudunk, hogy Trockij valamiféle vitatható, Leninnel már közölt tervéről volt szó. A beszélgetés folyamán Lenin utasította Trockijt, kérje a tárgyalások felfüggesztését és utazzon Petrográdra.¹³³ Trockij január 17-én közölte Kühlmann-nal, hogy elintézendő politikai ügyek megbeszélése és kormányának tájékoztatása céljából kb. 7 napra Petrográdra kell utaznia, amit a másnapi ülésen fog bejelenteni. Trockij ehhez még hozzáfűzte, hogy elutazását ne tekintsék a tárgyalások megszakításának és javasolta, hogy a gazdasági és jogi bizottság az ő távolléte alatt lehetőleg gyorsítsa a munkát. A jelentés szerint Kühlmann és Hoffmann Trockij elutazásának indoklását tudomásul vették, és egyetértettek abban, hogy az elutazás előtt vagy azzal összefüggésben nem vetnek fel ultimátumszerű követeléseket.¹³⁴ Lényegében ugyanezt fejtette ki Kühlmann a külügynek küldött jelentésében. Eszerint egyetértettek Hoffmann-nal abban, hogy nagy politikai hiba volna ultimátumot adni át az oroszoknak, mielőtt az ukránokkal valamelyest rendbe jönnek a dolgok.¹³⁵

A január 18-i értekezleten ismét hosszas vita kezdődött a népakarat megnyilvánulásának elfogadható módozatairól, valamint azokról a területekről, ahol a szavazást véghez kellene vinni. A vita folyamán szót kapott Hoffmann tábornok is. Előrebocsátotta, hogy csak a Breszt-Litovszktól északra, a Keleti-tengerig terjedő területről tud nyilatkozni, mert a délebbi részek sorsáról az ukrán küldöttséggel folynak még tárgyalások. Ezek után az asztalra terített egy térképet, amelyen kék vonal jelezte azt a területet, amelyet a német militaristák kívántak elcsatolni a volt orosz birodalomtól. Hoffmann tehát másfél hónappal a breszti tárgyalások megkezdése után nyíltan színt vallott. E szerint megszállás alatt maradt volna a Kongresszusi Lengyelország, Kurland, Litvánia, Lettország egy része, a Moonsund-szige-

tek, jelentős belorusz- és ukránlakta területek, összesen több mint 150 000 négyzetkilométer. A közvetlen terület-veszteségen kívül ez annyit jelentett volna, hogy a németek kezébe mennek át Oroszországnak azok a balti-tengeri kikötői, amelyeken keresztül a tengeri szállítás jelentős része, a kivitel 27 százaléka és a behozatal 20 százaléka bonyolódott le. Rendkívül romlott Petrográd stratégiai helyzete mind a szárazföldön, mind pedig a tenger felől, mert a Moonsund-szigetek és a Rigai-öböl megszerzése azt jelentette Németország számára, hogy közvetlenül ellenőrizhette a Botteni- és a Finn-öbölbe vezető tengeri utakat és a Finn-öbölben támadó hadműveleteket hajthatott végre Petrográd ellen.

A német tervvel kapcsolatban Trockij megjegyezte, hogy Ukrajna önállósulásának folyamata még nem fejeződött be, és felvilágosítást kért Hoffmanntól, milyen elvek¹³⁶ alapján húzták meg a vonalakat.

Hoffmann cinikusan válaszolt: a vonal úgy keletkezett, hogy a német csapatok által elfoglalt területen élő egyes népek, mint pl. a litvánok, elszakadtak Oroszországtól. „Tovább északra ez a vonal nem eredményezhet nemzeti-ségi elhatárolódást, mivel, amint ez az orosz küldöttség elnöke előtt ismeretes, az általunk húzott vonal kettévágja a lett népet. Ezért általában véve a vonal azokat a területeket jelzi, amelyeket katonai okokból kell megtartani, hogy a mögötte élő népeknek lehetőséget adjon államszervezetük kiépítéséhez és önrendelkezési joguk érvényesítéséhez. Az orosz küldöttség elnök ura által adott nyilatkozatok szerint az orosz kormány a népek azon részeinek is lehetőséget kíván adni, amelyek a vonal másik oldalán élnek, hogy minden nyomás nélkül nyilatkozzanak politikai jövőjüket illető terveikről, amit én mindenekelőtt kíváncsnak tartanék a lett nép számára. Ugyanúgy készségét nyilvánította az orosz küldöttség elnök ura arra vonatkozóan is, hogy az észt nép-

nek is meg kell kapnia ezt a lehetőséget.” Hoffmann tehát egyáltalán nem zavartatta magát, most már hivatalos értekezleten kimondta azt, amit a hadvezetés az 1917. december eleji berlini értekezleten felvetett, és ami akkor az állami vezetés és a Monarchia heves ellenállását váltotta ki. Ugyanis senki sem kételkedett abban, hogy a szovjet csapatok kivonása Livóniából, vagyis Lettország el nem foglalt részéből, valamint Észtországból azonnal maga után vonná közvetlenül, vagy valamilyen machinációk révén a német annexió kiterjesztését ezekre a területekre is.

Az ülést félbeszakították, hogy az orosz küldöttség tanulmányozni tudja a térképet. Az újrakezdés után Trockij megállapította, hogy a német és az osztrák–magyar küldöttség területi kívánságainak megjelölésével bizonyos értelemben lezárta a politikai tárgyalásokat. Eszerint Németország és Ausztria–Magyarország jogot kapna arra, hogy a megszállási rezsimet fenntartsa nemcsak az Oroszországgal megkötött béke, hanem az általános béke létrejötte utáni időre is. Emellett a két megszálló ország sem a kiürítés időpontjára, sem csapatai visszavonására nem vállal semmiféle kötelezettséget. „Ilyen körülmények között – mondotta Trockij – a lengyelek, a litvánok és lettek akaratnyilvánítására adott bármiféle garancia teljes egészében illuzórikussá válik, Németország és Ausztria–Magyarország kormányai kezükbe veszik ezen népek sorsának az alakítását. Politikai kötelességünknek tartjuk, hogy ezt a tényt nyíltan megállapítsuk.” Rámutatott, hogy az elhangzott nyilatkozat lényegesen különbözik az 1917. december 25-i nyilatkozattól. Megjegyezte, hogy a német közvélemény egy része a bolsevikokat vádolja a tárgyalások elhúzásával, holott sokkal gyorsabban tisztázódott volna minden, ha a tárgyaló partnerek nem fogadják el kezdetben a népek örendelkezési jogának számukra idegen feltételeit, hanem azonnal a katonai megszállás jogán lépnek fel, mint Hoff-

mann tábornok a jelenlegi tárgyaláson. Bejelentette a tárgyalások 8–9 napos felfüggesztését, és erre az időre átadta az elnökséget Joffénak. A történetek nyilván megerősítették Trockijt abban a szándékában, hogy Petrográdra utazzék. Erre egyébként a szovjet kormány fel is szólította.

Kühlmann vitába szállt Trockijjal, és tiltakozott az ellen, hogy elvi eltérés van a két nyilatkozat között. „A feltételek, amelyek alapján a német küldöttség és Hoffmann tábornok itt tárgyalt, az összes birodalmi hivatalok hosszas, közös munkájának az eredménye, és ha egy katona magától értetődően erőteljesebben fejezi ki magát, mint ahogy a diplomaták, ebből egyáltalán nem következik az, hogy az alapvető nézetekben bármiféle különbség volna is köztük. Ha az orosz küldöttség igaz és helyes képet akar alkotni arról, hogy mi Németország célkitűzése ezeken a tárgyalásokon, akkor a részünkről tett összes nyilatkozatot mint egy nagy, jól átgondolt egésznek kell felfognia.”¹³⁷ Kühlmann-nak tulajdonképpen igaza volt, hiszen a két irányzat között nem a Balti-tenger keleti partvidékére vonatkozó annexiós alldeutsch tervek tartalmát illetően volt különbség, hanem csak a megvalósítás elképzelt módozataiban, bár ez időnként elég komoly összeütközésekre vezetett. Ezek azonban többnyire a kulisszák mögött zajlottak le, és minél tovább húzódtak a tárgyalások, a szovjet félnek annál kevesebb illúziója lehetett a német célok felől.

Trockij elutazása után a német és az osztrák–magyar küldöttség vezetői rövid időre még Bresztben maradtak, hogy folytassák a tárgyalásokat az ukránokkal. Most már Czernin is kész volt messzemenő engedményeket tenni, mint ezt Kühlmann január 18-án örömmel jelentette Hertling kancellárnak. Azt is közölte, hogy küldöttségeik a következő napokban siettetni fogják az ukránokkal való tárgyalásokat.¹³⁸

Másnap a délelőtti ülésen Czernin bejelentette, hogy nyi-

latkozni kíván az osztrák engedményekről.¹³⁹ 1. Beleegyeznek, hogy Chełm a jövőben ukrán köztársasághoz tartozék. 2. Ausztria–Magyarország saját ukrán lakosságának megadja a teljesen szabad nemzeti és kulturális fejlődés lehetőségét, Ukrajna pedig biztosítja ugyanazt a határain belül élő lengyel kisebbség számára. Osztrák részről ezt úgy vélik megvalósítani, hogy Kelet-Galícia ukránjai saját tartományt hozzanak létre Ausztrián belül.

Ausztria viszont a következő feltételeket szabja meg:

1. Január 30-ig meg kell kötni a végleges vagy ideiglenes békeszerződést a központi hatalmak és Ukrajna között.

2. A szerződés aláírása után mindkét szerződő fél azonnal intenzív árucserét kezd. A részletkérdések kidolgozását a kormányok képviselői azonnal megkezdik.

3. Ha január 30-ig csak egy előzetes békét írnak alá, akkor azonnal meg kell kezdeni a végleges béke tárgyalásait, amelyet legkésőbb február 15-ig meg kell kötni. Az ukrán hadsereg leszerelését február 1-én feltétlenül meg kell kezdeni.

Czernin úgy vélte, a végleges szerződés aláírása előtt az ukrán küldöttség is haza akar utazni, hogy jelentést tegyen kormányának, de előtte valamilyen elvi megállapodásra kell jutniuk.

A nyilatkozat után azon kezdődött vita, hogy ki mit ért a chełmi terület, illetve Kelet-Galícia alatt, mert mint Golubovics mondotta, nemcsak ott, hanem Bukovinában és Kárpát-Ukrajnában is él ukrán lakosság. Czernin szerint Galícia azon területeiről lehet szó, ahol a lakosság többsége ukrán. Tárgyalhatnak Bukovina északi részéről is, ahol szintén az ukrán lakosság van többségben, de a Kárpát-Ukrajnára vonatkozó kívánalmakat határozottan visszautasította.¹⁴⁰ Nyilván számított arra, hogy a magyar vezetőkkel amúgy is lesznek nehézségeik a Monarchia dualista szerkezetében tervezett változtatás miatt.

A továbbiakban az ukránok kijelentették, hogy amíg nem jelölik ki a határokat, biztosíthatják a lengyelek számára azokat a jogokat, amelyeket az ukránok számára ígértek a Monarchián belül. A szerződés aláírásának január 30-i dátumát sem tartották reálisnak, mert addig esetleg vissza sem tudnak érni. Különben sem tartották helyesnek, hogy napi dátumhoz kössenek egy ilyen fontos eseményt. A vitába végül is Kühlmann avatkozott be, aki február 8-át ajánlotta, amit mind a két fél elfogadott, azzal a megjegyzéssel, hogy ez a szerződés csak a fő elveket tartalmazza, a részletkérdéseket bizottságok fogják kimunkálni.

A 3. pontra vonatkozóan az ukránok megígérték, hogy a szerződés aláírása után csapataikat azonnal kivonják a frontról, de a leszerelésre az orosz csapatok miatt nem tudnak kötelezettséget vállalni.

Egyetértettek viszont azzal, hogy haladéktalanul kezdjék meg a kereskedelmi kapcsolatok kiépítését.¹⁴¹

A második tárgyalási időszak végére tehát Czernin kénytelen volt fokozatosan feladni eredeti álláspontját. Az engedmények nemcsak a lengyeleket állították szembe a Monarchiával, hanem bármilyen korlátozott formában elvi engedményt jelentettek a nemzetiségi kérdésben is, ez pedig a Monarchia szempontjából rendkívül veszélyes volt, amit jól láttak Ausztria–Magyarország vezetői is. „Ukrajnával jól haladt a tárgyalás, de elvi engedmény árán. Kelet-Galíciából, Chełmből külön tartomány lesz. Ez veszedelmes precedens, a belügyeinkbe való beavatkozás” – jegyezte fel Burián ezzel kapcsolatban.¹⁴²

Az engedmények a Monarchia súlyos helyzetével magyarázhatók. Ekkor még javában tartott az általános sztrájk, ami megrémítette az uralkodó köröket. Egyébként Czernin is ezzel magyarázza engedékenységet, amikor rámutat, hogy az ukránok jól kihasználták Ausztria szorult helyzetét. „Először az új »Ukrajna« számára követelték Kelet-Galí-

ciát, ami szóba sem jöhetett. Aztán szerényebbek lettek, de mióta nálunk forrongás tört ki, tudják, mennyire fontos nekünk a békekötés, hogy gabonát kapjunk. Galícia számára különleges helyzetet követelnek.” Ezekben a napokban egyébként Czernin szinte mániákusan ragaszkodott az ukrán gabonával kapcsolatos illúzióihoz. Ebbe az irányba taszították őt a Seidler miniszterelnöktől és Landwehr tábornoktól, a közélelmezési ügyek vezetőjétől nap mint nap kapott kétségbeesett táviratok is, amelyekben szintén azt hajtogatták, hogy az ukrán gabona nélkül a katasztrófa közvetlenül a küszöbön áll. Különböző helyekről és személyektől érkező, meglehetősen megbízhatatlan hírekből azt az elképzeléseinek és vágyainak megfelelő következtetést vontak le, hogy Ukrajnának nagy fölöslegei vannak, bővelkedik élelmiszerben. „A kérdés csak az, hogy időben kiszedjük-e? – jegyezte fel Czernin a naplójában. – Én remélem. Ha azonban nem jutunk *gyorsan* békéhez, akkor otthon ismétlődni fognak a zavargások, és minden bécsi tüntetéssel drágább lesz itt a béke, mert Szevrjuk és Levickij urak úgy olvassák le éhínségünk fokát ezekről a zavargásokról, mint egy hőmérőről. Ha azok az emberek, akik ezeket a tüntetéseket csinálták, tudnák, hogy mennyire megnehezítették ezzel az ukrán élelmiszer felhozatalát!” – fakadt ki Czernin. Egy nappal később még komorabb bejegyzés következik: „A bécsi zavargások hatása még nagyobb, mint ahogy gondoltam és katasztrofális. Az ukránok nem tárgyalnak többé, *diktálnak*.”¹⁴³

Január 19-én a tárgyalások ismét félbeszakadtak. Mielőtt a központi hatalmak küldöttségei elutaztak Bresztből, ismét összeütközésre került sor a bolgárokkal. Kühlmann január 20-án értesítette Oberndorff szófiai német követet, hogy Popov a helyzetet teljesen félreértve továbbra is nehézségeket támaszt. Amikor végre közelebbinek tűnik az Ukrajnával kötendő béke lehetősége, „a fejébe vette”, hogy

az ukránoknak a békeszerződésben el kell ismerniük mindazokat a határkiigazításokat, amelyekre Bulgária igényt tart. Hiába próbálják megmagyarázni neki, nem képes megérteni, hogy ha aláírnak egy békét Ukrajnával vagy Oroszországgal, amelyben nem szerepel Szerbia, ez éppen olyan siker, mintha Németország Angliával olyan békeszerződést írna alá, amelyben nem kerül szóba Belgium. Attól tart, hogy Popov, ha nem is hivatalosan, esetleg magánbeszélgetésekben szóba hozza az új bolgár határokat, s ezzel csak rontani fog a helyzeten. Az ukránok újabb követeléseket vetnek majd fel Szerbia, Románia stb. javára. Kühlmann utasította követét, hogy megfelelő helyen hozza ezt szóba.¹⁴⁴

Oberndorff gyorsan és pontosan dolgozott. Azonnal „baráti látogatást” tett a királyi titkos kabinet főnökénél, Dobrovicsnál, majd onnan Radoszlavov miniszterelnökhöz sietett, és előadta a német államtitkár aggályait. Mindketten megígérték, hogy Popovot, aki hamarosan hazaérkezik, nem engedik többé vissza Bresztbe. A követ január 21-én jelentette a külügynek a megbeszélések eredményét.¹⁴⁵ A bolgárok megtartották ígéretüket. A tárgyalási szünet alatt érkezett az értesítés, hogy Popov helyett valószínűleg Radoszlavov miniszterelnök indul útnak, és a királyt annyira felháborította Popov magatartása, hogy az igazságügyminisztérium éléről is el akarja távolítani.¹⁴⁶

Amikor azonban ez az ügy befejeződött, Bresztben már csak a bizottságok dolgoztak. A küldöttségek vezetői hazautaztak, hogy otthon jelentést tegyenek az addigi eseményekről és megkapják a felhatalmazást a döntő lépések megtételéhez.

IV. Politikai viták és események a második tárgyalási szünet idején

(1918. január 19–29.)

A háború és béke kérdését eldöntő végső lépések elhatározása minden országban rendkívül bonyolult viszonyok közepette történt, de kétségtelenül Oroszország volt a legnehezebb helyzetben. Mielőtt rátérnénk ennek részletesebb ismertetésére, szükséges néhány szót szólni a tárgyalások színhelyéről, ahol a bizottsági tárgyalások mellett más lényeges dolgok is történtek. Rosenberg január 21-én jelentette a külügynek, hogy a Harkovban alakult „bolsevik Rada” két képviselője megérkezett Bresztbe, de nem alkotnak külön küldöttséget, hanem az orosz delegáció ukrán tagjainak tekintik magukat.¹

A következő napon a szovjet küldöttség megbízott vezetője, Joffe, hivatalos levélben is közölte a tárgyaló partnerekkel, hogy miután megkapta az Ukrán Köztársaság Munkás-Paraszt Kormánya küldötteinek nyilatkozatát, valamint a küldöttek mandátumait, amelyek másolatát mellékelte a levélhez, nem látja annak akadályát, hogy a szovjet kormány által többszörösen, többek közt az ukrán nép számára is elismert önrendelkezési jognak megfelelően, részt vegyenek a béketárgyalásokon. Kérésüknek eleget téve bevonja őket az orosz küldöttségbe.

A nyilatkozatban a két küldött, V. Sahraj hadügyi népi titkár és V. Medvegyev, az Ukrán Munkás-, Paraszt- és Katonaszovjetek Központi Végrehajtó Bizottságának elnöke (a harmadik küldött, V. Szatonszkij útközben megbetegedett) kijelentette, hogy a Központi Rada Főtitkárságát semmiképpen sem lehet az egész ukrán nép képviselőjének tekinteni. Az ukrán munkások, katonák és parasztok nevében kinyilatkoztatták, hogy azokat az egyezményeket, amelyeket a Főtitkárság a velük való egyeztetés nélkül ír alá, az ukrán nép érvénytelennek tekinti.

Mellékelték az ukránok Központi Végrehajtó Bizottsága erről szóló határozatát, amely arra is utasította a küldötteket, hogy kategorikusan jelentsék ki: a Rada nem léphet fel az egész ukrán nép nevében. S ha mégis így tenne, azt az ukrán burzsoázia különböző csoportjai önkényes tevékenységének minősítik.²

A mandátum felhatalmazta a küldötteket arra, hogy az ukrán munkás-paraszt kormány nevében nyilatkozatokat tegyenek, okmányokat írjanak alá, amikor szükségesnek látják. Az összes tárgyalásokat a Népbiztosok Tanácsának küldöttségével összhangban kell folytatniuk.³

Rendkívül érdekes, hogyan reagáltak a központi hatalmak erre a lépésre. Rosenberg azonnal közölte a német külügyminisztériummal, hogy a szovjet-ukránok megjelenése számukra nem kedvezőtlen, mert bizonytalanságot okozhat Kijevben, befolyásolhatja az ottani kormány határozatait. Azt tanácsolta, egyrészt ne tiltakozzanak a két küldöttnék a szovjet küldöttségbe való felvétele ellen, másrészt ne ismerjék el őket az ukránok képviselőiként, s így minden irányban megtarthatják a szabad kéz politikáját.⁴

Kühlmann ezzel a javaslattal teljesen egyetértett, és táviratilag megküldte felhatalmazását a Joffénak adandó válaszhoz.⁵

Komolyabb gondot jelentett az új helyzet a Monarchiá-

ban, ahol a magyar politikai körök egy részében már a nacionalista Ukrajna színre lépése is ellenállást váltott ki, és várni lehetett, hogy ezen a téren minden újabb fejlemény újabb bonyodalmakat okoz. Gróf Demblin, külügyminisztériumi osztálytanácsos táviratát pl. Czernin útközben kapta meg, Breszt és Bécs között. Ebben IV. Károly megbízásából sürgősen adatokat kért az ukránoknak adandó engedményekről, és különösen arról, hogy mennyiben érintik ezek Magyarországot. A császár még Czernin megérkezése előtt meg akarta kapni az adatokat.⁶

A Monarchia küldöttsége részéről gróf Csáky tett jelentést a külügynek, és lényegében azt javasolta, amit Rosenberg. Annak idején kifogásolta az ukránokkal való tárgyalásokat, s most is rámutatott arra, hogy a szituáció újabb változása éles fényt vet az Ukrajnában uralkodó helyzetre, ami a Radával kötendő esetleges békeszerződés értékét jelentősen csökkenti.⁷ Ebben Csákynek tökéletesen igaza volt, csak ő nem tudta, hogy a központi hatalmak politikájában a Rada által aláírt szerződés értékét nem a Főtitkárság politikai helyzetének szilárdsága határozza meg. Czernin, aki ugyanezen a napon (január 22-én) Hohenlohe jelentéséből megismerte Kühlmann álláspontját is,⁸ röviden utasította Csákyt Szovjet-Ukrajna képviselőinek ügyében a pozitív válasz megadására,⁹ de figyelmen kívül hagyta Csáky aggályait.

Ezzel egyelőre ez a kérdés lezárult.

1. ELVI ÉS POLITIKAI NÉZETELTÉRÉSEK A BÉKE VAGY HÁBORÚ KÉRDÉSÉBEN

A békedekrétum kibocsátása, majd a fegyverszüneti és béketárgyalások megkezdése óta eltelt két hónap alatt a helyzet alapvetően megváltozott. Egyre világosabbá vált, hogy a szocialista forradalom által meghirdetett általános,

demokratikus, annexiók és hadisarcok nélküli világméretű béke feltételei még nem alakultak ki. A központi hatalmak országaiban még nem robbantak ki a népmozgalmak, illetve forradalmak, az antanthatalmak uralkodó körei válasza sem méltatták a dekrétumot. Egyre bizonyosabbá vált, hogy Szovjet-Oroszország csak a központi hatalmakkal kötendő különbékére számíthat, és még ennek eléréséért is súlyos áldozatokat kell hoznia, mert a német imperializmus rabló módjára fog fellépni. A béke dekrétum kibocsátásához a bolsevik párt még teljesen egységes álláspontot foglalt el. Hogy mi legyen abban az esetben, ha ilyen békét nem sikerül elérni, arra vonatkozóan már megoszlottak a vélemények. Márpedig ilyen irányba fejlődtek az események, és amilyen mértékben nőtt az imperialista különbéke valószínűsége, úgy éleződtek a viták a párton belül olyan kérdések körül, hogy egyáltalán elvi és gyakorlati szempontból köthető-e ilyen béke egy kapitalista országgal, vagy pedig a proletár-állam számára az egyetlen kiút, ha forradalmi háborút indít. Ezek a kérdések, mint láttuk, a hadsereg leszerelésével foglalkozó kongresszus tagjai között kiosztott kérdőíveken is szerepeltek, de a Népbiztosok Tanácsa akkor halasztó határozatot hozott. A breszti tárgyalások második szünete alatt azonban már várható volt, hogy a németek hamarosan ultimátummal fognak előállni, ezért a helyzet megérett a döntésre. Így került ez a kérdés a Központi Bizottság 1918. január 21-i kibővített ülésének napirendjére.

Az ülésen részt vett a III. szovjetkongresszusra érkezett bolsevik küldöttek egy része is. Ez volt az első olyan alkalom, amikor a párt vezető testülete szavazott ebben a kérdésben, ami rögtön konfrontációt eredményezett. Három irányzat került egymással szembe: a lenini álláspont, amely a kényszerű béke elfogadása mellett volt, a trockista irányzat, amely be akarta szüntetni a háborút, de elutasította a

békét, valamint a „forradalmi háború” elmélete. Az utóbbit a Buharin vezette „baloldali kommunisták” csoportja hirdette. Mellettük szavazott az értekezlet résztvevőinek körülbelül a fele. A szavazatok fennmaradó része, majdnem fele-fele arányban a lenini és a trockista álláspont között oszlott meg. A nézeteltérések a következő másfél hónap alatt súlyos és a szocialista forradalom sorsa szempontjából csaknem végzetes következményekkel járó vitává fajultak, s az elméleti kérdésekben megmutatkozó nézeteltérések a gyakorlatra is kihatottak.

a) AZ ELMELET ÉS A GYAKORLAT ÖSSZEFÜGGÉSENEK KÉRDÉSE

1918 első hónapjai az egyik legsúlyosabb időszakot jelentették a fiatal szovjetállam történetében. Ennek különösen drámai jelleget adott az a tény, hogy az adott helyzetből való kiutat és a továbbfejlődést illetően a párton belül nem volt meg az egység, sőt a nézeteltérések időnként annyira kiéleződtek, hogy a pártszakadás veszélye fenyegett.

A háború vagy béke kérdésében a különböző osztályok saját érdekeiknek, helyzetüknek megfelelően foglaltak állást, és ez jellemezte az egyes pártokat is. A mensevik és az eszer párt háború melletti állásfoglalása azonban még a mögöttük álló tömegek érdekeivel sem esett teljesen egybe, kispolgári nacionalista ideológiájukból következett, s kiegészítette a bolsevikok bukására számító politikai mesterkedéseiket.

Az eszerek és mensevikek háborúpárti politikája persze nem magyarázza meg a bolsevik párton és a párt vezetőségén belül kialakult helyzetet, sőt inkább nehezíti a kérdés megválaszolását. Logikusan ugyanis az következne, hogy ha a szovjethatalommal ellenséges pártok a kormányt a háború folytatására akarják kényszeríteni, amely minden valószí-

nűség szerint a rendszer bukását eredményezné, a párt ugyanúgy, mint október előtt, ezúttal is egységesen szembeáll az ilyen törekvésekkel. A valóságban nem ez történt. A párt vezetőségének többsége is a háború folytatása mellett volt, és ennek esetleges tragikus következményeit nem hárította volna el az a tény, hogy ők egészen más elvekből kiindulva és más céllal akarták folytatni a háborút, mint a polgári vagy kispolgári pártok. Ma már nyilvánvaló, hogy azok, akik ebben a kérdésben szembekerültek Leninnek, nem akarták a szovjethatalmat megdönteni, irreális elképzelések alapján, szubjektív jószándékuk ellenére tévesen ítélték meg a helyzetet, s ily módon veszélyeztették a fiatal szovjetállam létét. A nézeteltérések háttérének vizsgálata máig érvényes tanulságokkal szolgál.

Ha a viták eredetét kutatjuk, leghelyesebb, ha Leninnek az OK(b)P VIII. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolójában adott, egy évvel utóbbi értékelését vesszük alapul. A területtrabló breszti béke megalázó feltételeit a szovjetállam akkor már semmisnek nyilvánította, az élet már bebizonyította Lenin igazát, és már folyt a szovjet köztársaság forradalmi háborúja.

„Amikor a breszti béke kérdését kellett eldönteni, a szovjet építés, nem is szólva a pártépítésről, még kezdeti stádiumban volt. Önök tudják, hogy a pártnak mint egésznek akkor még igen kevés tapasztalata volt ahhoz, hogy akár hozzávetőlegesen is meghatározza haladásunk gyorsaságát azon az úton, amelyre léptünk. A múltból elkerülhetetlenül ránk maradt ismert zűrzavar akkor még rendkívül megnehezítette az események áttekintését, pontos ismeretét annak, ami végbemegy. A Nyugat-Európától és valamennyi többi országtól való óriási elszigeteltségünk folytán pedig nem jutottunk hozzá semmiféle objektív anyaghoz, amelynek alapján a nyugati proletárforradalom fejlődésének lehetséges gyorsaságát vagy formáit megítélhettük volna. Eb-

ből a bonyolult helyzetből következett az, hogy a breszti béke kérdése sok nézeteltérést idézett elő pártunkban.”¹⁰ Lenin tehát egész sor nehézséget sorolt fel, ezek közül az ideológia problémáit emeljük ki. Igaz, hogy ezekben a hónapokban főként a békéről és háborúról folyt a vita, hiszen ez volt a legégetőbb napi kérdés. De a forradalmi háború különböző értékelései minden bizonnyal a forradalomelméletnek az addigi elért eredményeiből következtek, és ezek továbbfejlesztése jelentette egyszersmind a szocialista építés elméletének kiindulópontját is. Még nem volt kidolgozva a „szocializmus végleges győzelme egyetlen országban” elmélete, illetve amennyiben ez a perspektíva felmerült, erre mind a három irányzat képviselői – Lenin éppúgy, mint a Trockij vagy a „baloldali kommunisták” – ekkor tagadó választ adtak.

Amikor Lenin a háború alatt az imperializmus tanulmányozásának alapján továbbfejlesztette a forradalomelméletet, felállította azokat a ma már közismert tételeket, hogy az imperializmus a leggyengébb láncszemnél fog elszakadni, „hogy a szocializmus győzelme lehetséges eleinte néhány vagy akár egy, egymagában vett, kapitalista országban is;”¹¹ hogy „a kapitalizmus fejlődése a különböző országokban a legnagyobb mértékben egyenlőtlenül megy végbe. Az árutermelés mellett ez másképp nem is lehetséges. Eből adódik ez a vitathatatlan következtetés: a szocializmus nem győzhet egyidejűleg *valamennyi* országban. Először egyetlen vagy néhány országban fog győzni, a többi bizonyos ideig burzsoá vagy a burzsoá rendig el nem jutott ország marad.”¹²

Lenin 1918 első feléig írt több művéből világosan látható, hogy amikor a szocializmus győzelméről írt, a szocialista forradalom győzelmét értette alatta. Ez szűkebb értelemben a politikai hatalom megragadását, tágabb értelemben a politikai hatalom megragadásán kívül a tőke kisajátítá-

sát és a szocialista termelés megszervezését, vagy legalábbis ennek megkezdését jelenti, de semmiképpen nem azonosíthatjuk ezt a szocialista társadalom egy országban való felépítésével. Ebben az időben tehát Lenin nagy lépést tett az imperializmus korszakában végbemenő szocialista forradalom elméletének kidolgozása terén, de az egy országban győztes szocialista forradalmat tulajdonképpen a proletár világforradalom kezdetének tekintette. Ezt a gondolatot fogalmazta meg a svájci munkásokhoz 1917 elején intézett búcsúlevelében: „Az orosz proletariátus csupán a saját erejéből nem tudja győzelmesen *befejezni* a szocialista forradalmat. De tud olyan lendületet adni az orosz forradalomnak, amely megteremti a szocialista forradalom legkedvezőbb feltételeit, amely bizonyos értelemben *el fogja kezdeni* a szocialista forradalmat. Az orosz proletariátus elősegítheti olyan helyzet kialakulását, hogy *legfőbb*, leghűségesebb, legmegbízhatóbb fegyvertársa, az *európai és amerikai szocialista* proletariátus a döntő csatába indulhasson.”¹³

Ez természetesen egy pillanatra sem tette kétségessé Lenin előtt, hogy ha a forradalmi helyzet egy országban megértett és érlelődik a többi főbb kapitalista országban, a forradalmat el kell kezdeni, és ezzel kell lökést adni a világméretű forradalmi mozgalomnak. 1917. szeptember végén „Az orosz forradalom és a polgárháború” című cikkében számba vette a forradalom belső és külső feltételeit, és szembeszállt azokkal a reakciós nézetekkel, amelyek a polgárháború rémével fenyegettek, valamint azokkal az ingadozókkal, akik eleve kilátástalannak látták a szocialista forradalom jövőjét.¹⁴

Lényegében ugyanezt a gondolatot fejtette ki néhány nappal később a „Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?” című írásában, ahol sorra véve a forradalom objektív és szubjektív feltételeit, leszögezte: „amikor mindezek a feltételek *adva vannak*, akkor nincs a földön az az erő, amely

a bolsevikokat, *ha nem hagyják magukat megijeszteni* és kézbe tudják venni a hatalmat, megakadályozná abban, hogy meg is tartsák azt a szocialista forradalom győzelméig”.¹⁵

Lenin tehát 1917-ben ezzel az optimista, de az oroszországi forradalom sorsát a szocialista világforradalom sorához kötő nézettel jutott el októberig. Ekkor győzött a világ első szocialista forradalma, elkezdtek a burzsoázia gazdasági hatalmának felszámolását, de Lenin nézete ebben a kérdésben nem változott. 1918 januárjában a szovjetek III. összoroszországi kongresszusán, a Népbiztosok Tanácsának munkájáról tartott beszámolójában megismételte, hogy „a szocializmus végleges győzelme egyetlen országban lehetetlen”. Az oroszországi munkásság és parasztság mint a proletár világhadsereg egyik osztálya küzd a nemzetközi szocialista forradalom ügyéért, és hogy egy országban hozzáláttak a dologhoz, annak sokkal nagyobb mozgósító hatása lesz, mint bármiféle konferenciának vagy proklamációnak. Már 1905-ben is megmutatkozott, hogy mit jelent a forradalmi példa, október eredményeképpen pedig nem napról napra, hanem óráról órára érlelődik a szocialista forradalom minden országban. „Másképp alakult a dolog, mint ahogy Marx és Engels várta, nekünk, orosz dolgozó és kizsákmányolt osztályoknak jutott osztályrészül a nemzetközi szocialista forradalom élcsapatának megtisztelő szerepe, és mi most világosan látjuk, hogyan megy majd messzire a forradalom fejlődése; az orosz kezdte – a német, a francia, az angol befejezi és a szocializmus győzni fog.”¹⁶ Ugyancsak itt hangzottak el a következő mondatok: „Mész-sze vagyunk még attól, hogy akár csak a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakát befejezzük. Sohasem áltattuk magunkat azzal a reménnyel, hogy ezt befejezhetjük a nemzetközi proletariátus segítsége nélkül . . .”¹⁷

A fennmaradás és továbbfejlődés problémája a későbbiek

folyamán is törvényszerűen felvetődik minden olyan alkalomkor, amikor a háború vagy béke kérdésében kellett dönteni. Amikor a februári német támadás folyamán az addig diadalmenetben előrehaladó forradalom elszenvedi első vereségét és ideiglenesen visszavonulásra, kompromisszumra kényszerül, a VII., rendkívüli pártkongresszuson napirendre kerül a már aláírt béke elfogadásának kérdése. Amellett, hogy a három irányzat hívei sorra veszik a béke vagy a háború mellett és ellen szóló összes érveket és megpróbálják tárgyilagosan bebizonyítani a maguk igazát, magasra csapnak a szenvedélyek hullámai is. A kongresszusi jegyzőkönyv alapján összehasonlíthatjuk a három álláspontot.

Lenin a háborúról és békéről tartott előadói beszédében hangsúlyozta, hogy az oroszországi forradalom egyik óriási nehézsége és nagy történelmi problémája abban rejlik, hogy nemzetközi feladatokat kell megoldania, nemzetközi forradalmat kell előidéznie. Meg kell tenni az átmenetet az orosz forradalomból, mint szűk nemzeti forradalomból a világforradalomba. „Ha a dolgot világtörténelmi viszonylatban nézzük – mondta Lenin –, semmi kétség sem fér ahhoz, hogy forradalmunk végső győzelme, ha forradalmunk magára maradna, ha más országokban nem volna forradalmi mozgalom, reménytelen volna. Ha mi, a bolsevik párt, az egész dolgot egyedül vettük kezünkbe, azért vállaltuk magunkra, mert meggyőződünk, hogy a forradalom minden országban érik..., mert érlelődik és beér. Mindezekről a nehézségektől – ismétlem – az összeurópai forradalom szabadít meg bennünket.”¹⁸ A továbbiakban Lenin kifejtette, hogy az európai forradalom, és itt ő is, ugyanúgy mint a többiek, elsősorban a németországi forradalomra gondolt, esetleg néhány hét, sőt néhány nap múlva is győzhet, de senki sem tudja megmondani, hogy ez mikor fog bekövetkezni. De határozott véleménye – és ezen a ponton az alapkoncepció jelentősen eltér a másik két

irányzattól –, hogy a forradalom fennmaradása kérdésében nem szabad csak az európai vagy németországi forradalom azonnali győzelmére tenni a tétet. Fel kell készülni rendkívüli nehézségekre és rendkívül súlyos vereségekre, amelyek elkerülhetetlenek annak következtében, hogy Európában még nem kezdődött meg a forradalom.

Buharin, mielőtt a tulajdonképpeni vitához kapcsolódott volna, szintén állást foglalt a forradalom jövőjét illetően: „Eltársak, mindenekelőtt le kell szögezmem – mondotta –, hogy az a jellemzés, amelyet itt Lenin elvtárs adott, enyhén szólva pontatlan. Lenin elvtárs sem beszédeinkből, sem sajtóinkból nem tudott idézni egyetlen olyan megállapítást sem, amelyből az következett volna, hogy nem értettük meg a mostani átmeneti szakaszt, a helyzet minden nehézségét. Ellenkezőleg, mindig azt mondtuk – és ezt tényekkel is bizonyíthatjuk –, hogy az orosz forradalomnak, amely egy bizonyos pontig viszonylag gyors ütemben és viszonylag kedvező körülmények között fejlődik, elkerülhetetlen törvényszerűségek folytán előbb-utóbb összeütközésbe kell kerülnie a nemzetközi tőkével. Most bekövetkezett ez a pillanat. Már a forradalom legelején megmondtuk, hogy az orosz forradalom vagy a nemzetközi forradalom segítségével menekül meg, vagy elpusztul a nemzetközi tőke csapásai alatt.”¹⁹

Lényegében ugyanezt a gondolatot fejtette ki Trockij is. Rámutatott, hogy bár többé-kevésbé szkeptikusak voltak, mégis kivétel nélkül mindnyájan úgy vélték, hogy az európai forradalom ütemének meg kell közelítenie az orosz forradalom lendületét. Arra számítottak, hogy az októberi forradalom pusztá ténye, valamint a belőle adódó következmények, a szociális intézkedések, a régi szerződések felmondása és nyilvánosságra hozása, a béke nyílt felajánlása közvetlenül ösztönzi majd a nyugat-európai forradalmat. „Ugy véltük – mondta Trockij –, hogy ez a megrázkódta-

tás, gyengítve az európai kapitalizmus fellegetvárát, újabb, egyre erősödő támaszunkul szolgál majd az orosz burzsoázia és az európai burzsoázia elleni támadásunkban. S itt mutatkozott meg az a bizonyos aránytalanság, amely igen mélyen gyökerezik országunk elmaradottságában, abban, hogy országunk, bár képtelen volt a hosszan tartó világmérszárlásban való helytállásra, belesodródott az imperialista háború örvényébe. Ebből a súlyos aránytalanságból adódott, hogy nálunk előbb fejlődött ki a forradalom, mint más országokban, hogy a mi forradalmunk messze megelőzte az európai forradalmat. Így azután első szakaszában nem talált kellő támogatásra. Ebből ered minden nyomasztó taktikai nehézség, amellyel most szemben találjuk magunkat. S ma – ez esetleg elcsépelet közhelynek tűnik, pedig változatlanul, teljes mértékben érvényes –, bármennyit okoskodunk is, bármilyen taktikát agyalunk is ki, tulajdonképpen csak az európai forradalom menthet meg bennünket.”²⁰

Lényegében ezeket az álláspontokat tükrözi a háborúról és békéről hozott határozat, amelyet Lenin fogalmazott meg, és amely kimondja, hogy az Oroszországban győzelmeskedett szocialista forradalom megszilárdításának egyetlen, legjobb biztosítéka az, ha ez a forradalom nemzetközi munkásforradalomná válik.

Az eddig felsorolt fontosabb dokumentumokon kívül Lenin a tárgyalt időszakban sok más cikkében, különböző alkalmakkor elmondott beszédeiben is kifejtette a szocialista forradalom végleges győzelmével kapcsolatos, fentebb ismertetett álláspontját. Ez nem változott a IV. szovjetkongresszuson sem, ahol a háború kérdésében az eszerek és mensevikek békeellenes nézetével kellett harcba szállni. Itt is kijelentette, hogy a szocialista forradalom zászlaja gyenge kezekben van, és a legelmaradottabb ország munkásai csak akkor tudják megtartani, ha valamennyi élenjáró ország munkásai a segítségükre sietnek.

A breszti békeszerződés megkötése után, amikor a szovjetállam pillanatnyi szünethez jutott, Lenin figyelme a belső problémák felé fordult, körvonalazta a közvetlen gazdasági, társadalmi feladatokat. 1918 áprilisában megírta „A szovjethatalom soron levő feladatai” című tanulmányát, amelyben elemezte Szovjet-Oroszország gazdasági-társadalmi helyzetét. Eddig a kizsákmányolók kisajátítását célzó rendszabályok álltak előtérben, ettől kezdve a nyilvántartás és ellenőrzés megszervezése kellett, hogy előtérbe kerüljön, mind azokban a gazdaságokban, ahol már kisajátították a tőkéseket, mind pedig azokban, ahol ez még nem történt meg. Rámutatott arra is, hogy azzal, hogy a munkáosztály megragadta a hatalmat, szétzúzta a régi államot és létrehozta az állam új, magasabb rendű, szovjet típusát, amely biztosította a korábban elnyomott dolgozó tömegek tevékeny részvételét az új társadalom építésében, nagy feladatot oldott meg, de ez az előtte álló nehéz feladatoknak csak egy kis része. „A fő nehézség – írta Lenin – gazdasági téren van: meg kell valósítani a termékek termelésének és elosztásának legszigorúbb és mindenre kiterjedő nyilvántartását és ellenőrzését, fokozni kell a munka termelékenységét, *társadalmasítani* kell a termelést a *gyakorlatban*.”²¹ Ennek együtt kellett járnia a háború és a burzsoá gazdálkodás által lerombolt termelőerők helyreállításával, a háborús sebek begyógyításával, az ország gazdasági fellendítésével és a takarékoskodással. Harcolni kell a henyélés, a lopás és a munka terén mutatkozó fegyelmezetlenség ellen. Ezeknek a feladatoknak a megvalósítása és gyakorlati végrehajtása a szovjethatalom által, a szovjethatalom módszereivel és törvényei alapján „a szocializmus végleges győzelmének szükséges és *elégséges* feltétele”. Olyan viszonyokat kellett teremteni, amelyek között „a burzsoázia sem létezni, sem újból létrejönni” nem tudott.

Lenin kijelölte a szocializmus alapjai lerakásának útját,

és később, amikor megváltozott körülmények között napi-rendre került a „szocializmus egy országban” kérdése, ezek lettek a kiindulópontok a szocialista építéshez. „A szovjet-hatalom soron levő feladatai”-nak megírásával lényegében egyidőben, 1918. április 23-án Lenin beszédet mondott a munkás-, paraszt- és vöröskatona-küldöttek moszkvai szovjetjében, ahol a következők hangzottak el: „Mi a munkás-osztály egyik forradalmi osztaga vagyunk, amely nem azért tört előre, mert jobbak vagyunk más munkásoknál, mert az oroszországi proletariátus felette áll más országok munkás-osztályának, hanem csakis azért, mert mi voltunk a világ egyik legelmaradottabb országa. Csak akkor érkezünk el a végleges győzelemhez, amikor sikerül majd véglegesen megtörni a nemzetközi imperializmust, amely a technika és a fegyelem hatalmas erejére támaszkodik. De csak más országok, az egész világ munkásaival együtt jutunk el a győzelemhez.”²²

Úgy véljük, az említett dokumentumok világosan mutatják, hogy a háború vagy béke nagy vitájának idején a három irányzat alapján véve azonos nézetet vallott az egy országban győztes szocialista forradalom jövőjét illetően, amennyiben az oroszországi forradalmat a világ- vagy legalábbis az európai szocialista forradalom kezdeteként, továbbfejlődését pedig annak részeként képzelte el. Ugyanakkor Lenin ebben az időben már jelentősen előrehaladt a szocialista forradalom gazdasági, társadalmi feladatainak, a szocialista termelés és elosztás létrehozásából adódó feladatoknak a feltárása terén. Az volt a véleménye, hogy ezeknek a feladatoknak a megoldását azonnal meg kell kezdeni, és folytatni kell addig is, amíg az európai forradalom az oroszországi forradalom segítségére jön. A Leninnel szemben álló felek nem ismerték fel ezeknek a feladatoknak a jelentőségét, vagy ha egyesek fel is ismerték, csak a forradalom nemzetközi kiszélesedése után tartották

megoldhatónak. Ezért tűnik leegyszerűsítőnek az olyan értékelés, amely egyébként nem egyedülálló, hogy: „Sem a »baloldali kommunisták«, ahogy az azonnali forradalmi háború hívei nevezték magukat, sem Trockij nem hittek abban, hogy a szocialista forradalom győzhet egy országban.”²³ A kérdés korántsem ilyen egyszerű, mert ha a szocialista forradalom győzelmén, amint korábban mondtuk, a hatalom megragadását értjük, az már megtörtént, sőt jelentős mértékben előrehaladt a tőkének a gazdasági élet kulcspozícióiból való kiszorítása is, ha pedig a győzelmet tágabb értelemben vesszük és beleszámítjuk a perspektívát, a szocializmus egy országban való építését, esetleg felépítését, akkor ez nem egyszerűen hit kérdése. Hogy ez lehetséges vagy sem, ahhoz mélyrehatóan elemezni kell az adott ország körülményeit, ha a szükséges feltételek megvannak, ki kell dolgozni az építés elméletét és gyakorlati megvalósításának módszereit. Ez pedig a tárgyalt időszakban még nem történt meg. Valószínűleg közrejátszott ebben az is, hogy az Európa-szerte emelkedőben levő forradalmi hullám körülményei között teljesen reálisnak látszott az az elképzelés, hogy a forradalom átcsap a fejlett tőkésországokra is, ami rendkívül megkönnyítette volna az elmaradott Oroszország helyzetét.

b) A FORRADALMI HÁBORÚ KÉRDESE

A forradalmi marxizmus álláspontja közismert az igazságos és az igazságtalan háborúk kérdésében. 1917-ben, amikor Oroszországban már elkezdődött a forradalom, Lenin a svájci munkásokhoz írt búcsúlevelében még a következőkben foglalta össze a párt célkitűzéseit a hatalomrajutás után: „1. haladéktalanul felajánlanánk a békét *valamennyi* hadviselő népnek; 2. közzétennénk békefeltételeinket, amelyek *minden* gyarmat és *minden* elnyomott vagy nem teljes jogú nép azonnali felszabadítását tartalmazzák;

3. haladéktalanul megkezdzenék és véghezvinnék a nagy-oroszok által elnyomott népek felszabadítását; 4. egy pillanatig sem ártatjuk magunkat, tudjuk, hogy ezek a feltételek *elfogadhatatlanok* lennének nem csupán Németország monarchista, hanem köztársasági burzsoáziája számára is, és nem csupán Németország, hanem Anglia és Franciaország kapitalista kormánya számára is.

Forradalmi háborút kellene viselnünk a német és nem csak a német burzsoázia ellen. *Viselnénk ezt a háborút.* Mi sem vagyunk pacifisták. Ellenezzük a zsákmánynak a tőkészek közötti felosztásáért folyó imperialista háborúkat, de mindig kijelentettük, hogy ostobaság volna, ha a forradalmi proletariátus lemondana a forradalmi háborúkról, amelyek szükségesek *lehetnek a szocializmus érdekében.*"²⁴

Ezeket a gondolatokat esetleg valamelyest más megfogalmazásban megtalálhatjuk Lenin több, 1917 októbere előtt írt művében.²⁵ A forradalom győzelme után, amikor konkrétan merült fel a forradalmi háború megindításának a problémája, Lenin az erőviszonyoktól függően módosította a követendő taktikát. A forradalom a belső fronton hatalmas sikereket ért el, de ezeket a sikereket is meg kellett erősíteni. A forradalom külső helyzete már korántsem volt ennyire kedvező. A békefelhívást az antanthatalmak visszautasították, egyedül a vesztesre álló központi hatalmak voltak hajlandók a béketárgyalásokra, de mint láttuk, nem a forradalom által javasolt feltételek, hanem rabló imperialista feltételek mellett. A szovjetállam az előbbi kormányoktól örökölte a háborút, de nem volt hadserege, amely alkalmas lett volna legalább arra, hogy a most már megváltozott cél érdekében védekező háborút folytasson. A lövészárkokban elcsigázott, főként parasztokból álló katonatömegek legfőbb vágya a béke volt. De sem a februári forradalom, sem Kerenszkij kormánya nem oldotta meg számukra a háború kérdését, s most egyáltalán nem értet-

ték meg a bekövetkezett elvi különbséget a számukra folytonos háború jellegében. Békét követeltek, és tömegével hagyták ott a frontot. Az európai forradalom késett, a forradalmi mozgalmak nem fejlődtek a várt ütemben. Az oroszországi forradalom előtt ilyen körülmények között vetődött fel a hogyan tovább kérdése.

Lenin a helyzet alapos felmérése után elvben fenntartva a forradalmi háborúról vallott nézeteit, nem ragaszkodott doktrinér módon azok rögtöni megvalósításához, hanem politikai éleslátással választotta ki a reális, lehetséges utat. Minthogy a szovjethatalomnak lélegzetvételre volt szüksége, arra a következtetésre jutott: a békét bármi áron, a rabló imperialista feltételek mellett is meg kell kötni. A Központi Bizottság és a III. szovjetkongresszus bolsevik küldötteinek fent említett, 1918. január 21-én tartott értekezletén ismertette az annexiós különbéke azonnali megkötésének kérdéséről írt téziseit, amelyeknek 6. pontjában ez áll: „Szovjethatalmunk nemzetközi feladatainak megállapításánál mindenkor az oroszországi forradalom helyzetét kell alapul vennünk, mivel a nemzetközi helyzet a háború negyedik évében úgy alakult, hogy a forradalom kitörésének és akármelyik európai imperialista kormány (köztük a német kormány) megdöntésének valószínű időpontját egyáltalán nem lehet kiszámítani. Kétségtelen, hogy Európában be kell következnie a szocialista forradalomnak, és az be is fog következni. A szocializmus *végleges* győzelmébe helyezett minden reményünk ezen a bizonyosságon és ezen a tudományos előrelátáson alapszik.” De a forradalmi kormány taktikáját semmiképpen sem szabad arra alapozni, hogy Európában és főként Németországban a közeljövőben bekövetkezik-e a forradalom. Minden ilyen kísérlet házárd-játék volna – mondotta Lenin.

A továbbiakban rámutatott, hogy a taktikát annak az elvnek kell megszabnia, hogy „miként lehet jobban, alapo-

sabban biztosítani a szocialista forradalom megszilárdulásának lehetőségét, vagy legalább azt, hogy tartani tudja magát egy országban, amíg más országok csatlakoznak hozzá”. Az ilyen lehetőség alapvető feltételeként Lenin a béke azonnali megkötését jelölte meg.

Azoknak, akik azzal érveltek, hogy a párt korábban számos nyilatkozatban „megígérte” a forradalmi háborút, azt válaszolta, helytelenül értelmezik a korábbi álláspontot. Az a tétel, hogy „az imperializmus korszakában a szocialista kormánynak forradalmi háborút *kell* »előkészítenie és indítania«”, egyrészt a pacifizmus elleni harcban született meg, amely teljes egészében elveti a „haza védelmét” az imperializmus korszakában, másrészt pedig nem jelentett semmi kötelezettséget arra, hogy megkezdjék a forradalmi háborút annak számbavétele nélkül, hogy lehetséges-e „ebben vagy abban az adott pillanatban ilyen háborút viselni”. S az a taktika, amely nem számolna a már megkezdődött szocialista forradalom adott szakaszában kialakult osztályerők és anyagi tényezők objektív viszonyaival, kockára tenné az oroszországi szocialista forradalom sorsát csak azért, mert hátha megkezdődik rövid időn belül a német forradalom.²⁶

A második irányzat képviselője, Trockij, kezdettől fogva sajátos, vívódásokkal és belső ellentmondásokkal teli álláspontot foglalt el. Ezt talán legvilágosabban az 1917. december 21-i beszéde tükrözi, amelyet a kormány, a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága, a Petrográdi Szovjet és a szakszervezetek közös ülésén mondott el. „Persze sokkal könnyebb lenne a helyzetünk – mondta –, ha Európa népei velünk együtt felkeltek volna, ha nem Hoffmann tábornokkal és gróf Czerninnel kellene tárgyalnunk, hanem Karl Liebknechttel, Clara Zetkinnel és Rosa Luxemburggal. Ez nem történt meg. És ezért nem lehet minket hibáztatni. Német testvéreink nem vádolhatnak minket azzal,

hogy a hátuk mögött kapcsolatba lépünk a császárral, esküdt ellenségünkkel . . . a szabadság egyetlen atomját sem fogjuk feláldozni az imperializmusnak. Csak ekkor fog a mi harcunk igazi jelentősége mélyen behatolni a német és az osztrák nép tudatába.” Következő szavai még inkább elárulták kétségeit és határozatlanságát: „Ha a német munkásosztály hangja . . . nem fog hatalmas és döntő befolyást gyakorolni . . . akkor a béke lehetetlen lesz. De ha kiderülne, hogy tévedtünk, ha a halotti csönd továbbra is uralkodna Európában, ha a csönd lehetőséget adna a császárnak, hogy megtámadjon minket, és olyan feltételeket diktáljon, amelyek sértik országunk forradalmi becsületét, akkor nem tudom, hogy a háború és a belső megrázkódtatások következtében szétdúlt gazdaság és általános káosz mellett tovább tudunk-e harcolni.” Majd kételyeit félretéve váratlanul kijelentette: „Igen, tudunk. Életünkért, forradalmi becsületünkért utolsó csepp vérünkig harcolunk.” A többségben háborúpárti hallgatóság időnként hatalmas ovációval szakította félbe szavait. „A fáradtak és az öregek le fognak lépni . . . és a katonák és Vörös Gárdák hatalmas hadseregét fogjuk létrehozni, amelyet mélyen áthat a forradalmi lelkesedés . . . Nem azért döntöttük meg a cárt és a burzsoáziát, hogy térdet hajtsunk a német császár előtt . . .” Arra az esetre, ha a németek igazságtalan és antidemokratikus feltételeket szabnának, Trockij a következő lehetőséget látta: „Ezeket a feltételeket az alkotmányozó gyűlés elé terjesztjük, és azt mondjuk: határozzatok! Ha az alkotmányozó gyűlés elfogadja a feltételeket, akkor a bolsevik párt leköszön és azt mondja: keressetek egy másik pártot, amelyik hajlandó ilyen feltételek aláírására! Mi, bolsevikok és – ahogy remélem – a baloldali szociálforradalmárok is, szent háborúra fogjuk felhívni valamennyi népet minden ország militaristái ellen.”²⁷

A békétárgyalások kezdete és Trockij odaérkezése kö-

zött eltelt csaknem két hónapalatt a Népbiztosok Tanácsa több fontos határozatot hozott és több jelentős intézkedést foganatosított, amelyek egyrészt a bolsevik párt elveiből következtek, de ugyanakkor azt is célozták, hogy gyorsítsák a nyugati forradalmi mozgalom érlelődését. Megerősítették a német imperializmus elleni propagandát, Trockij és Radek közreműködésével kiadták a „Die Fackel”-t, amelyet a német katonák között terjesztettek a lövészárkokban. December 26-án a kormány 2 millió rubelt engedélyezett felhasználni külföldi propagandára. Január 1-én megkezdtek a harci cselekmények folytatására alkalmatlan csapatok leszerelését. A német és osztrák hadifoglyokat szabadon bocsátották, megengedték, hogy elhagyják a táborokat és szabad polgárként szervezkedjenek, lássanak munkához. Mindezek az intézkedések természetesen, legalábbis perspektivikus hatásukat tekintve, nem maradtak eredménytelenek, de a várt közvetlen forradalmasodás nem következett be.

Trockij január 27-én érkezett meg Breszt-Litovszkba, és az odavezető úton megdöbbenve állapította meg, hogy a front orosz oldalán a lövészárkok üresek, a katonaság nagy része szétszéledt. Ezt ő saját maga írta le: „Hogy a háborút nem tudjuk tovább folytatni, az számomra teljesen világos volt. Amikor első alkalommal Breszt-Litovszkba mentem, átutaztam a lövészárkokon. Elvtársaink minden figyelmeztetésem és serkentésem ellenére képtelenek voltak arra, hogy egy valamelyest hatásos tüntetést szervezzenek a túlzó német követelésekkel szemben. A lövészárkok csaknem üresek voltak, nem lehetett megkockáztatni, hogy a háború esetleges folytatásáról beszéljünk. Békét, békét – kerül ami-be kerül! . . . Később, Breszt-Litovszkból való visszatérésem után megkísértem, hogy az Összoroszországi Végrehajtó Bizottságban a katonai csoport képviselőit meggyőzzem, hogy küldöttségünket »hazafias« beszéddel támogassák. »Lehetetlen« – felelték – »teljesen lehetetlen. Nem térhet-

nénk vissza a lövészárkokba, nem értenének bennünket, minden befolyásunkat elveszítjük . . .».”²⁸

Trockij ráébredt arra a keserű valóságra, hogy semmiféle fegyveres hatalom nem áll a háta mögött. Breszt-Litovszkban pedig szemben találta magát a német imperializmus legcinikusabb rabló célkitűzéseivel. A szovjet delegáció kezdetől fogva világosan látta, hogy engedményekre alig van remény, ezért elsősorban arra törekedett, hogy a világ népei előtt, amelyek feszülten figyeltek Breszt-Litovszkra, leleplezze az imperialista célkitűzéseket. Mire Trockij január 18-án a konferencia megszakítását kérte, hogy a kormányt informálhassa a német követelésekről, már nagy visszhangja támadt a Bresztben történeteknek. A Monarchiában sztrájkok kezdődtek, békét követeltek. Trockij, aki a háború folytatását, december eleji álláspontjától eltérően már nem tartotta lehetségesnek, a népmozgalmakból azt a következtetést vonta le, hogy a feltételeket nem szabad elfogadni. Leninhez hasonlóan ő is időt akart nyerni, de a „Sem béke, sem háború!” irreális elv alapján.

A harmadik irányzat, a „baloldali kommunisták” csoportja részint annak az elvnek az alapján, hogy a szocializmus fennmaradása egy országban úgyszólván lehetetlen, részint a forradalom belső frontján aratott győzelmektől megrészegülve, a háború folytatását akarta anélkül, hogy a konkrét helyzetet, a lehetőségeket elemezte volna. A baloldaliak rendkívül hatásos, tetszetős érvek egész sorával támasztották alá nézetüket. Kijelentették, hogy a német imperialistákkal kötött egyezmény objektíve imperialista paktum lenne, és a béke szakítást jelentene a proletár nemzetköziség elveivel. Sőt, azzal is érveltek, hogy ha békét kötnek, a német imperializmus ügynökeivé válnak, hiszen felszabadítják a fronton harcoló csapatait és visszaadják a foglyok millióit. Lenin a petrográdi pártmunkások értekezletén felolvasott téziseiben erre azt válaszolta, hogy a háború folyta-

tása viszont az angol-francia imperializmus ügynökeivé tenné a bolsevikokat. Az angolok havi száz rubelt ajánlottak fel minden katonáért Krilenko hadsereg-főparancsnoknak, ha folytatják a háborút és lekötik a német csapatok egy részét. Amikor a világimperializmus még fennáll, és a szocialista forradalom egy országban győzött, „a kérdéseket nem abból a szempontból kell eldönteni, hogy ezt vagy azt az imperializmust” részesítsék előnyben, hanem „kizárólag abból a szempontból, hogy mi biztosítja a legjobb feltételeket a már megkezdődött forradalom fejlesztéséhez és megszilárdításához”.

A „baloldaliak” oportunizmussal vádolták Lenint, kijelentve, hogy a forradalmi háború kérdésében ők Lenin régi álláspontján vannak. Lenin azzal érvelt: éppen az a baj, hogy makacsul ragaszkodnak egy régi taktikai állásponthoz, és nem akarják belátni, hogy új objektív helyzet alakult ki, ami törvényszerűen maga után vonja a taktika megváltoztatását.

Lenin, a reá jellemző következetességgel és hevességgel vívta a harcot a maga igazáért, de látta azokat a nehézségeket is, amelyekből a baloldal téves állásfoglalása fakadt, és a szenvedélyes vitában is meg tudta őrizni objektivitását. „... a pártmunkások többsége a legjobb forradalmi szándékoktól vezérelve, és a legjobb párthagyományokat követve – mondotta – behódol egy »hatásos« jelszónak, *nem értve meg az új társadalmi-gazdasági és politikai helyzetet, nem véve számba a feltételek megváltozását*, amely a taktika gyors, hirtelen megváltoztatását követeli”.²⁹

A Központi Bizottság a január 24-i ülésen ismét foglalkozott a béke kérdésével, és a háborús párt élesen megtámadta Lenint. Buharin kifejtette, hogy a béke megkötése a német és az osztrák mozgalom gyengítését jelentené, mert ezek a mozgalmak éppen a békéért folyó harc talaján fejlődnek. A breszti tárgyalásokkal kapcsolatban tört ki az

osztrák általános sztrájk is, a béke aláírása ennek aláírását jelentené. A szocialista köztársaság megmentése a nemzetközi mozgalom létét veszélyeztetné. Inkább vállalni kell azt, mondotta Buharin, hogy a németek megvernek bennünket, hogy még száz versztnyire előrenyomulnak, mintsem hogy a bécsi és berlini kormányok bejelenthessék a béke megkötését. Urickij szerint Lenin csak orosz szempontból és nem nemzetközi szempontból vizsgálja a kérdést. Lomov (Oppokov) többek között kifejtette, hogy „éppen a német hadsereg felbomlasztása, éppen a német imperializmussal vívott polgárháború, éppen a mi megfojtásunk válthatja ki a forradalmat nyugaton”. Dzerzsinszkij szerint a béke aláírása a párt egész programjának a kapitulációja és Lenin rejtett formában ugyanazt csinálja, amit Zinovjev és Kamenyev csinált októberben. Koszior a petrográdi szervezet nevében lépett fel Lenin álláspontja ellen és tett hitet a forradalmi háború mellett. Nem egészen azonos elképzelések alapján, a béke mellett volt Sztálin, Zinovjev, Artyom (Szergejev) és Szokolnyikov.

Lenin nem fűzött túlzott reményeket az ausztriai sztrájk kimeneteléhez, amelynek Trockij és a baloldal oly nagy jelentőséget tulajdonított. Egyébként ekkorra a sztrájkot lényegében már letörték. Kifejtette a tézisekből már ismert álláspontját a „szégyenletes” békével és az ország háborús lehetőségeivel kapcsolatban. Szerinte a békekötés nem fogja gyengíteni a nyugati forradalom fejlődését. Mint mondotta, „ott a mozgalom még nem kezdődött meg, nálunk viszont már hangosan sivalkodó, újszülött gyermeke van”, akinek életét meg kell óvni.

Trockij felemás álláspontjával mindkét fél vitatkozott. Ugyanakkor a baloldal arra hivatkozott, hogy ez az álláspont is kizárja a békét. Leninék viszont rámutattak arra: Trockij is ellenzi az azonnali forradalmi háborút, sőt igyekezett meggyőzni a baloldalt a háború lehetetlen voltáról.

A vitában tehát a többségismét nem támogatta Leninnek a béke azonnali megkötésével kapcsolatos álláspontját, de amikor szavazásra került a sor, nem kapott többséget a forradalmi háború álláspontja sem: ketten szavaztak mellette, tizenegyen ellene, egy tartózkodott. Ezek után bocsátotta Lenin szavazásra azt a javaslatot, hogy mindenképpen el kell húzni a béke aláírását. Ezt 12 szavazattal elfogadták, egy ellene szavazott. Trockij javaslata – „Beszüntetjük a háborút, de nem írjuk alá a békét, a hadsereget demobilizáljuk” – kilenc szavazatot kapott, heten szavaztak ellene.³⁰

Ma már nehéz tisztázni, hogyan kaphatott többséget két eltérő javaslat. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy különböző nézetű szerzők homlokegyenest ellenkező módon értékelik az eseményt.

Lenin javaslatában nem volt szó arról, mi legyen akkor, ha a tárgyalásokat nem lehet tovább húzni – így az magában hordta a későbbi különböző értelmezés lehetőségét. Az adott pillanatban azonban ez a kompromisszum döntő jelentőségű volt, mert megakadályozta a párton belüli ellentétek végső kiéleződését, és lehetővé tette, hogy a szovjetkongresszuson a bolsevikok és a baloldali eszerek egységes platformmal lépjenek fel. Ennek két szempontból is nagy volt a jelentősége. Január 26-án reggel ugyanis a munkás- és katonaküldöttek szovjetjeinek III. oroszországi kongresszusához teljes egészében csatlakozott a parasztküldöttek szovjetjeinek III. oroszországi kongresszusa, és a parasztküldöttek között a baloldali eszerek jelentős befolyással rendelkeztek, másrészt a közös platform lehetővé tette, hogy a bolsevikok és a baloldali eszerek közösen lépjenek fel a mensevikek, a jobboldali eszerek és a maximalista eszerek ellen, akik a belpolitika megváltoztatására irányuló követeléseik mellett a külpolitika megváltoztatását, nevezetesen a háború folytatását követelték.

Nem kívánunk részletesen foglalkozni a szovjetkongresszusnak a háború és béke kérdésében folytatott vitájával, de elkerülhetetlen, hogy ne szóljunk néhány szót a határozatról. A kongresszus éles viták után, hatalmas szavazattöbbséggel elfogadta a bolsevik és baloldali eszer frakciók által benyújtott közös határozattervezetet, amely kimondja, hogy a kongresszus „megerősíti és jóváhagyja a szovjethatalomnak mindazokat a nyilatkozatait és lépéseit, amelyek az általános és demokratikus béke elérésére irányulnak”. A határozat elítéli a négyes szövetség kormányainak rabló politikáját, majd így folytatódik: „A világ színe előtt újból kifejezésre juttatva az orosz népnek a háború azonnali beosztetésére irányuló törekvését, az oroszországi kongresszus azzal bízta meg küldöttségét, hogy szálljon síkra a béke azon alapelveiért, amelyek az orosz forradalom programján alapulnak.”³¹

A kongresszus tehát jóváhagyta a kormánynak a forradalom óta követett külpolitikai irányvonalát, de a breszti béke kérdésében nem hozott külön határozatot. A kormány bizalmat, szabad kezet kapott ebben a kérdésben.

Mielőtt Trockij visszautazott Bresztbe, Leninnel megtárgyalta, mi legyen abban az esetben, ha a németek folytatni akarják az ellenségeskedést. Ebben a kérdésben sem a Központi Bizottság január 24-i határozatait, sem a III. szovjetkongresszus nem döntött. Trockij megígérte, hogy bizonyos körülmények közt feladja saját politikáját Lenin politikája javára. Belátta, hogy az ő taktikájának csak addig van értelme, amíg a németek tűrik a halogatást. Lenin meg volt győződve arról, hogy ezt a végtelenségig húzni nem lehet, és ha nem írják alá a békét, előbb-utóbb folytatódik a háború. Trockij lebecsülte ezt a veszélyt, de beleegyezett abba, hogy aláírja a békét, ha Lenin aggodalmai beigazolódnak.

Elébe vágva az eseményeknek, szükségesnek tartottuk is-

mertetni ennek a megbeszélésnek a lényegét, amely nem igazolja azt a legutóbbi időben is többször ismételt állítást, hogy Trockij nem tartotta be a kormány vezetőjének utasítását, hiszen Lenin sehol sem beszélt kormányutasításról. A VII. kongresszuson ezzel kapcsolatban a következőket mondotta: „Trockij taktikája, amennyiben halogatásra irányult, helyes volt: akkor vált helytelenné, amikor a hadiállapotot megszűntnek nyilvánították, de a békét nem írták alá. Én egész határozottan azt *javasoltam* (Az én kiemelésem. – *L. I.*), hogy írjuk alá a békét. A breszti békénél jobbat nem kaphattunk.”³²

Ez természetesen nem csökkenti Trockij katasztrofális lépésének súlyát, de fölöslegesnek tartjuk, hogy ezt az eléggé el nem ítélnélhető, a józan ész számításait teljesen figyelmen kívül hagyó hibát belemagyarázásokkal súlyosbítsuk.

Semmiképpen nem fogadható el viszont Trockijnak az az állítása, hogy kettőjük nézete majdnem azonos volt, hiszen egyaránt elutasították a háborút, s Lenin a forradalmi háború híveivel vitázott legélesebben, nem pedig vele. Valóban, a szélsőradikális jelszavak sokkal nagyobb tömegeket vonzottak a katasztrófa-politika felé, és kezdetben – legalábbis ameddig nem került sor az ultimátumra – még Trockij felemás álláspontja is jobb volt, mint a „baloldaliaké”. Trockij egy, állítólag Leninnel folytatott beszélgetést idéz, sok év távlatából, hogy bebizonyítsa, miszerint kettőjük nézete között csupán jelentéktelen taktikai eltérés volt. Lenin azt tanácsolta, hogy ultimátum esetén írja alá a békét, neki pedig az volt a véleménye: ráérnek akkor aláírni, ha az ultimátum után megkezdődik a német támadás. Ehhez még hozzáfűzi: miután ő kijelentette, hogy a támadás esetleges megkezdése után sem fogja támogatni a forradalmi háború elvét, Lenin nagyjából elfogadta az ő álláspontját.³³ E fejtegetés nagy szépséghibája, hogy gyökeresen elmentmond Lenin ebben az időben és később, szóban és írás-

ban vallott nézeteinek, s inkább azzal van összhangban, ahogy Trockij cselekedett február 10-e és február vége között. Politikájához tehát utólag megkonstruálta Lenin jóváhagyását, méghozzá Lenin halála után, amikor a legilletékesebb tanú már nem tudott nyilatkozni ebben a kérdésben.

A politikai viták mellett folytatták a nyugat-európai munkás- és katonatömegek felvilágosítását célzó propagandatevékenységet. Egyrészt a katonabarátkozások során kiadványokat juttattak át a frontvonalon, másrészt egymást követték a rádiófelhívások. A január 23-i rádióüzenet például az annexiós politika bizonyítékául ismertette a német célkitűzéseket.³⁴ Ezzel cáfolták meg az osztrák politikusoknak azt az állítását, hogy semmiféle annexiós célokat nem követnek Bresztben, amit a szociálpatrióta vezérek is igyekeztek elhíttetni a sztrájkoló munkásokkal. Más felhívások a német munkásokhoz és katonákhoz szóltak, és ismertették az Ukrajnában kialakult helyzetet.³⁵ A szikratávíró berendezések ugyan a katonaság kezében voltak, de sok hír eljutott olykor az orosz fronttól igen távoli területekre is. A cattarói tengerészlázadás résztvevői közül többen visszaemlékeztek arra, hogy a távírárszok időnként minden tilalom ellenére fogták és terjesztették a szovjet közleményeket. Így a propagandatevékenység, bár kerülő utakon, hozzájárult a forradalmi erjedés gyorsításához.

2. A NÉMETORSZÁGI SZTRÁJKMOZGALMAK HATÁSA A NÉMET POLITIKÁRA

Németországban ilyen jellegű politikai viták nem folytak. A módszereket illetően egyre inkább a katonai vezetés elképzelése került előtérbe, a végső célokban pedig eddig is egyetértettek. Elhatározták, hogy a tárgyalások újramegkezdése után a megállapodás szerinti időpontban megkötik a

békét az ukránokkal, és kész helyzet elé állítják az orosz küldöttséget, vagyis átadják az ultimátumot.

Ennek az irányvonalnak a megvalósítását több körülmény is sürgette. Ide kell sorolnunk mindenekelőtt a Rada ekkorra kialakult rendkívül súlyos helyzetét. Egy január 23-i szovjet rádiófelhívás tudtul adta, hogy Ukrajnában a szovjethatalom egyre inkább tért hódít, Jekatyerinoszlav, Harkov, Poltava, Csernigov, Nyikolajev, Rosztov, Odeszsa és sok más jelentős központ már a szovjethatalom kezén van.³⁶ A németek nagyjából ismerték a Rada helyzetét és nem sok okuk volt arra, hogy a közlemény állításainak valódiságát kétségbe vonják. Az a veszély fenyegetett tehát, hogy a forradalom a Rada kormányát teljes egészében elsöpri, még mielőtt a tárgyalások a szerződés aláírásához szükséges stádiumot elérhették volna.

A szovjet küldöttség politikájáról kapott értesülések szintén a fenti irányvonalat támasztották alá.

Már régebben rájöttek arra, hogy a szovjet küldöttség időt akar nyerni, erre vonatkozó jelentések a tárgyalási szünet alatt is érkeztek. Rosenberg január 25-i jelentése szerint az oroszok tisztaiban vannak hadseregük harcképességével, de arra számítanak, hogy a tárgyalások megszakadása esetén forrongások robbannak ki Németországban és a Monarchiában. Ilyen véleményeket Rosenberg hallhatott a küldöttség tagjaitól, mert azok a meggyőződésüket általában nem rejtették véka alá. Sokkal súlyosabb viszont az a tény, hogy a németek valamiképpen tudomást szereztek a szovjet küldöttségnek adott taktikai útmutatásokról. Legalábbis Rosenberg a továbbiakban azt jelentette, hogy Trockij távolléte idejére pontos utasításokat hagyott a küldötteknek, mely szerint a szünet idején tartott bizottsági tárgyalásokon nem szabad azt a látszatot kelteniük, mintha nem törekednének egyezsége. Rosenberg szerint Kamenyev kijelentette, hogy a németeknek az lenne a legnagyobb

adu a kezükben, ha az oroszok egyáltalán nem akarnának békét.³⁷

Hasonló hírekkel tüzelte Hindenburgot Hoffmann is – akit pedig egyáltalán nem kellett buzdítani – január 25-i jelentésében.³⁸ Rosenberg a következő alkalommal már azt írta, nem hiszi, hogy ultimátum nélkül meg tudják valósítani célkitűzéseiket. A siker érdekében szükségesnek tartotta, hogy a sajtó és különösen a baloldali sajtó, megfelelőképpen készítse elő a talajt Németországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában.³⁹ Ludendorff elküldte a külföldnek a szovjet sajtó állásfoglalásait az adott kérdésben, január 27-én pedig gróf Keyserlingk ellentengernagy, a petrográdi német misszió tagja jelentette, hogy aznap Petrográdon Trockij beszédet tartott, amelyben kifejtette, habár Oroszország nem képes tovább harcolni, a német békét nem fogja aláírni.⁴⁰ Mindez azt bizonyítja, a németek nagyjából tisztában voltak a helyzettel, és ez csak megerősítette őket abban, hogy az egyébként is elhatározott tervüket végrehajtsák.

A tárgyalási szünet alatt a Reichstag jóváhagyta a német küldöttség tevékenységét. Elkészült az ultimátumnak szánt nyilatkozat is, amely leszögezte a központi hatalmak álláspontját a kiürítés és az önrendelkezés kérdésében,⁴¹ sőt meg is vitatták. Ludendorff néhány korrekciót, illetve megszorítást javasolt.⁴²

Németországban is minden készen állt tehát a tárgyalások folytatására, amikor január 28-án Berlinben sztrájk robbant ki. Az esemény nem volt teljesen váratlan. A német munkásság éppoly éberen figyelte a béketárgyalásokat, mint a Monarchia munkásai. A forradalmi bizalmiak már január közepe óta javasolták a független szociáldemokratáknak a sztrájkharcok megkezdését. Végül január 27-én az esztergályosok gyűlésén elfogadták a sztrájkfelhívást, aminek eredményeképpen másnap Berlinben 400 000 mun-

kás szüntette be a munkát, főleg a hadianyaggyárakban. A munkásküldöttek megválasztották a 11 tagú akcióbizottságot, amelybe meghívtak három tagot a független szociáldemokrata pártból, ahonnan Ledebourt, Dittmann és Haaset küldték. Bár a munkásküldöttek egy része tiltakozott, meghívtak három képviselőt a szociáldemokrata pártból is. Ők viszont Scheidemann, Ebertet és Braunt delegálták. Azzal, hogy ezek a szélsőségesen jobboldali szociáldemokrata vezetők bekerültek az akcióbizottságba, tulajdonképpen máris megtörtént az első lépés a sztrájk aláásására. A spartakisták, akik ekkor még a független szociáldemokrata párthoz tartoztak, nem is jutottak szervezett képviselőhöz. De egyelőre még tovább terjedt a mozgalom. Január 29-én Berlinben ötszázezren sztrájkoltak, s Kiel, Hamburg, Lipcse, Brunswick, Köln, Breslau, München, Nürnberg, Magdeburg, Dortmund, Halle stb. munkásai is csatlakoztak a sztrájkhoz. Összesen több mint egymillió munkás vett részt a politikai sztrájkban, és követelte a békét.

A hatóságok a sztrájk letörésére drákói intézkedéseket foganatosítottak. Megszigorították az ostromállapotot, mindenfajta gyűlést betiltottak. Amikor Dittmann beszélni akart a munkásokhoz, letartóztatták és 5 évi kényszer-munkára ítélték, megkezdték a tömeges letartóztatásokat. A bűjtogatóknak minősített munkásokat ezrével hívták be és küldték a frontra. Január 30-án Ludendorff még a „Vorwärtse”-t, a többségi szociáldemokraták lapját is betiltotta, mert szerinte eltúlozta a sztrájkolók számát. Február 1-én katonai felügyelet alá helyezték Berlin hét legnagyobb hadiipari üzemét, valamint a kielit és hamburgi hajógyárakat. Végül ultimátumot intéztek ezeknek a gyáraknak a munkásaihoz: Akik legkésőbb február 4-én 7 óráig nem veszik fel a munkát, a legszigorúbb büntetésre számítsanak. A hadköteleseket behívják katonai szolgálatra.⁴³

A szociáldemokrata vezetők igyekeztek leszerelni a sztrájkot, amint azt később be is vallották. Az akcióbizottság, amely összetétele miatt egyébként sem tudott pontos és világos célkitűzéseket kidolgozni, február 3-án este leállította a sztrájkot.

A német munkásmozgalom nem tudta megállítani a militaristákat. A sztrájk elbukott, s a német munkások gazdagabbak lettek egy tapasztalattal. Bebizonyosodott, hogy a szociáldemokratákra ezen a téren sem számíthatnak.

A német küldöttség akkor kezdte meg újra a tárgyalásokat, amikor a sztrájk még a csúcspontján volt. A sztrájkmozgalom sajátosképpen mind a németeket, mind a bolsevik párt többségét megerősítette álláspontjában. A német politikusoknak most eggyel több okuk volt arra, hogy minél hamarabb túl akarjanak lenni a tárgyalásokon. A szovjet „baloldali kommunisták” és Trockij pedig az impozáns méreteken kibontakozott sztrájkmozgalmat az európai forradalomhoz vezető nagyon jelentős lépésnek tekintették.

3. AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA

VÉGLEGES POLITIKAI VONALÁNAK KIALAKÍTÁSA

Mire a tárgyalási szünet megkezdődött és Czernin hazautazott Bécsbe, ott már elültek a nagy sztrájk hullámai. Ennek lecsapódásaként a Monarchia távolabbi zugaiban folytak még kisebb utóvédharcok, de a birodalom vezetői már levontak bizonyos következtetéseket, Czernin a császár tudtával engedményeket ígért az ukránoknak, most már csak jóvá kellett hagynia az eddigi lépéseket. Az ügy 1918. január 22-én este koronatanács elé került. A laxenburgi koronatanácson részt vett Czernin, Seidler miniszterelnök, Wekerle miniszterelnök, Burián pénzügyminiszter, Arz vezérkari főnök, Stöger-Steiner hadügyminiszter, Gratz osz-

tályfőnök, Colloredo követségi tanácsos és Demblin követ-ségi titkár.

Czernin ismertette a Bresztben kialakult helyzetet. Fő problémának a német–orosz vitát jelölte meg, ahol szerinte nem annyira a kormány, mint inkább a német legfelsőbb parancsnokság által követelt formuláról van szó, amelynek alapján rendeznék a területi kérdéseket, azaz kielégítenék „a németek annexiós étvágát”. Reméli, hogy a megegyezés ennek ellenére létrejön – mondotta. – Mindenesetre az osztrák–magyar küldöttek „nem térhetnek vissza Bresztből üres kézzel” ezért „a legmagasabb hozzájárulást kéri, hogy Trockij úrral különbékét köthessen abban az esetben, ha Németország és a bolsevikok között – a Kurlandra és Lit-vániára vonatkozó német annexiós kívánságok miatt – a tárgyalások zátonyra futnak”. A különbéke nagyon meg-rontaná a viszonyt Németország és a Monarchia között, de ezt részben ellensúlyozni lehetne azzal, hogy kilátásba he-lyeznék a hathatósabb katonai támogatást Nyugaton. Az ukránoknak ígért engedményekkel kapcsolatban maga is el-ismerte, hogy a chelmi terület átadásával az osztrák–len-gyel megoldás „erős megrázkódtatást szenvedne”, de az en-nek fejében kötendő kereskedelmi egyezmény nyomán azonnal megindulhat az ukrán gabonaszállítás.

Seidler teljes egészében támogatta ezt a tervet, és bizto-síthatónak vélte az elfogadáshoz szükséges kétharmados parlamenti többség megszerzését. Mindazonáltal figyelmez-tetett arra, hogy különösen a lengyelek heves ellenállásával és parlamenti harcokkal kell számolniuk.

A kérdés ilyen megoldásával, mint várható volt, elsősor-ban a magyar politikusok szálltak szembe. Wekerle egyet-értett az első pontban foglaltakkal, ha az megvalósítható anélkül, hogy szakítást idézne elő Németországgal. Feltét-lenül szükségesnek tartotta a további megbeszéléseket, és elutasított mindenféle fait accomplit a németekkel szemben.

A második pontot illetően azonban már hevesen vitába szállt Czerninnel, s nem minden gúnyos él nélkül, köszönetet mondott neki „a magyar belviszonyokba való beavatkozás elhárításaért”. Ezek után megjegyezte, hogy Magyarországon nincs ukrán kérdés. A rutének által lakott magyarországi területeken tiszta elhatárolás keresztülvihetetlen, a magyarországi ruténeknek nincs értelmiségük, nincs földbirtokuk, kereskedelmük és iparuk. Ezzel Wekerle, Czernin szerint is, azt akarta bebizonyítani, hogy az ukránok alacsony kultúrfokon vannak, nem adhatnak nemzeti önállóságot nekik.⁴⁴

Miután Wekerle kijelentette, hogy Magyarországon nincs ukrán kérdés, így folytatta: „ilyen körülmények között könnyű egy magyar politikusnak objektív álláspontot elfoglalni és a Monarchia, illetve Ausztria érdekeit szem előtt tartva, nyomatékosan óvni, hogy külső beavatkozást megengedjenek, kiváltképp ha olyan labilis államalakulatról van szó, mint az ukrán köztársaság... A Monarchia etnográfiai struktúrája megtilt bármilyen kívülről jövő beavatkozást, amelyet hacsak egyetlen esetben is elfogadnánk, veszedelmes precedenst teremtene más államok számára. Nem jelentenének-e be például az olaszok és románok alkalomadtán hasonló követeléseket a béketárgyalásokon? Eltekintve ettől, a gróf Czernin által javasolt módoszat Lengyelország elvesztésével járna, aminek nyomán irredenta mozgalom keletkezne a galíciai lengyelek és a galíciai ukránok körében.” A továbbiakban rámutatott, hogy benne a breszt-litovszki ukrán képviselő nagyon kevés bizalmat kelt – voltaképpen nem lehet tudni, kitől kapta mandátumát és kit képvisel. Wekerle a kérdéskomplexumot a Monarchia egész rendszerének változatlan fenntartása szempontjából vizsgálta, s beszéde annak jövője szempontjából sok jogos aggályt tartalmazott.

Ezekkel, lényegében, Czernin is tisztában volt. Kijelen-

tette, hogy a Wekerle által említett veszélyek közül egyet sem tagad, de nem lát más lehetőséget. Felelős osztrák vezetők szerint a magyar élelmiszer-segítség csak a két következő hónapra elegendő, aztán elkerülhetetlen az összeomlás, hacsak nem kapnak valahonnan gabonapótlást. „Abban az esetben – mondotta –, ha dr. Wekerle Ausztria számára is vállalja a kitartás garanciáját, ő örömmel folytat más politikát . . . Amíg ez meg nem történik, olyan ember helyzetében van, aki egy égő ház harmadik emeletén tartózkodik, és az egyetlen menekülési lehetőség, ha kiugrik az ablakon. Ilyen pillanatban nem arra fog gondolni, hogy a menekülő ugrás közben kitörheti a lábát.”

Arz szerint az oroszokkal való békekötés nem is fontos Ausztria számára, mivel azon a fronton nincsenek csapaik. Sürgős volna viszont az ukrán tárgyalások befejezése, mert a frontnak azon a részén 40 osztrák–magyar hadosztály áll.

A továbbiakban Gratz Gusztáv, aki a lengyel és a román kérdésről tárgyalt a németekkel, tájékoztatta a tanácsot az ügyek állásáról. Az volt a véleménye, hogy a németek javaslata a chełmi probléma nélkül is elfogadhatatlan Ausztria számára. A németek követelik a Kongresszusi Lengyelország erős megnyirbálását, elsősorban a dobrowai szénbányákra aspirálnak. Annak idején, amikor a császár Hoffmann tájékoztatása alapján más álláspontra helyezkedett, Hindenburg és Ludendorff felajánlotta a lemondását. A németek el akarják sorvasztani a lengyel ipart, részt követelnek maguknak a lengyel vasutakból és kincstári birtokokból, a háborús adósságok egy részét Lengyelországra akarják áthárítani. Az így megnyomorított Lengyelország Ausztriának csak nyűgöt jelentene. Sok minden szól tehát a Kongresszusi Lengyelországról való lemondás és kompenzációként Romániának, „ennek a mérhetetlen gazdag országnak” a Monarchiához való szorosabb csatlakoztatása

mellett, habár itt is nehéz lesz Németországgal megegyezni. Ez a megoldás politikailag is hasznos lesz, mert kihúzza a talajt az irredentizmus alól. „A továbbiakban uralni fogjuk az Al-Dunát, és sok osztrák és magyar hazafi dédelgetett álmát realizáljuk” – fejezte be Gratz a helyzet ismertetését.

A vitát IV. Károly a következőkben foglalta össze: „A külügyminisztert felhatalmazzuk, hogy 1. abban az esetben, ha a dolog másként nem megy, különegyezményt kötnék az orosz maximalistákkal a gróf Czernin által javasolt formában. 2. Ha a Monarchia közellátási viszonyai miatt a háború folytatása lehetetlennek látszik, indokolt, hogy Ukrajnával tárgyalásokat kezdjenek Galícia kettéosztásának az alapján. Ezen tárgyalások esetleges zátonyra való jutásának bűnét nyilvánvaló módon az ukrán képviselők nyakába kell varrni. 3. Bármilyen sajnálatos, az osztrák–lengyel megoldás ideiglenesen háttérbe kerül, és helyette a lehetőleg tehermentes Romániának a Monarchiához való csatlakozása kerül előtérbe. 4. A Németországnak megadandó (katonai, kereskedelmi és közlekedési) koncessziók csak akkor kerülhetnek szóba, ha a területi kérdések megoldódnak.”

Amikor már tulajdonképpen az egész kérdést eldöntötték, felszólalt Burián is, aki mindenben Wekerlét támogatta, és lényegében semmi újat nem mondott. Főként arra igyekezett felhívni a figyelmet, hogy „a háború valószínűleg nem múlik el nyomtalanul a Monarchia belső struktúrája felett”, de az átalakítást ne engedjék kívülről ráerősokolni, hanem azt belülről kell kezdeményezni, hogy a Monarchiának hasznára vagy legalábbis ne kárára legyen. IV. Károly zárszavában Burián fejtegetését ugyan tudomásul vette, de döntését nem változtatta meg.⁴⁵

Burián így kommentálta ezt a nevezetes tanácskozást: „Az 1. pont helyes. A többi, ahány szó, annyi veszedelem. A legkárhózosabb politikai megtévedés. Mi nyitjuk meg

a külső beavatkozások kapuját. Minden program és ígélet ellen cselekszünk, kompromittáljuk állami tekintélyünket, becsületünket és érdekeinket. Az egyedüli vigasztalás, hogy mindez – kivihetetlen lesz... »Ha Lengyelországot nem kaphatom, akkor Romániát veszem« – ez olyan politika, amit mai nap, a háború eredményei és tanulságai után is, a mi viszonyaink közt csinálni nem lehet. Nekünk a béke kell. Így talán Czernin megkapja az ukrán békét, ámbár kétlem, de mindenütt háborúhosszítólag fog hatni.»⁴⁶

Fölösleges volna most azon elmélkedni, hogy Burián megállapításaiban, amelyek jó részét a történelem igazolta, mennyi volt a politikus előrelátás és mennyi a rossz politikai közérzetből fakadó félelem és megérzés. Annyi bizonyos, hogy több kérdésben helyesebben számított, mint az osztrákok. IV. Károly, Czernin, Seidler, Gratz és mások politikai elképzeléseiben pedig az a megdöbbenő, hogy hiába voltak maguk is tisztában valamelyest a Monarchia helyzetével – lásd Czernin példálózását az égő házból való menekülésről –, mégsem tudták megtagadni magukat. Az égő házban úgy sakkoztak, dobálóztak országok, népek sorsával, mintha az 1815-ös bécsi kongresszuson ültek volna a győztesek sorában. Mindenesetre Czernin megkapta politikai vonalához a legfelsőbb jóváhagyást, és ezzel tarsolyában kelhetett útra Breszt felé. Előbb azonban még beszámolt az osztrák képviselőházban a breszti fejleményekről.⁴⁷

Ezekben a napokban érdekes és kissé váratlan vita zajlott le a szovjet küldöttség Bresztben maradt része és az osztrákok között. Január 24-én ugyanis Joffe kéréssel fordult Csákyhoz, hogy közvetítse Czerninhez a következő tartalmú táviratot: Victor Adler beszédében tiltakozott az ellen, hogy Ausztria népképviselői nincsenek jelen a békekonferencián, aminek hiányát a szovjet küldöttség is érzi, erre többször rá is mutatott. Figyelembe véve azt a tényt, hogy az adott pillanatban úgyis csak a jogi és a gazdasági

bizottságban folyik munka, amihez nem szükséges a szovjet küldöttség minden tagja, valamint azt a tényt, hogy osztrák elvtársaik hiányos tájékoztatást kaptak a tárgyalások menetéről, kérte Czernint, hogy a mindkét részről egyformán szükséges demokratikus béke mielőbbi létrejötte érdekében tegye lehetővé számára, hogy néhány napra Bécsbe menjen „az osztrák proletárok képviselőivel való tárgyalás céljából”.⁴⁸ Czernin még aznap ugyancsak táviratban utasította Csákyt, közölje Jofféval: a Monarchia kormánya szerint funkcióját Breszt-Litovszkban kell betöltenie, más irányú tevékenységre nincs felhatalmazása.

Joffe Csáky válaszát tudomásul vette, de tiltakozott az ellen, hogy megakadályozzák a szovjet munkás- és parasztkormány képviselőjének személyes kapcsolatát az osztrák proletariátussal.⁴⁹ A vita ezzel le is zárult. Nem tudjuk, kapott-e Joffe valakitől instrukciót, vagy teljesen egyéni kezdeményezésről volt szó. Mivel a távolabbi vidékeken itt-ott még sztrájkoltak, irreális lett volna azt feltételezni, hogy bolsevik agitátort engedjenek a munkások közé, hogy ott leleplezze a Monarchia uralkodó osztályának politikáját.

A tárgyalási szünet alatt az osztrák külügyminisztérium is pontos tájékoztatást kapott a petrográdi eseményekről az ottani osztrák-magyar bizottságtól. Von Hempel táviratai ismertették Kamenyevnek a különbéke ellen írt cikkeit, a „sem háború, sem béke” formuláról történt szavazást. „Minden a Lenin-kormánynak arra a tervére utal – közli január 28-i jelentésében –, hogy tovább húzzák a béketárgyalásokat abban a reményben, hogy időközben nálunk a béketörekvés komoly forradalmi kitöréshez és az itteni állapot szellemében egy általános összeomláshoz vezet.” Ugyancsak ismertette a III. szovjetkongresszus határozatát, valamint Trockijnak a kongresszuson mondott beszédét.⁵⁰

Amikor tehát újrakezdődtek a tárgyalások, a felek tisztában voltak egymás terveivel, szándékaival.

V. A tárgyalások csődbe jutnak.
*Lenin harca a békeszerződés aláírásáért
és ratifikálásáért*

I. A RADÁVAL KÖTÖTT BÉKESZERZŐDÉS
ALÁÍRÁSA

A breszt-litovszki tárgyalások újrakezdése majdnem komoly akadályokba ütközött. Az Ukrajnában ekkor már általánossá vált felkelés miatt ugyanis a Rada képviselői alig tudtak eljutni Bresztbe; Golubovics, a küldöttség vezetője egyáltalán nem érkezett meg, a többiek pedig csak úgy csúsztak át a vörös gárdisták ellenőrzésén, hogy szovjet küldötteknek mondták magukat.¹

1918. január 30-án Talaat pasa nyitotta meg a konferencia plenáris ülését. Ezután a küldöttségek vezetői ismertették a személyi változásokat. Kühlmann közölte, hogy a német küldöttségbe bekapcsolódott gróf Podewils bajor királyi államminiszter. Trockij a szovjet küldöttségben történt változásokat részint politikai, részint államjogi, részint pedig személyi okokkal magyarázta. Karelint mint a baloldali eszerek egyik vezetőjét osztották be. Az ukrán munkás-, katonai- és paraszttanácsok kormányának megbízásából – amint ezt már írásban is jelentették – kapcsolódott be a szovjet küldöttségbe Medvegyev, a szovjetek Végrehajtó Bizottságának elnöke és Sahraj, a katonai ügyek néptitkára. A harmadik megbízott, aki annak idején betegsége

miatt nem érkezett meg, a továbbiakban Petrográdon marad, ahol tagja lett a Népbiztosok Tanácsának. Az így kialakult kép megfelel az Oroszországban és Ukrajnában kialakult helyzetnek. Ezzel kapcsolatban Trockij közzétett egy rövid nyilatkozatot, amely a következőket tartalmazta: Ukrajna ugyanazon az átalakuláson ment át, mint Oroszország, bizonyos időbeli eltolódással. A Rada szociális összetételét, politikai nézeteit tekintve sokban azonos a Kerenszkij-kormánnyal. Az ukrán munkás-, katonai és paraszttanácsok egész Ukrajnában harcot folytatnak a kijevi Rada ellen, és ez a harc Ukrajna sok részében a tanácsok döntő győzelmét eredményezte; az egész Donyeci-szénmedence, a Jekatyerinoszlav-környéki fémfeldolgozó terület, a Harkovi és Poltavai kormányzóság az ő hatalmukba került. A többi területen a helyzetet a szovjetek erősödő hatalma és a Rada csökkenő befolyása jellemzi. A kijevi kormány válságba jutott, ezért a Radával kötött békét semmi esetre sem lehet az Ukrán Köztársasággal kötött békének tekinteni. Ha Golubovicsnak a kijevi titkárságtól kapott mandátuma továbbra is érvényes, nem tiltakoznak a részvétele ellen, de csak olyan béke lehet érvényes, amelyet Oroszország föderatív köztársaságainak kormánya ír alá az orosz küldöttséghez tartozó Ukrán Népi Titkárság képviselőinek a részvételével.

A Rada képviselője azt válaszolta, csak az egész küldöttség megérkezése után nyilatkoznak a Trockij által felvetett kérdésről.

Kühlmann ugyan elkezdte a nála már szokásos jogi csúrt-csavarást, de lényegében ő sem tudott mást javasolni, mint hogy a kérdést a teljes kijevi küldöttség megérkezése után vitassák meg.

Ezután Trockij és Kühlmann hosszas vitába bonyolódottak Trockij egy korábbi kijelentésével kapcsolatban, hogy az orosz kormány *csak* erőre támaszkodik-e vagy pedig erőre

is támaszkodik.² Ez az adott kérdés megvitatását semmivel sem vitte előre, ugyanúgy mint az általános témáét sem, de Kühlmann – mint ezt a résztvevők közül többen hangsúlyozták – sohasem tudott lemondani arról, hogy csillogtassa államjogi és nemzetközi jogi ismereteit, ha erre alkalom kínálkozott.

Míg ezek a viták folytak január 30-án, egyik félnek sem volt tudomása arról, hogy Ukrajnában a Rada elleni harc új fordulóponthoz érkezett. Január 28-ról 29-re virradó éjjel Kijevben fegyveres felkelés tört ki, és ezzel a Rada uralma teljesen kétségessé vált.³

A politikai és területi ügyekkel foglalkozó bizottság január 31-i ülésén hosszasan vitatkoztak az illetékesség kérdéséről. Időközben Trockij táviratot kapott, melyet ismertetett a tárgyaló partnerekkel. A távirat szerint a kijevi helyőrség nagy része átállt az ukrán szovjet kormány oldalára, és a Rada uralmát rövidesen megdöntik. A szövetségesek ezután másnapra plenáris ülést javasoltak.⁴

A szövetségesek, legalábbis ahogy ez a különböző dokumentumokból kiderül, nem egyformán ítélték meg a helyzetet. Január 30-án Czernin a nehézségeket számba véve meglehetősen egyoldalúan látta az eseményeket. „Kétségtelen – írta –, hogy az ausztriai és németországi forradalmi események hallatlanul felcsigázták a petrográdiak reményeit. Úgyszólván kizártnak tartom, hogy az oroszokkal eredményre jussunk. Az oroszok magatartásából világosan látszik, hogy a világforradalom kitörését már a legközelebbi hetekre remélik, és taktikájuk arra irányul, hogy némi időt nyerjenek és kivárják ezt a pillanatot.”⁵ Ez eddig nagyjából meg is felelt a valóságnak. Az Ukrajnában lezajlott, és még folyamatban levő változások jelentőségét azonban nem fogta fel vagy nem akarta felfogni. Erről mindössze a következőket jegyezte fel: „Az új konstellációban egyetlen érdekes dolognak látszik, hogy a Petrográd és Ki-

jev közti viszony lényegesen romlott, és a bolsevikok többé egyáltalán nem ismerik el a kijevi bizottságot.”⁶ Czernin tehát nem ismerte be, hogy Ukrajnában a helyzet alapvetően megváltozott, s még február elején is úgy tett, mintha nyugodtan folytathatná korábbi diplomáciai játékait. „Cé-
lom az – jegyezte fel –, hogy a petrográdiakat és az ukrá-
nokat kijátsszam egymás ellen és vagy az egyikkel, vagy a
másikkal békéhez jussak.”⁷

Kühlmann, habár az ukrajnai eseményekért úgyszólván kizárólag a bolsevikokat tette felelőssé, mégis realisabban számolt. A január 31-i Trockij-közleményről írt jelentésé-
ben megjegyezte, hogy a kijevi küldötteknek még nincse-
nek autentikus híreik az eseményekről, s így latolgatta a le-
hetőségeket: „Ha az ukrán Rada-kormány segélykiáltása
elérkezne hozzánk, komolyan tanulmányoznánk a kérdést,
hogy eleget tehetünk-e ennek vagy sem.” Rámutatott, hogy
a kiforratlan oroszországi eseményekbe való beavatkozás
milyen veszélyeket rejt magában. Úgy vélte, Németország-
ban és különösen Ausztriában jobban elviselnék a bolsevi-
kokkal való szakítást, ha megegyeznének Ukrajnával. Vé-
gül is a szövetségesekkel együtt úgy döntöttek, hogy meg-
kell kötni az egyezséget az ukránokkal még akkor is, ha a
Rada hatalmi helyzete átmenetileg erősen romlott. „A Rada
nyilvánvalóan igen megrendült helyzetét figyelembe véve
azonban – írta Kühlmann – nem szabad nagy illúziókat
táplálni egy ilyen egyezmény értékével kapcsolatban.”⁸

A február 1-én tartott plenáris ülés kiemelkedik a hosszú
teoretikus vitákkal eltelt tanácskozások sorából. Először be-
jelentések hangzottak el. A bolgárok közölték, hogy Popov
igazságügyminiszter helyét Radoszlavov miniszterelnök fog-
lalja el. A németek közbenjárásának tehát meglett az ered-
ménye.

A következő felszólaló, Szevrjuk bejelentette, hogy mivel
Golubovics többé nem tér vissza, átveszi a kijevi ukrán kül-

döttség elnökségét. Utána elnöki minőségben rögtön hosszú beszédet tartott, melynek során ismertette a Rada 1917. december 20-i nyilatkozatát és terjedelmes idézeteket olvasott fel az ülések jegyzőkönyveiből. Mindezzel azt akarták bizonyítani, hogy a Rada függetlenségét mindenki elismerte, Trockij is, ezért most nincs joga megváltoztatni véleményét valamiféle táviratra való hivatkozással. Beszédéből a résztvevők tudomást szerezhettek arról, amiről eddig nem esett szó, hogy a Központi Rada 1918. január 24-én kibocsátotta a IV. Univerzálét, amely kimondta: „Mostantól fogva az Ukrán Népköztársaság az ukrán nép önálló, senkitől sem függő, szabad és szuverén állama.” Ez a legnagyobb változás Ukrajnában, és nem az, amire Trockij hivatkozik, mondotta igen éles hangon, s nem ismerte el a Kijevben lejátszódott eseményeket.

Szevrjuk után Medvegyev szólalt fel a szovjetek Végrehajtó Bizottsága nevében. Kijelentette, hogy a III. szovjetkongresszus létrehozta a munkás- és parasztköztársaságok föderációját, a szabad népek szabad szövetségét. Eddig az Ukrán Köztársaságot a kijevi Rada képviselte Bresztben, és az ukrán szovjethatalom – az egyetlen olyan hatalom, amelyet Ukrajna dolgozó népe elismert – nem jutott képviselőhöz. Az Ukrán Végrehajtó Bizottság, az ukrán nép szuverén szervezete, kezdettől fogva nem tartotta a Radát arra jogosultnak, hogy az ukrán nép nevében beszéljen. A Rada a nép háta mögött, az orosz küldöttségtől elkülönülten folytatta tárgyalásait, és többek között emiatt következett be az a tiltakozás, amely megrendítette a Rada hatalmát. Az ukrán nép gyors békét kíván, de ezt a békét az egész Oroszországi Föderatív Köztársasággal, annak dolgozó népével együtt akarja megkötni. A cárizmus bilincseit szétzúzták, de a testvérnépek között megmaradtak a szoros gazdasági és kulturális kapcsolatok, és ezek csak erősödni fognak. „Kötelességünknek tartjuk Ausztria–Magyarország

és Németország népeinek a figyelmét felhívni arra – mondotta –, hogy mindazok a kísérletek, amelyek arra irányulnak, hogy Ukrajnát szembefordítsák Oroszországgal, és így teremtsenek békét, alapjaikban tévesek és ezért kezdettől fogva kudarcra vannak ítélve.”

A továbbiakban Medvegyev felolvasta a Népi Titkárság nyilatkozatát arról, hogyan képzelik el az ukrán nép jövőjét: „A Népi Titkárság igyekszik olyan körülményeket létrehozni, amelyek közt az egész ukrán nép, amely Ukrajnában, Galíciában, Bukovinában és Magyarországon él, nem akadályoztatva azoktól az államhatároktól, amelyek jelenleg megosztják, mint egy egész élhessen. Ukrajna további állami helyzetének kérdését a többi nép sorában az egyesült ukrán nép szabad szavazásának útján kell eldönteni.” Medvegyev utalt arra, hogy bár az osztrák–magyar kormány álláspontja miatt nem vitathatják meg az összukrán kérdést a jelenlegi béketárgyaláson, szilárdan meg vannak győződve arról, hogy a demokratikus fejlődés a legközelebbi jövőben biztosítani fogja az ukrán nép számára az egységet és a szabadságot. Támogatják a demokratikus, annexiók és hadisarcok nélküli béke elveit, a megszállt területek kérdésében pedig támogatják az orosz javaslatot, amely szerint az érdekelt népeknek népszavazás útján kell dönteniük a saját sorsukról, az idegen csapatok kivonása után. Befejezésül még egyszer hangsúlyozta, hogy az ukrán nép a Radával kötött bármiféle egyezményt vagy szerződést csak akkor fog elismerni, ha azt az Oroszországi Föderatív Köztársaság küldöttsége, amelyhez ők tartoznak, elismeri és jóváhagyja.

Medvegyev után Trockij következett, aki beszédében rámutatott, hogy az Ukrajnában végbement eseményeknek semmiféle következménye nincs az ukrán függetlenség elismerése szempontjából. Egy ország függetlenségének elismerése azonban nem jelenti bármiféle kormány elismerését is.

Példaként megemlítette, hogy aligha kételkedne bárki is Oroszország függetlenségében, mégis egy egész sor állam nem ismerte még el a Népbiztosok Tanácsának kormányát. A központi hatalmaknak sem érdeke, hogy egy látszólagos hatalommal egyezzenek meg, ha tartós megegyezést akarnak. Ne akadjanak fenn jogi formulákon, hanem a lényegre nézzék. Az állandóan emlegetett szeparatista mozgalmakkal kapcsolatban megjegyezte, hogy a peremterületeken éppen azok az osztályok, csoportok és rétegek a fő hívei ezeknek a mozgalmaknak, amelyek a régi rezsim idején a centralizmus rendíthetetlen hívei voltak, így Ukrajnában a földbirtokos kozákság. És nem kétséges, hogy ismét a centralista eszmék fő hordozóivá válnának, mihelyt a hozzájuk hasonló társadalmi osztályok és csoportok újra hatalomra jutnának Oroszországban. Ennek ellenére, ha a kijevi Rada küldöttségének továbbra is megvan a mandátuma, nem emelnek kifogást az ellen, hogy önállóan vegyen részt a tárgyalásokon, de határozottan megismétli, hogy a kijevi Radaval kötött bármiféle egyezményt csak akkor fognak elismerni, ha azt az ukrán Végrehajtó Bizottság delegátusai jóváhagyták.⁹

Eddig a tárgyalás még viszonylag normális hangnemben folyt, eltekintve Szevrjuk egyik-másik éles, majdnem durva kitételétől. A szovjet küldöttség reálisan számolt az ukrainai eseményekkel, s egyelőre nem feszegette a kijevi Rada külképviseleti jogát a tárgyalásokon, nehogy az önrendelkezési jog csorbításával vádolják.

Akár elismerte a Rada küldöttsége, akár nem, a szovjethatalom térhódítása Ukrajnában nagy ütemben haladt előre. Kijevben valóban kitört a fegyveres felkelés, ami helyzetüket rendkívül bizonytalanná tette. Ez már maga is arra készítette őket, hogy dühüket a szovjet küldöttségre zúdítsák. A központi hatalmak képviselői úgyszólván ösztönözték őket erre, mint Czernin utóbb maga is beval-

lotta: „Megkértem az ukránokat, hogy végre beszéljenek egyszer nyíltan a petrográdiakkal, és az eredmény szinte kolosszális volt. Az ukrán képviselők szörnyű gorombaságokat vágtak a petrográdiak fejéhez...”¹⁰ Ezek a megjegyzések főként Ljubinszkijra vonatkoznak, aki Trockij után szólalt fel, még durvább hangnemben, mint Hoffmann az emlékezetes január 12-i ülésen. Mivel a szovjet kormány már nem volt hajlandó elismerni a Rada lényegében megdöntött uralmát, Ljubinszkij hazugságnak nevezte a szovjet nemzetiségi politikát. Kijelentette, hogy a Vörös Gárda a zsoldosok bandája, a Népbiztosok Tanácsa csupán erre támaszkodik, és uralmát nem fogja elismerni sem Ukrajna, sem a Don-vidék, sem a Kaukázus, sem Szibéria, de maga az orosz nép sem. Kétségbe vonta az ukrainai forradalmat, de állításának igazolására most is csak a kijevi szovjetkongresszus adatait ismételte. Mint láttuk, annak arculatát azonban a gazdag parasztok tömeges felvonultatásával eltorzították, többek közt azért távoztak onnan a bolsevik küldöttek, és csatlakoztak a harkovi területi kongresszushoz. Ljubinszkij olyan tajtékzó szitok-átok hangnemben vádaskodott, hogy a forradalom iránti gyűlöletről eltelt jelen levő porosz militaristák nagy élvezettel hallgatták szavait. Trockij válaszképpen csupán gúnyosan megköszönte az elnöknek, hogy a magas szintű értekezlet méltóságával összehangban nem korlátozta a szónokot nyers, leplezetlen véleménynyilvánításában. Végül megköszönte a tolmácsnak a kissé enyhített szövegű fordítást.¹¹

Magáról az épületesnek éppen nem mondható jelenetről sokat írtak már, leírták kárörvendve, leírták Trockij és a szovjet küldöttség iránti bizonyos fokú szemforgató együttérzéssel. Talán nem lesz érdektelen magát Trockijt idézni: „A Rada breszti küldötteit a természet is a célból hozta létre, hogy mindenféle kapitalista diplomaták az orruknál fogva vezessék őket. Nemcsak Kühlmann, hanem Czernin

is leereszkedő megvetéssel tette ezt. A demokratikus tökfilkók az egekben képzelték magukat, amikor észrevették, hogy a Hohenzollernek és Habsburgok szolid cégei komolyan veszik őket...” Majd miután ismerteti, hogyan biztatta fel őket Czernin a szovjet delegáció elleni fellépésre, így folytatja: „Az ukránok ezt túlzásba vitték. Szónokuk egy negyedóra alatt gorombaságot arcátlanságra halmozott, és zavarba hozta a lelkiismeretes német tolmácsot, akinek nem volt könnyű ezután a hangvilla után a tónust megtalálni. Ezt a színjátékot ábrázolva a habsburgista gróf beszél zavaromról, sápadtságomról, görcsös erőlködésemről, a homlokomon gyöngyöző hideg verítékcseppekről. Ha az ember levonja a túlzásokat, annyit mégis el kell ismerni, hogy ez a színjáték elviselhetetlen volt. Gyötrelmessége mégsem abban volt, amint Czernin hiszi, hogy honfitársaink külföldiek jelenlétében gyaláztak bennünket. Nem, az elviselhetetlen a mégiscsak a forradalom képviselőinek dühöngő önmegalázása volt az őket lenéző, fennhéjázó arisztokraták előtt. Az aljas tirádák, a túlárado lakáj-lelkesültség buzgott ezekből a szerencsétlen nemzeti demokratákból... Kühlmann, Czernin, Hoffmann és mások mohón szívták magukba az ukrán küldött minden szavát, mámorosan, mint a játékos a lóversenyen, aki jó lóra tett. A szónok pedig minden mondat után patrónusára tekintve és nála biztatást keresve, leolvasta a papírról az összes szidalmakat, amelyeket küldöttségük kollektív munkával 24 óra alatt kidolgozott. Igen, ez a legundorítóbb jelenet volt, amelyet valamikor is átéltem. De a sértések és sajnálkozó tekintetek keresztüzében egy pillanatig sem kételkedtem abban, hogy ezeket az ügybuzgó lakájokat hamarosan az ajtó elé teszik triumfáló uraik.”¹²

A visszataszító jelenet után Czernin nyilatkozat formájában ismertette a központi hatalmak álláspontját. Hivatkozva az ukránok január 10-i nyilatkozatára, amelynek alapján

elismerték az ukrán küldöttséget mint az önálló ukrán nép meghatalmazott képviselőjét, valamint tudomásul véve a szovjet küldöttség „megváltozott álláspontját”, kijelentette, hogy nincs okuk megtagadni az ukrán küldöttség elismerését. Az Ukrán Népköztársaság független, szabad és szuverén állam, amely jogosult nemzetközi kapcsolatokat kezdeményezni.

Ez most már az ukrán köztársaság teljes jogú államként való hivatalos elismerését jelentette, amit január 12-én a Rada-küldöttek többszöri próbálkozással sem tudtak elérni. Ehhez a Rada IV. Univerzáléja teremtette meg a jogi feltételeket. Hogy ezek mögött már kevés tartalom volt, az a központi hatalmakat kevésbé érdekelte. Megteremtették a Kühlmann által oly fontosnak tartott jogi alapot a Radával való különbéke megkötéséhez. Így értékelik a Czernin által felolvasott nyilatkozatot a Bécsbe és Berlinbe küldött jelentések is.

Trockij ismételten hangsúlyozta, hogy a szovjet küldöttség álláspontja nem változott, hiába próbálják az ellenkezőjét bebizonyítani, továbbá, hogy az illető kormányok az általuk elismert országról még azt sem tudják megmondani, hol húzódnak a határai, pedig egy béketárgyaláson ez sem lényegtelen. Kühlmann kérdésére, hogy a küldöttség ukrán tagja által ismertetett nyilatkozat hivatalos orosz közleménynek tekintendő-e, kijelentette, hogy azért teljes felelősséget vállalnak. Ezzel az 1918. február 1-i viharos plenáris ülés lezárult.¹³

Kühlmann a Berlinbe küldött jelentésében megmagyarázta, miért hagyta Czernint előtérbe kerülni egy olyan fontos kérdésben, mint a Rada elismerése. Egyrészt mert az engedményeket Ausztria rovására adják, és el akarta kerülni azt a látszatot, hogy mindez német nyomásra történik, másrészt pedig ez segít eloszlatni a Monarchiában azt az ál-

talános véleményt, hogy az osztrák politika a németeké után kullog.¹⁴

Február 2-án és 3-án intenzív tárgyalások folytak az ukránokkal. A németek és osztrákok minden eszközzel siettettek volna a megegyezést, de az általuk kívánt ütemet nem tudták elérni, mint Kühlmann panaszkolta, „az urak makacssága és teoretizáló formalizmusa” miatt. Ez annál is inkább bosszantó volt számukra, mert a németországi sztrájk még be sem fejeződött, amikor ismét súlyos következményekkel fenyegető esemény történt: a Monarchiának a cattarói öbölben állomásozó hadiflottájában matrózlázadás robbant ki.

A külügybe már február 2-án megérkezett Grünaau bárónak, a Wilhelmstrasse képviselőjének távirata a főhadiszállásról, amelyben ismertette az eseményeket és a császár utasítását. Ilyen nagyméretű lázadás a központi hatalmak hadseregében első ízben fordult elő, s mint a távirat is közli, a matrózok többek közt a béke azonnali megkötését követelték. Az események hatása alatt II. Vilmos megparancsolta Grünaunak, kérje Kühlmannnt, hogy a leggyorsabban kössék meg a békét az ukrán Radával, és ultimátummal kényszerítsék Trockijt a német feltételek elfogadására. A távirat befejező mondata az Ukrajnával kapcsolatos német politika fejlődésének egy teljesen új mozzanatát tárja fel: „A császár kifejezte azt a reményét, hogy miután a Rada-Ukrajna hadat üzen Oroszországnak, sikerülni fog megegyezni Ukrajnával arra vonatkozóan, hogy barátokként a Rada védelmére bevonuljunk, és ezen az alapon a helyzetet Trockijjal szemben tisztázzuk.”¹⁵

Ismeretes, hogy később ez a bevonulás megtörtént, bár valamelyest más körülmények közt. Mindenesetre rendkívül érdekes, hogy a Rada segélykérési terve már ilyen korán felmerült a németeknél.

Miközben az ukránokkal folytak a tárgyalások, a német

és az osztrák külügyminiszter útra készülődött. Berlinben szándékoztak közös megbeszélést tartani a hadvezetőséggel, hogy tisztázzanak bizonyos taktikai kérdéseket, valamint a német és osztrák viszony néhány problémáját. Elutazásuk előtt megállapodtak abban, hogy az ukránokkal kötendő szerződés írásban is tartalmazni fogja az Ukrán Köztársaság elismerését és Chelmmel kapcsolatban a határok meghúzását. Viták folytak még az Ukrajnából jövő gabonaszállítások kérdésében. Czernin ugyanis be akart vetetni a békeszerződésbe egy pontot, amely szerint Ukrajna kötelezettséget vállal legalább egymillió tonna gabona szállítására 1918 júniusáig, és kijelenti, hogy ennek a kötelezettségnek nem teljesítése esetén a szerződés politikai része is érvénytelen. A Rada helyzetére, az egész Rada-küldöttség politikai arculatára rendkívül jellemző Czernin jelentésének a következő része: „Ezen az alapon nem lehetett megállapodásra jutni, mivel az ukrán küldöttek kijelentették, hogy a szállítási kötelezettségnek a békeszerződésbe való felvétele az egész közleményt ellenük hangolná, olyan mértékben, hogy a jelenlegi kormány Kijevben egyáltalán nem tudná tartani magát.”¹⁶

Ezért aztán a következő áthidaló megoldást találták: A békeszerződésbe csupán egy általános rendelkezést vegenek be, amely szerint a szerződő felek kötelezik magukat, hogy fölösleges termékeiket egymás rendelkezésére bocsátják. A szerződés rögzítené, hogy az egyik félre kirótt kötelezettségek nem teljesítése a másik felet is feloldozza kötelezettségei alól. Úgy számították, hogy a szerződés aláírása után a két fél képviselői találkoznak Kijevben, megállapítják a rendelkezésre álló fölösleget és megegyeznek a szállítási feltételekben. A Kijevben kötendő egyezményt – a Rada kérésére – magyarázó megállapodásként csatolnák az említett szerződésponthoz, ily módon elkerülnék, hogy az ukrán nép rovására vállalt rabló feltétel kitudódjon. „Az

ukrán képviselők – írta Czernin – személyesen felelősséget vállalnak azért, hogy a szállítási szerződés legalább egymillió tonna gabonára fog kiterjedni. Mi a magunk részéről kijelentenénk, hogy nem foglalkozunk a szerződés ratifikálásával, ha nem jön létre ilyen szállítási szerződés.”¹⁷

Czernin tehát igyekezett a szerződést szigorú feltételekkel úgy körülbástyázni, hogy a központi hatalmak igen nagy biztosítékot kapjanak. Az ukrajnai cseppfolyós körülmények között már eleve könnyű volt valaminek a nem teljesítésébe belekötni, annál is inkább, mert a tárgyaló felek nagyon jól tudták, hogy Ukrajnában mi történik, és azt is, hogy napok óta magában Kijevben is súlyos fegyveres harcok folynak.

Február 3-án a legmagasabb szintű tárgyalások néhány napra megszakadtak, mivel a német küldöttség vezetői közül Kühlmann és Hoffmann, az osztrák–magyar vezetők közül Czernin, Colloredo és a küldöttségek több más tagja aznap Berlinbe utazott magas szintű tanácskozásra. A munka Breszt-Litovszkban azonban ez alkalommal sem szünetelt. Megbeszélések folytak az alsóbb szintű bizottságokban a békeszerződés részletkérdéseinek kidolgozásáról.

Alighogy a két küldöttség vezetői elutaztak Bresztből, Trockij írásban közölte a német küldöttséggel, hogy a Népbiztosok Tanácsának elnökétől imént érkezett távirat szerint „a kijevi Rada megbukott. Ukrajnában minden hatalom a szovjetek kezén van.” A hírt továbbították Varsóba az átutazó Kühlmann-nak és Czerninnek, azzal a megjegyzéssel, hogy a német küldöttség körében megoszlanak erről a vélemények. Az ukránok próbáltak táviratozni Kijevbe az igazság kiderítése céljából, de az összeköttetés egyelőre megszakadt.¹⁸ A Lenintől február 3-án (január 21-én) érkezett távirat egyébként ennél lényegesen hosszabb volt, ezért más kérdés kapcsán még visszatérünk rá.

A február 5-én kezdődött berlini tanácskozásokon német

résről jelen volt Hertling kancellár és Ludendorff is. Az első ülésről készült jegyzőkönyvtöredék szerint Czernin kérte a konferencia összehívását, részben azért, hogy véglegesen tisztázzák a breszti taktikát és a béke megkötése esetén aktuális kérdéseket, részben pedig a német–osztrák szövetségi viszonyral kapcsolatos néhány problémát akart megbeszélni. Mind Chelm, mind pedig az ukrán koronataromány kérdésében kizárólag Ausztria vállalt nagy áldozatot, ezért Czernin jogosnak vélte, hogy az Ausztria–Magyarország számára történő gabonaszállítások elsőbbséget élvezzenek.¹⁹

A második ülésen Czernin szerette volna végre írásban rögzíteni, hogy a Monarchia csak Németország háború előtti birtokaiért köteles harcolni. A nagyobb vita ebben a kérdésben bontakozott ki, amikor értelmezni kezdték a korábbi egyezményeket. A vita során Ludendorff kijelentette, hogy „egy olyan béke, amely csak a status quo területet biztosítja, annyit jelentene, hogy a háborút elvesztettük. Keleten ilyen békéről nem is lehetett vitatkozni.”²⁰

Végül is, ahogy ez Hertling Grünaunak küldött táviratából megállapítható, megegyeztek a békekötés esetén Ukrajnából szállítandó gabona elosztásában és a breszti taktika kérdésében is. Eszerint bármilyen módon el kell érni a béke megkötését a Radával, utána pozitív vagy negatív eredménnyel, de mindenképpen be kell fejezni a tárgyalásokat az orosz küldöttséggel, mert katonai szempontból világos helyzetet kell teremteni. A Trockijjal való szakítás esetére Ludendorff rövid időn belül katonai akciókat helyezett kilátásba.²¹ Ezzel kapcsolatban Czernin – emlékezése szerint – azt javasolta, hogy visszaérkezésük után négyszemközt tárgyal Trockijjal és tisztázza, lehetséges-e a megegyezés vagy sem.

A küldöttségek vezetői február 6-án este érkeztek vissza Bresztbe. Február 7-én, ha nem is négyszemközt, mert

Czernint elkíserte Gratz is, sor került a Trockijjal való beszélgetésre. Ennek lefolyásáról Czernin naplóján kívül más dokumentum nem áll rendelkezésünkre, de nincs okunk kétkedni a leírásban, mert az összhangban van az eseményekkel. Eszerint Czernin mindjárt a beszélgetés elején közölte Trockijjal: az a benyomása, hogy a szakítás és a háború újrakezdése közvetlenül a küszöbön áll. Kérte, jelölje meg nyíltan, milyen feltételek mellett tudná elkerülni a súlyos következményeket. Trockij erre kifejtette, hogy a megszállt tartományok esetében nem önrendelkezésről, hanem nyílt, brutális annexióról van szó, és a hatalom előtt meg kell hajolnia. De sohasem fogja feladni az elveit, és sohasem fogja kijelenteni, hogy elismeri a népek önrendelkezési jogának ezt az értelmezését. A németek nyíltan megmondhatják, hogy hol legyenek a határok, de ő erre egész Európa előtt le fogja szögezni, hogy brutális annexióról van szó, s Oroszország túl gyenge ahhoz, hogy ezt kivédje. Trockij továbbá kijelentette, soha nem egyezhet bele abba, hogy békét kössenek Ukrajnával, mert az nincs többé a Rada kezében.²²

Az események menete lassan elérkezett ahhoz a ponthoz, amelyen túl az időhúzó tárgyalási taktikát tovább nem lehetett folytatni, de sajnos Trockij és hívei nem vonták le a megfelelő következtetéseket. Az még érthető, hogy a januári sztrájkok, különösen a németországi sztrájk, rendkívüli mértékben felcsigázta a várakozást. Február 3-án Petrográdon szikratávíratot adtak közre Lenin aláírásával „mindenkihez, különösen a breszt-litovszki békeküldöttséghez”. Mivel a táviratban arról is szó van, hogy a küldöttséggel nincs vonal-összeköttetés, és első részében ugyanazt tartalmazza az ukrajnai eseményekkel kapcsolatban, amit Trockij írásban közölt a német küldöttséggel, minden valószínűség szerint ugyanarról a távíratról van szó. A távirat befejező része a következőképpen hangzik. „A petrográdi munkások

között nagy a lelkesedés azzal kapcsolatban, hogy Berlinben megalakult a Munkástanács. Az a hír járja, hogy Karl Liebknechtet kiszabadították és hamarosan a német kormány élére áll. A Petrográdi Szovjet holnapi ülésének napirendjén szerepel a berlini és a bécsi Munkástanácsnak küldendő távirat kérdése.”²³

Hogy a háború és az imperialista Németországgal való béke kérdésében mennyire megoszlottak a vélemények ebben a helyzetben, arra jellemző a Központi Bizottság február 3-i ülésén lezajlott több szavazás. Az ülés jegyzőkönyve nem maradt fenn, de megtalálható a különböző kérdésekről ejtett szavazások táblázata. Az anyag „A Központi Bizottság tanácskozása a különböző irányzatok képviselőivel” címen szerepel a KB jegyzőkönyvei között. A tárgyaláson a jelenlevők négy csoportban 10 kérdésről szavaztak. Az I. csoportban volt Lenin, Sztálin, Muranov, Artyom (Szergejev), Szokolnyikov és Zinovjev, aki a szavazás előtt távozott. A II. csoportba tartozott Lomov, Kresztyinszkij, Buharin és Urickij. Buharin és Urickij a szavazás előtt eltávozott. A III. csoportban volt Obolenszkij (Oszinszkij) és Sztukov. A IV. csoportban volt Preobrazsenszkij, Szpunde és Fenigstein.

A következő kérdések hangzottak el: 1. „Általában megengedhető-e a béke szocialista és imperialista állam között?” – Az I., II. és IV. csoport igennel, a III. nemmel szavazott.

2. „Megengedhető-e a német annexiós béke aláírása?” – Az első csoport igennel, a II., III. és IV. nemmel szavazott.

3. „Húzni kell-e a tárgyalásokat vagy nem?” – Az I. és a II. csoport igennel szavazott, a III. csoportból Obolenszkij tartózkodott, Sztukov nemmel szavazott. A IV. csoportból Szpunde nemmel, a másik kettő igennel szavazott.

4. „Elhúzzuk-e a tárgyalásokat addig, ameddig a németek megszakítják őket?” – Igennel szavazott az I. és a II.

csoport, nemmel a III. csoport, a IV. csoportból Szpunde tartózkodott, a másik kettő igennel szavazott.

5. „Megszakítsuk-e azonnal a tárgyalásokat?” – Erre a kérdésre a III. csoportbeli Szpunde kivételével mindenki nemmel szavazott.

6. „Megengedhető-e a német annexiós béke aláírása abban az esetben, ha megszakítják a tárgyalásokat és ultimátumot nyújtanak át?” – Erre a kérdésre az I., II. és IV. csoport igennel, a III. nemmel szavazott.

7. „Ilyen esetben alá kell-e írni a békét?” – Igennel szavazott az I. csoport, nemmel a III. csoport, míg a II. és IV. csoport tartózkodott a szavazástól.

8. „Alá kell-e írni a békét abban az esetben, ha Kühlmann a németországi forradalmi mozgalom nyomása alatt hajlandó aláírni azt küldöttségünk eredeti feltételei alapján?” – Az I. csoport igennel szavazott, a II. csoport és Szpunde a IV. csoportból tartózkodott, a IV. csoport másik két embere és a III. csoport nemmel szavazott.

9. „Létre kell-e hozni a Vörös Hadsereget?” – Ez volt az egyetlen kérdés, amelyre mindenki igennel szavazott.

Hátra volt még az utolsó, a 10. kérdés: „Megengedhető-e szocialista állam gazdasági kapcsolatai imperialista állammal?” – Erre az I., II. és IV. csoport igennel, a III. nemmel szavazott.²⁴

Jegyzőkönyv nélkül igen nehéz eligazodni a szavazáson, hiszen forma szerint a vitában felmerült kérdésekben történt elvi állásfoglalás. Csak így magyarázható a 6. és 7. kérdésre adott szavazatok közötti ellentmondás. Arra a kérdésre, hogy megengedhető-e a béke aláírása abban az esetben, ha a németek megszakítják a tárgyalásokat vagy ultimátumot nyújtanak be, igennel felelt az értekezlet résztvevőinek többsége, köztük a „baloldali kommunisták” egy része. Egyes szerzők szerint ezzel mintegy megnyitották az utat a lenini reálpolitika előtt.²⁵ Az ügy azonban korántsem ilyen

egyszerű, hiszen ezután következett az a bizonyos 7. kérdés: „Ilyen esetben alá kell-e írni a békét?” – és erre csak öt ember szavazott igennel Leninnel együtt, míg heten tartózkodtak, ketten pedig nemmel szavaztak. Három csoport, az I., II. és IV. csak akkor szavazott egységesen igennel, amikor elvileg vetették fel a kérdést. (Mint láttuk, ez volt a 6. kérdés.) Amikor azonban konkrétan kellett állást foglalni: az adott helyzetben aláírják-e a békeszerződést, a szavazatok rögtön másként alakultak. Megállapítható tehát, hogy ebben az időpontban csupán Lenin és csoportja állt következetesen az akkori egyetlen helyes reálpolitika talaján, a többség, amely tartózkodásával vagy ellenszavazatával megtagadta ennek a támogatását, ingatag álláspontjával tulajdonképpen Trockij felemás, következményeiben a „baloldali kommunisták”-ével egyező álláspontját támogatta.

Nézeteik akkor sem változtak, amikor a külpolitikai helyzet rohamosan rosszabbodott. Február 3-án letörték a matrózfelkelést, február 4-én megszűnt a sztrájk Németországban, az ausztriai sztrájknak már az utórezgései is elültek, február 7-én pedig Czernin Trockij tudomására hozta, hogy a következő lépés az annexiós béke elutasítása után a háború újrakezdése lesz.

Ugyanazon a napon párhuzamos tárgyalások folytak a szovjet küldöttséggel és az ukránokkal.

A politikai és területi ügyekkel foglalkozó német-osztrák-magyar-orosz bizottságban hosszadalmas vita folyt a központi hatalmak sajtója által terjesztett hamis hírek ügyében. Trockij tiltakozott az ellen, hogy a német és az osztrák-magyar sajtó jól szervezett kampányt folytat ellenük a tárgyalások elhúzása miatt, holott a németek csak az utolsó tárgyalási szünet előtt ismertették végleges feltételeiket. A felelősség tehát nem őket terheli. Kühlmann és Czernin tagadta, hogy szervezett kampány folya. Arra hivatkoztak,

hogy a tárgyalások nyíltak, és nincs mit tenni, ha az újságírók ilyen véleményre jutottak.

Az utolsó üléseken gyakran szóba került a lengyel kérdés, valamint Lengyelország meghívásának az ügye. Trockij többszöri kérésére végre szót kapott a szovjet küldöttség lengyel szakértője, Bobinski.

A Lengyelországgal kapcsolatos tárgyalásokról hiányzott a legérdekeltőbb fél, a lengyel dolgozó tömeg hangja – kezdte felszólalását Bobinski. Nemcsak annak a kétmillió embernek a nevében kíván nyilatkozni, akiket a háború az ún. Lengyel Királyságból Oroszországba űzött, hanem a Lengyel Királyság területén élő dolgozók nevében is. Szerbia és Belgium mellett Lengyelország a legjobban lerombolt ország. A lakosai közül behívott katonákat három „hazáért” kényszerítették egymás ellen harcolni.

Bobinski a lengyel nép nevében követelte: 1. az idegen csapatok kivonását Lengyelországból, és a megszállók által létrehozott intézmények és hivatalok felszámolását; 2. a sajtó-, szólás- és gyülekezési szabadság biztosítását; 3. a szavazásra csak a menekültek, a Németországba és Oroszországba elhajtottak visszatérése után kerüljön sor; 4. a lengyelországi rombolásokat nemzetközi alaptól állítsák helyre, amelyet az összes ország kapitalistáinak megadóztatása útján hozzanak létre; 5. a határokat szavazás és a szomszéd népekkel való megegyezés útján állapítsák meg. Nem igaz az – mondta végül Bobinski –, hogy Lengyelország az önrendelkezés útján meghatározta sorsát. Amikor ilyen döntés született, abban nem vettek részt a dolgozó tömegek, és nem biztosították számukra a legkisebb szabadságot sem.

A felszólalás további vitát váltott ki. Kühlmann megkérdezte, hogy Bobinski beszédét hivatalos nyilatkozatnak tekintsék-e. Trockij óvatosan azt válaszolta, hogy küldöttségükbe, ugyanúgy mint az ukránok esetében, bevonták a

lengyel dolgozók képviselőit, mert ők a legkompetensebbek véleményt mondani. Kühlmann viszont hevesen tiltakozott, hogy olyan agitációs beszédek végighallgatására kényszerítsék őt, amelyekért a küldöttség nem vállal hivatalos felelősséget. Hoffmann is felháborodottan tiltakozott, amiért Bobinski a németországi lengyel katonák nevében is beszélt.²⁶

Így tehát ez az ülés is véget ért anélkül, hogy bármiféle konkrét előrehaladás történt volna valamilyen téren. Bobinskinak hivatalos fórumon elhangzott követelései bizonyára hatottak a lengyel dolgozó népre, de a konferencia menetét nem befolyásolhatták. Mivel a nyilatkozat elég veszélyes kérdést érintett, amely a balti területekkel kapcsolatos hosszú vita mellett viszonylag háttérbe szorult, a német küldöttséget kellemetlenül érintette.

Kühlmann az ülésről szóló jelentésében a nyilatkozatot egyszerűen „gyalázkodó írásnak” nevezte. Egyben örömmel közölte, hogy az ukránokkal a tárgyalások jól haladnak, az egyezmények, különösen gazdasági téren, kielégítik a szakértőket, és nincs kizárva, hogy már másnap végezni tudnak. „Mihelyt ezt a szerződést tető alá hozzuk, közérthetőbb nyelven fogunk beszélni a bolsevikokkal” – mondotta. Majd kifejezte azt a kívánságát, hogy a sajtó újra foglalkozzon az oroszok „hihetetlen” magatartásával, és követelje, hogy „vessenek véget ennek a komédiának”.²⁷

A párhuzamos tárgyaláson, ahol a Radával kötendő békeszerződés végleges szövegét készítették elő ezen a napon, megszövegezték a szerződéshez csatolandó titkos jegyzőkönyvet, amely a szerződés VII. cikkelyének I. pontját egészítette ki. Ebben a Rada vállalta, hogy az Ukrán Köztársaságban található egymillió tonna gabonafelesleg elszállítását biztosítja. Kéri azonban, hogy a központi hatalmak működjenek közre a közlekedés megjavításában. Wiesner követ ismét hangsúlyozta, hogy a központi hatalmak a szer-

zódés ratifikálását attól teszik függővé, hogy az ukránok teljesítik-e a feltételeket.²⁸

Ezt követően, február 8-án elkészült a másik titkos jegyzőkönyv, amely az Osztrák–Magyar Monarchia ígéretét rögzítette. Eszerint Kelet-Galícia és Észak-Bukovina ukránlakta részeiből autonóm ukrán koronatarományt hoznak létre. Az Ukrán Köztársaságban viszont biztosítani kell a lengyel, a német és a zsidó kisebbség szabad nemzeti és kulturális fejlődését.²⁹ A Monarchia politikusai tehát mégis úgy döntöttek, hogy ezt a számukra rendkívül veszélyes egyezményt is jegyzőkönyvbe vegyék. Mivel ezt a titkos jegyzőkönyvet is csatolták a békeszerződéshez, természetesen erre is értelmezték azt a fenntartást, hogy teljesítése az ukrán kötelezettségek betartásától függ.

Most már lényegében minden akadály elhárult a szerződés aláírásának útjából, s csak apróbb részletkérdések kimunkálása volt hátra. Ezzel egyidőben azonban rendkívül fontos események játszódtak le Ukrajnában. Kijevben már napok óta véres utcai harcokat vívtak a felkelő munkások a Rada uralma ellen, amikor a szovjet csapatok a város alá értek, és február 8-án közös erővel felszabadították a várost. A Rada kormánya elmenekült Volhíniába.³⁰ Néhány nap múlva, február 12-én pedig a harkovi szovjet kormány átköltözött Kijevbe.

Mintha mi sem történt volna, február 9-re virradó éjjel fél kettőkor rövid plenáris ülést tartottak Bresztben, ahol Németország, Ausztria–Magyarország, Bulgária és Törökország aláírta a békeszerződést az Ukrán Népköztársasággal. A szerződés szerint a Monarchia és Ukrajna határai azonosak voltak a háború előtti osztrák–orosz határral. Tarnográdtól északra Chełm nyugati határát vették alapul, azzal a kikötéssel, hogy ezen még egy vegyes bizottság kisebb változtatásokat hajthat végre a nemzetiségi viszonyoknak megfelelően. Ezzel tehát elismerték az egész chełmi

terület Ukrajnához való csatolását. A szerződés már fentebb említett VII. cikkelyének I. pontja kimondta, hogy a legfontosabb mezőgazdasági és ipari termékfölöslegek kölcsönös cseréjét 1918. július 31-ig olyan formában kell végrehajtani, amint azt a békeszerződés aláírása után azonnal megalakítandó bizottságok ki fogják dolgozni. A kereskedelmi forgalom elszámolásához a szerződés érvénybe léptette az 1894–1904-es orosz–német kereskedelmi egyezmény sok hátrányos pontját.³¹

A kiegészítő gazdasági szerződést, amely a fontosabb termékek mennyiségét rögzítette, csak később, április 23-án írták alá, más körülmények között. Ebben a gabonán kívül megszabták egyéb fontosabb termékek mennyiségét is. A szerződés pl. előírta, hogy Ukrajna köteles július 31-ig leszállítani 400 millió darab tojást, 50 ezer tonna élősúlyú szarvasmarhát, szalonnát, cukrot, lent stb.³² Attól függetlenül, hogy a végleges lista és a szállítási ütemterv csak áprilusra készült el, február 21-re Németország és a Monarchia már megállapodtak a zsákmány felosztási arányát illetően. A bizottságok gondos és pontos munkát végeztek. Már korábban megegyeztek a gabona elosztásában, kimondták a közös bizottsági záróülésen, hogy a hüvelyeseket, olajosmagvakat, olajat, zsírt, húst, szarvasmarhát, tojást és a korábbi egyezményben nem említett többi élelmiszert úgy fogják felosztani, hogy Németország kap 6 részt, a Monarchia 4 részt. Egy bizottság kidolgozta, hogy milyen fémeket és érceket kívánnak beszerezni, és hogyan osztják fel: platina 160 kg-ig fele-fele arányban osztandó, 160 kg-on felül Németország kap 2 részt, a Monarchia 1 részt, alumíniumból az első 200 tonnát a Monarchia kapja, utána fele-fele alapon osztoznak. Krómból és krómércből az osztási arány: Németország – 2 rész, a Monarchia – 1 rész. A magas szén: tartalmú ferrokrómnál 3:1, az alacsony széntartalmú ferrokrómnál 2:1, a kobaltnál 1:1, a molibdénnél 2:1, a vaná-

diumnál 4:1, a kadmiumnál 2:1, a bizmutnál 1:1, a rádiumnál és a mezotóriumnál 1:1, a grafitnál 1:0, a wolfram fémnél és a ferrowolframnál 3:1, a wolframércnél 5:1, a réznél 2:1, a rézgálicnál 1:4, az ólomnál 1:0, a cinknél 2:3, cinn-nél 3:1, nikkelnél 5:1, higanynál 1:0 arányban osztozkodtak, persze többnyire a németek javára.

Egy másik bizottság a vegyészeti termékekkel és nyersanyagokkal, gumi és festékanyagokkal foglalkozott, de hatáskörébe tartoztak a következő anyagok is: gyapjú, rongy, gyapot, hancsrost, mindenféle hernyóselyem, papír, papírost, papírlemez, cellulóz, faanyag, szalma, birka- és kecskebőr, marhabőrök, szőrmék, bőrárúk, tímárananyagok, házi és vadnyúl bőrök, ásványolaj, parafa, linóleum, wulkán-fiber stb. A bizottságok által összeállított anyaglista 56 nagy nyomtatott oldalt tesz ki, amelyből csak mutatóban soroltunk fel néhány tételt.³³ A termékfelesleg tehát, ahogy ezt a békeszerződésben óvatosan megfogalmazták, nem korlátozódott az egy millió tonna gabonára és néhány fontosabb élelemiszerre, s a termékcserét, figyelembe véve a Rada helyzetét, nem az egyenlőség és a kölcsönös előnyök elve alapján óhajtották végrehajtani. A központi hatalmak úgy gondolták, rátaláltak egy olyan forrásra, amelyből bőven meríthet Németország és a Monarchia mindenben szűkölködő háborús gazdasága.

Érthető, hogy Czernin öröme a békeszerződés aláírása után, amelyben álmai megtestesülését látta, nem ismert határt. Ujjongva táviratozott a császárnak: „A békét Ukrajnával éppen most, éjjel 2 órakor aláírtuk. Kérem Öfelségét, huzassa meg Bécsben az összes harangokat a Legfelsőbb iránti köszönetként az első békéért.”³⁴ Károly nem kevésbé „meghatva és boldogan” köszönte meg Czernin „céltudatos és eredményes” munkáját. „Gondokban igazán bővelkedő uralkodásom legszebb napját köszönöm Önnek, és könyörgök a mindenható Istenhez, hogy továbbra is se-

gítse Önt a nehéz úton – a Monarchia és népeinek üdvére.”³⁵

Az már későbbi történet, hogy a Rada haza- és néparuló politikája ellenére, az ukrán nép vajmi keveset engedett megvalósítani ebből az Ukrajnát kirabló programból.

Visszatérve a február első napjaiban történt eseményekhez, mindenekelőtt szembetűnik, hogy amilyen mértékben előrehaladtak a sikeres tárgyalások Ukrajnával, úgy erősödtek a német militarista körök agresszív törekvései. Hindenburg február 7-én táviratot küldött a keleti front főparancsnokságára, amelyben közölte, hogy a császár az előző napi jelentésnél kijelentette, hogy a Livónia és Észtország eddig meg nem szállt területein élő németeknek megadja az általuk kért védelmet. Ezért a kilátásba helyezett hadműveleteket most már biztosra kell venni. Hoffmann pedig parancsot kapott Hindenburgtól, hogy eszközölje ki Livónia és Észtország kiürítését, vagy pedig a Trockijjal való szakítást.³⁶

Másnap Kühlmann a kancellárnak küldött hosszú jelentésében megírta, hogy a következő ülésen – számításba véve az ukrán békeszerződést –, ha nem is ultimátum formájában, de teljesen egyértelműen ki fogják jelenten, hogy az oroszoknak 24 óra alatt minden lényeges pontban kielégítően nyilatkozniuk kell, mert nem áll módjukban tovább tárgyalni. Kühlmann még mindig remélte, hogy eredeti követeléseik alapján el fogják érni a béke megkötését. Úgy vélte, hogy az eddigi területi követelések megközelítették azt a mértéket, amit Oroszország – figyelembe véve Petrográd biztosítását – még elfogadhat, s kérte a kancellárt, ha osztja véleményét, Grünaun keresztül a „legfelső helyen” hozassa ezt szóba, és mivel Bresztben nagyon gyorsan fejlődnek az események, sürgősen közölje vele az eredményt.

A Radával 9-én írták alá a békét, és este 6 óra 50 perckor a külügybe érkezett Grünau távirata a császár parancsával, akinek Grünau nem tudott még jelentést tenni Kühlmann javaslatáról. Vilmos a Kühlmann-nak küldendő üdvözlő távirathoz a következőket fűzte hozzá: „Trockijnak *azonnal* szabják meg azt a követelményt, hogy vagy békekötés az *én* feltételeim alapján Livónia és Észtország *azonnali* kiürítésével, vagy a tárgyalások megszakítása és a fegyverszünet felmondása. Hoffmann-nal közölni, von Hindenburg tábornagy őexcelenciája ugyanilyen óhajjal fordult hozzám.”³⁷

Ezzel egy időben érkezett meg egy másik távirat is Vilmos aláírásával, amely közölte, hogy fogták a bolsevik kormány egyik rádiófelhívását, amely „hadseregem katonáit egyenesen a Legfelsőbb Hadúr elleni felkelésre és engedetlenségre hívja fel”. A császár közölte, hogy ezt sem ő, sem Hindenburg nem nézhetik és nem tűrhetik tovább. Szigorú utasítása: február 10-én este 8 óráig jelentést akar kapni arról, hogy Trockij aláírta-e a békét a német feltételek mellett, egyidejűleg kiürítik a Baltikumot a Narva-Pleskau–Dünaburg vonalig az összes érintettek kártalanításának a vállalása mellett. Ellenkező esetben 10-én este 8 órakor a tárgyalásokat meg kell szakítani és a fegyverszünetet fel kell mondani. A keleti főparancsnokság ezután előrevonul az előírt vonalig.³⁸

Mielőtt azonban a császári parancsok megérkeztek volna Bresztbe, este 5 órakor megkezdődött a politikai és területi ügyekkel foglalkozó német–osztrák–magyar–oroszbizottság utolsó előtti, rendkívül kiélezett politikai vitákban bővelkedő ülése.

Kühlmann mindjárt erélyesen azzal kezdte, hogy ideje levonni néhány következtetést, a végtelenségig nem húzhatják a tárgyalásokat.

Czernin eddig általában került az élesebb tónust, ő volt

az, akit leginkább idegesítettek Hoffmann diplomatikusnak egyáltalán nem nevezhető fellépései. A berlini értekezleten még írásban szeretne volna rögzíteni, hogy a Monarchia nem köteles Németország hódításaiért harcolni, visszaérkezésakor még kierőszakolta, hogy „négy szemközt” beszélhesen Trockijjal. Most, hogy nyeregben érezte magát, magatartása egyszeriben megváltozott, keményen, sőt néha cinikus hangon kezdett beszélni. Felszólalásában rámutatott, hogy bár elméletileg sokat vitatkoztak az önrendelkezésről, véleménye szerint a különböző értékelések nem akadályozhatják meg a béke aláírását. Kühlmann 27-én világosan megmondta, hogy Kurland, Litvánia, Livónia és Észtország egy részét, valamint Lengyelországot érintő területi változásokról van szó. A változások értékelését hagyják későbbre, ehelyett beszéljék meg, hogy végrehajtásuk megakadályozhatja-e a békét vagy sem.

Trockij válaszában áttekintette az egész tárgyalás történetét, rámutatott, hogyan vált akadémiakussá a vita a központi hatalmak nem őszinte magatartása következtében. Jó időbe telt, mire világossá vált, hogy a központi hatalmak az elfoglalt területeket, jelentéktelen sáv kivételével, sem a háború alatt, sem a háború után nem óhajtják kiüríteni. Ezután rátért egy olyan problémára, amely óhatatlanul tovább kellett, hogy élezze a vitát. Megkérdezte, hol húzódik a határ Breszt-Litovszktól délre. Annak idején azt mondták, hogy ezt a Radával akarják megbeszélni. A szovjet delegációnak viszont az volt a nézete, hogy ezt a kérdést egyoldalúan nem lehet megoldani. Azóta a helyzet megváltozott, az Ukrán Köztársaság belépett az oroszországi föderációba. A központi hatalmak ekkor siettek elismerni a Radát, noha ezt korábban a békekötés idejére tartották fenn. A szeparatista politika csak siettette a Rada bukását. A központi hatalmak a szovjet küldöttség bejelentése ellenére folytatták a tárgyalásokat a nem létező kormánnyal,

anélkül, hogy meggyőződtek volna a helyzet tényleges alakulásáról. Ehelyett, miközben folytatták a tárgyalásokat a szovjet küldöttséggel, sietve aláírták a szerződést egy olyan kormányral, amelyről a szovjet küldöttség kategorikusan kijelentette, hogy nem létezik. Világos, hogy ugyanazon területről nem lehet két békeszerződést aláírni, mondotta Trockij, s a Rada által aláírt szerződésnek nincs semmiféle jelentősége sem az ukrán nép, sem az oroszországi kormány számára. A Népbiztosok Tanácsának küldöttsége, amelynek hivatalosan tagjai az Ukrán Népi Titkárság képviselői is, az orosz köztársaság egyetlen meghatalmazott és törvényes képviselője. Az Oroszországi Föderatív Köztársaság és annak egyes részei számára az a békeszerződés lesz érvényes, amit az ő küldöttségük ír alá.

Kühlmann viszonylag higgadtan, de a korábban megszbott irányvonalnak megfelelően nagyon határozottan reagált Trockij beszédére. Míg az általuk megjelölt határ némi módosításáról hajlandónak mutatkozott tovább tárgyalni, az ukrán kérdésben teljesen elutasító álláspontot foglalt el. Kijelentette, hogy a rendelkezésükre álló adatok, amelyeknek autentikus voltahoz nem fér kétség, élesen ellentmondanak Trockij kijelentéseinek. „Abban a kérdésben – mondotta –, hogy milyen államokat tartunk szükségesnek elismerni vagy el nem ismerni, mi magunk kell, hogy a legjobb bírák legyünk. A központi hatalmak irányvonala ebben a kérdésben világosan következik az itt megtett nyilatkozatokból, így a további magyarázat számomra feleslegesnek látszik.” Közölte továbbá, hogy a központi hatalmak valóban megkötötték a békét az általuk elismert Ukrán Népköztársaság képviselőivel, és ennek a következményei a központi hatalmak számára világosak. Ukrajna államjogi helyzetének megvitatása véleménye szerint az adott helyzetben nem vezethet eredményre. Vagyis a központi hatalmaknak a reális helyzettől függetlenül megvan az állás-

pontjuk éppen a kérdésben, és erről nem óhajtanak vitatkozni.

Befejezésül még egyszer hangsúlyozta, hogy véleménye szerint a szóban forgó területek népei már meghatározták sorsukat az önrendelkezés alapján. A továbbiakban a Reichstag jóváhagyásával szélesíteni fogják a képviseleti szerveket.³⁹

Czernin Kühlmann-nál kevésbé higgadtan, a hatalmi álláspont teljesen nyílt hangoztatásával, szinte Hoffmann stílusában, főként az ukrán kérdéshez szólt hozzá: „A kijevi Rada létezésének kérdését az előző szónok úr már megvilágította. Vannak adataink, amelyek ellentmondanak az orosz küldöttség elnök ura adatainak. Én azonban szeretném néhány szóval még jobban megvilágítani az elnök úr által felvetett kérdéseket. Elismertük az ukrán Rada kormányát, következésképpen a mi számunkra létezik.” A továbbiakban kifejtette, hogy a központi hatalmakat nem érinti a Rada kormányának a petrográdi kormányhoz való viszonya, mert békét és nem szövetséget kötöttek vele, számukra tehát semleges, és Oroszország is az lesz, ha megkötik a békét.

Beszédében mindvégig a politikai képmutatás és jogi csűrös-csavarás iménti módszerét alkalmazta.

Ezek után Trockij csupán azt jegyezte meg: sajnos nem kapott választ arra a kérdésre, hogy hol húzódik a határ, amelyet mint Ukrajna és az Osztrák-Magyar Monarchia határát emlegetnek, ami stratégiai szempontból nem közböbs, mert szerintük ez az Ukrán Föderatív Köztársaság és a Monarchia között húzódó határ. Ugyanis, még ha elfogadnák is Czernin nézetét, ami számukra természetesen lehetetlen, „egy hét vagy kettő múlva a szemközti félnek esetleg el kell ismernie azt, hogy a Népbiztosok Tanácsának hatalma kiterjed arra a területre is, amelynek nevé-

ben most egy olyan kormány beszél, amelynek egyetlen területe Breszt-Litovszk.”⁴⁰

A további vitában új vagy lényeges momentumok már nem merültek fel, az álláspontok tovább merevedtek, a tárgyalás gyorsuló ütemben haladt a negatív végkifejlet felé. A központi hatalmak képviselői nagyon jól tudták, hogy az ukrajnai helyzetet és a Rada helyzetét illetően Trockij-nak igaza van, de ekkor már, legalább is a németeknek – mint Vilmos táviratából is láthattuk –, Ukrajnával távolabbi terveik voltak. „Az ukrajnai állapotokról szóló, előttem fekvő hírek szerint sajnos volt alapja annak, hogy Trockij kijelentését indokoltnak tartjuk – írta Hoffmann. – A bolsevizmus győztes előrenyomulásban volt, a Központi Rada és az ideiglenes ukrán kormány menekült. Kühlmann államtitkár és gróf Czernin ezen átmeneti nehézségek ellenére elhatározták, hogy ragaszkodnak az ukrán békeszerződéshez. Átmenetiek voltak a nehézségek, mivel mi bármikor fegyveres erővel támogathattuk és visszahelyezhettük a kormányt. Ezért elutasították az új ukrán képviselőket, akiket Trockij prezentált, azzal az indoklással, hogy Trockij január elején maga is elismerte az ukrán küldöttséget a nép képviselőjeként.

Csodáltam azokban a napokban a fiatal ukránokat. Bizonyára pontosan tudták, hogy az esetleges német segítségen kívül semmi más nem áll a hátuk mögött, hogy kormányuk csupán fikció, ennek ellenére ragaszkodtak a Czerninnel folytatott tárgyalásokon általuk egyszer már felállított követelésekhez és nem engedtek egy jottányit sem.”⁴¹ Követeléseiket formálisan tudomásul vették, de olyan feltételekkel, hogy akkor sem lettek volna kötelesek teljesíteni, ha az ukrán kormány szilárd, szuverén alakulat lett volna, nem pedig fikció, amint Hoffmann is bevallotta.

2. A KÖZPONTI HATALMAK ÉS OROSZORSZÁG KÖZÖTT FOLYÓ TÁRGYALÁSOK MEGSZAKÍTÁSA, A HADMŰVELETEK ÚJRAKEZDÉSE

A következő nap, február 10-e sorsdöntő nap volt a tárgyalások történetében. Az ellentétek a végsőig kiéleződtek, az idegek mindkét oldalon pattanásig feszültek, a fővárosokkal izgatott táviratváltások folytak. Kühlmannhoz megérkezett Grünau távirata, amelyben közölte, hogy a császár hangulata napok óta feszült, ő szolgál villámháritóként. A főparancsnokság sürgeti a császárt, a császárné és a környezet pedig szítják a tüzet Trockij ellen, és hangoztatják a baltiak szerencsétlen helyzetét. A petrográdi rádióüzenet rendkívül felkavarta a kedélyeket. A szövetségesek viszonyára jellemző Grünau kommentárja, mely szerint nem kell tekintettel lenni Ausztriára, mivel Károly császár leállt tárgyalni a román királlyal anélkül, hogy velük egyeztetne volna a dolgot, és noha mindenütt, az élelmezési cikkeknel is igénybe veszi a német támogatást, egy szóval sem mond köszönetet. Megkötötte a békét a szomszédjával, ami pedig északon történik az nem tartozik rá.⁴² Aznap délután Grünau már arról tudósította Kühlmant, hogy előterjesztése nyomán a császár beleegyezett abba, hogy az el nem foglalt területek kiürítését ne ultimátum formájában követeljék. Ugyanakkor sürgette az államtitkárt, hogy a töredék-területeken biztosítsák az ottani népek önrendelkezési jogát.⁴³ E táviratok olvasása közben nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy Vilmos, bár kétséget kizáróan a legagresszívebb nézeteket vallotta, a megvalósítás módozatait illetően mindig annak adott igazat, aki legutoljára beszélt vele. Ez a tárgyalások folyamán a kezdeti szakaszban lezajlott Lundendorff-Hoffmann-affér óta többször világosan megmutatkozott.

Még mielőtt ez a beleegyezés megérkezett volna, Kühl-

mann máris reagált a közben érkezett császári parancsokra, mégpedig úgy, hogy ismét Hertlinghez fordult. Kifejezte azt a reményét, hogy Trockij, ha tiltakozva is, de eleget fog tenni a követeléseknek mind a területi, mind pedig a többi lényeges politikai kérdésekben. Mindenesetre a 10-i ülésen minden tisztázódni fog, mivel az oroszoknak nyilatkozniuk kell a feltételek elfogadásáról. Visszautasítás esetén 24 órán belül bekövetkezik a szakítás, a fegyverszünet felmondásával együtt. „Ha azonban Trockij elfogadja a feltételeinket – írta Kühlmann –, akkor nem veszem magamra a felelősséget azért, hogy Észtország és Livónia kiürítése miatt szakadás következzen be.” Az Ausztriával való szövetségi viszony feszült voltára és a várható belpolitikai konfliktusokra hivatkozva kijelentette a következőket: „Kész vagyok mindkét terület kiürítését követelni, de nem vagyok hajlandó ezt a követelést ultimátum formájában felvetni, vagy az oroszok vonakodása miatt hagyni a békét zátonyra futni, ha a többi követelésünket teljesítik. Az Öfensége 9-i táviratában felvetett követeléseket (a béke aláírása 10-én este 8 óráig, a Baltikum feladása a Narva-Pleskau-Dünaburg vonalig önrendelkezési jog nélkül, és az összes érintettek kárpótlása a Baltikumban) sem politikai, sem népjogi szempontból nem lehet képviselni. Teljesen kizárt dolog, hogy szövetségeseinket ezek követeléséhez meg tudjuk nyerni.”⁴⁴

Kühlmann még aznap küldött következő jelentésében véleményét megerősítette Czernin állásfoglalásával, aki bármilyen harciasan viselkedett is a 9-i ülésen, nem óhajtott ilyen követeléseket támogatni. Egyszerűen bejelentette, hogy a császárártól kapott instrukciók nincsenek összhangban a Vilmos császártól érkezett parancsokkal. A kijelölt időpontig nem tud új utasításokat kérni, mert Károly a fronton tartózkodik, önállóan pedig nem cselekedhet. Ünnepelesen kijelentette, hogy ha végrehajtják Vilmos paran-

csait, fenntartja a maga számára a cselekvési szabadságot és külön fog Petrográddal tárgyalni.⁴⁵

Minderre azonban nem került sor, mert mint láttuk, Vilmos már Kühlmann február 8-i felterjesztése alapján engedett. Az újabb igényektől eltekintve azonban ismét csak a formáról volt szó. Kühlmann ugyan megtagadta, hogy a régi követelésekre ultimatív formában kérjenek választ, de a követelések elutasítása esetén ő is fel akarta mondani a fegyverszünetet. Kühlmann mégis reménykedett abban, hogy a szovjet küldöttségre sikerül háború nélkül is rákényszeríteni az akarátukat, a hadvezetők viszont mint ő maga is írta,⁴⁶ már napok óta mindent elkövettek, hogy rábírák a császárt a katonai megoldásra, jelentősen kiszélesítve a követelések körét. A tárgyalások mindenképpen a befejezéshez közeledtek, az az idő lejárt, amikor még húzni lehetett a válaszadást.

A szovjet küldöttség, noha nem tudhatta, milyen viták folynak a német politikai körökben, azzal tisztában volt, hogy közeledik a tárgyalások vége. Ezt bizonyítja Trockij-nak ezekben a napokban Leninhez írt egyik levele, amelyben nemcsak ezt a tényt szögezte le, hanem ezzel kapcsolatban a korábbi nézeteinek teljesen megfelelő tervét is: „Ki fogjuk jelenteni – írta –, hogy [a tárgyalásokat] befejezzük, de a békét nem írjuk alá. Nem kezdhetnek offenzívát ellenünk. Ha mégis megtámadnának, helyzetünk nem lesz rosszabb, mint most. Szükségünk van az Ön döntésére. A tárgyalásokat kihúzhatjuk még egy napig, talán két-három vagy négy napig is, utána meg kell szakadniuk.”⁴⁷

Trockij és a vele egyetértők feltételezésének nem volt semmiféle reális alapja. Miért ne támadhatták volna meg a németek Oroszországot? S hogy értette ezt Trockij: a támadás után „nem lesz rosszabb a helyzetünk”. Az sem teljesen érthető – ha ugyan a levél tényleg létezett –, milyen döntést várhatott Trockij Lenintől, akinek a békével kap-

csolatos álláspontját nagyon jól ismerte. Talán csak nem arra számított, hogy Lenin mégis beleegyezését adja ehhez a katasztrofális lépéshez? A közölt szovjet dokumentumok nem említik ezt a levelet, Leninnek február 10-én Bresztbe küldött távirata inkább Joffe egyik levelére utal, amelyben valószínűleg az utolsó napok eseményeit ismertette. Nem lehetetlen azonban, hogy a távirat válasz Trockij levelére is. Az első mondata így hangzik: „Ön ismeri álláspontunkat; ez a legutóbbi időben, különösen pedig Joffe levele óta csak még határozottabbá vált. Újra megismételjük, hogy a kijevi Radának írmagja sem maradt, és hogy a németek kénytelenek lesznek elismerni aényt, ha még el nem ismerték. Tájékoztasson minket minél gyakrabban. Lenin.”⁴⁸

Nem lenne értelme azt kutatni, hogy Trockij végzetes lépése előtt megkapta-e a táviratot, mert az nem bizonyít semmit. A táviraton feladási időpontként este 6 óra 30 perc szerepel, az ülés pedig a jegyzőkönyv szerint 5 óra 58 perckor kezdődött –, esetleg Petrográd és Breszt között volt némi időeltolódás. De nem az a fő bűne Trockijnak, mint sokan állítják, hogy nem tartotta be a kormány elnökének utasítását, hanem az, hogy a reális helyzetértékelést teljesen nélkülöző cselekedetével halálos veszedelembe sodorta a forradalmat. Ez pedig a forradalmár politikus szempontjából legalább olyan jóvátehetetlen vétség, mintha utasítást segezt volna meg. Egyébként tisztán formai szempontból nézve a dolgot, bármilyen magas tisztséget töltött is be Trockij a pártban és a kormányban, a felelősségre vonás nem maradhatott volna el, ha a kormány elnökének parancsát megszegi. A breszti lépést követően azonban erre nem került sor, sőt csak azután következett a háború és béke körül folyó vita legkiélezettebb szakasza.

Visszatérve az eseményekhez, tehát meg kell állapítanunk, hogy február 10-én este a politikai és területi ügyek-

kel foglalkozó német–osztrák–magyar–orosz bizottság ülésén mindkét fél elhatározott szándékkal ült tárgyalóasztalhoz. Az ülés a szokásos mederben indult. Trockij vitába szállt Hoffmann-nal, aki tiltakozott az ellen, hogy Finnországban nőtt az orosz csapatok száma, Kühlmann viszont megkérdezte, tud-e arról az orosz küldöttség elnöke, hogy Petrográdon felhívást adtak ki az orosz katonák számára, lázítsák fel a német katonákat saját tábornokaik és tisztjeik ellen. Trockij azt válaszolta, erről nem tud semmit, de annál inkább a német hatóságok orosz nyelven kiadott újságairól, amelyeket a hadifoglyok és a frontkatonák körében terjesztenek, s amelyekben elkeseredett kampányt folytatnak a forradalmi kormány ellen és a valóságnak meg nem felelő híreket nyomtatnak ki.

Kühlmann ekkor azt javasolta, mellőzzenek minden vitás kérdést és csak azoknak a pontoknak a megtárgyalására szorítkozzanak, amelyeknél komoly előrehaladás várható. Jelentést kért a katonai albizottság munkájáról, s miután Gratz közölte, hogy befejezte tevékenységét anélkül, hogy egyetértésre jutottak volna,⁴⁹ az orosz küldöttség véleményét kérdezte. Trockij bejelentette, hogy meghallgatták az albizottság orosz tagjainak a jelentését, és a kérdés beható tanulmányozása után úgy vélik, végre elérkezett a döntés órája. Ezután elmondta nyilatkozatát, és írásban átadta a kormány nevében. A nyilatkozat Trockij és a trockista csoport nézeteinek összefoglalása, ezért érdemes behatóan foglalkozni vele. Bevezetésként hangoztatta, hogy a népek türelmetlenül várják a tárgyalások eredményét, elítélte a háború imperialista célkitűzéseit, majd így folytatta:

„Abban a reményben, hogy nincs már messze az az óra, amikor valamennyi ország dolgozó tömegei Oroszország dolgozó népéhez hasonlóan kezükbe veszik a hatalmat, hadseregünket és népünket kivonjuk a háborúból...

Kilépünk a háborúból. Ezt tudomására hozzuk vala-

mennyi népnek és kormánynak. Parancsot adunk Németország, Ausztria–Magyarország, Törökország és Bulgária csapataival szembenálló hadseregeink teljes leszerelésére. Reméljük és hisszük, hogy a többi nép is hamarosan követni fogja példánkat. Ugyanakkor leszögezzük, hogy azok a feltételek, amelyeket Németország és Ausztria–Magyarország kormánya ajánlott fel nekünk, szöges ellentétben állnak valamennyi nép érdekeivel. Valamennyi ország dolgozó tömegei, így Ausztria–Magyarország és Németország népei is helytelenítik őket... A világ népei, politikai tudatukra vagy erkölcsi érzékükre hallgatva, visszautasítják ezeket a feltételeket, s várják azt a napot, amikor valamennyi ország dolgozó osztályai saját normáik szerint rendezik majd a népek békés együttélését és baráti együttműködését. Nem vagyunk hajlandók szentesíteni azokat a feltételeket, amelyeket a német és az osztrák–magyar imperializmus karddal vés az élő népek testére. Nem adhatjuk az orosz forradalom aláírását olyan feltételekhez, amelyek elnyomást, bánatot és szerencsétlenséget hoznak emberi lények millióinak.

Németország és Ausztria–Magyarország a háborús hódítás jogán akar uralkodni területek és népek fölött. Csinálják hát nyíltan, amit csinálnak. A magunk részéről nem szentesíthetjük az erőszakot. Kilépünk a háborúból, de kénytelenek vagyunk megtagadni a békeszerződés aláírását.

Ezzel kapcsolatban a következő írásbeli és aláírt nyilatkozatot adom a szövetségesek egyesített küldöttségeinek:

A Népbiztosok Tanácsa nevében az Oroszországi Föderatív Köztársaság ezennel a velünk együtt hadat viselő szövetséges országok és a semleges országok kormányainak és népeinek tudomására hozza, hogy Oroszország, megtagadva az annexiós szerződés aláírását, a maga részéről a Németországgal, Ausztria–Magyarországgal, Törökországgal és Bulgáriával való hadiállapotot beszüntetettnek nyil-

vánítja. Az orosz csapatok ezzel egyidejűleg az egész fronton parancsot kapnak a teljes leszerelésre.

L. Trockij, A. Joffe, M. Pokrovszij, A. Bicenکو, V. Karelín.”⁵⁰

A nyilatkozatnak, eltekintve az első bekezdéstől, amely elítéli az imperialista politikát, semmi köze sincs a reális helyzetértékeléshez. Azáltal, hogy Trockij megtagadta a béke aláírását és a leszerelést még be is jelentette az ellenségnek, már nem mint tudatos forradalmár, hanem mint fantasztá ultraforradalmár cselekedett. Ezen a ponton Trockij végső soron a baloldal törekvését szolgálta, hiszen olyan lépéseket tett, amelyek kiváltották a háborút. Miért tette ezt, annak ellenére, hogy elutazása előtt már megbeszélték Leninnel, mi legyen, ha végérvényesen válaszút elé kerül? Mint erről már szó volt, Trockij később utalt arra: szerinte Lenin úgy értette, hogy ő (Trockij) alá fogja írni a békét, ha a németek ultimátummal állnak elő. Ő viszont nem hitt a támadás lehetőségében, és csak akkor akarta a békét aláírni, ha a támadás mégis bekövetkezik.⁵¹ Trockij bizonyára visszavetítette ide későbbi magatartását, amikor, amint ezt látni fogjuk, többször a békefeltételek aláírása mellett szavazott, de Bresztben még nem látta be ennek elkerülhetetlenségét. Valószínűleg a szovjethatalom ukrainai győzelmének hatására visszariadt a nagy áldozatvállalástól, és nem értette meg, hogy az oroszországi forradalom megmentése érdekében vállalni kell a súlyos kompromisszumot. Ehelyett ismét az európai forradalom kirobbantásának ebben az időben teljesen reménytelen perspektíváját tartotta szem előtt. Így értékelte Trockij lépését Sztálin is 1926-ban: „A gesztusok politikája Trockij egész politikájának jellemző vonása azóta, hogy pártunknak tagja. E politika első alkalmazását a breszti béke idején tapasztalhattuk, amikor Trockij nem írta alá a német-orosz békeszerződést és hatásvadászó gesztussal tilta-

kozott a szerződés ellen, abban a hitben, hogy egy gesztussal talpra lehet állítani a világ proletárjait az imperializmus ellen. Ez a gesztusok politikája volt. Hogy ez a gesztus milyen sokba került nekünk, azt az elvtársak jól tudják. Kinek a kezére játszott ez a hatásos gesztus? Az imperialistáknak, a mensevikeknek, az eszereknek és mindazoknak a kezére, akik megfojtani igyekeztek az akkor még gyenge szovjethatalmat.”⁵² Bár e szavak akkor hangzottak el, amikor a harc Trockijjal a párton belül már rendkívüli módon kiéleződött, mégis teljesen reálisnak tekinthetjük az értékelést. Trockij lépését csak súlyosbítja, hogy akkor tette a nyilatkozatot, amikor a januári sztrájkokat már leverték, és semmi remény nem volt – amint erre Lenin számtalanszor rá is mutatott – a forradalom azonnali kirobbanására. Külső tényezők természetesen gyorsíthatják a forradalmi mozgalom érlelődését, de Trockij és még utána nagyon sokan mások nem értették meg, hogy külső ráhatással azonnali forradalmat kirobbantani nem lehet, ha nem érlelődtek meg a forradalom belső feltételei. A helyzetet csak nehezítette, hogy a kísérletre olyan időpontban került sor, amikor annak következményei a fiatal szovjetállam számára halálos veszélyt jelentettek.

Az ülés további menete méginkább megerősítette Trockij nézeteinek abszurd voltát. Bár a németeknek is megvolt a tárgyalások beszüntetésére irányuló tervük, Trockij bombája olyan váratlanul robbant, hogy az értekezlet résztvevői előbb szótlanul ültek, majd Kühlmann próbálta összefoglalni a hallottakat. De ő is azzal kezdte, hogy a szövetséges küldöttségek előzetes tanácskozás nélkül nem tudnak állást foglalni az orosz küldöttség nyilatkozatával kapcsolatban. Szinte magának tette fel a kérdést: ha jól értette, az orosz kormány azt tervezi, hogy azonnal parancsot ad az orosz hadseregnek a leszerelésre, de nem ír alá semmiféle megegyezést a szembenálló féllel. Ha a helyzetet elem-

zi, arra a következtetésre jut, hogy az itt képviselt két ország és a jelen nem levő két szövetséges az adott pillanatban háborúban áll Oroszországgal. A fegyverszüneti szerződés alapján a katonai cselekmények, tekintet nélkül a háborús állapot fennmaradására, szünetelnek. Ennek a szerződésnek az annullálásával a katonai cselekmények automatikusan felújulnak. Ha emlékezete nem csal, a fegyverszüneti szerződés végleges célként a béke aláírását írja elő. Ha viszont a békeszerződést nem írják alá, akkor maga a fegyverszüneti szerződés elveszti jelentőségét és a benne előírt idő elteltével a háború újrakezdődik. Az a körülmény, hogy az egyik fél leszereli a hadseregét, sem tényleges, sem jogi szempontból nem változtat a helyzeten. A békés állapotra véleménye szerint az jellemző, hogy az államok közt nemzetközi, jogi és kereskedelmi kapcsolatok léteznek. Ezután három kérdést tett fel:

1. Szándéka-e az orosz kormánynak kijelenteni a háború beszüntetését a két fél között?

2. Hol húzódik pontosan az orosz állam külső határa? Ezekre a kérdésekre adott válaszoktól függ a diplomáciai, konzuli, gazdasági és jogi kapcsolatok fejtújítása.

3. Hajlandó-e a népbiztosok kormánya felújítani a háborús állapot megszüntetésének és a békés állapot kezdetének megfelelő méretekben a kereskedelmi és jogi kapcsolatokat?

Majd ehhez még hozzáfűzte, hogy a válasz dönti el, vajon háborúban vagy békében vannak-e Oroszországgal.

A kérdések is azt mutatják, hogy Kühlmann ezúttal nagy zavarban volt, és nem csillogtathatta nemzetközi- és államjogi ismereteit. Ilyen problémával még sem az elméletben, sem a gyakorlatban nem találkozott. Trockij és a nyilatkozatot aláíró egész szovjet küldöttség számára nagyon tanulságos és megszívlelendő lett volna összefoglalásának az a része, ahol kifejtette, hogy a tárgyalások meg-

szakadása a béke megkötése nélkül annyit jelent, hogy az így kötött fegyverszünet nem érte el a célját, tehát visszaáll a háborús állapot. Ezt fel lehetett volna fogni figyelmeztetésként, vagy ha Kühlmann egy kicsit határozottabban mondja, akár a fegyverszünet felmondásaként is. Trocki válasza talán a legvilágosabb bizonyítéka a gesztuspolitikának, amellyel könnyelműen kockára tette a győztes orosz forradalom jövőjét. Kijelentette, a nyilatkozat szerint kormánya a háborús állapotot befejezettnek nyilvánítja, és parancsot ad a hadsereg teljes leszerelésére az összes külső frontokon. Jogi formulát nem tud javasolni a nehézségek megoldására. „A szükséges jogi formula hiánya nem véletlen félreértés; a béketárgyalások egész menete bebizonyította, hogy az alapvető szempontok mélyreható különbözősége miatt lehetetlen olyan formulát találni, amely meghatározza az orosz kormány és a központi hatalmak kölcsönös viszonyát. Amennyire megértettem a német küldöttség elnök urát, ő lehetőnek tartja, legalább is elméletben, a hiányzó formula megkeresését, a gyakorlatban viszont továbbra is az ágyuk és szuronyok segítségére támaszkodik. Ez utóbbi lehetőségben nem hiszek. Bármennyire visszaéltek is ennek a háborúnak a folyamán az ország védelmének fogalmával, bármilyen erőszakot tettek is a haza védelmének eszméjén, az egész világon egyetlen ember sem mondja azt, hogy a katonai cselekmények folytatása Németország és Ausztria–Magyarország részéről az adott körülmények között a haza védelme. Mélységesen meg vagyok győződve arról – mondotta –, hogy a német nép és Ausztria–Magyarország népei ezt nem engedik meg, és ha az alapvető tételeink mindenki számára világossá válnak, a gyakorlati nehézségek ilyen vagy olyan módon megoldódnak. Az általunk átadott dokumentum semmiféle kétséget nem hagy a szándékainkat illetően. Részünkről a háborús

állapotot befejezettnek nyilvánítjuk, katonáinkat békés munkára irányítjuk.”⁵³

Trockij tehát, bár nagyon is tisztán látta a német támadás veszélyét, meg volt győződve arról, hogy gesztusa nyomán Németország és a Monarchia munkásosztálya végső fokon nem fogja megengedni, hogy a háborús veszélyből háború legyen. Csakhogy a januárban megindult mozgalmakat, amelyeket a baloldaliak és a trockisták egyébként is mértéktelenül túlértékeltek, épp akkor verték le. A forradalmi helyzet még csak alakulóban volt, messze volt a kiteljesedéstől. Trockij ebben a súlyos pillanatban irreális, balos magatartást tanúsított, olyan ideológiai kártyavárra épített, amely hamarosan törvényszerűen összeomlott.

Trockij újabb beszéde után Kühlmann másnapra plenáris ülést javasolt, ahol az újonnan kialakult helyzet megvilágítása után közölnék a szövetségesek döntését, Trockij azonban határozottan elutasította a javaslatot. Kijelentette, hogy meghatalmazásukat kimerítették, vissza kell térniük Petrográdra, ahol a központi hatalmak közleményeit meg fogják vitatni az Oroszországi Föderatív Köztársaság kormányával és válaszolni fognak rájuk. Hogy Trockij komolyan hitt ennek a felemás állapotnak a fenntarthatóságában, arra mi sem jellemzőbb, mint Kühlmann kérdésére adott válasza, hogyan maradhatnak tovább is kapcsolatban egymással: Bresztből most van közvetlen vonal Petrográdra, mondta, ezenkívül Petrográdon vannak a központi hatalmak küldöttségei, amelyek kapcsolatot tartanak saját kormányaikkal.

Ezután Kühlmann berekesztette az ülést, fenntartva a maguk számára a további döntések és közlések jogát.

Ha eltekintenénk attól, hogy a nyugat-európai forradalmi mozgalom még távolról sem bontakozott ki, és tisztán csak a politikai tényezőket vizsgálnánk, már akkor is megállapíthatjuk, hogy a Trockij és a szovjet küldöttség által

képviselt politikának elsősorban a német militarizmus elképzelésein kellett megbuknia. Ha ugyanis fennmarad a szerződésben nem rögzített labilis helyzet, ez olyan bizonytalansági tényezőt jelentett volna a német hadvezetés számára, amely akadályozta volna összes balti hódító célkitűzéseinek megvalósítását, egész Észtország és Livónia megszerzését. Szélsőséges keleti hódító politikájuknak, mint ezt több alkalommal is láttuk, komoly ellenzéke volt a német állami vezetésben, s ez az ellenzék több esetben az osztrák–magyar diplomácia támogatását is élvezte. A kritikus szakaszban, amikor egyébként Trockij is belátta, hogy nem lehet tovább húzni a tárgyalásokat, nyilvánvalóan az lett volna a legelőnyösebb, ha a szovjet küldöttség elfogadja a Lenin által javasolt egyetlen vitathatatlanul helyes utat, és belemegy a kétségkívül súlyos kompromisszumba, ez megerősítette volna a német imperialista politika Hertling–Kühlmann által képviselt, a szélsőséges militaristákéhoz képest mérsékeltebb szárnyát azokban a pozíciókban, amelyeket 1917. december eleje óta tartottak a hadvezetéssel szemben. Az is igaz viszont, hogy ebben az időpontban a kompromisszum már súlyosbodott az ukrán kérdéssel. Mivel a Rada aláírta a népellenes békeszerződést, megnyitotta a német hódító törekvések útját Ukrajna irányába is. Trockijnak tehát ekkor már számolnia kellett az ukrainai szovjethatalmat fenyegető veszéllyel, lényegében az ukrainai szovjethatalom ideiglenes segítséggel történő eltiprásával is, bár ez ekkor még nem került közvetlenül napirendre.

Trockij bejelentése után a Kühlmann-féle irányzat, bármielyen „harcias” volt is Kühlmann a február 10-i ülésen, még mindig megpróbált szembeszállni a hadvezetéssel, és tulajdonképpen még ezt a felemás állapotot is elfogadhatóbbnak tartotta, mint a háború folytatását. Érdekes Kühlmann álláspontja ebben a kérdésben. Február 10-én, ami-

kor Hertling táviratilag jelentette a császárnak a breszti eseményeket, tolmácsolta Kühlmann kérését, hogy egyelőre ne adjanak ki parancsot a fegyverszünet felmondására, és ne hívják vissza a petrográdi küldöttséget.⁵⁴ Ugyancsak aznap este Bresztben a német és az osztrák–magyar küldöttség szűkebb megbeszélést tartott, amelyen részt vettek az összes felelős munkatársak, és próbálták meghatározni az újonnan kialakult helyzetben követendő politikai vonalat. Ezen az értekezleten, amint arról Kühlmann a Hertlinghez küldött részletes jelentésében beszámolt, egyedül Hoffmann képviselte azt a vonalat, hogy mondják fel a fegyverszüneti egyezményt és folytassák a háborút. Ez természetesen nem Hoffmann egyéni véleménye volt, hanem a hadvezetés álláspontja.

A másik vélemény szerint, amelyet Kühlmann is osztott, és amelyet az osztrák–magyar küldöttség is támogatott, fenn kell tartani a status quót, nem kell felmondani a fegyverszünetet, a bolsevik nyilatkozatra semmiféle jegyzékkel ne válaszoljanak. A szovjet küldöttség közlését a tárgyaláson tudomásul vették, és fölösleges tovább foglalkozni vele. Érdekes ennek a csoportnak az érvelése: Ha igaz Clausewitznek az a megállapítása, hogy a háború a politika folytatása, csak más eszközökkel – mondták –, akkor fel kell tenni a kérdést, hogy milyen politika folytatása volt ez a háború, amely a petrográdi kormányt arra kényszeríti, hogy a német követeléseket maradéktalanul elismerje. Erre a háború nem lehet alkalmas eszköz. A háború első eredménye nyilván a bolsevikok bukása lenne, és az őket felváltó reakciós vagy esetleg ultrareakciós kormány Petrográd elfoglalása után egy másik városba, esetleg az Ural mögé költözve folytatná a háborút. Ez Oroszországgal való végeláthatatlan háborúskodásra vezetne, hiszen arra is volt már példa, hogy egy kis ország, mint Szerbia, az ország egész területének elfoglalása után sem írta alá a

békét, hanem külföldről folytatta a háborút. Rámutattak arra is, hogy az offenzív háború előre nem látható belpolitikai nehézségekkel is járhat, emellett az aláírás kikényszerítésével sem érnének sokat, hiszen Oroszországban még annyira labilis a helyzet, hogy bármelyik pillanatban uralomra kerülhet egy olyan politikai irányzat, amelyik a békeszerződést nem ismeri el. Az elfoglalt területeken szabad kezük van, azt csinálhatnak, amit jónak látnak, olyan körülményeket alakítanak ki, amelyek a helyzet megszilárdítását eredményezik, hogy ezek a területek ne lehessenek többé politikai vita tárgyai. Az általuk önálló államokként elismert Finnországban és Ukrajnában szintén megvan a lehetőségük, hogy törekvéseiket megvalósíthassák tekintet nélkül a bolsevikokra.

Mindezeket figyelembe véve, azt javasolták, hogy fogadják el a status quót anélkül, hogy hivatalos nyilatkozattal válaszolnának a bolsevikoknak. Ne mondják fel a fegyverszünetet, hanem így igyekezzenek a legkedvezőbb körülményeket kialakítani.⁵⁵

Ha csak ezeket a véleményeket vennénk tekintetbe, tulajdonképpen arra a téves következtetésre juthatnánk, hogy Trockij politikai elképzelésének mégis volt valami reális alapja. De a mérsékelt területszerzés politikája csak addig tudta tartani magát, ameddig lehetségesnek tűnt az általa képviselt célok elérésén túl, azok jogi formulákkal történő megerősítése. Amint ez a lehetőség megszűnt, előtérbe került a katonai vonal még fokozottabban imperialista tendenciája. Hindenburg már február 11-én hosszú táviratban fordult a kancellárhoz, és érvei felsorolása után „az utolsó órában azt a sürgető kérést” terjesztette elő, miszerint adjanak utasítást Bresztnek, hogy azonnal hagyjanak abba mindenféle, a helyzet tisztázását célzó kísérletezést, és azonnal mondják fel a fegyverszünetet.⁵⁶

A katonai vonal erősödését maga Kühlmann is kényte-

len volt már ezen a napon számba venni, amikor megbizonyosodott arról, amit addig is tudhatott, hogy Hoffmann véleménye megegyezik a főparancsnokságéval, miszerint a fegyverszünetet fel kell mondani és a háborút újra kell kezdeni. Tudta azt is, hogy bár a tisztikarban is voltak kételkedők, a háború folytatásának pártja egyre nagyobb energiával hangoztatja azokat a nézeteket, amelyekre Hindenburg is hivatkozott fentebb említett táviratában, nevezetesen, hogy világos helyzetet kell teremteni, a főparancsnokságnak lehetőséget kell kapnia ahhoz, hogy erőit átcsoportosíthassa nyugatra stb. A katonai érveken kívül, a politikai érvek között a fő helyet Észtország és Livónia ún. „megsegítése” foglalta el, amelynek hangoztatói „erőteljesen hivatkoznak Őfensége lovagis érzelmeire”.⁵⁷

Így aztán a vélemények gyorsan alakultak. Az említett nyomás hatására ugyanezen a napon már Hertling is, aki pedig eddig általában Kühlmann-nal értett egyet, azt fejtette a császárnak, hogy Trockij a tárgyalások megszakításával lényegében felmondta a fegyverszünetet. Nekik nem is kell a felmondást megismételni, elég ha egy közleményt hoznak nyilvánosságra, amely rögzíti ezt a tényt, valamint azt, hogy a felmondási idő letelte után minden irányban szabad kezét kapnak.⁵⁸ Ez ellen még többen felszólaltak, feljegyzéseket készítettek, ami azonban már nem tudta megakadályozni a katonai vezetés politikájának az előretörését.

Közben a másik vonalon is zajlottak az események. Február 11-én reggel Trockij negyedmagával elutazott Bresztből. Az erről szóló jelentés azt is közölte, hogy a delegáció zömét visszatartották Bresztben, egészen addig, ameddig döntés nem születik a petrográdi küldöttség visszarendeléséről. Ilyen értelmű döntés esetén a két küldöttséget a határon szándékoztak kicserélni.⁵⁹

Ezalatt Trockij, illetve a küldöttség a lehetséges politikai és katonai következményeket tekintve egészen hallatlan dolgot vitt végbe. Amikor Petrográddal közölték a tárgyalások megszakítását, ebben az értesítésben rámutattak arra is, hogy szükségesnek tartják az azonnali parancs kiadását a Németországgal és szövetségeseivel folyó háború befejezéséről, a hadsereg leszereléséről.⁶⁰ Ezzel egyidejűleg, a Népbiztosok Tanácsának megkerülésével táviratot küldtek a főparancsnokságra is. Az üzenetre több szovjet mű hivatkozik, de teljes szövegét csak abban a formájában ismerjük, ahogyan az Krilenkónak a németek által február 11-én felvett parancsába iktatva szerepel. Krilenko mint főparancsnok a nyugati, az északi, a délnyugati, a román és a kaukázusi front parancsnokainak adta ki az utasítást, melyben közölte Trockijék üzenetét:

„Mi nem írhatunk alá olyan békét, amely ugyancsak munkások és parasztok milliói számára okoz gondot, elnyomást és fájdalmat eredményez. De mi nem folytathatjuk, nem akarjuk és nem is fogjuk tovább folytatni császárokkal és kapitalistákkal szövetségben a császárok és kapitalisták elleni háborút. Nem akarunk és nem is fogunk háborút folytatni a hozzánk hasonló német és osztrák munkások és parasztok ellen. Nem írunk alá békét a nagybirtokosokkal és kapitalistákkal. Most a német és osztrák katonák megláthatják, ki hajszolja őket a háborúba, és miért történik ez; megtudhatják, hogy mi elutasítottuk azt, hogy háborút folytassunk ellenük.” Az üzenet közölte a breszti nyilatkozat szövegét, majd így folytatódott: „Az orosz csapatoknak ezzel egyidejűleg parancsot fognak adni a teljes leszerelésre az összes frontokon.”

A Breszt-Litovszkban, február 10-én keltezett üzenetet Trockij, Bicenko, Karelin, Joffe, Pokrovszkij, Medvegyev, Sahraj és Karahan írta alá, vagyis a küldöttség minden teljes jogú tagja, Szovjet–Ukrajna képviselőivel együtt.³¹

Az üzenet kétségkívül rendkívül forradalmi hangú, de az adott körülmények között ez nem volt más, mint üres frázisok pufogatása, az utolsó breszti értekezleten elmondott Trockij-beszéd megalapozatlan kijelentéseinek ismételtgetése. A háború veszélyének felidézésén túl rendkívül ártalmas volt olyan szempontból is, hogy illúziókban ringatta, továbbá bomlasztotta a háború által tönkretett orosz hadsereget; amely egyébként is beteg testrészt volt az orosz társadalom szervezetében, mint Lenin mondotta. Elősegítette a hadsereg bomlását, amikor az új Vörös Hadsereg szervezése még alighogy megkezdődött, a német támadás pedig küszöbön állt, akár hittek ebben Trockijék, akár nem.

Az üzenet ismertetése után Krilenkó utasítására következett: „Ennek értelmében megparancsolom, azonnal intézkedjen, hogy a csapatok tudomására hozzák, miszerint a Németországgal, Ausztriával, Törökországgal és Bulgáriával folyó háború ettől a pillanattól kezdve befejeződött; többé semmiféle háborús tevékenységet nem kell folytatni. Ezzel egyidejűleg megkezdettnek nyilvánítjuk a teljes leszerelést az összes frontokon.”

Ezek után nem sokat segített Krilenko további útmutatása, hogy a leszerelésnek rendben kell lefolynia, a hatalmas értékű tüzérségi és más technikai felszereléseket szállítsák el a gyűjtőhelyekre, hogy minden évfolyam várja meg, míg rá kerül a sor stb.⁶² A hadsereg bomlása fokozódott. Boncs-Brujevics, aki ebben az időben a főhadiszállás törzsfőnöke volt, leírja, hogy milyen zavar keletkezett a katonák körében: a béketárgyalások megszakadtak, meg egyezés nem jött létre, a parancs pedig a háború befejezéséről és a hadsereg leszereléséről szól. Igaz, hogy Trockij üzenetét szinte azonnal követte Lenin utasítása, amely szerint a békéről és általános leszerelésről szóló táviratot érvénytelennek kell tekinteni, de Lenin rendelkezése elkésett. Ekkorra már valamennyi távíróvonalon és rádión to-

vábbítozták a fentebb ismertetett parancsot, amely az üzenetet és Krilenko ezzel kapcsolatos utasításait tartalmazta.⁶³

Csak a forradalmi rend kialakulatlanságával magyarázhatjuk azt a tényt, hogy Trockij rendkívül káros lépését, mellyel hatáskörét messze túllépte, nem követte azonnal a súlyosabb következményekkel járó felelősségre vonás.

Németországban a két irányzat vitájából február 13-án a főhadiszálláson tartott tanácskozáson született döntés. Ezen a császár, a katonai és az állami vezetés képviselői vettek részt. Kühlmann itt is elmondta indokait, de vele szemben a katonai irányvonal győzött. Elvetették azt a beállítást, mintha új háborúról lenne szó, hiszen a korábbi háborút nem fejezték be, ez tehát egyszerűen a korábbi politika folytatása. Rámutattak arra is, hogy ha az oroszok leverik az ukrán Radát, akkor nem számíthatnak tovább az ukrán gabonára. Azokra az aggályokra, hogy Ukrajnát mégsem lehet a saját kérése nélkül „megsegíteni”, Hindenburg leszögezte: „A segítségkérésnek 18-ig itt kell lennie.”

Vilmos a tanácskozáson a már ismertetett néhány szelvényzetének rá annyira jellemző stílusában szólalt fel. Beszédét ilyen kijelentésekkel tűzdelté tele: „A bolsevikok fontosak az antant számára, tehát a bolsevikokat amilyen gyorsan csak lehet, agyon kell vernünk.” „A bolsevik tigris körvadászaton kell lelőni.” „Petrográd a fő járványfészek. Az oroszok nem tudnak magukon segíteni. A németeknek kell odamenniük, különben jönnek az angolok, és ez nagy politikai veszély... Ukrajnában már most is az antant ügyködik. A bolsevikok gazdaságilag, politikailag veszélyt jelentenek.”

Nem csoda, ha mindezek hallatára Ludendorff is tűzbe jött, elfelejtette, hogy eredetileg csak Észtország és Livó-

nia el nem foglalt részéről volt szó, és kijelentette: „Nekünk Petrográdra kell masíroznunk.”⁶⁴

A tárgyalás eredményéről Kühlmann azonnal táviratilag értesítette minisztériumát. A közlemény szerint Hertling kancellár beleegyezett abba, hogy folytassák az Oroszország elleni katonai előrenyomulást. Az államtitkár mindjárt utasítást adott arra vonatkozóan is, hogy mivel kell érvelnie a hadjárat mellett. „Indoklásul többek között Ukrajna azon kívánságának kell szolgálnia, hogy járuljunk hozzá a nyugalom és a rend helyreállításához Oroszországban.” Hozzátette, hogy nincs szándékukban közvetlenül bevonulni Ukrajnába, inkább Ukrajna északi részén indítanak támadást a bolsevik nyomás alóli tehermentesítés céljából. „Kérem, kíséreljék meg egy olyan nyilatkozat kihúzását az ukránokból, amely az adott célnak megfelel, és küldjék azt Berlinbe.”⁶⁵ A Radának tehát most már egyenesen azt a szerepet szánták, hogy szolgáltasson közvetlen indokot a forradalmi Oroszország elleni támadáshoz.

Ezzel egyidejűleg azonnal értesítést küldtek a külügyminisztérium sajtóosztályának is, amelyben közölték, hogyan kell fokról fokra előkészíteni a közvéleményt a hadműveletek folytatására. Az erről szóló hírt azonban csak akkor közölhetik, amint megkapták az értesítést, hogy a Petrográdról visszahívott német küldöttség biztonságban van.⁶⁶

Közben az osztrákok is akcióba kezdtek, mert az ukránai kérdésben szerettek volna előnyöket szerezni a németekkel szemben. Wiesner február 11-én Bresztben az ukrán küldöttséggel folytatott megbeszélésen maguktól az ukránoktól értesült arról, hogy a Rada nagy része és a kormány elmenekült Zsitomirba, és hogy milyen városokat, vasútvonalakat tekintenek még magukénak. A Rada-politikusokra jellemző, hogy a másfél héttel korábbi tanácskozáson mindenért, ami Ukrajnában történt, Szovjet-Oroszország be-

avatkozását és az odaküldött csapatokat tették felelőssé. Most elismerték, hogy például Kijevben is volt jelentős helyi bolsevik mozgalom, s ezzel kapcsolatban újabb nagy „felfedezésre” jutottak. „Mint Szevrjuk úr szigorúan bizalmasan közölte velem – írta Wiesner –, ezeknél a lényegében szervezetlen, inkább bandaharc jellegű bolsevik ténykedéseknél kétségtelenül észre lehetett venni az antant kezét.” Trockij nyilatkozatából ők azt a következtetést vonták le, illetve arra hívták fel az osztrákok figyelmét, hogy a külső frontok kiürítésével lényeges erők és eszközök szabadulnak fel, amit fel lehet használni a Rada ellen. Ezért javasolták, hogy a fogolytáborokban levő ukránokból szervezzenek és képezzenek ki egységeket, amelyeket haza lehetne szállítani a bolsevikok elleni harcra. Amikor Wiesner óvatosan érdeklődött Szevrjuknál az iránt, hogy mi volna a véleményük egy esetleges közvetlen fegyveres segítségről, Szevrjuk nagyon elővigyázatosan jelezte, hogy Ukrajna milyen úton fog haladni. De az egész kérdést egyelőre nem tartotta időszerűnek. Wiesner kijelentette, hogy véleménye szerint a leghelyesebb az volna, „ha Ukrajna, amely a jövőben Ausztria–Magyarországgal lesz határos, ezt a kérdést először bizalmas formában kizárólag az osztrák–magyar kormánynál hozná szóba, annál is inkább, mert az ukrán érdekeknek nem felelne meg, hogy kizárólag vagy döntő mértékben német fegyveres segítséget kérjenek és kapjanak.”⁶⁷

Az ukránok. úgy látszik, hajlottak erre a megoldásra, mert február 13-án – mivel ekkor már Wiesner is elutazott Bresztből – Mirbach őrnagy*, aki a német keleti front parancsnokságához beosztott osztrák vezérkari tisztként vett részt a béketárgyalásokon, közölte, hogy Szevrjuk pontos és

* Nem azonos az eszerek által 1918 júliusában meggyilkolt gróf Wilhelm Mirbach német diplomatával, aki 1918 áprilisától volt Németország moszkvai nagykövete.

határozott instrukciókat kapott kormányától, és ennek értelmében először Ausztria–Magyarországhoz, legközelebbi szomszédjukhoz kíván fordulni.⁶⁸ Még ezen a napon Szevrjuk Hughes-készüléken közölte Wiesnerrel, hogy fontos ügyben személyesen szeretne vele beszélni. Wiesnert legelőször is az érdekelte, hogy a hadifoglyokról az ukrán légióról vagy a „harmadik kérdésről” van-e szó. Mikor megtudta, hogy a „harmadik kérdésről”, vagyis arról, hogy az ukránok rászánták magukat fegyveres segítség kérésére, megegyeztek abban, hogy sürgősen előkészítik Szevrjukék bécsi tárgyalásait.⁶⁹ Az utazásra és a különmegbeszélésekre azonban csak később került sor, bizonyára azért, mert a február 13-i tanácskozás értelmében a németek is hasonló akciókat kezdtek Bresztben. Mikorra ezek a megbeszélések befejeződtek, sorsdöntő eseményekre került sor.

Február 16-án Berlinben közzétettek egy nyilatkozatot, amely a fentebb már említett terveknek megfelelően úgy értelmezte Trockij február 10-i bejelentését, hogy ezzel felmondta a fegyverszünetet. A fegyverszüneti szerződés 21 nap után 7 napi felmondási időt írt elő, és a németek most ezt használták ki. A közlemény hírül adta, hogy a német kormány a február 10-től számított felmondási idő eltelte után minden irányban fenntartja a maga számára a cselekvés szabadságát.⁷⁰

Ugyancsak ezen a napon, 19 óra 30 perckor közölte hivatalosan Hoffmann Szamojlo tábornokkal, hogy február 18-án 12 órakor a fegyverszünet érvényét veszti és beáll a hadiállapot.⁷¹ Trockij február 17-én rádióüzenetet küldött a német kormánynak, amelyben közölte, hogy az orosz kormány feltételezi, miszerint a 16-i távirat nem azoktól származik, akiknek a neve alá van írva, hanem provokációs jellegű közlemény, mert ha fel is mondja Németország a fegyverszünetet, ennek a háborús állapot beállta előtt 7 nappal és nem 2 nappal kell bekövetkeznie. Befejezésül

kérte, hogy rádióüzenetben oszlassák el ezt a félreértést.⁷² A németek nevében megérkezett a Hoffmann által szignált rádióválasz, amely ismertette, hogy hogyan fogták fel Trockij február 10-i nyilatkozatát, és a hadiállapot beállítását illetően eloszlátott minden félreértést.⁷³

Közben az ukránokkal is folytak a megbeszélések, aminek eredményeképpen Szevrjuk bécsi utazása előtt, február 17-én Bresztből megérkezett Bécsbe a Rada „Ausztiria–Magyarország népeihez!” címzett kérése, amelyben a Rada uralmának elsöprését kizárólag „oroszbándák” tevékenységeként állították be és segítséget kértek uralmuk visszaállításához. „A német néphez!” küldött felhívás lényegében azonos volt az osztrákokhoz küldött kéréssel, csak ezt még – nyilván német utasításra – kiegészítették ilyen mondatokkal: „Mélységesen meg vagyunk győződve afelől, hogy a béke- és rendszerető német nép nem marad közömbös, ha értesül szorult helyzetünkről... A német hadsereg rendelkezik azzal az erővel, hogy bennünket megsegítsen és északi határaink mögé való bevonulással megóvjon bennünket az ellenség további benyomulásától.”⁷⁴

Hindenburgnak tehát igaza lett, a katonai segély kérése 17-én ott volt Berlinben. A németek talán már nem is tudtak volna olyan kívánsággal előállni, amit ezek a Rada-politikusok végre ne hajtottak volna csak azért, hogy visszaültessék őket az ukrán nép nyakára. Az ürügy tehát most már megvolt az ukrainai beavatkozáshoz. „A béke megkötése után az ukrán megbízottak sem titkolták kormányuk kétségbeejtő helyzetét, és nyíltan kéréssel fordultak Németországhoz segítségért. Hogy a kérés alól nem vonhatjuk ki magunkat, ez számomra logikus szükségszerűség volt” – írja Hoffmann álszenteskedve, mintha nem is tudott volna arról, hogyan született meg az ukrán segítségkérés eszméje, és mintha nem ő írta volna néhány sorral előbb ezt is: „ha tehát a központi hatalmak az Ukrajnával való

kenyérbékétől kenyeret akarnak kapni, kénytelenek maguk elmenni érte.”⁷⁵

Így tehát megghiúsultak az osztrák–magyar diplomácia fentebb ismertetett kísérletei, hogy a németek háta mögött önálló kombinációkba kezdjen. E próbálkozások viszont eléggé világosan cáfolják egyes osztrák történészek állításait, amelyek szerint Ausztria–Magyarország csak hosszas habozás után határozta el részvételét az ukrajnai akciókban azzal a céllal, hogy a gabonaellátásban ne válják teljesen a német birodalomtól függővé,⁷⁶ bár az osztrákok bizonyos habozásáról Hoffmann is írt.⁷⁷ Sokkal valószínűbb, hogy miután az eredeti osztrák kezdeményezést nem lehetett megvalósítani, a Monarchia nem szívesen vállalta a másodhegedűs szerepét. Mindez előrevetítette a hadműveletek során keletkezett későbbi súrlódások árnyékát.

A Rada segélykérő felhívásai nyomán február 18-án a német, majd az osztrák–magyar csapatok megkezdték a bevonulást Ukrajnába. A Monarchia, amelyet a lengyelek miatt súlyosan érintett a chelmi kérdés, igyekezett pótlólag is hasznot húzni az ukrán ügyből. Czernin február 18-án azzal a „nyomatékos kéréssel” fordult a németekhez, hogy ne ürítsék ki a chelmi területet, és ne ratifikálják a breszti-ukrán szerződést, amíg az ukránok nem teljesítik kötelezettségeiket. Azt is közölte Hohenlohéval, hogy a császár Csicsericset szándékozik megbízni, hogy ebben az ügyben járjon közben a német főparancsnokságnál.⁷⁸ Majd ugyan ezen a napon elküldte Berlinbe, Szófiába és Konstantinápolyba a pótszerződés tervezetét, amely megváltoztatta a chelmi határokat, illetve leszögezte, hogy a létrejövő vegyes bizottságnak joga lesz azokat az eredeti vonaltól keletre megvonni.⁷⁹

Még mielőtt a válaszok megérkeztek volna a szövetséges fővárosokból, február 18-án az osztrák külügyminisztériumban Szevrjukkával aláírtak egy jegyzőkönyvet, mely szerint

a galíciai koronatartomány létrehozásáról szóló nyilatkozatnak az ukrán küldöttség kezében levő példányát Bresztben biztos helyen meg kell őrizni és a tartomány létrehozása után vissza kell szolgáltatni az osztrák külügyminiszternek, majd mind a két példányt meg kell semmisíteni. Bizonyára el akartak tüntetni minden nyomot, amely arról árulkodna, hogy ez az átszervezés külső nyomásra történt.

A jegyzőkönyv második pontjában Szevrjuk kénytelen volt tudomásul venni a chełmi határok megváltoztatásának lehetőségét.

Mindezekért cserébe a központi hatalmak megígérték a kért fegyveres segítséget. (Vagyis azt, aminek kérésére Szevrjukot Bécs és Berlin vette rá, és amit oly türelmetlenül várt Németország és a Monarchia, hogy „jogi” alapot nyerjen a katonai beavatkozásra.) A jegyzőkönyv befejező mondatában ígéretet tettek arra, hogy az osztrák–magyar csapatokat azonnal visszavonják a február 18-i állásokba, amint a Rada-kormány ilyen kívánságát közli.⁸⁰ Ez a kiegészítés persze csupán az ilyen jellegű diplomáciai írományok formális járuléka volt, amelyet talán még Szevrjuk sem vett komolyan. Ahogy a későbbiek folyamán alakultak az események, a Chełmmel kapcsolatos újabb jogi „túlbiztosítás” valószínűleg inkább a lengyel politikusok pillanatnyi megnyugtatót szolgáltatta, mert a kérdéseket úgyszólván szóval oldották meg. A diplomáciai gépezet tehát megindult, s látszólag a szabályoknak és előírásoknak megfelelően működött. A Chełmmel foglalkozó II. cikkely 2. pontjának értelmezéséről szóló jegyzőkönyvet március 4-én Bresztben az egész Rada-delegációval⁸¹ külön is aláírták, majd azt a Monarchia kijevi követe, gróf Forgách, átadta Golubovicsnak, és a hivatalos „átvételi elismervényt” jelentéssel együtt megküldte a külügynek.⁸²

Mialatt a tárgyalások folytak, a német és az osztrák–magyar csapatok már Ukrajna területén nyomultak előre. Az

osztrák politika kétségbeesett törekvése, hogy akár nagy árat fizetve is élelmiszert szerezzen Ukrajnából, egyre agresszívabb formát öltött. Erre jól rávilágít a háború újra-kezdését elrendelő hadseregparancs, amely a háború céljaként azt jelölte meg, hogy Ukrajnának, Livónia és Észtország lakóinak segítséget kell nyújtani. „A katonai hadműveletek újakezdése nem az orosz nép, hanem a bolsevikok, minden állami rend ellenségei ellen irányul, akik a békekötést megakadályozták, és Ukrajnában, amely békét kötött, polgárháborút kezdeményeztek. A hadműveletek célja, hogy a bolsevik kormányt megdöntsük és ezzel elérjük a békét Oroszországgal . . . Az ukrajnai hadműveletek tehát katonai segítségnyújtást jelentenek egy olyan országnak, amely velünk békét kötött, a közös ellenség, a bolsevikok ellen.” Ezekkel a magasztos célkitűzésekkel azonban nehezen egyeztethető össze a hadseregparancs 7. pontja: „Mindenütt a lovak, élelmiszer és takarmány megszerzésére kell törekedni, a lakosság kímélése mellett, amellyel szemben mi nem mint elnyomók, hanem mint a bolsevik terror alóli felszabadítók akarunk fellépni.” Még kevésbé van összhangban a hangoztatott elvekkel pl. a 8. pont: „Rendkívül fontos, hogy az orosz gördülő vasúti felszerelést megszerezzük.”⁸³

Az ukrán nép, amely február elejére elűzte a Radát, úgy fogadta a „felszabadítókat”, akik szuronyaikon egyelőre még a Rada-politikusokat hozták vissza, mint ahogyan a betolakodókat, a rablókat szokták fogadni.

Az ukrán népnek a német és az osztrák csapatok ellen vívott hősieks felszabadító harca történetét szovjet szerzők részletesen feldolgozták, erről már egész sor önálló történelmi monográfia is megjelent. Mégsem érdektelen néhány korabeli dokumentumot idézni, annál is inkább, mert a német és az osztrák szerzők gyakran igen nagyvonalúan átsiklanak efölött a kérdés fölött, legfeljebb annyit jegyez-

nek meg, hogy nem teljesültek az ukrán békéhez fűzött remények, nem sikerült beszerezni a kellő mennyiségű gabonát stb. Pedig a harcoló seregektől érkező jelentések az első napoktól kezdve a valóságnak megfelelő képet adtak az ukrainai helyzetről. A március 7-i összesítő jelentésben például a következőket olvashatjuk: „A lakosság nagyon barátságtalanul nyilatkozik bevonulásunkról. A parasztok csaknem kivétel nélkül fel vannak fegyverezve; így jelentős tömeg rendelkezik munícióval, s hajlandók volnának egy mozgósítási parancsnak engedelmeskedni, és ha szükséges, szervezett formában fellépni ellenünk és a németek ellen... A bolsevikok állítólag becsalogatják csapatainkat Oroszország belsejébe, hogy ott aztán megsemmisítsék.”⁸⁴

Hasonló képet fest egy március 12-i jelentés, amely azt közli, hogy csak az értelmiség egy része üdvözli a bevonulót. A parasztok csaknem mindenütt rendkívül ellenségesek, mert félnek, hogy a megszállók felfüggesztik a bolsevikok által félig már végrehajtott földosztást. Egyes helyeken a lakosság titkos gyűléseket tartott, amelyeken határozatot hoztak, „hogy csapatainkat a legrövidebb időn belül kiűzik Ukrajnából. A lakosság körében mindenütt élénk agitációs tevékenység folyik ellenünk.”⁸⁵

A március 15-i jelentés szerint „a besszarábiai zsidóság románellenes, mert a bolsevikok teljes szabadságot ígértek nekik, és most attól félnek, hogy további elnyomás következik... Az ukrán proletariátus ugyanolyan bolsevik, mint a nagyorosz... A Minszktől délre eső területeken az az általános vélemény, hogy mi csupán a földbirtokosok támogatására vagyunk itt, és más nem érdekelt a jelenlétünkben.”⁸⁶

És végül egy jelentés március 28-i keltezéssel Golubokje vidékéről közölte, hogy a parasztok határozottan ellenséges magatartást tanúsítanak. Nagy részük bolsevik nézeteket vall. Ugyanakkor a vidék földbirtokosai és keres-

kedői németbarátok, sóvárogva várták a német bevonulást. A földbirtokosok, gazdagparasztkok és kereskedők aláírásokat gyűjtöttek a német császárhoz küldendő kérvényhez, amelyben kérték, hogy ezt a területet valamilyen formában csatolják Németországhoz.⁸⁷

Amint az előrenyomulás haladt előre, az általános elégedetlenség és németgyűlölet egyre gyakrabban ment át fegyveres harcba. Hoffmann eleinte megvetően csak bandaharcokról, vasutak tönkretételéről írt, de március 22-én már a következőket jegyezte fel naplójába: „Ukrajnában a fő nehézség abban van, hogy a Központi Rada mögött semmi sincs a mi fegyveres segítségünkön kívül. Abban a pillanatban, amikor csapatainkat kivonjuk, az egész uralom összeomlik.”⁸⁸ Ezt igazolták azok az események is, amelyekről másnap kapott hírt: „A Fekete-tenger kikötőiben nagy munkásfelkelések vannak, amelyek, úgy látszik, nehézségeket okoznak csapatainknak.”⁸⁹

A szövetségesek között még a támadás megindítása előtt kezdődött versengés, sokkal kiélezettebb formában folytatódott tovább a bevonulás megkezdése után. Itt már arról volt szó, hogy ki szerez nagyobb területet. Hoffmant módfelett bosszantotta, hogy az osztrákok is részesedni akartak a zsákmányból, és olyan kijelentésekre ragadtatta magát, amelyek nagyon jellemzőek az öntelt, a könnyű győzelmektől ismét megrészegült porosz katonai vezetésre. A tábornok március 13-án a következőket jegyezte fel: „Rengeteg bosszúságom van az osztrákokkal Ukrajnában. Egyedül akarnak Odesszába bevonulni, és ismét olyan illetlenül viselkednek, mint mindig, ha a kés nincs a nyakukon.” Majd másnap: „Az osztrákokkal Ukrajnában szörnyű sok bosszúságom van. Sajnálatos, hogy az olaszok nem támadnak. Ausztriával csak akkor lehet tárgyalni, ha oroszul áll az ügye.”⁹⁰

Mindezek a súrlódások persze nemcsak Hoffmann-nak

okoztak gondot, hanem feszültséget teremtettek a két szövetséges hatalom között is. Ezért született meg az egyezmény a németek és osztrákok között 1918. március 28-án Kijevben az ukrajnai érdekszférák elosztásáról.⁹¹

Ezek után megpróbálkoztak azzal is, hogy a teljesen talajtalanná vált Rada helyett egy „erős kezű” kormányt hozzanak létre. Április 28-án széttavarták a Radát és a következő napon, II. Vilmos jóváhagyása után, a földbirtokosok és gazdagparasztnak németek által összehívott „parasztkongresszusa” a kijevi cirkuszban Ukrajna „hetman”-jává és katonai diktátorává kiáltotta ki Szkoropadskij volt cári tábornokot, a Csernyigovi és Poltavai kormányzáság sok tízezer gyeszjatyina földjének birtokosát.⁹² Ettől azonban a politikai hatalom semmivel sem lett szilárdabb, sőt, fokozódott a néptömegek ellenállása.

Mindezeket a változásokat, valamint azt a tényt kihasználva, hogy az ukrán kormányok ilyen katonai segédlettel nem tudták teljesíteni élelmiszer-szállítási kötelezettségüket, a Monarchia, szövetségeseitől eltérően, nem ratifikálta a február 9-én kötött ukrán békeszerződést. Hivatkozva a szigorú fenntartásokra, megakadályozta a chelmi terület tényleges átadását, nem hozta létre sem június végéig, sem később az autonóm koronatarományt. Az egyáltalán nem zavarta a Monarchiát, hogy a kötelezettségeket maguk a központi hatalmak sem teljesítették. Pedig mint Czernin is elismerte, a terv szerint vonatszallítmányt vonatszallítmányért, exportárut exportáruért kellett volna küldeni, „de sem Németország, sem Ausztria–Magyarország még megközelítőleg sem volt abban a helyzetben, hogy ilyen ellenértékeket (mindenekelőtt textíliákat) szállítson”.⁹³

Bár a Monarchia nem tartotta meg ígéreteit, a központi hatalmaknak azért sikerült jelentős mennyiségű élelmiszert kisajtolnia Ukrajnából. A katonai intézmények 1918 novemberéig összeszedtek 113 421 tonna élelmiszert (gabonát, ör-

leményeket, hüvelyeseket, takarmányt), ebből a Monarchia kapott 67 382 tonnát. A katonai intézményekkel párhuzamosan működő állami begyűjtő szervek is összeszedtek 172 349 tonna élelmiszert (vaját, zsírt, szalonnát, olajat, sajtót, túrót, halat, halkonzervet, sózott húst, cukrot, tojást stb.; ebben a mennyiségben benne volt 105 500 db élőmarha, 96 000 db ló is), ebből a Monarchia kapott 61 500 tonnát, kb. 15 000 vagonra becsülték a csempészúton behozott élelmiszert is.⁹⁴ Optimális számítások szerint tehát 1918 tavaszától 1918 őszéig Ukrajnából kisajtoltak 400 000 tonna élelmiszert, de ebből csak legfeljebb 120 000 tonna volt a gabona, holott a központi hatalmak július végéig 1 millió tonnára számítottak. Az összerabolt vagy esetleg használatlan pénzzel kifizetett élelmiszer messze elmaradt a várákozástól, mégis segített valamit az élelmezési helyzetén, valamelyest elősegítette a vég kitolását, de az a tény, hogy ez a keleten maradt katonai erőket végleg lekötő katonai kaland útján került a háttérbe, miközben ezek az erők még a bolsevizmus állandó forradalmasító hatásának is ki voltak téve, siettetette a vég bekövetkezését. Így tehát vitathatatlan tény, hogy a központi hatalmak által is elismerten labilis talajra épített ukrán béke nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

A Trockij-féle illúziók napok alatt szertefoszlottak. A németek február 18-án megkezdtek a támadást Szovjet-Oroszország ellen, vagyis bekövetkezett az, amit Lenin előre látott, amitől óva intett.

A Monarchia azonban nem lépett be közvetlenül a Szovjet-Oroszország elleni háborúba. Február 18-án Trockij szikratáviratban megkérdezte Czernintől, hogy Ausztria-Magyarország hadiállapotban van-e Oroszországgal, és ha nem, lehetséges-e, hogy megkezdjék a Petrográdon kidolgozott egyezmény gyakorlati megvalósítását.⁹⁵ A táviratra

közvetlen válasz nem érkezett, de nem mondták fel a németekhez hasonlóan a fegyverszünetet sem. Ezt hírül adta az egyik szovjet felhívás is, azzal a megjegyzéssel, hogy a német lapok erősen bírálják a bécsi kormányt ezért a magatartásért.⁹⁶

A helyzet így is válságosra fordult. 52 német hadosztály és 13 dandár a hozzájuk tartozó lovassággal és tüzérséggel átlépte a demarkációs vonalat és támadásba lendült.⁹⁷ A hadsereggel még nem rendelkező szovjetállam képtelen volt ellenállni. Nyugaton a forradalom nem tört ki, bebizonyosodott, hogy az ezzel kapcsolatos elképzelések megalapozatlanok voltak. Február 19-én a németek elfoglalták Dvinszket és Polockot, 20-án a szigetekről a jégen keresztül is benyomultak Észtországba, és gyors ütemben vonultak Petrográd irányába. A tények közismertek, de hogy mennyire irreális volt nemcsak Trockij, hanem a forradalmi háború híveinek álláspontja is, annak illusztrálására idézünk néhány sort Hoffmann naplójából: „Ez a legnevetesebb háború, amelyet valaha is megértem. Csaknem kizárólag vonatokon és autókon folyik. Az ember felrak a vonatra egy maroknyi gyalogost gépfegyverekkel és egy ágyúval, és elutazik a legközelebbi állomásig, elfoglalja, foglyul ejti a bolsevikokat, vasúton további csapatokat von előre és utazik tovább.” Majd gúnyolódva hozzátette: „Ez a módszer mindenesetre rendelkezik a újdonság varázssával.”⁹⁸ Az egészben a legszomorúbb az, hogy Hoffmannnak lényegében igaza volt. Február 19–21-én a frontról riasztó hírek érkeztek Petrográdra a gyenge, szétszóródó orosz csapatok helyzetéről, visszavonulásáról. Február 18-án Mjasznyikov, Krilenko helyettese a következő üzenetet küldte: „A front óráról órára olvad. Egyetlen tevékenységünk: az anyagok mentése. Önállóan folytatjuk a leszerelést. Azonnal békére van szükség, bármi áron. Egész ala-

kulatokat, intézményeket kell elmozdítani. Közöljék a főparancsnokkal.”⁹⁹

Amikor a katasztrofális helyzetről szóló első jelentések megérkeztek Petrográdra, ismét magasra csaptak a vita hullámai. A Központi Bizottságban február 17-én és 18-án délelőtt bármilyen elkeseredetten harcolt is Lenin a béke mellett, 8–10 szavazás után sem tudta megváltoztatni a véleményeket. A drámai fordulat a Központi Bizottság február 18-i esti ülésén következett be. Trockij háromszor szólalt fel Lenin javaslata ellen, hogy békét kérjenek és elegendőnek tartotta a puhatolózást. Amikor szavazásra bocsátották Lenin javaslatát, hogy azonnal forduljanak a német kormányhoz és kérjék a tárgyalások felújítását, Trockij, általános meglepetést keltve, megszavazta a javaslatot. Miután Trockij megváltoztatta álláspontját, az ő szavazata döntötte el a vitát. Heten szavaztak a javaslat mellett – Lenin, Szmilga, Sztálin, Szverdlov, Szokolnyikov, Trockij és Zinovjev – s öten ellene – Urickij, Joffe, Lomov (Oppokov), Buharin, Kresztyinszkij és hozzájuk csatlakozott Dzserzsinszkij is –, egy résztvevő tartózkodott: Sztaszova. A Központi Bizottság ezután felkérte Lenint és Trockijt, hogy fogalmazzák meg a német kormánynak szóló üzenetet.¹⁰⁰ Az éjszaka azonban még bővelkedett eseményekben. Valamivel később ülésezett a bolsevikok és a baloldali eszerek Központi Bizottsága, ahol ismét a háborús párt kerekedett felül. De még az éjszaka folyamán a bolsevikok leszavazták ellenfeleiket a kormányban, s az a február 18-ról 19-re virradó éjjel a német kormányhoz küldött szikratáviratában formálisan is békét kért.¹⁰¹

A németek azt válaszolták, hogy a közleményt nem fogadják el autentikusnak, s mindenekelőtt a Népbiztosok Tanácsa juttassa el írásos ajánlatát a dűnaburgi (dvinszki) német parancsnokságra.¹⁰² A futár február 20-án este érkezett meg az írásos ajánlattal, amelyben a szovjet kormány

tiltakozott a háború újrakezdése miatt, s közölte, hogy hajlandó aláírni a békét a Bresztben előterjesztett feltételek alapján.

A német válasz csak február 23-án, négy feszült, vára-
kozással teli nap után érkezett meg Petrográdra, miköz-
ben a csapatok folytatták az előrenyomulást. A Vörös Had-
sereg első szerveződő alakulatai hőiesen igyekeztek feltar-
tóztatni a már Petrográdot fenyegető ellenséget. A Népbiz-
tosok Tanácsa február 21-én kiadta a „Veszélyben a szo-
cialista haza!” című dekrétumot, amelyet Lenin fogalmazott
meg. A német feltételek, amelyek sokkal rosszabbak vol-
tak a korábbiaknál, általános megdöbbenést keltettek. Csak
a legsúlyosabbakat említjük: Oroszországnak teljesen de-
mobilizálnia kell a hadsereget, át kell engednie a németek-
nek az egész Baltikumot, Belorusszia egy részét, haladéktalanul
ki kell vonni a csapatokat Ukrajnából és Finnor-
szágból, békét kell kötnie az Ukrán Népköztársasággal,
vagyis a burzsoá nacionalista Központi Radával. Az utol-
só pont előírta, hogy a „feltételeket 48 órán belül el kell
fogadni. Az orosz megbízottaknak haladéktalanul Breszt-
Litovszkba kell utazniuk és ott három napon belül alá kell
írniuk a békeszerződést, amely legfeljebb két héten belül
ratifikálandó.”¹⁰³

Amikor a Központi Bizottság február 23-án összeült, nem
egészen egy nap állt rendelkezésére a döntéshez. A pártve-
zetésben válságos volt a helyzet. Már az előző napon, még
mielőtt az új békefeltételek megérkeztek volna Petrog-
rádra, a Központi Bizottság néhány tagja és a népbizto-
sok egy csoportja nyilatkozatában a nemzetközi burzsoázia
előtti kapitulációval vádolta a Központi Bizottságot. Kije-
lentették, alapvető feladatuknak tartják, hogy széles körű
agitációt folytassanak a párton belül a Központi Bizottság
utóbbi időben folytatott politikája ellen. A rendkívül éles
hangú nyilatkozatot Lomov (Oppokov), Urickij, Buharin

és Bubnov központi bizottsági tagok, valamint Szmirnov, Sztukov, Bronszkij, Jakovleva, Szpunde, Pokrovszkij és Pjatakov írták alá. Joffe, Kresztyinszkij és Dzserszinszkij kijelentették, hogy a béke kérdésében hozott határozatot ők is helytelennek tartják, de nem csatlakoznak a nyilatkozathoz, mert úgy vélik, hogy a párton belül a Központi Bizottság többsége ellen folytatott agitáció pártszakadást eredményezhet, ami megengedhetetlen.¹⁰⁴

A Központi Bizottság ülésén, miután Szverdlov ismertette a német békefeltételeket, Lenin bejelentette, hogy „a forradalmi frázis politikájának vége. Ha ezt a politikát fogják most is folytatni, akkor ő kilép a kormányból és a Központi Bizottságból is. A forradalmi háborúhoz hadsereg kell, hadsereg pedig nincs. Ez azt jelenti, hogy el kell fogadni a feltételeket.” A „baloldali kommunisták” továbbra is szilárdan kitartottak álláspontjuk mellett, de egyeseket meggondolkoztatott Lenin határozott fellépése. Trockij, mint már eddig többször is, eléggé felemás álláspontot foglalt el a vitában, de valószínűleg felmérte azt is, hogy egy esetleges szakadás esetén óhatatlanul a forradalmi háború hívei élére sodornák az események. Nem csatlakozott a „baloldali kommunistákhoz”, habár az új feltételek elfogadásával nem értett egyet. „Maximális egyetértésre lenne szükség, de mivel az nincs meg, nem fogom magamra venni a felelősséget és a háborúra szavazni” – jelentette ki, majd második felszólalásában hozzátette: „Lenin álláspontjában jókora adag szubjektivizmus van. Nem vagyok meggyőződve igazáról, de nem akarok semmi olyasmit tenni, ami megzavarhatja a párt egységét, inkább tölem telhetően segíteni akarok. De nem maradhatok hivatalban és nem viselhetem a személyes felelősséget a külügyek irányításáért.”¹⁰⁵

Lenin következetes álláspontja, rendkívül nehéz harcok árán végül is győzedelmeskedett. A német békefeltételek azonnali elfogadása mellett szavazott Lenin, Sztaszova, Zi-

novjev, Szverdlov, Sztálin, Szokolnyikov és Szmilga. Ez azonban még kisebbséget jelentett volna, de Trockij, Dzerzsinszkij, Joffe és Kresztyinszkij tartózkodott a szavazástól. Nyilatkozatukban kijelentették, hogy a német támadás következményeit és különösen az ultimátum elfogadása után a párt előtt álló súlyos feladatokat csak egységes párt képes megoldani. A pártszakadással „az orosz forradalom számára még veszélyesebb helyzet alakulna ki, mint amit a béke aláírása jelent. Ezért, nem óhajtván a béke aláírása elleni szavazásukkal elősegíteni egy ilyen helyzet kialakulását, és nem lévén abban a helyzetben, hogy a békére szavazunk, tartózkodunk a szavazástól ebben a kérdésben.”¹⁰⁶ Négyen szavaztak Lenin javaslata ellen, Buharin, Urickij, Lomov (Oppokov) és Bubnov. A forradalmi háborúnak ezek a kérlelhetetlen hívei, valamint Pjatakov és Szmirnov, akik részt vettek az ülésen, a szavazás után tiltakozásul lemondtak minden fontosabb párt- és kormánytiszttségükről.

Leninnek és az azonnali béke híveinek természetesen egyáltalán nem voltak illúziói a „lélegzetvétel” tartósságát illetően, ezért egyhangú határozatot hoztak, hogy megkezdik a jövő háború közvetlen előkészületeit.

A február 24-i központi bizottsági ülésen jelölték ki a breszti küldöttség tagjait, akik akáírkák a békeszerződést. Hosszú vita után végül is szavazással úgy döntöttek, hogy Szokolnyikov, Petrovszkij, Karahan és Csicserin utazzon és velük tart Joffe is tanácsadóként.

3. A BÉKETÁRGYALÁSOK FELÚJÍTÁSA.

A BÉKESZERZŐDÉS ALÁÍRÁSA

A béketárgyalások 1918. március 1-én kezdődtek újra. A központi hatalmak küldöttségeiben szintén jelentős változások mentek végbe, mivel a külügyminisztériumok vezetői ekkor már a bukaresti tárgyalásokon vettek részt.

Az orosz ügyet az újrekezdett háború eredményei után egyébként is befejezettnek tekintették. A német küldöttség vezetője Rosenberg lett, a küldöttség tagjai pedig Hoffmann, Kerner, Horn és Kriege. A Monarchia küldöttségét Gratz vezette, tagja volt Mérey és Csicseric. A bolgárokat Tosev, Gancsev és Anasztaszov, a törököket Hakki pasha képviselte.

A tárgyalásokat Rosenberg mindjárt azzal kezdte, hogy összesen három nap áll rendelkezésükre, tehát minden szónok tartózkodjon a fölösleges beszéd-től, hozzanak létre három bizottságot és haladéktalanul kezdjék el a munkát. Szokolnyikov kijelentette, hogy itt tulajdonképpen Németország fegyverrel a kezében diktálja a békét az orosz népnek, ezért semmi szükség nincs formális bizottságok létrehozására. Kérte, ismertessék velük a tervezet tartalmát. Miután ez megtörtént, elutasította a békeszerződés tervezetének megvitatását, és amikor a németek visszatértek formális tárgyalási javaslatukra, megintcsak ellenezte a bizottságok megalakítását. Legrészletesebben talán a március 1-i esti ülésen fejtette ki álláspontját: „Az aláírandó béke nem a két fél megegyezésének a terméke. Ezt a békét, ismétlem, fegyverrel a kézben diktálják nekünk. Nincs lehetőségünk megvitatni a béke feltételeit. Mindenki számára világos, hogy az engedélyezett háromnapos terminus ténylegesen semmiféle lehetőséget nem ad az ajánlott feltételek sokoldalú megvizsgálásához. Ugyanakkor Németország folytatja támadó hadműveleteit Oroszország ellen. Ilyenképpen a béke megkötése példátlan körülmények között, a hallatlan erőszak légkörében megy végbe. Az Oroszország által végrehajtott leszereléssel és a háború befejezésének részéről történt bejelentésével összhangban, az orosz küldöttség a helyzetből való egyetlen méltó kiútnak a feltételek olyan formában való elfogadását tartja, amilyen formában azokat javasolják.”¹⁰⁷ Bármint sürgette is a szovjet küldöttség az

aláírást, a németek húzták az időt, s az általuk kijelölt három napon még folytatták a szovjet területek elfoglalását. Végül 1918. március 3-án délután 4 óra 34 perckor megkezdődött az aláírási procedúra, ami 5 óra 50 perckor befejeződött.

A szerződést lényegében olyan formában írták alá, ahogyan azt a németek a támadás megindítása és március 1-e között kidolgozták. Az alapszerződés 14 cikkelyből állt. Ezek közül az első kimondta, hogy a szerződő felek elhatározták a háború befejezését, s a továbbiakban békében és barátságban fognak élni.

A második cikkely szerint a felek kölcsönösen tartózkodni fognak az egymás társadalmi és katonai rendszere elleni agitációtól és propagandától.

A harmadik és negyedik cikkely területi kérdésekkel foglalkozott. Az elfoglalt területeket két részre osztotta. A januári Hoffmann-vonaltól nyugatra eső területekről eleve kimondta, hogy nem fognak Oroszországhoz tartozni, és Oroszország lemond e területek belügyeibe történő bármiféle beavatkozásról. Németország és Ausztria–Magyarország ezeknek a népeknek a sorsát a velük való érintkezés alapján fogja meghatározni. Az ettől keletre eső területeket Németország hajlandó az általános béke megkötése és az orosz hadsereg teljes leszerelése után kiüríteni, ha a hatodik cikkely nem intézkedik másként. A hatodik cikkely pedig kimondta, hogy Észtországot és Livóniát azonnal ki kell üríteni, ki kell onnan vonni az orosz hadsereg és a Vörös Gárda alakulatait. Helyüket a német rendőri alakulatok foglalják el, ameddig a nyugalmat az ország saját intézményei nem tudják biztosítani és helyre nem áll a rend. Ez lényegében azt jelentette, hogy Németország annektálja Lengyelországot, Litvániát, Kurlandot, Livóniát, Belorusz-szia és Észtország jelentős részét. Ezenkívül Oroszországot kötelezték, hogy sürgősen ürítse ki Kelet-Anatóliát, Arda-

gan, Karsz és Batum vidékét, és tegye lehetővé, hogy ezek a területek a szomszédaikkal, elsősorban Törökországgal egyetértésben rendezkedjenek be. Ez ugyanazt jelentette a törökök esetében, mint a balti területekkel kapcsolatos megfogalmazás a németek esetében.

Az ötödik cikkely kötelezte Oroszországot, hogy teljes egészében szerelje le hadseregét és a Vörös Hadsereg újonnan létrehozott alakulatait is. A hadihajókat le kellett fegyverezni vagy bevonni a kikötőkbe, ahol az általános béke aláírásáig kellett tartózkodniuk.

A hatodik cikkely a már említett követeléseken kívül is rendkívül súlyos feltételeket írt elő. Oroszországnak azonnal békét kell kötnie az Ukrán Köztársasággal, vagyis a német szuronyok segítségével visszahozott Radával, elismerve a Rada és a központi hatalmak által aláírt békeszerződést. Az orosz csapatoknak sürgősen el kellett hagyniuk Finnországot és az Åland-szigeteket.

A hetedik cikkely, amelyet a szovjet küldöttség követelésére vettek fel a békeszerződésbe, rámutatott, hogy Perzsia és Afganisztán szabad és független állam és mindkét fél tiszteletben tartja politikai és gazdasági függetlenségüket, területük sérthetetlenségét.

Külön cikkely intézkedett a hadifoglyok szabadon bocsátásáról. Több cikkely foglalkozott jogi jellegű kérdésekkel, a ratifikálás rendjével. A kilencedik cikkely a kártérítés kérdésével foglalkozott. A felek kölcsönösen lemondtak a háborús kiadások és károk megtérítéséről, a hadműveletek és a rekvirálások által okozott károk megtérítéséről.

A tizedik cikkely kimondta, hogy a békeszerződés ratifikálása után azonnal helyreállítják a diplomáciai és konzuli kapcsolatokat.

A tizenegyedik cikkely előírta, hogy Oroszországnak a békeszerződést két hét alatt ratifikálnia kell.

A békeszerződéshez 5 mellékletet csatoltak, köztük egy

térképet, amely rögzítette a területi változásokat. A többi melléklet az Oroszország és a központi hatalmak közötti gazdasági kapcsolatokat szabályozta.

A Németország és Oroszország közötti gazdasági kapcsolatokat rögzítő melléklet leszögezte, hogy az 1904-es orosz–német gazdasági egyezmény többé nem lép életbe. Ez azonban nem sokat jelentett, mert a további pontok előírták, hogy a német ipari vállalatok, pénzintézetek és magánszemélyek számára a legnagyobb kedvezmény elvét kell biztosítani az áruk be- és kiszállítására, a tranzitszállításokra, ingó és ingatlan tulajdon megszerzésére. Emellett Oroszország nem tilthatta meg és kiviteli vámmal sem terhelhette meg a faanyag és különböző ércek kiszállítását. Az egyezmény szerint Oroszországnak meg kellett adnia Németország számára mindazokat az előnyöket, amelyekkel korábbi szövetségesei rendelkeztek. A szerződés végül leszögezte, hogy az 1903-as orosz tarifát fogják alkalmazni,¹⁰⁸ ami nagyon kedvező volt Németország számára. Mindez lehetővé tette volna hosszú távon a német ipari termékek korlátlan bevitelét Oroszországba, valamint a nyersanyagok és az élelmiszer kivitelét.

Ugyanilyen mellékletet, illetve egyezményt írtak alá a Monarchiával, amely szintén helyreállította az 1903-as tarifát és számára is biztosította a legnagyobb kedvezmény elvét,¹⁰⁹ majd szinte szó szerint megismételték ezeket a Bulgáriával és Törökországgal aláírt egyezmények.

Ugyancsak március 3-án külön orosz–német, orosz–osztrák–magyar, orosz–bolgár és orosz–török pótszerződést is aláírtak. Ezek a diplomáciai, konzuli, magánjogi stb. kérdéseket szabályozták.

A tárgyalt időszak keretein kívül esik, de a breszti békeszerződés szerves része az az orosz–német kiegészítő szerződés és pénzügyi egyezmény, amelyet 1918 augusztusában írtak alá.

A pénzügyi egyezményben Oroszországot kötelezték, hogy 6 milliárd márka hadisarcot fizessen Németországnak, ebből 1,5 milliárdot aranyban és bankjegyekben, 1 milliárdot árukban, 2,5 milliárdot speciális hitel formájában, 1 milliárd sorsát pedig később szándékoztak eldönteni.¹¹⁰

A békéért tehát rendkívül súlyos árat kellett fizetni. A német imperializmus annexiós törekvései, amelyeknek még külön tápot és ürügyet adott a trockista politika, teljes egészükben felszínre kerültek. Egyes számítások szerint a szovjet köztársaságtól 780 000 km² területet szakítottak el kb. 56 millió lakossal. Ezen a területen volt az ország vasúthálózatának egyharmada, itt állították elő az ország vastermelésének 73%-át, itt termelték ki a szén 79%-át. Oroszország elvesztett 278 cukorgyárat, 918 textilgyárat 574 sörgyárat, 133 dohánygyárat, 1685 szeszgyárat, 244 vegyigyárat, 615 papírgyártó üzemet, 1073 gépgyárat.¹¹¹

Ezzel azonban a háború vagy béke kérdése még korántsem volt lezárva. A párt VII., rendkívüli kongresszusára várt annak az eldöntése, hogy javasolja-e a szovjetkongresszusnak a béke ratifikálását. A „baloldali kommunisták” a sorozatos vereségek után sem adták fel a harcot, és a kongresszushoz akartak fellebbezni. A Központi Bizottság döntése óta eltelt időben is feszült politikai harcok folytak. Lényegében az történt, ami azóta már nem egyszer megismétlődött a nemzetközi munkásmozgalomban, hogy a „baloldali kommunisták” nem tanultak a katasztrófa-politika következményeiből, nem vonták le a következtetéseket a reálisabb alapokon nyugvó politikai állásfoglalás kialakítására, hanem – ha lehet – még inkább „balra” tolódtak. Politikájukat forradalmi frázisokba csomagolva igyekeztek a közhangulatot befolyásolni.

A párt Moszkva-területi Irodája február 24-én határozatot fogadott el, amelyben bizalmatlanságát nyilvánította a Központi Bizottsággal szemben és kijelentette, hogy nem

veti alá magát azoknak a határozatoknak, „amelyek . . . a békeszerződés feltételeinek végrehajtásával lesznek kapcsolatosak”. A határozathoz fűzött magyarázatban a következőket fejtették ki: „A Moszkva-területi Bizottság úgy véli, hogy aligha kerülhető el a közeljövőben a pártszakadás, s ezért feladatának tekinti, hogy előmozdítsa mindazoknak a következetes forradalmi kommunista elemeknek az egyesítését, akik egyformán harcolnak mind a különbéke megkötésének hívei, mind a párt valamennyi mérsékelt, opportunistá ellen. *A nemzetközi forradalom érdekében célszerűnek tartjuk megkockáztatni a most tisztán formálissá váló szovjethatalom elvesztését.* Mi fő feladatunkat továbbra is abban látjuk, hogy a szocialista forradalom eszméit valamennyi többi országra kiterjesszük, kemény kézzel érvényesítsük a munkásdiktatúrát és kíméletlenül elnyomjuk Oroszországban a burzsoá ellenforradalmat.”¹¹²

Lenin a „Nehéz, de szükséges lecke”, „Különös és szörnyűsége”, „A gyakorlat talaján” és a „Komoly tanulság és komoly felelősség” című, a „Pravdá”-ban megjelent cikkeiben szembeszállt a „baloldal” nézeteivel, igyekezett meggyőzni a párttagság ingadozó részét, hogy a jelenlegi körülmények között lehetetlen volna forradalmi háborút viselniük. A „baloldali kommunisták” a kongresszus megnyitásának napján, március 6-án tették közzé „A párt minden tagjához” című felhívásukat, amelyben ismételten elvetették a békét, hitet tettek a háború mellett és kifejezték azt a reményüket, hogy a párt legmagasabb fóruma ezt a kérdést „úgy fogja megoldani, ahogy a forradalmi proletariátushoz, nem pedig deklasszált batyuzókhoz illik”. A felhívást Buharin, Lomov (Oppokov), Urickij és Bubnov írta alá.¹¹³

A felhívás, mint láthatjuk, személy szerint is durva támadás volt Lenin és a lenini politika hívei ellen. Ezek azonban lényegében csak előcsatározások voltak, a háború

vagy béke kérdése végérvényesen a VII., rendkívüli kongresszuson dönt el, ahol a különböző irányzatok követői között a végsőig kiéleződött a harc.

Az előadói beszédet Lenin tartotta a háború és béke kérdéséről. Elemezte az oroszországi forradalom menetét, rámutatott azokra az okokra, amelyek következtében a forradalom viszonylag könnyen győzött és diadalmenetté vált. A forradalom a győzelem után azonban két rendkívül súlyos nehézséggel találta magát szembe. Az egyik a belső szervezés kérdése volt, amely minden szocialista forradalom előtt felmerül, és amelynek a megoldása még rengeteg problémát rejt magában, és ahol egyáltalán nem lehet még viszonylag könnyű diadalmenetre sem számítani. A másik gigászi feladat volt a nemzetközi kérdés. A forradalom viszonylag kedvező körülmények között született meg, amikor a háborús helyzet nem tette lehetővé, hogy az egész világ imperialistái azonnal egységesen ellene forduljanak, viszont nehezítette a helyzetet az, hogy a szocialista világforradalom, amelytől, mint fentebb láttuk, Lenin szerint az oroszországi forradalom végleges győzelme is függött, és amelynek bekövetkeztében nem kételkedett, késett. Az általános, demokratikus békét elérni nem sikerült, és számolni kellett a német imperializmus támadásával, amely Trockij rendkívül káros politikája folytán be is következett, és a forradalom katasztrofális helyzetbe került. A történelmi lecke világos tanulságokkal szolgált, nem maradt más hátra, el kell fogadni a még rablóbb békét, amely szervezkedési lehetőségeket jelent az ország számára. Bebizonyosodott, hogy az örökölt hadsereggel nem lehet háborút viselni, ezt le kell szerelni, mert tönkretették a hatalmas veszteségek, a nélkülözések, a szenvedések. Ehelyett a hadsereg helyett egy másik hadsereget kell létrehozni, mondta Lenin, s rámutatott, hogy arra van is lehetőség. „A milliós tömegek – márpedig a politika ott kezdődik,

ahol milliók vannak; nem ott, ahol ezrek, hanem ahol a milliók vannak, csak ott kezdődik a komoly politika – a milliók tudják, mi a hadsereg, látták a frontról hazaérkező katonákat. A milliók tudják – ha nem egyes személyeket nézünk, hanem az igazi tömeget –, hogy nem vagyunk képesek harcolni, hogy a fronton minden egyes ember minden elképzelhetőt elszenvedett. A tömeg megértette azt az igazságot, hogy ha nincs hadsereged, melletted meg egy ragadozó fenevad van, akkor a legsúlyosabb és legmegalázóbb békeszerződést is alá kell írnod.” A kezdeti diadalmenet után most tudni kell visszavonulni. „A hihetetlenül keserű, szomorú valóságot frázisokkal nem lehet eltakarni; ezt kell mondanunk: adja isten, hogy félig-meddig rendben vonulhassunk vissza... hogy csak egy parányi időt nyerjünk, hogy szervezetünk beteg része legalább valamennyire meggyógyuljon.”

Lenin beszéde befejező részében még egyszer hangsúlyozta: lehet, hogy mégis vállalják a háborút, de csak akkor, „amikor a nép hangulatában bekövetkezik az a fordulat, amely érik, amelyhez talán sok idő kell még, de amely be fog következni, amikor majd a nagy tömegek nem úgy fognak beszélni, ahogy most beszélnek. Kénytelen vagyok elfogadni akár a legsúlyosabb békét is, mert most nem mondhatom, hogy ez az idő elérkezett.”¹¹⁴ Lenin itt nyilván arra gondolt, amiről korábban már többször is beszélt a párt vezető testületének értekezletein, hogy a politikailag kevésbé iskolázott hatalmas tömegeknek, elsősorban Oroszország paraszttömegeinek fel kell ismerniük az eddig folytatott háború és a forradalmi háború közötti különbséget. Ezt a felismerést pedig nagyban elősegíthette a béke aláírása, a szovjet kormány békeszándékának legkézzelfoghatóbb dokumentálása.

Többek között ezt a gondolatot sem értette meg a „baloldal”, amelynek képviselői közül elég, ha Buharin hozzá-

szólásaival foglalkozunk részletesebben, hiszen legteljesebben ő foglalta össze a csoport álláspontját, következésképpen az ő beszédében tükröződnek legélesebben az álláspont téves nézetei. Buharin azzal kezdte, hogy a helyzet komoly és mélyreható értékeléséből azt a következtetést vonták le, „hogy a békeszerződés aláírásából adódó minden előny illúzió”. Ilyenképpen Lenin ringatja magát illúziókban, nem a „baloldaliak”.

A nyugati kapitalizmus felbomlóban, a forradalmi mozgalom fellendülőben van. Ausztria máris kidőlt a sorból, tehát az osztrák–német koalíció nem olyan félelmetes erő. Természetesen tisztában kell lenni azzal, hogy az orosz forradalom részéről, különösen kezdetben, „sorozatos vereségekre kerülhet sor. Ennek ellenére azt mondjuk, hogy vállalhatjuk az imperialistákkal való azonnali háború perspektíváját. Nézetünk szerint e harccal párhuzamosan a következő folyamat fog kibontakozni: országunkban fokozatosan egyre nagyobb tömegek kapcsolódnak majd be a harcba, az imperialisták táborában viszont ugyanannyi eleme jelentkezik majd a további bomlásnak.” Buharin teljesen alaptalanul, túlzott optimizmussal ítélte meg a háború kilátásait. Emellett elkövette azt a mondhatnánk, tankönyvszerűen tipikus baloldali hibát, hogy feltételezte: a tanulatlan, politikailag iskolázatlan tömegek ugyanúgy reagálnak majd, mint csoportjának tagjai. Újra és újra visszakanyarodott ahhoz a tételéhez, hogy „a béke aláírása célszerűtlen aktus”, és hogy „a kivezető út, amelyet Lenin elvtárs elvet és amelyen a mi nézetünk szerint el kell indulni: a német imperializmus elleni forradalmi háború”.

Méginkább kiütközött a „baloldali” álláspont kalandorpolitikai jellege, amikor Buharin a forradalmi háború kérdését a győztes proletárforradalom belső feladataival összefüggésben világította meg. Azt ő is jól látta, hogy a gazdasági helyzet hallatlanul súlyos, a gyárak leállása kö-

vetkeztében hatalmas méreteket kezd ölteni a munkanélküliség, amit még csak növelt a leszerelt nagy katonatömegek hazatérése. Alapjában véve helyesen látta azt is, hogy a munkásosztálynak a termelőmunkától való elszakadása, a munkások tömeges falura özönlése károsan hatott a munkásosztály egységére, forradalmi összeforrottságára. A belső helyzet súlyossága, mint láttuk, nem kerülte el Lenin figyelmét sem, ezért állította első helyre a gazdasági szervező munka feladatát az összes feladatok közül. És hol kereste a „baloldal” a kiutat ebből a helyzetből? Ezzel kapcsolatban érdemes Buharin felszólalásának egy hosszabb részletét idézni:

„Mivel lehetne megállítani ezt a bomlást? A gazdasági élet rendezésével? Ez nem olyan egyszerű feladat, ehhez hónapok kellenek. De mivel állíthatnánk meg a bomlást már most? Meggyőződésem szerint csakis azzal, hogy a proletariátust felhívjuk a militarizmus és az imperializmus elleni szent háborúra. Ez az egyetlen megoldás. A mai helyzetből nincs más kivezető út, mint az, hogy a munkanélküliek tömegéből egy proletár Vörös Hadsereget hozzunk létre, amelyet egységes forradalmi szellem forraszt össze; s ezt még azelőtt megvalósítjuk, hogy a burzsoáziának sikerülne bérabszolgáit mozgósítani és rendes munkájuk végzésére kényszeríteni.

A szellem javításával és a proletariátus bomlásának megállapításával megmenthetjük az oroszországi forradalmat, legalábbis a legközelebbi időkre; de ez csak akkor lehetséges, ha egyenes, világos politikát követünk, amely előmozdíthatja a proletártömegek tömörülését.”

Buharin szektáriánus szellemére vet fényt, ahogyan a tömegek szerepéről nyilatkozott: „Amikor Lenin elvtárs lépten-nyomon arra hivatkozik, hogy »ezt megérti minden katona«, »ezt megérti minden muzsik«, s azt gondolja, hogy ilyen érvekkel »leteperhet« bennünket, nagyon

téved. Ez az érv igazán nem bizonyít semmit, hiszen hogy is lehetne akármelyik katona véleménye egy álláspont helyességének a mércéje. A mai körülmények között igazán nem nehéz híveket találni egy olyan felfogáshoz, hogy a háború folytatására képtelenek vagyunk, ez rendkívül kényelmes, s valóban könnyen érthető, de még korántsem érv e felfogás helyességére.” Utána hosszú fejtegetés következett az élcsapat fogalmáról, arról, hogy a pártnak ezeknek a tömegeknek az élén kell haladnia, magával kell ragadnia őket.¹¹⁵ Ez az álláspont első látásra nagyon forradalminak tűnhetett, de alapvetően helytelenül vetette fel azt, hogy az élcsapat mennyire futhat előre az általa vezetett tömegektől. Ezenkívül a „baloldal” érvelése szofisztikává vált, mert nem „akármelyik” katona véleményéről volt szó, hanem egy tízmilliós katona- és paraszttömeg véleményéről, amely az adott pillanatban nem értette, nem tette magáévá néhány ezer „baloldali kommunista” célját. Így vált ez az első pillanatra forradalminak ható érvelés frázissá, sőt demagógiává.

E köré a két álláspont köré sorakoztak fel a két irányzat szónokai. Trockij is kifejtette a maga téves, tipikusan centrista álláspontját, de ebben a helyzetben, amelyben a kongresszus összeült, középutas elképzelés már szóba sem jöhetett, a háború vagy béke kérdésében kellett dönten.

Az a rendkívül céltudatos küzdelem, amelyet Lenin és a lenini irányzat vívott a reálpolitikai irányvonal elfogadtatásáért, végül is eredményre vezetett. A kongresszus elfogadta a Lenin által megfogalmazott határozati javaslatot, amely kimondta: „A kongresszus szükségesnek tartja jóváhagyni a szovjethatalom által Németországgal kötött rendkívül súlyos, megalázó békeszerződést, mert nincs hadseregünk, mert a demoralizált harctéri alakulatok rendkívül rossz állapotban vannak, és ki kell használnunk minden, még a legcsekélyebb lehetőséget is arra, hogy léleg-

zethez jussunk, mielőtt az imperializmus megindítja támadását a Szovjet Szocialista Köztársaság ellen.”¹¹⁶ A határozat magában foglalta azt is, hogy határozott és drákói rendszabályokat kell foganatosítani a fegyelem megszilárdítása érdekében, meg kell kezdeni a katonai felkészülést, mert történelmileg kikerülhetetlenül közeledik a felszabadító, honvédő szocialista háború. Emellett a határozat is leszögezte a korábban már tárgyalt tételt: „A kongresszus szerint az Oroszországban győzedelmeskedett szocialista forradalom megszilárdításának egyetlen, legjobb biztosítója az, hogy ez a forradalom nemzetközi munkásforradalommal válik.”¹¹⁷

Ezzel a háború és béke kérdése körüli vita a párton belül lényegében lezárult. Hátra volt még ennek az álláspontnak a megvédése a március 14–16-án ülésezett IV., rendkívüli szovjetkongresszuson a mensevikekkel és eszerekkel szemben. Ezek a pártok, amelyek képvisellel rendelkeztek a kongresszuson, a nagyburzsoázia ellenforradalmi erőivel együtt mind a ratifikálás ellen léptek fel. Igyekeztek megakadályozni a ratifikálást, holott a német miliraristák csak erre vártak. Míg ez az elkeseredett harc folyt a béke kérdése körül, Hoffmann a következőket jegyezte a naplójába: „Március 7. Itt semmi új nincs. Arra várunk, hogy Oroszország a békét valóban ratifikálja, ezt 14 napon belül meg kell tennie. Ellenkező esetben alkalmasint Petrográdra kell mennünk.”¹¹⁸ „Március 14. Még mindig nem tudom, vajon az elvtárs urak Moszkvában elhatározták-e, hogy a békét elismerik, vagy sem. Inkább az utóbbi gondolom, mert másképp már küldtek volna rádióüzenetet. Akkor természetesen Petrográdra kell vonulnunk.”¹¹⁹

Ez azonban nem következett be, habár a kongresszuson az összes kispolgári pártok harcba szálltak a bolsevikokkal. A baloldali eszerek nevében Kamkov és Stein-

berg, a mensevikek részéről Martov, a jobboldali eszerek részéről Lihács, az anarchisták részéről Ge beszélt, mindnyájan a béke ratifikálása ellen, minden elképzelhetővel megvádolva a bolsevikokat. Martov még azt is követelte, hogy mondjanak le és adják át a helyüket egy olyan kormánynak, amely képes háborút viselni az imperializmus ellen. Céljukat azonban nem sikerült elérni. A kongresszusra 1232 küldött érkezett, ebből 795 volt bolsevik, 283 baloldali eszer, a többiek anarchista, maximalista, jobboldali eszer, mensevik és más politikai irányzatokat képviseltek. Amikor szavazásra került a sor, a kongresszus a békeszerződést 784 szavazattal ratifikálta. A ratifikálás ellen szavaztak 261-en, tartózkodtak 115-en.¹²⁰

Ezt az eredményt, a breszti békeszerződés ratifikálását, a Külügyi Népbiztosság már 17-én közölte rádión a német külügyminisztériumnak szóló üzenetében.¹²¹ Ezzel a béke a forradalmat fenyegető egyik legveszedelmesebb külső ellenséggel létrejött, el lehetett kezdeni az állami, gazdasági, katonai szervező munkát, hogy a fiatal szovjetállam fel tudjon készülni a szervezkedő belső ellenforradalom és a kívülről jövő következő támadások elhárítására. A béke ellenségei továbbra sem tették le a fegyvert, és mindent elkövettek saját politikájuk érvényesítése érdekében. Ezt a harcot a legkülönbébb eszközökkel folytatták. Csak példaként említjük meg, hogy mindjárt a szovjetkongresszus befejezése után 58 szavazati joggal rendelkező küldött és a Központi Végrehajtó Bizottság 10 tagja a „Kommunyiszt” című folyóiratban közölt egy nyilatkozatot, amelyben a leghatározottabban elvetették a békét. Előfordultak ennél sokkal veszélyesebb és károsabb módszerek is, mint pl. Mirbach moszkvai német követ meggyilkolása és az eszerlázadás. Mindezek azonban már nem tudták megváltoztatni az események menetét.

A breszt-litovszki békeszerződés jelentőségének az értékelése a szocialista forradalom, a fiatal szovjetállam fennmaradása szempontjából a marxista történetírásban egyértelmű és világos. Ezt Lenin már a viták folyamán számtalanszor kifejtette: szükséges és elkerülhetetlen kompromisszum volt, amely hatalmas áldozatokkal járt, s ezek főként a Trockista és „baloldali kommunisták” kalandorpolitikája következtében szinte már elviselhetetlenné váltak. Mégis ez a béke teremtette meg a fiatal szovjetállam számára a lehetőséget, hogy lélegzetvételhez jusson, rendezze sorait a tőke elleni további támadáshoz, időt nyerjen a szocialista társadalmi berendezkedés megszervezésének megkezdéséhez, felkészüljön a belső és a külföldi ellenforradalom elleni harcra. Ez az értékelés azóta is teljesen helytálló, amihez nincs mit hozzátennünk.

Befejezésül idézünk a polgári történészek értékeléseiből.

Vokwart John 1937-ben a breszti békéről a következőket írta: „... a bolsevikoknak általában megadta azt a lehetőséget, hogy Oroszországban a hatalom birtokában maradjanak... egyrészt döntő mértékben hozzájárult a bolsevikok oroszországi uralmának megszilárdításához, másrészt megakadályozta a bolsevizmus áttérjedését más országokra azáltal, hogy a peremterületeken akadályt állított fel, amely ellenállt a bolsevik világforradalom behatolásával szemben.”¹²² Hahlweg így értékelte a szerződést: „Breszt-Litovszkznak paradigmátikus jelentősége van; ehhez a békéhez a bolsevikok számára az a vita kapcsolódik: egyezkedni hivatalos állami hatáskörben vagy nem egyezkedni. Forradalom – szocializmus egyetlen országban – ezt a bástyát kell mindenek előtt megtartani. Elsősorban ennek a felismerésére jutott Lenin a német előrenyomulás pillanatában a tárgyalások 1918. február 10-i megszakadása után. Ezzel a breszt-litovszki szerződés a bolsevik hatalomkialakítás kiindulópontja lett... A Lenin által meg-

talom elindulhasson azon az úton, amely valóban az emberiség történetének új korszakához vezetett.

alapozott, az eljövendő fejlődésre irányuló politikának az a döntése, hogy fogadják el a breszti békediktátumot, bármilyen nehezek legyenek is a feltételei, már egy új forradalmi taktika alapelveit tartalmazza.”¹²³

És végül a következőket mondja W. Bihl, a kérdés osztrák szakértője, aki szintén több jelentős művet adott közre a szóban forgó témakörből: „A központi hatalmak látszólag győztesek voltak – befolyási területük most Finnorszáig, Narváig, Ukrajnáig és a Kaukázusig terjedt –, jóllehet a labilis viszonyok miatt a keleti hadseregnek csak egy részét tudták átdobni a nyugati frontra. Végso soron azonban a bolsevik rezsim volt a győztes: a breszti szerződés megadta a bolsevik forradalom számára a sürgetően szükséges lélegzetvételn yi szünetet; ez a konszolidációs lélegzetvételn yi szünet fontos feltétel volt az orosz bolsevizmus világhatalommá való felemelkedéséhez.”¹²⁴

Johnnal és Hahlweggal több kérdésben vitába lehetne szállni. John például téved abban, hogy a breszti béke által létrehozott övezet akadályozta „a bolsevizmus áttérjedését más országokra”, mert a proletárforradalom érelődött az európai országokban és a Monarchiában és Németországban ki is robbant. Hahlweg egy egész sor kérdésben, köztük konkrét történelmi tények értékelésében is téved. Így például Lenin nem február 10-e után ismerte fel, hogy a forradalmat mindenképpen meg kell védeni, továbbá e hazai periódusban még szó sem volt szocializmusról egy országban stb. – de most nem ez a lényeg. Ezeknek az értékeléseknek egy közös vonása egyébként teljesen egybeesik a marxista értékeléssel: a fiatal szocialista hatalom számára a breszti béke jelentette a fennmaradást, mivel biztosította azt, hogy a szerveződő munkásha-

I A FONTOSABB HADVISELŐ ALLAMOK
KATONAI HELYZETE 1917 VÉGÉN

¹ *A. Ahtamzjan*: Ot Breszta do Kilja. Moszkva 1963. 17. old.

² Deutschland im ersten Weltkrieg. Autorenkollektiv unter Leitung von Willibald Gutsche. II. köt. Berlin 1970. 592. old.

³ *L. Stern*: Der Einfluss der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution auf Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung. Berlin 1958. 112–115. old.

⁴ *K. Weidel*: Deutscher Friede. Magdeburg 1918. 68–78. old.

⁵ *M. Komjáthy*: Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918). Budapest, 1966. 440–452. old.

⁶ *Galántai József*: Magyarország az első világháborúban. Gondolat Kiadó 1964. 250. old.

⁷ *Lajos Iván*: IV. Károly király élete és politikája. Pécs 1935. (?) 204–205. old.

⁸ Ugyanott, 258. old.

⁹ *O. Czernin*: Im Weltkriege. Berlin–Wien 1919. 199–200. old.; *Lajos Iván*: Id. mű, 260. old.

¹⁰ *Lajos Iván*: Id. mű, 263. old.

¹¹ *Pilch Jenő*: A világháború története. Budapest, é. n. 165. old.

¹² Ugyanott, 170. old.

¹³ Mangin, Pierrefen, Painlevé, Jolinon.

¹⁴ Deutschland im ersten Weltkrieg. II. köt. 607. old.

¹⁵ Ugyanott.

¹⁶ *Lajos Iván*: Id. mű, 254–255. old.

- ¹⁷ *Pilch Jenő*: Id. mű, 182. old.
 - ¹⁸ Ugyanott, 188. old.
 - ¹⁹ *M. Paléologue*: A cár országa. III. kötet. Génus. é. n. 251. old.
 - ²⁰ Ugyanott, 253–254. old.
 - ²¹ A nagy forradalom krónikája. Kossuth Könyvkiadó 1967. 64. old.
- Szerk. Dolmányos István.
- ²² *Lenin*: A proletariátus feladatairól a jelenlegi forradalomban. *Lenin* Összes Művei. 31. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 114. old.
 - ²³ *Dolmányos István*: A Szovjetunió története. Kossuth Könyvkiadó 1971. 123. old.
 - ²⁴ *M. Paléologue*: Id. mű, 309. old.
 - ²⁵ *G. Buchanan*: Meine Mission in Russland. Berlin 1926. 208–209. old.
 - ²⁶ Ugyanott, 196. old.

II. A SZOVJET BEKEDEKRÉTUMTÓL A FEGYVERSZÜNET MEGKÖTÉSEIG

- ¹ *Lenin*: A munkás- és katonaküldöttek szovjetjeinek I. összoroszországi kongresszusa. Beszéd a háborúról. *Lenin* Összes Művei. 32. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 282–283. old.
- ² KPSZSZ v rezolucijah i resenijah szjezdov, konferencij i plenumov CK. I. Moszkva 1953. 374. old.
- ³ *Lenin*: A forradalom feladatai. *Lenin* Összes Művei. 34. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967. 235. old.
- ⁴ *Lenin*: Előadói beszéd a békéről. Dekrétum a békéről. *Lenin* Összes Művei. 35. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 13. old.
- ⁵ *Lenin*: A forradalom feladatai. *Lenin* Összes Művei. 34. köt. 234. old.
- ⁶ *Lenin*: Előadói beszéd a békéről. Dekrétum a békéről. *Lenin* Összes Művei. 35. köt. 14. old.
- ⁷ *O. Czernin*: Id. mű, 297. old.
- ⁸ Ugyanott, Id. mű, 299. old.
- ⁹ *W. Hablweg*: Der Friede von Brest-Litowsk. Ein unveröffentlichter Band aus dem Werk des Untersuchungsausschusses der Deutschen Nationalversammlung und des Deutschen Reichstages. Düsseldorf 1971. 16–19. old.
- ¹⁰ Ugyanott, 22. old.
- ¹¹ Ugyanott, 19–21. old.
- ¹² *V. P. Patyomkin*: Az újkori diplomácia története. Szikra 1948. 298–299. old.

- ¹³ Dokumenti vnyesnyej polityiki SZSZSZR. Moszkva 1957. 15–16. old.
- ¹⁴ Ugyanott, 16–17. old.
- ¹⁵ *Lenin*: A kormány beszélgetése a főhadiszállással közvetlen vonalon. *Lenin* Összes Művei. 35. köt. 76–79. old.
- ¹⁶ *Lenin*: Szikratávirat mindenkihez. *Lenin* Összes Művei. 35. köt. 81. old.
- ¹⁷ *A. O. Csubarjan*: Bresztszkij mir. Moszkva 1964. 58. old.
- ¹⁸ Dokumenti . . . 25. old.
- ¹⁹ *G. Buchanan*: Id. mű, 252. old.
- ²⁰ Dokumenti . . . 23–24. old.
- ²¹ Ugyanott, 22–23. old.
- ²² Ezt megelőzően és ezt követően is fogták a szovjet kormány összes szikratáviratait, a békedekrénytől kezdve minden közlemény az ellenséges állami és hadvezetőségek rendelkezésére állt.
- ²³ *W. Hablweg*: Id. mű, 24–26. old.
- ²⁴ Ugyanott, 27. old.
- ²⁵ Dokumenti . . . 26–27. old.
- ²⁶ Ugyanott, 28–30. old.
- ²⁷ A Hadtörténeti Intézet Levéltára. (A továbbiakban HIL.) I. Világháborús gyűjtemény. AOK. 19. csomó. Op. Geheim. 458. Telefontávirat. Másolat.
- ²⁸ *G. Buchanan*: Id. mű, 264–265. old.
- ²⁹ Dokumenti . . . 31. old.
- ³⁰ Ugyanott, 3. old.
- ³¹ *G. Buchanan*: Id. mű, 258. old.
- ³² Dokumenti . . . 33. old.
- ³³ *A. I. Gyenyikin*: Ocserki Russzkoj Szmutyi. II. köt. Párizs 1922. (?) 142. old.
- ³⁴ *M. Hoffmann*: Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann. I. köt. Berlin 1929. 185. old.
- ³⁵ HIL. I. Világháborús gyűjtemény. 79. cs. József főherceg hadseregarcvonal naplója. (1917. október 1.–december 9.)
- ³⁶ Ugyanott.
- ³⁷ Ugyanott, 75. cs.
- ³⁸ Ugyanott, 78. cs.
- ³⁹ *A. I. Csubarjan*: Id. mű, 60. old.
- ⁴⁰ Dokumenti . . . 36–38. old.
- ⁴¹ *P. Hindenburg*: Voszpominanyija. Petrograd 1922. 61. old.
- ⁴² Ugyanott, 59. old.
- ⁴³ Ugyanott, 56. old.

- 44 Ugyanott, 65. old.
- 45 Ugyanott, 51. old.
- 46 Ugyanott, 57. old.
- 47 O. Czernin: Id. mű, 301. old.
- 48 W. Hablweg: Id. mű, 33–34. old.
- 49 M. Hoffmann: Id. mű, II. köt. 190. old.
- 50 W. Hablweg: Id. mű, 40–45. old.
- 51 Hoffmann a visszaemlékezéseiben (Id. mű, II. köt. 192. old.)
valamint Patyomkin is (Id. mű, 307. old.) azt állítja, hogy a szovjet
küldöttség követelte Riga kiürítését. A tárgyalás jegyzőkönyvében erre
nem történik semmiféle utalás.
- 52 W. Hablweg: Id. mű, 45–51. old.
- 53 V. P. Patyomkin: Id. mű, 307. old.
- 54 M. Hoffmann: Id. mű, II. köt. 192. old.
- 55 W. Hablweg: Id. mű, 64–66. old.
- 56 M. Hoffmann: Id. mű, II. köt. 193. old.
- 57 Dokumenti . . . 41–52. old.
- 58 W. Hablweg: Id. mű, 72–83. old.
- 59 Református Egyetemes Konvent Levéltára. Burián iratok. Burián
István naplója.
- 60 W. Hablweg: Id. mű, 93–94. old.
- 61 Ugyanott, 93–94. old.
- 62 W. Bibl: Der Friede von Brest-Litowsk und die Folgen. Öster-
reichische Militärische Zeitschrift. 1968. 6. 377. old.
- 63 W. Hablweg: Id. mű, 96. old.
- 64 Ugyanott, 101–102. old.
- 65 Ugyanott, 102–103. old.
- 66 Szkalon délelőtt, megérkezése után bekapcsolódott a munkába,
majd délután visszavonult a szobájába és főbelőtte magát. Tettének
okát a családjához szóló búcsúlevelében nem magyarázta meg.
- 67 Dokumenti . . . 45–46. old.
- 68 W. Hablweg: Id. mű, 102–103. old.; Uo. 107. old. stb.
- 69 M. Hoffmann: Id. mű, II. köt. 192. old.
- 70 Bibl: Id. mű, 377. old.
- 71 M. Hoffmann: Id. mű, II. köt. 192. old.
- 72 Dokumenti . . . 47–51. old.

III. BÉKETÁRGYALÁSOK SZOVJET-OROSZORSZÁG ÉS A KÖZPONTI HATALMAK KÖZÖTT

- ¹ *Lenin*: A béketárgyalások programjának konspektusa. *Lenin Összes Művei*. 35. köt. 120–121. old.
- ² *W. Hablweg*: Id. mű, 118. old.
- ³ *Tokody Gyula*: Ausztria–Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben (1890–1918). Akadémiai Kiadó 1963. 234. old.
- ⁴ *W. Hablweg*: Id. mű, 119–120. old.
- ⁵ Ugyanott, 121–122. old.
- ⁶ Ugyanott, 119–120. old.
- ⁷ *T. Hornykiewicz*: Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. Philadelphia 1967. II. köt. 3–4. old.
- ⁸ Ugyanott, 4–5. old.
- ⁹ *W. Hablweg*: Id. mű, 129–130. old.
- ¹⁰ *O. Czernin*: Id. mű, 303–304. old.
- ¹¹ Ugyanott, 304–305. old.
- ¹² *Mirnije peregovori v Breszt-Litovszke sz 22/9 gyekabrja 1917. g. do 3 marta (18 fevralja) 1918. g. Polnij tyekszt sztyenogrammi pod redakcijej A. A. Joffe (V. Krimszkovo) sz pregyiszlovijem L. D. Troc-kovo. Moszkva 1920.*
- ¹³ Ugyanott, 6–8. old.
- ¹⁴ *W. Bibl*: Id. mű, 379. old.
- ¹⁵ *M. Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 197–198. old.
- ¹⁶ Ugyanott, 199. old.
- ¹⁷ *O. Czernin*: Id. mű, 308. old.
- ¹⁸ Ugyanott, 307. old.
- ¹⁹ *M. Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 198. old.
- ²⁰ *W. Hablweg*: Id. mű, 141–142. old.
- ²¹ *M. Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 200. old.
- ²² *O. Czernin*: Id. mű, 207. old.
- ²³ *W. Hablweg*: Id. mű, 142. old.
- ²⁴ *W. Bibl*: Id. mű, 379. old.
- ²⁵ *W. Hablweg*: Id. mű, 144–145. old.
- ²⁶ *Mirnije peregovori* . . . 12–13. old.
- ²⁷ *W. Hablweg*: Id. mű, 148. old.
- ²⁸ *Mirnije peregovori* . . . 25–26. old.
- ²⁹ *M. Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 201. old.
- ³⁰ *O. Czernin*: Id. mű, 311. old.

- 31 Ugyanott.
- 32 *M. Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 202. old.
- 33 *W. Hablweg*: Id. mű, 157-158. old.
- 34 *Mirnije peregovori* . . . 28. old.
- 35 Ugyanott, 29-31. old.
- 36 HHSt. A. P. A. Kr. 70/1. 1-8. - O. L. Filmtár. W. 215.
- 37 Dokumenti . . . 67-70. old.
- 38 Idézi: *A. O. Csubarjan*: Id. mű, 113-114. old.
- 39 *B. E. Stejn*: Russzkij voprosz na Parizsszkoy mirnoj konferencii (1919-1920). Moszkva 1949. 28-29. old.
- 40 *A. O. Csubarjan*: Id. mű, 117-118. old.
- 41 Ugyanott, 118-119. old.
- 42 „Arhiv polkovnyika Hauza.” IV. köt. Moszkva 1944. 151-153. old.
- 43 *Lenin*: Kérdések a hadsereg leszerelése tárgyában összehívott általános hadseregkongresszus küldötteihez. *Lenin* Összes Művei. 35. köt. 179-180. old.
- 44 *Lenin*: A Népbiztosok Tanácsa határozatának tervezete. *Lenin* Összes Művei. 35. köt. 181. old.
- 45 Dokumenti . . . 71. old.
- 46 Ugyanott, 72-73. old.
- 47 *W. Bibl*: Id. mű, 381. old.
- 48 *O. Czernin*: Id. mű, 313-314. old.
- 49 HHSt. P. A. Kr. 70/1. 1-8. - O. L. Filmtár. W. 215.
- 50 *W. Hablweg*: Id. mű, 210-212. old.
- 51 *M. Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 205. old.
- 52 *O. Czernin*: Id. mű, 314. old.
- 53 HHSt. A. P. A. Kr. 70/1. 1-8. - O. L. Filmtár. W. 215.
- 54 *W. Hablweg*: Id. mű, 210-212. old.
- 55 Ugyanott, 187-188. old.
- 56 Ugyanott, 194. old.
- 57 Ugyanott, 128-129. old.
- 58 Ugyanott, 200. old.
- 59 Ugyanott, 194. old.
- 60 *O. Czernin*: Id. mű, 315. old.
- 61 *W. Hablweg*: Id. mű, 200. old.
- 62 *T. Hornykiewicz*: Id. mű, 14. old.
- 63 *O. Czernin*: Id. mű, 315. old.
- 64 *A. V. Libolat*: Razgom nacionaliszticeszkoy kontrrevoljucii na Ukraine (1917-1922). Moszkva 1954. 58. old.
- 65 *Lenin*: Kiáltvány az ukrán néphez az ukrán Radához intézett

ultimátumszerű követelésekkel. *Lenin Összes Művei* 35. köt. 142–144. old.

⁶⁶ *W. Hablweg*: Id. mű, 119. old.

⁶⁷ *A. O. Csubarjan*: Id. mű, 102. old.

⁶⁸ *Lenin*: A Népbiztosok Tanácsának határozata a Radával való tárgyalásokról. *Lenin Összes Művei*. 35. köt. 182–183. old.

⁶⁹ Velikaja oktyabrszkaja szocialiszticeszkaja revoljucija na Ukrajine. II. köt. Kijev 1957. 574–576. old.

⁷⁰ Dokumenti . . . 61–64. old.

⁷¹ Ocserki isztorii Kommunyiszticeszkoi Partyii Ukraini. Kijev 1964. 214. old.

⁷² HHSt. A. P. A. Kr. 70/1. 10–18. – O. L. Filmtár. W. 216.

⁷³ *M. Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 207. old.

⁷⁴ *O. Czernin*: Id. mű, 316. old.

⁷⁵ *W. Hablweg*: Id. mű, 223. old.

⁷⁶ *M. Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 207. old.; *O. Czernin*: Id. mű, 317. old.

⁷⁷ *O. Czernin*: Id. mű, 318. old.

⁷⁸ Ugyanott, 318–319. old.

⁷⁹ *W. Hablweg*: Id. mű, 232. old.

⁸⁰ Mirnije peregovori . . . 44. old.

⁸¹ Ugyanott, 44–48. old.

⁸² A Népbiztosok Tanácsának határozata a Rada által a Népbiztosok Tanácsának adott válasszal kapcsolatban. *Lenin Összes Művei*. 35. köt. 210–211. old.

⁸³ *I. Hornykiewicz*: Id. mű, 70–77. old.

⁸⁴ Lásd: *W. Steglich*: Die Friedenspolitik der Mittelmächte 1917–1918. Wiesbaden 1964; *W. Hablweg*: Der Diktatfrieden von Brest-Litowsk 1918. und die bolschewistische Weltrevolution. Münster 1960. stb.

⁸⁵ *O. Czernin*: Id. mű, 319. old.

⁸⁶ Ugyanott, 319–320. old.

⁸⁷ *W. Hablweg*: Id. mű, 255–271., 277–283. old.

⁸⁸ Ugyanott, 283. old.

⁸⁹ *W. Steglich*: Id. mű, 325. old.

⁹⁰ *W. Hablweg*: Id. mű, 284–287. old.

⁹¹ Ugyanott, 292. old.

⁹² Mirnije peregovori . . . 92–94. old.

⁹³ Ugyanott, 94–95. old.

⁹⁴ *M. Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 209. old.

⁹⁵ *W. Hablweg*: Id. mű, 301. old.

- 96 Ugyanott, 305. old.
- 97 O. Czernin: Id. mű, 321. old.
- 98 T. Hornykiewicz: Id. mű, II. köt. 15–17. old.
- 99 HHSt. A. P. A. Kr. 70/I. 1–8. – O. L. Filmtár. W. 215.
- 100 Ugyanott.
- 101 W. Hablweg: Id. mű, 339–341. old.
- 102 Református Egyetemes Konvent Levéltára. Burián iratok.
- 103 L. Trotzki: Mein Leben. Berlin 1930. 357–358. old.
- 104 T. Hornykiewicz: Id. mű, 88–92. old.
- 105 W. Bibl: Id. mű, 383. old.
- 106 T. Hornykiewicz: Id. mű, 93–96. old.
- 107 W. Hablweg: Id. mű, 306–307. old.
- 108 T. Hornykiewicz: Id. mű, 97–106. old.
- 109 W. Hablweg: Id. mű, 325–326. old.
- 110 Mirnije peregovori . . . 99–104. old.
- 111 L. Trotzki: Id. mű, 357. old.
- 112 Mirnije peregovori . . . 104–105. old.
- 113 L. Trotzki: Über Lenin. Frankfurt am Main 1964. 77. old.
- 114 Farkas Márton: Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban.
Akadémiai Kiadó 1969. 60. old.
- 115 H. L. Mikoletzky: Österreichische Zeitgeschichte. Wien 1964.
33. old.
- 116 R. Neck: Die österreichische Arbeiterbewegung vom Jänner bis
November 1918. Die Auflösung des Habsburgerreiches. Wien 1970.
74. old.
- 117 W. Hablweg: Id. mű, 364. old.
- 118 Ugyanott, 364. old.
- 119 Ugyanott, 365–366. old.
- 120 Galántai József: Id. mű, 372. old.
- 121 R. Neck: Id. mű, 75. old.
- 122 A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Kossuth Könyv-
kiadó 1969. I. köt. 138–139. old.
- 123 O. Czernin: Id. mű, 324–325. old.
- 124 HHSt. A. P. A. Kr. 70/I. 1–8. – O. L. Filmtár. W. 215.
- 125 W. Hablweg: Id. mű, 360. old.
- 126 Ugyanott, 361. old.
- 127 T. Hornykiewicz: Id. mű, 111–118. old.
- 128 Ugyanott, 106–111. old.
- 129 W. Hablweg: Id. mű, 362. old.
- 130 T. Hornykiewicz: Id. mű, 119–124. old.

- 131 *W. Hahlweg*: Id. mű, 362. old.
- 132 HHSt. A. P. A. Kr. 70/I. 10–18. – O. L. Filmtár. W. 216.
- 133 *Lenin* Összes Művei. 35. köt. 226–227. old.
- 134 *W. Hahlweg*: Id. mű, 366–367. old.
- 135 Ugyanott, 370. old.
- 136 II. Vilmos a hozzá felterjesztett iratokra és tárgyalási jegyzőkönyvekre jellegzetes stílusú és jellemző tartalmú megjegyzéseket, utasításokat írt, amelyeket Hahlweg minden alkalommal közöl. A január 18-i tárgyalás jegyzőkönyvében aláhúzta az említett „elvek” szót és a következőket fűzte hozzá: „Ez az átkozott szó csaknem minden oldalon visszatér!” – *W. Hahlweg*: Id. mű, 377. old.
- 137 „Hála az égnek!” – írta II. Vilmos a jegyzőkönyvre. *W. Hahlweg*: Id. mű, 387. old.
- 138 Ugyanott, 381–382. old.
- 139 Czernin beszédének ezen része mellé II. Vilmos a következőket írta: „Na endlich! Das tut er, weil es zu Hause dreckig steht!” – *W. Hahlweg*: Id. mű, 390. old.
- 140 HHSt. A. P. A. Kr. 70/I. 10–18. – O. L. Filmtár. W. 216.
- 141 Ugyanott.
- 142 Református Egyetemes Konvent Levéltára. Burián iratok.
- 143 *O. Czernin*: Id. mű, 325–326. old.
- 144 *W. Hahlweg*: Id. mű, 413. old.
- 145 Ugyanott, 414. old.
- 146 Ugyanott, 438. old.

IV. POLITIKAI VITAK ÉS ESEMÉNYEK A MASODIK TÁRGYALÁSI SZÜNET IDEJÉN (1918. JANUÁR 19–29.)

- 1 *W. Hahlweg*: Id. mű, 414. old.
- 2 Dokumenti . . . 87–89. old.
- 3 *W. Hahlweg*: Id. mű, 416–417. old.
- 4 Ugyanott, 417–418. old.
- 5 *W. Hahlweg*: Id. mű, 418. old.
- 6 *T. Hornykiewicz*: Id. mű, 20. old.
- 7 Ugyanott, 23–24. old.
- 8 Ugyanott, 27–28. old.
- 9 Ugyanott, 24. old.
- 10 Az OK(b)P VIII. kongresszusa. A Központi Bizottság beszámolója. *Lenin* Összes Művei. 38. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 129. old.

¹¹ *Lenin*: Az Európai Egyesült Államok jelszaváról. *Lenin* Összes Művei. 26. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 335. old.

¹² *Lenin*: A proletárforradalom katonai programja. *Lenin* Összes Művei. 30. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 130. old.

¹³ *Lenin*: Búcsúlevél a svájci munkásokhoz. *Lenin* Összes Művei. 31. köt. 92. old.

¹⁴ *Lenin*: Az orosz forradalom és a polgárháború. *Lenin* Összes Művei. 34. köt. 228. old.

¹⁵ *Lenin*: Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat? *Lenin* Összes Művei. 34. köt. 332. old.

¹⁶ *Lenin*: Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának munkájáról. *Lenin* Összes Művei. 35. köt. 280. old.

¹⁷ Ugyanott, 272. old.

¹⁸ Az OK(b)P VII., rendkívüli kongresszusa. A Központi Bizottság politikai beszámolója. *Lenin* Összes Művei. 36. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 10. old.

¹⁹ A nagy forradalom krónikája. 386. old.

²⁰ Ugyanott, 404. old.

²¹ *Lenin*: A szovjethatalom soron levő feladatai. *Lenin* Összes Művei. 36. köt. 159. old.

²² *Lenin*: Beszéd a Munkás-, Paraszt- és Vöröskatona-küldöttek Moszkvai Szovjetjében, 1918. április 23. *Lenin* Összes Művei. 36. köt. 220. old.

²³ *A. I. Oszadcsaja*: Voprosz o mire na III. Vszerosszijszkom szjezde zovjetov. Voproszi Isztori. 1969. 4. sz. 68. old.

²⁴ *Lenin*: Búcsúlevél a svájci munkásokhoz. *Lenin* Összes Művei. 31. köt. 90. old.

²⁵ Lásd: Levelek a távolból; A proletariátus feladatairól a jelenlegi forradalomban; Az OSZD(b)MP Petrográdi Városi Konferenciája; Az OSZD(b)MP VII. (áprilisi) összoroszországi konferenciája; A forradalom feladatai. *Lenin* Összes Művei. 31. és 34. köt.

²⁶ *Lenin*: Egy szerencsétlen béke kérdésének történetéhez. *Lenin* Összes Művei. 35. köt. 245–253. old.

²⁷ *L. Trockij*: Szocsinyenyija. III. köt. 2. könyv. 211–217. old. Idézi: *I. Deutscher*: Trotzki. I. köt. Der bewaffnete Prophet. Stuttgart. Kohlhammer. 1962. 339–340. old.

²⁸ *L. Trotzki*: Über Lenin. 77–78. old. Trockij egyébként ugyanezt írja le az önéletrajzában is: Mein Leben. 364–365. old.

²⁹ *Lenin*: Utószó az annexiós különbéke azonnali megkötésének kérdéséről szóló tézisekhez. *Lenin* Összes Művei. 35. köt. 254. old.

- ³⁰ Protokoli Centralnovo Komityeta RSZDRP(b) (Avguszt 1917–Fevral 1918). Moszkva 1959. 16–17. old.
- ³¹ A nagy forradalom krónikája. 372–373. old.
- ³² Zárszó a Központi Bizottságnak a háborúról és a békéről szóló politikai beszámolójához. Március 8. *Lenin* Összes Művei. 36. köt. 28. old.
- ³³ *L. Trotzki*: Über Lenin. 80–81. old.
- ³⁴ *W. Hablweg*: Id. mű, 422–423. old.
- ³⁵ Ugyanott, 423–424. old.
- ³⁶ Ugyanott, 423–424. old.
- ³⁷ Ugyanott, 426–427. old.
- ³⁸ Ugyanott, 429–430. old.
- ³⁹ Ugyanott, 431–432. old.
- ⁴⁰ Ugyanott, 438. old.
- ⁴¹ Ugyanott, 438–444. old.
- ⁴² Ugyanott, 435–436. old.
- ⁴³ *L. Stern*: Id. mű, 161. old.
- ⁴⁴ *O. Czernin*: Id. mű, 328. old.
- ⁴⁵ *M. Komjátby*: Id. mű, 627–633. old.
- ⁴⁶ Református Egyetemes Konvent Levéltára. Burián iratok.
- ⁴⁷ *W. Hablweg*: Id. mű, 427–428. old.
- ⁴⁸ HHSt. A. P. A. Kr. 70/I. 1–9. – O. L. Filmtár. W. 215.
- ⁴⁹ *T. Hornykiewicz*: Id. mű, II. köt. 30–31. old.
- ⁵⁰ Ugyanott, 32–33. old.

V. A TÁRGYALÁSOK CSÖDBE JUTNAK. LENIN HARCA A BÉKESZERZŐDÉS ALÁÍRÁSAÉRT ÉS RATIFIKÁLÁSAÉRT

- ¹ *V. P. Patyomkin*: Id. mű, 333. old.
- ² Mirnije peregovori . . . 135–138. old.
- ³ Ocserki isztorii . . . 220–221. old.
- ⁴ Mirnije peregovori . . . 138–145. old.
- ⁵ *O. Czernin*: Id. mű, 331. old.
- ⁶ Ugyanott, 332. old.
- ⁷ Ugyanott, 332. old.
- ⁸ *W. Hablweg*: Id. mű, 459–460. old.
- ⁹ Mirnije peregovori . . . 145–151. old.
- ¹⁰ *O. Czernin*: Id. mű, 332. old.
- ¹¹ Mirnije peregovori . . . 105–155. old.
- ¹² *L. Trotzki*: Mein Leben. 361–362. old.

- 13 Mirnije peregovori . . . 155-156. old.
- 14 W. *Hablweg*: Id. mű, 475-476. old.
- 15 Ugyanott, 476-477. old.
- 16 T. *Hornykiewicz*: Id. mű, II. köt. 38-39. old.
- 17 Mirnije peregovori . . . 157-164. old.
- 18 W. *Hablweg*: Id. mű, 478-479. old.
- 19 T. *Hornykiewicz*: Id. mű, II. köt. 37. old.
- 20 Deutsch-sowjetische Beziehungen von den Verhandlungen in Brest-Litowsk bis zum Abschluss des Rapallovertrages. Dokumentensammlung B. I. 1917-1918. Berlin 1967. 353-374. old.
- 21 W. *Hablweg*: Id. mű, 492. old.
- 22 O. *Czernin*: Id. mű, 355. old.
- 23 *Lenin*: Szikratávíró mindenkihez, különösen a breszt-litovszki békeküldöttséghez. *Lenin* Összes Művei. 35. köt. 323. old.
- 24 Protokoli Centralnovo Komityeta RSZDRP(b) . . . 191-192. old.
- 25 Lásd: A. O. *Csubarjan*: Id. mű, 139. old.
- 26 Mirnije peregovori . . . 166-176. old.
- 27 W. *Hablweg*: Id. mű, 502-503. old.
- 28 T. *Hornykiewicz*: Id. mű, II. köt. 208-209. old.
- 29 Ugyanott, 209-210. old.
- 30 Ocserki isztorii . . . 221. old.
- 31 T. *Hornykiewicz*: Id. mű, II. köt. 212-221. old.
- 32 HIL. I. Világháborús gyűjtemény. 4646. cs. 137. old.
- 33 Ugyanott, AOK. 27. doboz.
- 34 T. *Hornykiewicz*: Id. mű, II. köt. 40. old.
- 35 O. *Czernin*: Id. mű, 336. old.
- 36 W. *Hablweg*: Id. mű, 505. old.
- 37 Ugyanott, 509. old.
- 38 Ugyanott, 524-525. old.
- 39 Mirnije peregovori . . . 177-183. old.
- 40 Ugyanott, 183-184. old.
- 41 M. *Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 213. old.
- 42 W. *Hablweg*: Id. mű, 526-527. old.
- 43 Ugyanott, 530. old.
- 44 Ugyanott, 527-528. old.
- 45 Ugyanott, 529. old.
- 46 Ugyanott, 528. old.
- 47 I. *Deutscher*: Trotzki. I. köt. 359. old. A levél szövegét *Deutscher* Wheeler-Benettől idézi, aki szerint *Trockij* a levelet elismerte. A levél valódiságát nem sikerült megállapítani, bár tartalma egyezik *Trockij* akkori nézeteivel.

- ⁴⁸ *Lenin*: Breszt-Litovszk. Orosz békeküldöttség. Trockijnak. *Lenin*
Összes Művei. 35. köt. 336. old.
- ⁴⁹ Mirnije peregovori . . . 206–207. old.
- ⁵⁰ A nagy forradalom krónikája. 380–381. old.
- ⁵¹ *L. Trotszki*: Über Lenin. 80. old.; *Mein Leben*. 367–368. old.
- ⁵² Az angol–orosz egységbizottságról. *Sztálin* Művei. 8. köt. Szikra
1952. 203. old.
- ⁵³ Mirnije peregovori . . . 209–210. old.
- ⁵⁴ *W. Hahlweg*: Id. mű, 536. old.
- ⁵⁵ Ugyanott, 531–536. old.
- ⁵⁶ Deutsch-sowjetische Beziehungen . . . 398–399. old.
- ⁵⁷ *W. Hahlweg*: Id. mű, 547–548. old.
- ⁵⁸ Ugyanott, 548. old.
- ⁵⁹ Ugyanott.
- ⁶⁰ *A. O. Csubarjan*: Id. mű, 142. old.
- ⁶¹ *W. Hahlweg*: Id. mű, 551–552. old.
- ⁶² Ugyanott, 552–553. old.
- ⁶³ *M. Boncs-Brujevics*: Felkötöttem kardomat. Budapest–Uzsgorod
1970. 304–305. old.
- ⁶⁴ Deutsch-sowjetische Beziehungen . . . 403–410. old.
- ⁶⁵ *W. Hahlweg*: Id. mű, 559. old.
- ⁶⁶ Ugyanott, 558–559. old.
- ⁶⁷ *T. Hornykiewicz*: Id. mű, II. köt. 276–277. old.
- ⁶⁸ Ugyanott, 277–278. old.
- ⁶⁹ Ugyanott, 278–279. old.
- ⁷⁰ Deutsch-sowjetische Beziehungen . . . 414. old.
- ⁷¹ Dokumenti . . . 105. old.
- ⁷² Ugyanott.
- ⁷³ *W. Hahlweg*: Id. mű, 527. old.
- ⁷⁴ *T. Hornykiewicz*: Id. mű, II. köt. 279–281. old.
- ⁷⁵ *M. Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 217. old.
- ⁷⁶ *Dragoni*: Die österreichisch-ungarischen Operationen zur Besetz-
ung der Ukraine. Militärwissenschaftliche und Technische Mitteilungen
LIX. 267–268. old.; *W. Bibl*: Id. mű, 384. old.
- ⁷⁷ *M. Hoffmann*: Id. mű, II. köt. 217–218. old.
- ⁷⁸ *T. Hornykiewicz*: Id. mű, II. köt. 281–282. old.
- ⁷⁹ Ugyanott, 282–283. old.
- ⁸⁰ Ugyanott, 285–287. old.
- ⁸¹ Ugyanott, 287–288. old.
- ⁸² Ugyanott, 289–290.

- 83 HIL. I. Világháborús gyűjtemény. AOK. 1918. febr. Geh. Nr. 1043. 27. doboz.
- 84 HIL. I. Világháborús gyűjtemény. AOK. Russland (Nr. 448). Geh. 31. doboz.
- 85 Ugyanott, Nr. 553.
- 86 Ugyanott, Nr. 456.
- 87 Ugyanott, Nr. 469.
- 88 *M. Hoffmann*: Id. mű, I. köt. 189. old.
- 89 Ugyanott, 190. old.
- 90 Ugyanott, 189–190. old.
- 91 HIL. I. Világháborús gyűjtemény. AOK. 31. doboz.
- 92 *A. V. Libolat*: Id. mű, 98. old.
- 93 *O. Czernin*: Id. mű, 340. old.
- 94 Ugyanott, 345. old.
- 95 *W. Hablweg*: Id. mű, 573. old.
- 96 Ugyanott, 596. old.
- 97 Deutschland im ersten Weltkrieg. Bd. 3. Leitung v. J. Petzold. Berlin 1970. 194. old.
- 98 *M. Hoffmann*: Id. mű, I. köt. 187. old.
- 99 *A. O. Csubarjan*: Id. mű, 166. old.
- 100 Protokoli Centralnovo Komityeta . . . 200–205. old.
- 101 Deutsch-sowjetische Beziehungen . . . 416. old.
- 102 *W. Hablweg*: Id. mű, 575. old.
- 103 Deutsch-sowjetische Beziehungen . . . 425–427. old.
- 104 Protokoli Centralnovo Komityeta . . . 209–210. old.
- 105 Ugyanott, 211–214. old.
- 106 Ugyanott, 215–216. old.
- 107 Mirnije peregovori . . . 223. old.
- 108 Dokumenti . . . 119–146. old.
- 109 Ugyanott, 146–164. old.
- 110 Ugyanott, 437–453. old.
- 111 *A. O. Csubarjan*: Id. mű, 189–190. old.
- 112 *Lenin*: Különös és szörnyűséges. *Lenin* Összes Művei. 35. köt. 401–402. old.
- 113 A nagy forradalom krónikája. 386–387. old.
- 114 *Lenin*: A Központi Bizottság politikai beszámolója. *Lenin* Összes Művei. 36. köt. 3–24. old.
- 115 A nagy forradalom krónikája. 386–403. old.
- 116 *Lenin*: Határozati javaslat a háborúról és a békéről. *Lenin* Összes Művei. 36. köt. 33–34. old.
- 117 Ugyanott, 1106. old.

118 *M. Hoffmann*: Id. mű, I. köt. 188. old.

119 Ugyanott, 189. old.

120 Sztyenograficseszkij otcsoť 4-ovo Csrezvicsajnovo Vszerosszijszkovo szjezda Szovjetov. 64. old.

121 *W. Hahlweg*: Id. mű, 700. old.

122 *V. John*: Brest-Litowsk. Stuttgart 1937. 98–99. old.

123 *W. Hahlweg*: Der Diktatfrieden von Brest-Litowsk 1918. Münster 1960. 58. old.

124 *W. Bibl*: Id. mű, 387. old.

- Előszó / 5*
- I. A fontosabb hadviselő államok katonai helyzete
1917 végén / 9*
- II. A szovjet békedekrétumtól a fegyverszünet
megkötéséig / 31*
- 1. A dekrétum kül- és belpolitikai hatása / 31*
- 2. A fegyverszüneti tárgyalások / 52*
- III. Béketárgyalások Szovjet-Oroszország és a központi
hatalmak között / 72*
- 1. A tárgyalások első szakasza / 72*
- 2. Az első tárgyalási szünet politikai eseményei / 97*
- 3. A béketárgyalások második szakasza / 126*
- IV. Politikai viták és események a második tárgyalási szünet
idején (1918. január 19–29.) / 178*
- 1. Elvi és politikai nézeteltérések a béke vagy háború
kérdésében / 180*
- 2. A németországi sztrájkmozgalmak hatása a német
politikára / 204*
- 3. Az Osztrák–Magyar Monarchia végleges politikai
vonalának kialakítása / 208*

V. A tárgyalások csődbe jutnak. Lenin harca a békeszerződés aláírásáért / 215

1. A Radával kötött békeszerződés aláírása / 215
2. A központi hatalmak és Oroszország között folyó tárgyalások megszakítása, a hadműveletek újrakezdése / 244
3. A béketárgyalások felújítása. A békeszerződés aláírása / 277

Jegyzetek / 295

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója · Szerkesztette
Török Piroska · A borító és a kötésterv Haiman György munkája ·
Műszaki vezető Szécsi Andor · Műszaki szerkesztő Lengyel József ·
A szedést 1974. augusztus 10-én kezdték meg · Megjelent 1975. január
31-én, 5000 példányban · Terjedelme 15,6 (A/5) ív · 74.1364/1 –
Zrínyi Nyomda, Budapest · Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató